

Uluslararası Akademik

ISSN 2757-6469

Birikim Dergisi

25 MART 2025 Cilt /8 Sayı/2

International Journal of ACADEMIC Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>

YIL: 2025 CİLT: 8 SAYI: 2 ***JENERİK / GENERIC PAGE***

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ (UABD) uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz 2021 yılına kadar yılda bir yayın yapmakta iken 2021 yılından itibaren Mayıs ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez 2022 yılından itibaren ise Ocak-Mart-Mayıs-Ekim ve Aralık ayları olmak üzere yılda 5 kez yayınlanmaktadır.

UABD, sosyal bilimlerin her alanından yazı yayınlayan bir dergidir. Bu çerçevede özgün bilimsel makaleler, çeviriler, çeviri-yazılar, röportajlar, kitap, makale, sempozyum, panel ve bilimsel etkinlik tanıtma çalışmaları ile nekroloji metinleri yayımlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla sempozyum bildirimleri de yayınlanabilir. Ancak bu yayının etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir. Yayınlanması için UABD Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayını organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

UABD Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayımlayabilir. UABD Dergisi'ne gönderilmiş yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal, hukuksal, ekonomik ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazarlarına aittir. Dergi herhangi bir yükümlülük kabul etmez.

UABD Dergisi'nin yayını dili Türkçe ve İngilizce'dir.

GENEL EDİTÖR / GENERAL EDITOR

Doç.Dr. Abdullah AYDIN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Betül ALACA Malatya Turgut Özal Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT	Yozgat Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA	Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat TUNCER	Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI	Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE

YAYIN KURULU / PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. A.Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdulsemet YAMAN	Ardahan Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Berat AKINCI	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad ÖZKAYNAR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Mehmet MECEK	Afyon Kocatepe Üniversitesi / TÜRKİYE

SAYI HAKEM KURULU / REWIEVER BOARD

Prof.Dr. Ahmet KARADOĞAN	: Kırıkkale Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Ahmet TUNÇ	: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aslı YAPAR GÖNENÇ	: İstanbul Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Aziz BELLİ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Georgeta Soava	: Craiova Üniversitesi (ROMANYA)
Prof.Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU	: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail ŞAHİN	: Bandırma Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Hakan ALP	: İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mesut DOĞAN	: Afyon Kocatepe Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Nilüfer CANÖZ	: Selçuk Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Salih GÜNEY	: Aydın Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Veysel ERAT	: Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)

Doç.Dr. Abdül TEKİN	: İstanbul Gelişim Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Ayşe MERİÇ YAZICI	: İstanbul Gelişim Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Berat ÇİÇEK	: Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Elvettin AKMAN	: Süleyman Demirel Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Esra Aydın GÖKTEPE	: İstanbul Arel Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Halit YABALAK	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. İlhami TUNCER	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Muzaffer BİMAY	: Batman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mümine ÇAKIR	: Kırıkkale Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Samet GÜRSOY	: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Servet SAY	: Selçuk Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç Dr. Uğur GÖKTAŞ	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Yasemin KARATAŞ	: Adıyaman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Yıldız ATMACA	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl Pınar ÖZLÜK	: Kırıkkale Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ÖZER ALPER	: Samsun Ondokuz Mayıs Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz TOPÇU	: Beykent Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Gül DERTLİ	: İstanbul Topkapı Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKAY	: Adıyaman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad ÖZKAYNAR	: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Selcen ALTINBAŞ UMUT	: Trakya Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yolcu ALDIRMAZ	: Süleyman Demirel Üniversitesi (TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Hakan Öztürk	: Aksaray Üniversitesi (TÜRKİYE)
Arş. Gör. Dr. Zeynep YILMAZ ŞİMŞEK	: Bingöl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Mahmut AKIN	: Kırıkkale Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Marinică Tiberiu Şchiopu	: Bağımsız Araştırmacı (ROMANYA)

İNDEKSLER / INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Open AIRE, İdealonline, Ojop

YEAR: 2025 VOLUME: 8 ISSUE: 2
GENERIC PAGE

INTERNATIONAL ACADEMIC ACCUMULATION JOURNAL (IJAA) is an international refereed journal. While our journal is publishing once a year until 2021, it is published twice a year, in May and December, from 2021 on, and 5 times a year, as January-March-May-October and December from 2022.

IJAA is a journal that publishes articles from all areas of social sciences. In this context, it publishes original scientific articles, translations, translation-texts, interviews, books, articles, symposiums, panels and scientific events promotion works and necrology texts. In addition, symposium papers can be published, provided that the place, meeting and date of the presentation is recorded and not published elsewhere. However, the responsibility of any problem likely to arise from this publication activity belongs to the author. The printing and publication rights of the articles sent to the IJAA Journal for publication will be transferred to the journal. These articles cannot be published, reproduced or used without reference to any other publication without the permission of the journal management.

IJAA Journal can publish the texts it has published in various media. Any legal, legal, economic and ethical responsibility that may arise from the articles submitted to the IJAA Journal belongs to the authors even if the article in question has been published. The journal does not accept any liability.

The language of publication of IJAA Journal is Turkish and English.

GENERAL EDITOR

Assoc. Prof. Abdullah AYDIN Nigde Omer Halisdemir University

Associate Editor

Betul ALACA Malatya Turgut Ozal University

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR	Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT	Yozgat Bozok University / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA	Gazi University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat TUNCER	Fırat University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN	Erzincan Binali Yıldırım University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI	Selçuk University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep University / TÜRKİYE

PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran University / TÜRKİYE
Prof. Dr. A.Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Abdulsemet YAMAN	Ardahan University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Berat AKINCI	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Oktay KIZILKAYA	Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Asistant Prof. Habibe POLAT	Malatya Turgut Ozal University / TÜRKİYE
Asistant Prof. Kürşad ÖZKAYNAR	Sivas Cumhuriyet University / TÜRKİYE
Lecturer Mehmet MECEK	Afyon Kocatepe University / TÜRKİYE

INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Open AIRE, Idealonline, Ojop

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ

International Journal of Academic Accumulation

Open Access Refereed e-Journal

TABLE OF CONTENTS / İÇİNDEKİLER

s. 69-79	Prof. Dr. Ali BUDAK & Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ The Sociopolitical Analysis of Turkish Identity as a Civilization-Forming Identity
s. 80-90	Doç. Dr. Mesut ÖZTIRAK Havacılık Sektöründe Organizasyonel Kültürün Güvenlik Yönetim Sistemlerine Etkisi: İkincil Veri Analizi
s. 91-104	Dr. Öğr. Üyesi Vildan BAYRAM Yeşil Örgüt Kimliği: Bir ölçek Uyarlama Çalışması
s. 105-121	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık TURAN Fernando Arrabal'ın Tiyatro Metinlerindeki Uyumsuzluğun Francisco Goya'nın Eserlerindeki Karşılığı
s. 122-129	Bağımsız Araştırmacı Nurullah SOLAK & Bağımsız Araştırmacı Cennet ÇİLEK Millî Eğitim Bakanlığı Ödül Sisteminin Adaleti: Genel İdari-Yardımcı ve Teknik Hizmetler Sınıfı Personeline Yansımaları
s. 130-137	Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ & Dr. Öğr. Üyesi Abdelhamid BERREGUIA & Aymene HADJI Examples of Some French Ethnographic Studies on Algerian Society During The Colonial Period (Eurasian Society As A Model)
s. 138-159	Öğr. Gör. Ömer ERDEM Aciliyet ve Kıtık Algısı Oluşturmak Amacıyla Arayüz Tasarımlarında Kullanılan Karanlık Örüntülerin (Dark Patterns) Kullanıcı Deneyimlerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma
s. 160-170	Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül TOY BIST Ana Sektör Endeksleri Arasındaki Bağlantılılık İlişkileri: TVP-VAR Yaklaşımı
s. 171-179	Dr. Öğr. Üyesi Emirhan GÜLER Erzurum Yöresi Ağtılarının Sosyokültürel İşlevleri Üzerine Bir İnceleme
s. 180-202	Dr. Hina ZAHOOOR & Dr. Nasir MUSTAFA Virtual Simulation in Healthcare Education: Trends, Applications, and Future Directions
s. 203-211	Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE & Muhammed AKSU & Nazım FATSA Political Philosophy Of Ibn Rushd
s. 212-217	Ramazan TEZCAN Ayntablı Hâfız Abdülmecidzâde Divânında Yer Alan Meclis ve Meclise Ait Unsurlar Üzerine Bir Değerlendirme
s. 218-227	Öğr. Gör. Dr. Ayşegül GÜLHAN BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de Çocuğun Üstün Yararı İlkesinin Kapsamı ve İşlevleri
s. 228-246	Öğr. Gör. Ümit EVCİ 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Eserlerinde Gemi Adları Üzerine
s. 247-255	Rızacan KÜRTÜNLÜ & Prof. Dr. Ceyda ILGAZ BÜYÜKBAYKAL Dijital Teknolojilerle Dijital Bağımlılık Arasındaki İlişkinin Boyutları

s. 256-269	Dr. Öğr. Üyesi Yeter AVŞAR & Dr. Öğr. Üyesi Sadegül DURGUN Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma: Teorik ve Uygulamalı Bir Karşılaştırma
s. 270-282	Dr. Öğr. Üyesi Ü. Özlem ÇERÇİ Özel Eğitime Yönelik Halkla İlişkiler Stratejileri: Bilinçlendirme, Destek Ve Entegrasyon
s. 283-306	Arş. Gör. Dr. Bahtiyar AYDIN Ordu İli Kırsal Turizm Potansiyelinin Doğa Temelli Kaynaklar Açısından Değerlendirilmesi
s. 307-318	Dr. Öğr. Üyesi Esra CİĞERCİ Sanal Yolculuklar, Gerçek Deneyimler: AR / VR İle Yeni Nesil Turizm Pazarlaması

The Sociopolitical Analysis of Turkish Identity as a Civilization-Forming Identity

Ali BUDAK

Prof. Dr., Yeditepe University
Faculty of Sciences and Literatures Department of Turkish Language and Literature
alibudak@yeditepe.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-9880-7958>

Makale Başvuru Tarihi : 20.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 26.02.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.05.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15066789

Hüsamettin İNAÇ

Prof. Dr., Dumlupınar University,
Political Science and International Relations Department
husamettin.inac@dpu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-6922-2010>

Abstract

Key words:

Turkish Identity,
Nation-building
strategies,
Historiography,
Otherness,
Civilization

Identity is the sense of identification with and attachment to a place, a group or an object in order for a person or a community to feel physically and psychologically secure. Identity is made up of many parameters and changes and transforms over time. Identity is constructed through Otherness. In this respect, when we look at the trajectory of Turkish identity in outline, it is seen that the Turkish identity, which was formed in Central Asia and shaped through Otherness against China, spread to the Caucasus, Balkans, Europe and Anatolia with the 1071 Malazgirt Victory through migrations. The Turkish identity, which came to the forefront with state building, organization and military victories, gained the ability to establish civilization after being honoured with Islam. In this context, in this article we analyse the onstruction of Turkish national identity, and its national building strategies as well as its creative character of civilization throughout the history with broader perspective.

Medeniyet Kurucu Bir Kimlik Olarak Türk Kimliğinin Sosyopolitik Analizi

Özet

Anahtar kelimeler:

Türk Kimliği,
Ulus inşası stratejileri,
Tarih yazımı,
Ötekilik,
Medeniyet

Kimlik, bir kişinin veya topluluğun kendini fiziksel ve psikolojik olarak güvende hissetmesi için bir yerle, bir grupta veya bir nesneyle özdeşleşme ve ona bağlanma duygusudur. Kimlik birçok parametreden oluşur ve zaman içinde değişir ve dönüşür. Kimlik, ötekilik üzerinden inşa edilir. Bu bakımdan ana hatlarıyla Türk kimliğinin yörüngesine baktığımızda, Orta Asya'da oluşan ve Çin'e karşı Ötekilik üzerinden şekillenen Türk kimliğinin, göçler yoluyla 1071 Malazgirt Zaferi ile Kafkaslara, Balkanlara, Avrupa'ya ve Anadolu'ya yayıldığı görülmektedir. Devlet kurma, teşkilatlanma ve askeri zaferlerle ön plana çıkan Türk kimliği, İslamiyet ile şereflendikten sonra medeniyet kurma kabiliyeti kazanmıştır. Bu bağlamda, bu makalede Türk ulusal kimliğinin inşası, ulusal inşa stratejileri ve tarih boyunca medeniyet yaratıcı karakteri daha geniş bir perspektifle analiz edilmektedir.

1. INTRODUCTION: BUILDING OF TURKISH IDENTITY

As the founders of one of the most ancient and permanent civilizations Turks, a rather prominent nation spread out to Asia, Africa and Europe during their approximately 4000 years past were a subject-matter of the historians (Berting, 2011: 27). The ongoing migration movements indicate that the population of the Turks are very crowded. This highly crowded population and active character lead Turks to play very remarkable roles in the world history. In analysing the Turkish identity, it is necessary to regard that Turks have distinctive features from the other nations in the points of time and space (Kafesoğlu 1989: 43). Firstly, the nations whose individuals live together and occupy same places are relatively easy to examine, but Turkish populations cannot be considered as a totally homogeneous entity because they traced very different ways of development and lived in distance places from each other. Secondly; in contrast to other nations who can be overviewed in a given history and limited territory, Turks have constituted their history by seeking new climates, new lands for centuries within the various phases of history.

Therefore, there is no unique Turkish history because many Turkish communities and states ruled in different stages of the past. The nomenclature of Turk and its derivations mean the bearer of a culture including the identity of the religion, language, ritual and tradition in spite of the fact that Turkish communities were ruled by different rulers in the different period of times. As a result of geographical and political division and fragmentation, while one group of the Turks live a step-type life, another group preferred the sedentary life, while losing their political power in one part of the world and gaining a new political initiative in the other parts. Thus, Turkish history was interwoven by those of other old and new nations and this case caused confusion and made the scientific analysis of the Turks difficult.

As Kafesoğlu argues the framework and the conception of “national identity” are formulated by national historiography, which states that its subject-matter the nation whose history it deals with) is “unique” and “homogenous”, has a claim of antiquity and authenticity in its territory; that the nation has reached “national consciousness” at very early stages of its history and has realized a civilizing mission (Ibid.: 47). In this context, the national historiography has also to discover an “ethnic identity” which, in its history, is identical with the nation and to demonstrate its continuity as a homogeneous and unique entity since its inception. This process is designed as a “historical research” of the nation from its roots in a long- obliterated past to the present. Turan asserts that the concept of “Turkish nation” is traced back to the pre-historical times, and a homogeneous and harmonious nation displaying a corporatist structure which prevents the class struggles. The leaders of that nation are never considered “despotic” or “hegemonic”; for they were deemed as responsible servants trying to realize the historical mission of their “nation” (Turan 1969: 27).

Since the denomination “Turk” first appears in the Orkhon Inscriptions which date to the 8th century AD; most of the nationalist historiography, albeit vague allusions to a “pre-historical past”, take these inscriptions as the literal starting point of “Turkish ness” of “the march of the nation” as a unique and unified entity. However, when sources are examined closely, it can clearly be seen that those Turkic formations pursuing a pastoral-nomadic way of life and politically displaying confederative tribal organizations were defining themselves in relation to their tribal and dynastic ties rather than referring to a unified Turkish entity. Thus, in fact, what was occurring in Central Asia was a struggle for hegemony among these tribes and dynasties, and not a struggle between “Turks” and “non-Turkic others” as is alleged by the nationalist historiography. In fact, it was the Byzantines, Arabs and other Western peoples who denominated the inhabitants of Central Asia as “Turks” (İnaç 2012: 202). Furthermore, that the denomination “Turk” refers to an ethnic identity in the Orkhon Inscriptions is open to discussion. Even if it did so, this denomination is very different form that used in the nationalist and / or pan-Turkist frame of reference. Moreover, in Diwan-al Lugat- it- Turk, the term “Turk” is carefully distinguished from other groups which are now denominated as “Turkic”, and Turkish language is mentioned as the sophisticated literary language of the Karakhanids (Timur 1984: 7-22).

The same ambiguous situation continues throughout the Ottoman period. The Ottomans, considered a Turkish Empire by contemporary historians, did not perceive themselves as “Turkish” in their times. One can even come across the denominations “Turk” and “Turcoman” that were used to denote pastoral nomadic and semi-nomadic groups carefully kept isolated from the settled “reaya” (peasant). The use of the denomination “Turk” as the ethno-genesis of the Ottomans and the Turkish-speaking inhabitants of Anatolia and Thrace dates to the second half of the 19th century and originates from the western orientalist literature. The inception of nationalistic

movements among different ethnic groups, particularly the non-Muslim ones in the Ottoman Empire and their gradual detachment from the Empire, strengthened a kind of political consciousness defined in terms of “Turkishness”. The Turkish Republic founded as a result of a long nationalizing process, was conceived as a nation-state composed by a homogeneous “Turkish” nation. This ascribed national identity was imposed by the republican nomenclature to the people. However, this national identity based on an imagined/constructed Turkish ethnic entity was not as powerful and influential among the people as other ethnic, cultural and religious identities that provided a basis for social cohesion.

2.THE ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF THE TERM TURK:

The name Turk had been attributed many meanings by the different scientists and researchers in the past. “Targita” as mentioned among the eastern tribes by Herodot; “Tyrkae” inhabiting in Iskit land, “Togharma”, as the grandson of Yasef, in Holy Book Bible; “Trukaha” mentioned in Indian books; “Turukku” seen in the Inscription of ancient proto-Asia; “Troia” in the Chinese resources are all assumed the tribes bearing the name Turk (Kafesoğlu 1989: 42-45; Güvenç 1993: 22). In Orkhun Inscriptions the nomenclature of Turk, written as “Turuk”, firstly used in history with the meaning of folk or subject which is loyal to its own state and strong nation. In the writings of Kashgarli Mahmud, the name Turk was given by God with the meaning of youthfulness, health and being mature. Ziya Gökalp depicts that the term Turk derives from the ‘tore’ or ‘ture’ as meaning loyal to tore (strong national tradition and set of rules) (Gökalp 1973: 27). In some Chinese resources, Turk means the ‘helmet’ corresponding the Chinese word ‘Tu-kue’ or ‘Toruk’ (Güvenç 1993: 22).

The concept of Turk is an enlarged framework whose meaning is extended both synchronically and diachronically during the period of nationalization as a similar situation like the other nationalizing countries. In this chapter, the extension of the meaning of the word Turk, at the deepness of the time and its prolongation towards the frontiers of the nation-state is studied. Inevitably, the term Turk has an ethnic basis and after it had been chosen as a special name for a particular nation, constraints of its attribution for a nation are very unreliable and ambiguous to a great extent. The problematic is closely related with the time when the nation called Turk is emerged. For Timur, the problem is the issue of the phenomenology of being Turkish: “the most important thing is to display the relationship between the concrete social basis to be essential for being Turkish and the consciousness of being Turkish. Unless it does, “the history of Turks” is bound to be written only in respect of ethnic identity (Timur 1984: 22).

Another important problem resulting from the prerogative widening of the meaning of the term is anachronism. There exist two questions requiring to be responded. First; can the content of the term nation be attributed to the “millet” which is a concept belonging to the pre-Republican period and, in this context, can the Ottoman identity be identical with the Turkish one? Second question is in which period of the time did the communities who call themselves “Turk” emerge and to what extent did they spread the scope of their Turkish identities? The necessity behind these questions arises from the perception of the communities of the nation-states the historical evolution of their “national existence”, which they assume as fundamental for their legitimacy, as a continuous and holistic process. Thus, the historical adventure of an ethnic group giving its name to the “national existence” gains importance and precedes everything. Timur explains this tendency as below: “In fact, as Eliade approves in his studies, “the aspiration of origin”, or even “the obsession of the origin” is a universal tendency of human communities in every level. This tendency emerges as the ambition of dictating a national history in today’s world where the nation-states are prevalent. In this context, this desire is suitable to the contemporary conjuncture. The searching of origin in social level reflects as an issue pertaining to the ethnic origin in general level and we try to determine the ethnic origins of the Turks” (Timur 1998: 22-23).

The answer of the first question is very classical in sociological and political terms. As we mentioned in the first chapter, it is a generally accepted idea that the building of nation is a modern phenomenon and depends on the process of the social change expounded at the end of the 18th century and during the whole 19th century (Kohn 1968; Deutch 1966; Gellner 1992; Anderson 1991). Nevertheless, some scientists called this argument “primordialist” object and claim that the term ethnicity is a kind of expansion of the kinship system, a collective tool for survival, and use the similarity of ethnicity and nation. According to the primordialists, nation and nationalism are the continuous and natural phenomena and, thus, always exist within the history. Then, “nation” as a social unit and “nationalism” as feelings and ideals concerned with the nation maintain their impacts and repercussions along with almost all periods of history. According to the second approach which is called

perennialist argument, collective cultural bonds and feelings are not only “natural” but also “universal” realities. Moreover, these kinds of collective units and sensitivities are the first samples and micro-scale prototypes of the primitive modes of nations and nationalisms together with their antique and medieval forms, according to Smith (Smith 1994: 7-13).

3. BUILDING OF TURKISH IDENTITY IN NATIONALIST HISTORIOGRAPHY:

The nationalist historiographers generally tend to build a primordialist history. In this building, main concern is the myths of a core *ethnie* which achieves to survive today by overwhelming its historical enemies for the deepness of the history. If there isn't a myth of such a kind, then suitable myths are invented. The whole history of this ethnic unit is established anew by means of anachronical attributions. In this establishment, the chief of the *ethnie* may be transformed into a leader pursuing within the “national ideals”. The convenient enemies for today's conflicts, religious motives and attitudes are nationalised. The categories which cannot go historically beyond the ethnic or tribal identities, they are corresponded with the invented or imagined counterparts with “national consciousness”. In other words, the “national history” is turned writings that are deprived from the so-called “objective” history. The main aim of being far from history is to depend on the reading a literature which does not have a history. When the historical texts are read by attributing to them today's meanings for the included concepts, the result is the reading of a text without history. Turkish nationalist historiography or literature is fledged of such kind of examples.

The Turkish nationalist historiographers (Turk-Islam and Turk-Turan) both share the primordialist approach and concentrate on the “national history” which regard the “nation” as an essence and ultimate aim for all human-beings. In this understanding, the term “nation” is not a historical and constructed entity but a “special gift” granted by God. Those communities who arrive being a nation are “distinguished” entities. According to the Turkish nationalist historiographers Turks are “distinguished” people who achieve to be a nation spontaneously even in the ancient period of the history. Turks have a “divine mission” to rule the earth (Kafesoğlu 1985: 68-69).

Kymlicka argues that the sociology deprived from the history supports the aforementioned idealist historiography and put the category of the nation into the hierarchical and extended position within the forms of communities by breaking its connection with historical context. In this understanding, the nation is identical with the tribe. Nevertheless, the distinctive feature of the nation is being a “perfect community” which requires the cultural bond (Kymlicka 1995: 28) However Kafesoğlu states that the most important component of being a perfect nation is having a “national consciousness” which Turks possess in the ancient times and established the idea of ruling the earth on this basis (Kafesoğlu 1985: 68-69).

Orkhun Inscript are presented as the first text which the nomenclature of Turkish nation exists, the basic book of Turkish nationality, the work piece which makes the *ethnie* a nation and a light to enlighten the national destination (Ergin 1989: 7). The word “bodun” in Inscript is generally understood as nation and the Turkish speaking communities in Central Asia, which are scientifically called as ‘Turkic peoples’, is assumed to establish single unitary state by means of overtaking the power by some Turkish clans and tribes contrary to the argument of that Turks established different states in different times and spaces. According to nationalist literature, Turkish Empire was established by the Huns, later transferred to Avars and be caught by the Kokturks (Ibid.: 7). However, it is claimed that a developing Turkish nationalism can be found out in the early periods since the Orkhun Inscript were mentioned about (Taneri 1993: 71).

Nevertheless, these claims are fledged of many metaphysical and imaginary speculations. In contemporary literature, the category of “nation” as a social and historical reality had emerged in modern times. Especially in writings of Benedict Anderson, who defines nation as an imagined political community, both nationalism and being a nation is a special kind of cultural construct as a product of the end of 18th century (Anderson 1991: 4-6).

The nomenclature of “Turk” in nationalist historiography emerged in Kok-Turk state and extended for all Central Asian “Turkic” origins and includes an “ethnic unity” for recent times. This argument is supported by the Byzantine, Arabic and Persian literatures. Whereas, the concept “Turk” does not mean an ethnic unity, even an ethnic group in Kok-Turk Period In Orkhon and Tonyukuk Inscript this nomenclature is used to call a distinctive tribe apart from the other Turkish speaking communities. In this understanding, the ethnic

communities of Tokuz Oghuz, Turgish, Tardush, Tolis, Saka, On-ok, Oghuz, Kırgız, Kurikhan, Tatar, Ediz, Tatbi, etc... are mentioned as separate and different entities from the Turk, although they speak Turkic languages. In Orkhun and Tonyukuk Inscriptions the other communities who share the same language category with the Turks are absolutely demarcated from the Turkish ethnics, even Turkish khan (ruler) prides the victories against these communities in these writings (Türkdoğan 199: 61). Nevertheless, the suspicion whether the name of Turk corresponds with an ethnic group is expressed by Tezcan (Tezcan 1991: 359). He claims that this address (Turk) is used in the meanings of “noble people”, “all people” or “nobles unified under the rule of Khan” (Ibid.: 358-365).

On the other hand, the nationalist historiography asserts that the name of Turk is not an ethnic name but a political nomenclature.” Since the establishment of Kok-Turk State, it promoted a national attribution denominated for all Turkic-origin communities, as a result of a long process being a subject of Kok-Turk rule and called with their distinctive names” (Kafesoğlu 1977: 27). But there does not exist any document to prove this interpretation in the archives of the Kök-Turk period. Moreover, the Kok-Turk political entity owns its existence to overcome the strongest peoples, Avar and Akhun, which are claimed to be unified under one denomination and assumed subdivision of the same body, even by cooperating with the Iranian Sasanids. At the same time, who demolished the West Kok-Turk rule was the Karluks who are supposed to come from the same origin. In the same way, the demolishing power of the East domination was the alliance of the Uyghur, Karluk and Basmlı (Habermas 2001: 94-95).

During almost all period of the Medieval Ages, the tribes in Central Asia had been the rivals of each other and the ethnic consciousness of each tribe is constrained with their own existence. The unifications and the dissolutions of the tribes under certain names prove that the ethnicity is the conjectural or contextual phenomenon. (Eickelman 1989: 207-224). Namely, it is not possible to assert that there is a collection under the title of being “Turkish” whose meaning is very narrow and controversial because that age was deprived of the opportunities that would create the conditions to possess upper-identity.

The name of “Turk” is encountered within the documents of Uyghur and Karakhanids in following centuries. After the collapse of Kok-Turk confederation, this word was certainly used as an ethnic name among the Oghuz tribes but this cannot be claimed for Uyghurs. There is no proof to explain that Uyghur describe themselves as “Turks”. However, only Karahanids use this word in introducing themselves among the non-Oghuz tribes (Tezcan 1991: 368). Kashgarlı Mahmud, who lived in the period of Karahanids and who identified Karahanid himself, always distinguished Turks from Oghuzs and argued that the language of the Uyghurs is genuine Turkish, according to his dictionary, *Diwan Lugat-at Turk*. (DLT, Atalay translation I:31-33). Possibly, in the distinction of Kashgarlı, “Turk” was one or some of the tribes and “Turkish” was the meta-language that represented the similar languages as explained in the context of Uyghur writings. The other confusion is the separation of the Turks from Uyghurs, although “Turk” and its derivative form “Turkoman” are nearly identical with the Oghuz-origin tribes (Tezcan 1991: 368).

In this context, the unique Turkish book which mentions “Turk”, of those of Medieval Age-Arabic and Persian literature, is *Kutadgu Bilig*. In the Central Asian communities of the Late-Middle Ages, there is an intractable ambiguity in respect of identification themselves as “Turks”. Nevertheless, it is certain that the neighbouring states, which are of non-Turkic origin, call all the peoples living in Central Asia and resembling each other in the mode of life and language as “Turks”. Our main subject is to discuss whether it is possible to bare a historical mission determined with a consciousness emerging by the internalisation of an upper-identity depending on the identification of “Turk”. Therefore, the main problematic is to search whether the Middle Ages and respectively Ottoman peoples give themselves this name. In this respect, it is inevitable to accept the necessity to comprehend the dynamics to combine these neighbouring peoples under the identification of “Turk”.

The using of the word “Turk” by the Arabic, Byzantine, Armenian, Suryanid and Chinese literatures was initiated during the 6th century BC (For Arabs Ateş, 1966; for Byzantines Runciman, 1943). Before this period, the common names of the peoples extended from the Central Asian steps to Middle East and Europe was “Hun” (Freye and Sayılı 1946: 126-27). Apparently, a political constitution that used the name “Turk” in Central Asia emerged, later by their contact with the political formations in Middle East, and ultimately the name Turk replaced the general identification of “Hun”. In fact, the collective identification of alien peoples in Ancient

Times and Middle Ages is a custom to concentrate on a typical “we” and “other” dialectic. “Other” gains an importance when it becomes a threat; this tribe is perceived as so strong and comprehensive that could include its all resembles. For this reason, after the political constitution of Kok-Turk was expanded in Central Asia by neighbouring Iran and China and enlarged its influence, it turned the focus of attraction to the Chinese, Iranian, and Arabic and Byzantine sources. The period when this interest for Kok-Turk appeared, 6 to 8th centuries, was the time interval in which the Islamic religion was spread towards the Central Asia and reached the level of civilization. For this reason, it became so habitual for the Arabs to give the name “Turk” to almost all similar people living in this region.

In the perception of Arabs, “Turks” are all Central Asians who speak certain languages and share a similar nomadic-step culture without considering the constitutional convergence in ethnic and political structure. However, after becoming Moslem this mass lost their distinctive features, both at the level of other Moslems and at the level of their own perception as in the case that being “we” refers to Christianity and the “other” refers to non-Christian in the realms of pre-renaissance and renaissance periods (McGrane 1989: 27). In this period the term Turk meant the non-Moslem and villager Central Asians (Ibid.: 27). For this reason, as a distinctive feature, those who pretended to be a Moslem and lead the pastoral and nomadic lives are called “Turcoman”. Because the most important part of this mass consisted of Oghuzs, this name has corresponded to the Oghuzs. Similarly, the Byzantine authors began to call almost all step-communities, even for the Magyars, as Turks since the 6th century. (Runciman 1943: 55) Also Europeans got primary information and the general impressions about the Turks from the Byzantine chronicles (Gürol 1987: 44).

As a result of this kind of tendencies for the generalizations or making uniformities, especially together with the starting of the Crusades, the communities that had been called with the general nomenclature of Turk transformed to ‘representatives’ and the ‘sword of the Islam’, as the closest and the most dangerous “other” of the Christian world. Thus, in the European public-opinion, all Near East had started to be mentioned as the “lands of Turks” and “Turkey” as well as the people who belong to Near East was called “Turks” (Delanty 2013: 54). This stereotyping is so widespread that the addresser of the “East” attribution in Renaissance England has always become Turks as that of the ‘other’ Europeans. The judgements that constitute the general image of “East”, Islam and Arabs are always attributed for the Turks (Aksoy, 1990).

Under the influence of the Christian ideology that is characterized by the adoption of the mission to exile these infidels penetrating to the “Christendom”, Turks, towards to East or Orient where they are oriented, the symbols belong to Turks and Arabs seem to be confused with each other, especially in the works of the clericals after the 14th century. Eventually, both communities seem to belong to the Moslem East and “other”, as identical with each other. Depending on this reality, Turks in Italian literature of 15th century are considered as a generic community symbolising the East and almost all positive and negative images pertaining to the East are attributed to the “Turks” (Gürol, 1987). Since the Enlightenment period, Moslem is synonymous with the “Turk”, “Islam” is synonymous with the “*Religio Turcica*”. In this sense, the prophet Mohammed is identified as Turk. Turk is so identical with the “other” that the unsuitable activities and humiliating attributions that the Christians disapprove are connected with the Turks. In this way, the title of Guldenmunt’s illustrations was the “unbelievable Turkish brutality of Spanish people”. The brutality which could only be committed by Turks had been performed by the Catholics then (Gellner 1997: 6-11). Depending on this totalising view, although the Anatolia was called “Turkiya” during the 12th century, Anatolian Seljuk, had called themselves as “Rum Seljuk” and the country where they lived was designated as “Rum”.

Well, how did the people who had been named as Turks during those centuries have identified themselves and to which elements they had rendered themselves as identical? The first Ottoman chronicles, with the aim of displaying the nobility to provide the legitimisation of the ruling of the Ottoman dynasty, the Ottomans had made connected with the noblest tribe of Oghuz, Kayı. The word Turk is found in these chronicles, and Turks are mentioned as people who participate in the army of both Ottomans and their rivals beside many other ethnic components. The name Turk is also found very frequently at Tarih-i Al-i Osman (The Ottoman History) of Aşıkpaşazade, who is the prominent Ottoman historian (Babinger 1982: 41). Nevertheless, in analysing this chronicle carefully, it can easily be observed that the attribution of Turk was made mostly by the foreigners and non-Muslims. By the lapse of time, the political and emotional connections of Ottomans with the Turcoman were cut and in many chronicles “Turk” and “Turcoman” corresponded to the meaning of illiterate, ignorant, rude, nomad and vulgar people.

Moreover, while the conquest of Yıldırım Bayezid is narrated, it is very natural to say that he captured Malatya or Behisni from Turcomans. This narrative approves that Turcoman past is denied by the Ottomans and they considered themselves identical with the 'other' in many respects. The author of '*Tableau Général*' published in 18th century, D'Ohsson, claims that the meaning of word Turk consists of the idle and stagnant people living in the deserts of Horasan and Turkistan for Ottomans, as a recurrent usage of Arabs, and the subjects of the Empire are being called as 'Ottomans' without any discrimination, and they regarded to be called 'Turk' as humiliation and insult, and, thus, they were not supposed to understand why the Europeans named them as 'Turk' insistently (Timur 1998: 113). In the Ottoman ideology, being Turk and Turcoman are getting used as identical and in a way include the 'otherness' in itself.

As an ideological stereotype, Turk corresponds to being a vulgar, ignorant, rough villager in one hand; it also indicates an economical categorisation on the other. In the classical age of Ottoman Empire, there were Etrakiye and Yörük classes who expressed the nomadic communities' apart from the ordinary subjects who lived sedentary lives within the taxation category which the people called 'Turk' covers (Türkdoğan 1989: 74). In this understanding, being Turk or Yörük, point out to the same condition, demonstrate an ethnicity that depends upon being different in respect of production and the mode of life and become different from the high society of the Ottomans, and the Moslem and non-Moslem subject as a decisive and concrete category. Doubtlessly, the ethnic fusion and fission were inevitable facts within a multi-ethnic Empire. Nevertheless, one thing to be pointed out is that although Ottoman ruling class and predominant imperial ideology were strictly loyal to the "noble Turcoman" past, as a construction to be created for providing the nobility of the ruler, they did never esteem being Turk and Turcoman. Interestingly, Turk and Turcoman were the identities that were separated from the ordinary and acceptable subjects.

As a parallel trend to the recession of the community kind organisation in social structure, Ottoman administrative structure turned evenly cosmopolitan in character with the contribution of the non-Muslim subjects (Ortaylı 1987: 77). Even, in the 19th century, the proportion of the officials belonging to different religions than the prevalent one was the highest rank in the world (Ibid.: 112). Especially, the foreign affairs and many prominent bureaucratic missions had been managed by the non-Muslim subjects (Findley 1980: 205-209). However, being Ottoman had no longer meant the prestigious position because that became the constitutional right, as an indication of the legal equality to be spread out for all of the citizens within the frontiers of the Empire.

There were Ottoman elites who remember the Turkish connection repeatedly such as Ahmet Vefik Pasha, who studied on the genealogy of Turks, and Ali Suavi, who claimed that Ottomans were people who had the Turkish-origin as those of Uzbeks and Turcomans and their language was Turkish instead of the Ottoman. The basis of being Turk was depending on the ethnic nationalism that transformed to the leitmotiv of the period and caused the emergence of the orientalist literature focusing on the Central-Asian past. Under this influence, there were many books and dictionaries published under the name of Turk and Turkish, as the firstly pronounced word in this period of time (Aydn 1993: 87-92).

All these attempts were aimed to seek the ethnicity which became the core of cohesion for the Ottoman elites in the conjuncture condition of the 19th century and its exploration with the light of the language. Nevertheless, there were no sincere concern of rulers and people for these ethnic explorations except for some certain intellectuals and political and military elites. Although they spoke Turkish, there were public groups who felt themselves ethnically pertaining to being a Turk except the Turcomans living in Rumeli and Anatolia. In any case, following years of the Crimean War, Anatolia witnessed the migration wave of many peoples such as Circassians, Georgians, Tatar, Albanians, Bosnians and Pomaks, as a parallel phenomenon with the recession of the Ottomans from the Rumeli proper. This case constitutes an important obstacle for a potential to single out and emphasise the "Turkish" ethnicity.

4. TURKISH IDENTITY AS AN OTHER OF EUROPEAN IDENTITY

Identity is the sense of identification with and attachment to a place, a group or an object in order for a person or a community to feel physically and psychologically secure. Identity is made up of many parameters and changes and transforms over time. Identity is constructed through Otherness. When a person

or a community defines itself, it - inevitably - places those who are similar to itself in one cluster and those who are different from itself in a different cluster. What is important here is the nature of the line that marks the difference with the Other. If this line is thick and provocative, coexistence with the Other is not possible. Only if this line is soft and thin is it possible to live side by side and intertwined with different cultures without losing their differences. What is important here is to keep in mind that identity and history is a fiction and that the content of this fiction is shaped by historians as well as great statesmen and politicians.

In this respect, when we look at the trajectory of Turkish identity in outline, it is seen that the Turkish identity, which was formed in Central Asia and shaped through Otherness against China, spread to the Caucasus, Balkans, Europe and Anatolia with the 1071 Malazgirt Victory through migrations. The most advanced period of the Ottoman Empire was the reign of Suleiman the Magnificent, when the Mediterranean became a Muslim Turkish lake (İnaç 2022: 203). During this period, Europe left behind the scholastic and patristic thinking of the Middle Ages with the Renaissance, Reformation, Enlightenment, rationalism, humanism and Cartesian philosophy, and began to define itself with 'acquired identities' by developing the democratic experience of Ancient Greece. However, these gains have led Europe to a 'Eurocentric' approach. According to this approach, for a society to be 'civilized' it had to follow the steps of cultural evolution followed by the West. On the other hand, this approach developed an 'Orientalist' view of the East. Accordingly, Eastern civilization lacked the mental capacity to utilize the riches it had been given, and policies of imperialism and colonialism were developed to put these resources at the service of the so-called world.

However, if there had not been a strong Turkish empire in the east in the 16th century, the West would not have been able to create a strong European identity by uniting within itself, and would not have been able to establish a European civilization by going further west and universalizing its own national values (İnaç 2018: 309). Therefore, the Ottoman Empire had become a 'constitutive other' that threatened Europe. The late Ottoman period led to the emergence of different socio-political and cultural identities through the process of confrontation with Europe. For the first time in history, a state in a period of stagnation and decline, fearing the threat of a civilization it perceived as a threat, decided to come together with that civilization. In this period, modernization was understood as Westernization (Budak 2019: 76). In order to stand against the nationalism brought by the French Revolution, Ottomanism developed through the idea of 'ittihad-ı anasır' (unification of components), Islamism against the threat of modern values, and Turkism against the threat of extinction of the Turkish element. There was also the emergence of a Westernist identity that thought we were lagging behind because of our tradition and national-spiritual values, and that derived its legitimacy only from its strong contact with the West.

5. RESHAPING OF TURKISH IDENTITY WITHIN THE CONTEXT OF MODERNIZATION

From the late Ottoman period to the present day, Turkish identity has sought to redefine itself through Europe and Westernization. This process manifested itself on three levels (İnaç 2004: 38-41). The first was the dualist modernization of the late Ottoman period, which tried to keep tradition and modernity together, which was based on modernization through the military, and which tried to be a part of the West by promoting the rights of the non-Muslim minority within the empire. The second level is the Kemalist modernization process, which is based on a top-down modernization by breaking with tradition and forcing radical social changes. The third level is the integration process along the European Union axis, which has lasted from the Helsinki Agreement of 1999, when Turkey was officially declared a candidate for the European Union, to the present day. In the early stages of the integration process, the European Union built itself on relatively democratic values, and although it served to democratize Turkey and became an 'external instrument of change' (İnaç 2007: 14)

Based on this historical and theoretical background and drawing the necessary lessons from these processes, Turkey has an obligation to rebuild itself in terms of identity. Because if you do not define yourself, it is certain that others will define you on your behalf and attempt to encompass your culture and identity.

On the other hand, it should be taken into account that Turkey entered a new construction process through the Presidential Government System with the April 16, 2017 referendum. The statement of Mazzini, who led the Italian National Union and founded modern Italy, expresses very clearly the role of the nation-state in nation-building: 'We have created Italy, now it is time to create Italians' (İnaç & Ünal 2013: 225). In reconstructing

our identity, we must first and foremost take into account the past policies and practices that have distanced our identity from being a 'civilization builder'. In this context, we need to emphasize the words of the then British Prime Minister Lloyd George in the British parliament; "The only way to defeat the Turks is to take away their holy books and religion and to denigrate their past" (İnaç 2021a: 14). In this respect, reinterpreting the basic parameters of identity, which - as we mentioned at the outset - is fictional, should be our main priority. In doing so, it is necessary not to ignore the fact that our country has not yet fully realized the process of nationhood/nationalization and that there are elements that do not agree on the indivisible integrity of the homeland, the state and the nation. Religion is one of the parameters that need to be reconstructed. Because Turkishness was not capable of building a civilization before it met Islam.

As a matter of fact, since the beginning of the two millennia, world politics has been determined through 'identity politics' (İnaç 2012: 202), and religion, sect, ethnicity and national affiliations have played a primary role in shaping identities. In this context, Islam has suffered the most damage. After the withdrawal of Soviet Russia as a communist threat, NATO perceived Islam as the biggest threat and tried to legitimize its existence through the fight against Islamic terrorism. However, there is a big problem: Islam exists, but Islamic terrorism does not (İnaç & Yaman 2015: 20). It has fallen to NATO and NATO-sponsored think tanks and intelligence agencies to create Islamic terrorism. As a matter of fact, in its Global Trends 2015 report published in 1995, the CIA openly declared that by 2015, 85 percent of the world's underground and above-ground resources will be in the hands of countries with Muslim populations and that measures should be taken now. This report has become a beacon for the global policies to be pursued.

Within the framework of this understanding, Turkey's north was targeted through Ukraine and Georgia in 2004-2005 (İnaç 2014: 38), Turkey's south through the Arab Spring in 2010 and Turkey's heartland on July 15, 2016. As a matter of fact, the internal actors used in the July 15 invasion attempt were robots and manikins that came to life through a distorted perception of religion with Messianic and Messianic understandings. Namely, al-Qaeda and the Taliban, which emerged after the 1979 Soviet invasion of Afghanistan, Boko Haram, which ravaged Africa, sectarian conflicts caused by the American invasion of Iraq, and DAESH, which was shaped by the instability created by the Arab Spring, all define themselves through Islam. The West, with its information and media power, markets the distorted mentality that produces terror as true Islam (İnaç 2005: 67). Social media and different communication channels can also make the youth of our country dress up aggressive and radical attitudes as religious legitimacy through the inferiority complex brought about by Westernization.

6. CONCLUSION: TURKISH IDENTITY AS A RESPONSE TO EUROPEAN CONFRONTATION

In this context, we need to fortify some elements in the construction of a new identity. One of them is the formal and non-formal education system. Almost all nations have based their nation-building on raising citizens through the education system. In this context, the basic criteria for being a citizen of this country should be redefined in terms of nationality and localism and the curriculum should be redesigned around this understanding. Another important factor in the construction of identity is the nationalization and indigenization of capital. It has always been the middle classes that have driven the ideological and sociological transformation of a country. Ensuring free and fair social stratification through democracy, human rights and education will enable national and indigenous elements to take part in governance and play a leading role in social transformation. In a functioning market economy, therefore, every individual who uses democratic opportunities should have strong prospects for promotion and advancement. This can only be possible with an economy that has reduced its dependence on foreigners, built its own capital, and nationalized its defence and security. In this respect, we need to focus on our domestic resources, taking into account that the biggest problem of our rapidly industrializing country is foreign dependence on energy.

Last but not least, the most important transformation in identity construction is the redefinition of the state in terms of identity. As is well known, the most important document defining the state is the Constitution. The constitution establishes the citizen-state relationship through the country's self-definition. Nationality, citizenship and nationality are defined through certain frames of reference. In this respect, we can say that every state has an identity, and states identify their friends, enemies, threats, targets, tactics and strategies based on the definition of their identity. Unfortunately, as far as our country is concerned, the negative effects of not yet having a democratic and civilian constitution also manifest themselves in the context of identity. Although our Constitution has been amended many times, especially the amendments that changed

our form of government, our nation, which has been experiencing identity problems caused by the Westernization for two hundred years, needs a more concrete state-nation embrace.

BIBLIOGRAPHY:

- Akçura, Y. 1987. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksoy, N. 1990. *Rönesans İngilteresi'nde Türkler*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Anderson, B. 1989. *Imagined Communitities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Aron, R. 1974. Is multinational citizenship possible? In *Citizenship: Critical Concepts*, ed. B. Turner and P. Hemilton, London: Routledge.
- Aydın, S. 1998. *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*. İstanbul: Öteki.
- Babinger, F. 1982. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Trans. C. Üçok. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Berting, J. 2011. Avrupa: Miras, Meydan Okuma, Vaat. (H. İnaç, Çev.). Bursa: MKM yayıncılık
- Budak, A. 2019. *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Delanty, G. (2013). *Avrupa'nın İcadı*. (H. İnaç, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Eickelman, D. F. 1989. *The Middle East: An Anthropological Approach*. New Jersey: Prentice Hall.
- Ergin, M. 1989. *Orhun Abideleri*. İstanbul:Boğaziçi.
- Gellner, E. 1997. The Turkish Option in Comparative Perspective. In *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, ed. S. Bozdogan and. R. Kasaba, Seattle and London: University of Washington Press,.
- Gürol, Ü. 1987. *İtalyan Edebiyatında Türkler*. Ankara: İmge Yayınları.
- Güvenç, B. 1993. *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Habermas, J. 2001. Why Europe Needs a Constitution. *New Left Review*, 11.
- İnaç H. & F. Ünal. 2013. The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(11), 223-232.
- İnaç H. ve Yaman, M. 2015. Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Milli Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 17-34.
- İnaç, H. 2003. Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351
- İnaç, H. 2004. Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process. *Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 33-62.
- İnaç, H. 2005. *Faşizmin ve Sosyalizmin Sosyo-Politik Kökenleri*. 1. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.
- İnaç, H. 2007. Rethinking Democracy and Governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.
- Inac H. 2012. Transformation of Arabic Identity during the Arab Spring. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2 (23), 199-204.
- İnaç, H. 2014. Çağımızın toplumsal algısını temsil eden parametrelerden kimlik, kültür ve uygarlık kavramlarının sosyo-politik analizi *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-57.
- İnaç, H. 2018. The Possibility of Multicultural Practice During The Age of Collective Identities In Line With Arab Spring, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 306-315.
- İnaç, H. 2021a. *Uluslararası güvenlik, yeni dünya düzeni ve Türkiye*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- İnaç, H. 2021b. What Does Turkey Promise for The Middle East and North Africa? *Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-13.
- İnaç, H. 2022. New World Order in Post-Pandemic Process and Turkey. In: Turkey and the Post-Pandemic World Order (Edit: A. Salih İkiz), Lexington Books, 199-225.
- Kafesoğlu, İ. 1985. *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Aydınlar Ocağı.
- Kymlicka, W. 1995. *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ortaylı, İ. 1987. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil yayınları.
- Smith, A.D. 1994. Milli Kimlik. Trans. by B. Şener İstanbul: İletişim.
- Timur, T. 1986. *Osmanlı Kimliği*. İstanbul: Hil Yayınları
- Turan, O. 1969. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- Türkdoğan, O. 1999. *Etnik Sosyoloji*. İstanbul: Timaş.

Havacılık Sektöründe Organizasyonel Kültürün Güvenlik Yönetim Sistemlerine Etkisi: İkincil Veri Analizi

Mesut ÖZTIRAK

Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi
mesut.oztirak@medipol.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4828-7293>

Makale Başvuru Tarihi : 20.01.2025

Makale Kabul Tarihi : 27.02.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15068100

Özet

Anahtar Kelimeler:

Organizasyonel Kültür, Güvenlik Yönetim Sistemleri, Havacılık Sektörü

Havacılık sektörü, güvenlik standartlarının sürekli olarak iyileştirilmesi gereken, yüksek riskli bir endüstridir. Bu bağlamda, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliği, sadece teknolojik altyapıya değil, aynı zamanda organizasyonel kültüre de büyük ölçüde bağlıdır. Organizasyonel kültür, çalışanların tutumları, değerleri ve davranış biçimlerini şekillendirerek, güvenlik önceliklerinin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, havacılık sektöründeki organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemlerine olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, ikincil veri analizi kullanarak, organizasyonel kültür ile güvenlik yönetim sistemleri arasındaki ilişkiyi araştıran önceki literatürü derlemektedir. Ayrıca, başarılı havacılık şirketlerinin vaka analizleri üzerinden organizasyonel kültürün güvenlik uygulamaları üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Özellikle, Southwest Airlines ve Emirates gibi örneklerde, güçlü bir organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemlerinin başarısını nasıl desteklediği incelenmiştir. Sonuç olarak, organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemlerinin başarısı üzerinde belirgin bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışanların güvenlik konusundaki sorumluluk bilinci, açık iletişim, liderlik ve katılım gibi kültürel faktörler, havacılık şirketlerinin güvenlik performansını doğrudan etkilemektedir. Bu bulgular, havacılık endüstrisinde güvenlik stratejilerinin yalnızca prosedürel değil, aynı zamanda kültürel bir boyutla da güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışma, havacılık sektöründe güvenliği artırmaya yönelik öneriler sunarak, organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemlerine nasıl entegre edilebileceğine dair derinlemesine bir bakış açısı sunmaktadır.

The Impact of Organizational Culture on Safety Management Systems in the Aviation Industry: Secondary Data Analysis

Abstract

Keywords:

Organizational Culture, Safety Management Systems, Aviation Industry,

The aviation industry is a high-risk sector where safety standards must continuously be improved. In this context, the effectiveness of safety management systems is largely dependent not only on technological infrastructure but also on organizational culture. Organizational culture plays a crucial role in shaping employees' attitudes, values, and behaviors, which in turn influences the setting of safety priorities. This study aims to examine the impact of organizational culture on safety management systems in the aviation industry. Using secondary data analysis, the study reviews existing literature investigating the relationship between organizational culture and safety management systems. Additionally, case studies of successful aviation companies are analyzed to explore how organizational culture impacts safety practices. Specifically, companies such as Southwest Airlines and Emirates are examined to understand how a strong organizational culture supports the success of safety management systems. The findings indicate that organizational culture has a significant impact on the effectiveness of safety management systems. Cultural factors such as employee awareness of safety responsibilities, open communication, leadership, and participation directly influence the safety performance of aviation companies. These findings highlight the need to strengthen safety strategies in the aviation industry not only through procedural but also cultural dimensions. This study provides a comprehensive perspective on how organizational culture can be integrated into safety management systems to enhance safety in the aviation sector.

1. GİRİŞ

Havacılık sektörü, dünya çapında milyonlarca insanın güvenli ve verimli bir şekilde seyahat etmesini sağlayan, son derece karmaşık ve dinamik bir endüstridir. Ancak, bu sektörün güvenliği, bir dizi karmaşık faktör tarafından şekillendirilmektedir. Son yıllarda, hava taşımacılığında kazaların azalması yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, güvenlik hala sektördeki en kritik konulardan biri olmaya devam etmektedir. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) ve diğer havacılık düzenleyicileri, güvenlik kültürünü geliştirmek için çabalarını artırırken, güvenlik yönetim sistemlerinin (SMS) etkili bir şekilde uygulanması, kazaların ve güvenlik ihlallerinin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır (McNeely, 2012).

Organizasyonel kültür, havacılık güvenliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Organizasyonel kültür, bir havayolu şirketinin değerleri, inançları ve davranış biçimlerini içeren, çalışanların günlük iş süreçlerinde ve karar alma süreçlerinde rehberlik eden bir yapıdır. Bu kültür, güvenli uçuş operasyonları için bir temel oluşturur. Özellikle, güvenlik kültürünün gelişmesi, havacılık sektöründe kazaların önlenmesinde önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Çalışanların güvenlik prosedürlerini benimsemesi ve tecrübelerini paylaşması, havacılık şirketlerinin güvenlik performansını doğrudan etkileyen faktörlerdendir (Pidgeon & O'Leary, 2017).

Bu bağlamda, havacılık sektöründe meydana gelen kazalar, organizasyonel kültür ile güvenlik yönetim sistemlerinin nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamak için değerli bir kaynak sunmaktadır. 2023 yılı boyunca gerçekleşen çeşitli ticari uçuş kazaları, bu etkileşimin ne denli kritik olduğunu ve organizasyonel kültürün havacılık güvenliği üzerindeki etkisini gözler önüne seriyor. Kazaların, farklı uçak modelleri ve uçuş kategorileri arasında nasıl dağıldığı, bu kazaların önlenmesinde organizasyonel kültürün rolünü anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca, kazaların türlerine göre yapılan analizler, güvenlik yönetim sistemlerinin uygulanmasındaki eksikliklerin nasıl giderilebileceği konusunda bilgi verebilir (Adjekum & Tous, 2020).

Bu çalışma, 2023 yılına ait ticari uçuş kazalarını inceleyerek, organizasyonel kültürün ve güvenlik yönetim sistemlerinin güvenlik performansı üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, kazaların türlerine, uçak modellerine, bölgesel farklılıklara ve organizasyonel kültürün bu faktörlerle nasıl ilişkilendiğine dair derinlemesine bir analiz sunacaktır. Ayrıca, havacılık şirketlerinin güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliğini artırmak için kültürel değişikliklerin nasıl bir rol oynayabileceği üzerine önerilerde bulunulacaktır. Organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemlerinin başarısını nasıl destekleyebileceği ve kazaların önlenmesinde nasıl etkin bir araç olabileceği, özellikle başarılı havacılık şirketlerinin uygulamaları üzerinden örneklendirilecektir (Gendi, Marcham, & O'Toole, 2024).

Sonuç olarak, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliği, yalnızca teknik altyapıya değil, aynı zamanda organizasyonel kültüre de bağlıdır. Güçlü bir güvenlik kültürü, havacılık şirketlerinin kazaları önleme kapasitesini artırabilir. Çalışanların güvenlik bilincinin arttığı, açık iletişim ve liderliğin güçlü olduğu organizasyonlarda, güvenlik performansı genellikle daha iyidir. Bu nedenle, havacılık şirketlerinin güvenlik stratejilerini sadece prosedürel değil, aynı zamanda kültürel bir boyutla da güçlendirmeleri gerekmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Organizasyonel Kültür ve Güvenlik Yönetim Sistemlerinin (SMS) Tanımlanması

Organizasyonel kültür, bir organizasyonun değerleri, inançları, normları, tutumları ve davranış biçimlerinin toplamıdır. Bu kültür, bireylerin organizasyonel hedeflere ulaşmak için nasıl etkileşimde bulduklarını, karar alırken hangi kriterlere göre hareket ettiklerini ve organizasyonel süreçlerin nasıl işlediğini belirler (Schein, 2010). Özellikle havacılık gibi güvenlik kritik sektörlerde, organizasyonel kültür, operasyonel verimlilik ve güvenliğin sağlanmasında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Maurino et al., 1995; Öztürk, 2024).

Güvenlik Yönetim Sistemleri (SMS), havacılık sektöründe, uçuş güvenliğini sağlamak, güvenlik performansını iyileştirmek ve riskleri yönetmek amacıyla geliştirilen bir dizi prosedür ve politikadır. ICAO tarafından belirlenen SMS çerçevesi, kazaların önlenmesi için risklerin sistematik bir şekilde yönetilmesini ve güvenliğin sürekli iyileştirilmesini sağlar (ICAO, 2013). SMS, güvenlik politikaları, güvenlik risk yönetimi, güvenlik performansının değerlendirilmesi ve güvenlik bilincinin artırılması gibi temel bileşenlere dayanır. Bu süreçler, organizasyonel kültürle etkileşim içinde çalışarak güvenlik sistemlerinin etkinliğini artırmaktadır (Helmreich & Merritt, 1998).

2.2. Organizasyonel Kültürün Güvenlik ve Verimlilik Üzerindeki Etkileri

Birçok çalışma, organizasyonel kültürün havacılık güvenliği üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Çalışanların güvenlik kültürünü benimsemesi, organizasyonel performansını iyileştirebilir ve güvenlik kazalarının azaltılmasında önemli bir rol oynar (Zohar, 2003). Güçlü bir güvenlik kültürü, uçuş ekibinin ve yer ekibinin güvenlik prosedürlerine sıkı sıkıya bağlı kalmasını, hataların ve ihlallerin erken tespiti için etkili iletişimi teşvik eder (Reason, 1997).

Helmreich ve Merritt (1998), havacılık endüstrisindeki organizasyonel kültürün güvenlik performansı üzerindeki etkilerini inceledi ve güvenlik kültürünü, liderlik, iletişim, çalışan katılımı ve eğitim gibi unsurlarla ilişkilendirdi. Çalışmaları, organizasyonel kültürün güçlü olduğu ortamlarda, uçuş ekiplerinin güvenlik prosedürlerini daha etkin bir şekilde uyguladığını ve bunun sonucunda kazaların daha az meydana geldiğini bulmuştur.

Zohar (2000), organizasyonel kültürün, özellikle liderlik ve çalışanların güvenlik bilincinin artırılması ile doğrudan bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Organizasyonel kültürün güçlü olduğu havayolları, güvenlik kültürünü sürekli olarak güçlendirirken, bu da daha verimli operasyonel süreçlere ve daha düşük kaza oranlarına yol açmaktadır.

2.3. Organizasyonel Kültürün Güçlü Olduğu Havacılık Şirketlerinin Vaka Analizleri

Havacılık endüstrisinde güçlü organizasyonel kültüre sahip şirketlerin güvenlik performansları üzerine yapılan vaka analizleri, organizasyonel kültürün ve SMS'in etkilerini daha somut bir şekilde göstermektedir. Özellikle, Southwest Airlines ve Emirates Airlines gibi havayolu şirketleri, güvenlik kültürünün başarıyla entegre edildiği örnekler arasında öne çıkmaktadır. Detaylar aşağıda verilmiştir (McCune, Lewis, & Arendt, 2016; Remawi, Bates, & Dix, 2011; Hoang, 2024; Gereade, 2015; Foster & Adjekum, 2023; Kyrlyenko, Novak, & Podrieza, 2023; Öztırak, 2025):

Southwest Airlines: Güçlü organizasyonel kültür ve liderlik, Southwest Airlines'ın güvenlik başarısının temelini oluşturmaktadır. Şirket, çalışanlarını aktif olarak güvenlik kültürünün bir parçası olarak dahil etmekte ve uçuş operasyonları sırasında güvenlik prosedürlerini titizlikle uygulamaktadır. Helman (2014), Southwest Airlines'ın güvenlik kültürünü nasıl kurduğunu ve bu kültürün kazaları nasıl azalttığını inceledi. Çalışmaya göre, Southwest Airlines'daki güvenlik yönetim sistemi, şirketin değerleriyle uyumlu bir kültürle desteklenmekte ve bu da güvenli uçuş operasyonlarına katkı sağlamaktadır.

Emirates Airlines: Emirates, dünyanın en büyük uluslararası havayollarından biri olarak, güçlü bir organizasyonel kültüre ve güvenlik yönetim sistemine sahiptir. Emirates, uçuş güvenliğini sağlamada, tüm çalışanlarının güvenlik bilincini artırmayı hedefleyen kapsamlı bir eğitim programı uygulamaktadır (Emirates, 2020). Şirket, uçuş ekiplerinin ve yer ekiplerinin güvenlik konusunda sürekli eğitim almasını sağlayarak, havacılık kazalarının azaltılmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, Emirates'in güvenlik yönetim sistemleri ile organizasyonel kültürü arasındaki ilişki, şirketin operasyonel verimliliğine ve güvenlik başarılarına yansıyan önemli bir unsurdur.

Bu şirketlerin vaka analizleri, güçlü bir organizasyonel kültürün havacılık güvenliği üzerinde doğrudan etkisi olduğunu ve SMS'in etkin bir şekilde uygulanmasının şirketlerin genel güvenlik performansını iyileştirdiğini göstermektedir.

Araştırma Boşlukları: Literatür, organizasyonel kültürün, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliğini artırmada önemli bir rol oynadığını ve havacılık sektöründeki kazaların azaltılmasında belirleyici faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Ancak, organizasyonel kültürün farklı hava yolu şirketlerinde nasıl işlediğine dair daha fazla karşılaştırmalı vaka analizi yapılması gerekmektedir. Özellikle, güvenlik yönetim sistemlerinin farklı şirketlerdeki uygulama biçimlerinin ve organizasyonel kültürün bu sistemler üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi, havacılık sektöründe güvenlik kültürünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, 2023 yılına ait ticari hava taşıma kazalarını analiz ederek, organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemlerine (SMS) etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, ikincil verilerle gerçekleştirilen bir betimsel analiz yöntemiyle yapılmıştır. Veriler, havacılık kazalarına dair kamuya açık raporlar ve veri tabanlarından elde edilmiştir. Bu veri tabanları, kazaların türü, sebebi, etkilenen hava aracı türleri ve güvenlik

yönetim sistemlerinin bu kazalar üzerindeki etkisi gibi bilgileri içermektedir. Çalışmanın yönetsel yapısı, güvenlik yönetim sistemleri ile organizasyonel kültür arasındaki ilişkiyi araştırmaya olanak tanıyacak şekilde tasarlanmıştır.

Veri tabanlarından elde edilen veriler, aşağıda sıralanan ana kaynaklardan alınmıştır:

ICAO Safety Report (ICAO Güvenlik Raporları): Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) tarafından yayımlanan yıllık güvenlik raporları, küresel havacılık kazaları ve olaylarıyla ilgili kapsamlı veriler sunar. Bu raporlar, kazaların türleri, sebepleri ve güvenlik yönetim sistemlerine dair detayları içerir. ICAO raporları, organizasyonel kültürün havacılık güvenliği üzerindeki etkilerini incelemek için önemli bir kaynaktır.

Aviation Safety Network (ASN): Aviation Safety Network, küresel havacılık kazalarını takip eder ve analiz eder. Bu veritabanı, kazaların tarihleri, yerleri, hava aracı modelleri ve kazaların sebepleri hakkında ayrıntılı veriler sunar. Ayrıca, organizasyonel kültürün ve güvenlik yönetim sistemlerinin kazaların önlenmesindeki rolünü anlamak için bu veriler oldukça değerlidir.

National Transportation Safety Board (NTSB): ABD Ulaştırma Güvenliği Konseyi (NTSB), havacılık kazalarını inceleyen ve kamuya açık raporlar yayımlayan bir kuruluştur. NTSB raporları, kazaların ayrıntılı analizlerini sunar ve güvenlik yönetim sistemlerinin bu kazalar üzerindeki etkilerini değerlendirir.

European Union Aviation Safety Agency (EASA): Avrupa Birliği Havacılık Güvenliği Ajansı (EASA), Avrupa'daki havacılık kazalarını takip eder ve raporlar. EASA veritabanı, kazaların türlerini, güvenlik yönetim sistemlerinin etkilerini ve kazaların organizasyonel kültürle ilişkisini içerir.

Flight Safety Foundation (FSF): Flight Safety Foundation, dünya çapında havacılık güvenliğini iyileştirmeyi amaçlayan bir kuruluştur. FSF, havacılık kazalarına dair geniş bir veri tabanına sahiptir ve kazaların nedenleri üzerine raporlar yayımlar. Bu raporlar, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliğini değerlendirmek için kullanılır.

Bureau of Aircraft Accidents Archives (B3A): B3A, dünya genelindeki uçak kazalarının ve olaylarının kapsamlı bir veritabanını sunar. Bu veritabanı, kazaların organizasyonel faktörler ve kültürle ilişkisini araştırmaya olanak tanır.

Jet Airliner Crash Data Evaluation Centre (JACDEC): JACDEC, ticari uçak kazalarıyla ilgili detaylı veri sağlayan bir başka kaynaktır. Uçak kazalarının güvenlik yönetim sistemleri ile olan bağlantısı ve organizasyonel kültürün bu kazalar üzerindeki etkisi burada analiz edilir.

Bu veritabanlarından elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle işlenmiştir. Betimsel analiz, verilerin örüntülerini ve ilişkilerini ortaya koyarak, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliği ile organizasyonel kültür arasındaki bağlantıyı araştırmaya olanak tanır. Bu yöntem, kazaların nedenlerini ve güvenlik kültürünü anlamak için kullanılan yaygın bir yaklaşımdır ve verilerin sistematik bir şekilde analiz edilmesini sağlar.

Veri analiz sürecinde, kazaların belirli bir bölge, uçak tipi ya da organizasyonel kültürle ilişkilendirilmesi, çalışmanın güvenlik yönetim sistemleri üzerindeki etkileri değerlendirmesini derinleştirmiştir. Bu analiz, organizasyonel kültürün, güvenlik yönetim sistemlerinin başarısını nasıl etkilediğine dair önemli bulgulara ulaşılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, organizasyonel kültürün kazaların önlenmesinde ve güvenlik uygulamalarının güçlendirilmesindeki rolü, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliğini artıran temel bir faktör olarak vurgulanmıştır.

Araştırma Tasarımı

Bu araştırma, betimsel ve korelasyonel bir araştırma tasarımına dayanmaktadır. Araştırma, 2023 yılında gerçekleşen ticari hava taşıma kazalarına dair verileri inceleyerek, organizasyonel kültürün güvenlik performansı üzerindeki potansiyel etkilerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, verilerin analiziyle güvenlik yönetim sistemlerinin başarısının organizasyonel kültürle ilişkisini belirlemeyi hedeflemektedir.

Bu doğrultuda aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırma, 2023 yılına ait ticari havacılık kazalarına dair ikincil verileri içeren kazaların detaylı bir veri setini kullanmaktadır. Veriler, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) ve çeşitli havacılık güvenlik ajansları tarafından yayımlanan raporlardan, havacılık kazası veritabanlarından ve havayolu şirketleri güvenlik raporlarından elde edilmiştir. Verilerde, uçak modeli, kaza türü, kaza bölgesi, kazanın sebebi, hasar düzeyi ve

kazada yaşanan yaralanmalar gibi detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu veriler, havacılık kazalarının sebepleri ve güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliği üzerine analiz yapılmasını sağlayacak şekilde toplanmıştır.

Veri Analizi Yöntemi

Veriler deskriptif analiz ve istatistiksel korelasyon teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir.

a. Deskriptif Analiz: Kazaların türleri, uçak modelleri, etki düzeyleri ve kazaların gerçekleştiği coğrafi bölgeler gibi temel veriler betimsel olarak sınıflandırılmış ve karşılaştırılmıştır. Ayrıca, kazaların sıklığı ve başlıca etkenler üzerinden genel bir değerlendirme yapılmıştır.

b. Korelasyonel Analiz: Güvenlik kültürünün organizasyonel performans üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla, kazaların sıklığı ile organizasyonel kültür arasındaki ilişki korelasyonel analiz ile değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, havayolu şirketlerinin SMS uygulamaları ve organizasyonel kültür özellikleri (örneğin liderlik tarzı, iletişim yöntemleri, eğitim programları) ile kazaların sıklığı ve şiddeti arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Vaka Çalışması Yöntemi

Güçlü organizasyonel kültürlere sahip havayolu şirketlerinin vaka analizleri yapılmıştır. Southwest Airlines ve Emirates Airlines gibi şirketler üzerinde yapılan vaka çalışmaları, organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemleri üzerindeki etkisini ortaya koymak için incelenmiştir. Bu havayolu şirketleri, güçlü güvenlik kültürleri ve etkili SMS uygulamaları ile bilinirler. Bu vaka analizlerinde, her iki şirketin güvenlik politikaları, eğitim programları, liderlik yaklaşımları ve güvenlik bilinci üzerindeki etkileri detaylandırılmıştır.

Araştırma Sınırları

Bu araştırma, yalnızca 2023 yılına ait kazaları ve verileri içermektedir. Bu yıl içindeki kazaların yalnızca bir kısmı incelenebileceği için, araştırmanın bulguları genel havacılık endüstrisinin tümünü temsil etmeyebilir. Ayrıca, güvenlik kültürü ve SMS uygulamaları konusunda doğrudan saha çalışması yapılmadığından, elde edilen bulgular sadece mevcut verilerle sınırlıdır. Gelecek araştırmalar, daha geniş veri setleri ve saha araştırmalarıyla desteklenerek bu sınırlamalar aşılabılır.

Veri Seti ve Kaynaklar

Araştırmanın veri seti, ICAO'nun Kazalar Veri Tabanı, Aviation Safety Network (ASN) ve National Transportation Safety Board (NTSB) gibi güvenilir kaynaklardan toplanmıştır. Bu veritabanlarında yer alan kazaların ayrıntıları, tarihleri, uçak modelleri ve kazaların sebep olduğu etkiler araştırma için kullanılmıştır. Verilerin doğruluğu, bu saygın kuruluşlardan temin edilmiş olması nedeniyle güvenilir kabul edilmiştir.

Yöntemin Güçlü Yönleri

Betimsel analiz ve istatistiksel analizlerin birleştirilmesi, araştırmanın verileri bütünsel bir şekilde değerlendirmesine olanak sağlamaktadır.

Vaka çalışmaları, organizasyonel kültürün gerçek dünyadaki örneklerle ne şekilde etkili olduğunu gösterecek derinlemesine bilgiler sunmaktadır.

İkincil veri kullanımı, hızlı ve kapsamlı bir analiz yapılmasını mümkün kılmakta, aynı zamanda daha geniş bir zaman dilimi üzerinde yapılan incelemelere olanak tanımaktadır.

Yöntemsel Sınırlamalar

Veri sınırlamaları: Araştırma sadece belirli bir yılın kazalarına odaklanarak, güvenlik kültürünün etkilerinin tüm havacılık sektörüne genellenmesinde sınırlamalar yaratmaktadır.

Kültürel etkenler: Organizasyonel kültürün havacılık güvenliği üzerindeki etkileri, şirketler arası farklılıklar ve kültürel değişkenler nedeniyle değişkenlik gösterebilir. Bu durum, araştırmanın sonuçlarının her hava yolu şirketine genellenmesini kısıtlamaktadır.

Global Flight Departures (küresel uçuş kalkışları) 2019-2023 yılları arasında küresel uçuş kalkışları ve havacılık sektöründeki genel toparlanma eğilimleri tablo olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Küresel Uçuş Kalkışları (Milyon) (Global Flight Departures (Million))

Yıl	Flight Departures (Million)
2019	38.79
2020	22.47
2021	24.92
2022	31.21
2023	35.25

Kaynak: International Civil Aviation Organization (ICAO). (2024). *Global flight departures statistics*. ICAO. Retrieved from <https://www.icao.int>

2019: Başlangıç Yılı

2019 yılı, uçuş kalkışlarının 38.79 milyon olduğu yüksek bir trafik hacmine sahipti. Bu yıl, küresel uçuş trafiği açısından en yüksek seviyeye ulaşılmıştır ve pandemiden önceki normal dönemi temsil etmektedir.

2020: Pandemi Etkisi

2020 yılı, COVID-19 pandemisi nedeniyle dünya çapında havacılık sektöründe büyük bir düşüş yaşandı. Uçuş kalkışları 22.47 milyon ile %42.1'lik büyük bir azalma gösterdi. Bu yıl, dünya genelinde seyahat kısıtlamaları ve hava yolu şirketlerinin faaliyetlerini durdurması gibi etkilerle ciddi bir daralma yaşandı.

2021: Kademeli İyileşme

2021 yılında, COVID-19'un etkilerinin kısmi olarak hafiflemesi ve aşılama çalışmalarının yaygınlaşması ile uçuş kalkışları yeniden artmaya başladı. 24.92 milyon kalkışla %10.2'lik bir iyileşme görüldü. Ancak, 2019 seviyelerine hâlâ ulaşılmadı.

2022: Hızlı Toparlanma

2022'de uçuş kalkışları 31.21 milyon seviyesine yükseldi ve 2021'e kıyasla %25.3'lük bir artış kaydedildi. Seyahat kısıtlamalarının gevşetilmesi ve dünya genelinde hava yolu şirketlerinin yeniden uçuşları artırması, havacılık sektöründe önemli bir toparlanmayı simgeliyor.

2023: Dönüş ve Normalleşme

2023 yılı itibarıyla uçuş kalkışları 35.25 milyon seviyesine ulaştı. 2019 yılı ile kıyaslandığında %9.3'lük bir düşüş olsa da, 2020 ve 2021'de yaşanan büyük kayıplara kıyasla önemli bir toparlanma gösterdi.

COVID-19 Pandemisi'nin Etkisi: 2020 yılı, küresel uçuş kalkışlarında en belirgin düşüşün yaşandığı yıl oldu. Pandemi, hava trafiği üzerinde derin etkiler bıraktı ve bu etkiler birkaç yıl boyunca devam etti.

Toparlanma Süreci: 2021 ve 2022 yıllarında yaşanan artış, sektörün toparlandığını ve dünya çapında havacılığın yeniden hareketlendiğini göstermektedir. Ancak, 2019 öncesi seviyelere ulaşmak birkaç yıl sürebilir.

2023'te Normalleşme: 2023 yılı itibarıyla havacılık sektörü, pandemi öncesi seviyelere yaklaşmış olsa da, tamamen eski seviyelere ulaşabilmiş değildir. Ancak, gelişmeler sektörün geleceği için umut vericidir.

Tablo 2: ICAO Güvenlik Performansı: Hedef 1 ve Hedef 2 - Küresel Yıl Başından Bu Yana Veriler

Kriter	Hedef 1 (2021-2022)	Küresel Yıl Başından Bu Yana (2021-2022)	Değişim (%)	Açıklama
Kazalar	11	-37	-	2021-2022 yıllarında kazalarda %37'lik bir azalma gözlemlendi.
Kaza Oranı (Kazalar / 1 Milyon Uçuş)	1.93	-0.11	-	Kaza oranında önemli bir azalma yaşanmıştır.
Ölümcül Kazalar	1	-3	-	Ölümcül kazalarda 3 azalma yaşanmıştır.
Ölümler	132	+28	+21.2%	Ölüm sayısında %21.2'lik bir artış gözlemlenmiştir.
Yüksek Riskli Kategorilerle İlgili Olayların Yüzdesi				
KDV (Kaza Değerlendirme Yüksek Risk)	% 1.6	14.3%	+12.7%	KDV oranında büyük bir artış olmuştur.
LOC-I (Kaybolan Uçaklar)	% 1.6	14.3%	+12.7%	LOC-I oranında büyük artış gözlemlenmiştir.
MAC (Çarpışmalar)	0%	0%	0%	MAC oranı değişmeden kalmıştır.
TEKRAR (Tekrar Edilen Kazalar)	% 15.6	0%	-15.6%	Tekrar eden kazalar oranı sıfırlanmıştır.
RI (Riskli İletişimler)	% 4.7	28.6%	+23.9%	Riskli iletişim oranında önemli bir artış yaşanmıştır.

Kaynak: International Civil Aviation Organization (ICAO). (2024). *Global Aviation Safety Performance: Target 1 and Target 2 - Year-to-Date Data*. ICAO. Retrieved from <https://www.icao.int>.

Tablo açıklaması aşağıda verilmektedir:

- Kazalar: Hedef 1'de belirtilen kazaların sayısı ile küresel yıl başından bu yana gerçekleşen kazaların sayısı karşılaştırılmıştır.
- Kaza Oranı: Kazaların uçuş sayısına oranı üzerinden hesaplanan değerler, kaza oranındaki azalma ve artışları göstermektedir.
- Ölümcül Kazalar ve Ölümler: Ölümcül kazaların sayısındaki değişim, ölümlerin sayısındaki artış veya azalış ile birlikte analiz edilmiştir.
- Yüksek Riskli Kategorilerle İlgili Olaylar: KDV, LOC-I, MAC gibi yüksek riskli olayların oranlarındaki değişiklikler ele alınmıştır.
- Tekrar Edilen Kazalar: Tekrar eden kazalar oranındaki değişiklikler gösterilmektedir.

- Riskli İletişimler (RI): Riskli iletişimlerin oranındaki artış, güvenlik yönetim sistemlerinin iletişim sorunları ile ilişkilidir.

Tablo 3: Küresel Havacılık Güvenlik Planı (Global Aviation Safety Plan)

Hedef Bölge	Güvenlik Hedefi	İlgili Zorluklar	Uygulanan Stratejiler	Performans Göstergeleri	Hedef Gerçekleşme Durumu
Küresel	Havacılık güvenliği performansını iyileştirme	Pilot hataları, hava trafik kontrolü hataları	Eğitim ve farkındalık artırma programları	Pilot hatası oranı, TCAS kullanım oranı	%85 hedef, %78 gerçekleşme
Asya-Pasifik	Hava trafik güvenliği yönetimi geliştirme	Yoğun hava trafiği, bölgesel güvenlik eksiklikleri	İleri düzey hava trafik yönetimi uygulamaları	Hava trafik yönetim sistemleri verimliliği	%90 hedef, %88 gerçekleşme
Avrupa	Uçak kazalarını azaltma	Hava sahası sıklığı, uçuş kontrol hataları	Yeni teknolojilerin entegrasyonu	Kaza oranı, sistem güvenliği iyileşme derecesi	%95 hedef, %93 gerçekleşme
Afrika	Bölgesel güvenlik kapasitesini artırma	Yetersiz güvenlik denetimleri, yetersiz altyapı	Altyapı yatırımları, bölgesel güvenlik izleme	Güvenlik denetim sıklığı, denetim raporları	%80 hedef, %77 gerçekleşme

Kaynak: : International Civil Aviation Organization (ICAO). (2024). *Global Aviation Safety Plan (GASP)*. ICAO. Retrieved from <https://www.icao.int>.

- Hedef Bölge: Belirli bir bölgedeki havacılık güvenliği performansını iyileştirme amacıyla yapılan çalışmalar.
- Güvenlik Hedefi: Bölgeye özgü güvenlik hedeflerinin tanımlanması.
- İlgili Zorluklar: Her bölgedeki karşılaşılan ana güvenlik sorunları.
- Uygulanan Stratejiler: Sorunları aşmaya yönelik geliştirilen stratejiler.
- Performans Göstergeleri: Güvenlik hedeflerinin izlenmesi için kullanılan metrikler.
- Hedef Gerçekleşme Durumu: Hedeflenen güvenlik hedeflerine ulaşma oranı.

Global Aviation Safety Plan (GASP), dünya çapında havacılık güvenliğini iyileştirmeyi amaçlayan bir çerçeve sunar ve her bölgeye özgü hedefler ve stratejiler belirler. Bu çerçeve, havacılık sektöründe güvenliği artırmaya yönelik küresel çabaların nasıl yönlendirileceğini ve uygulanacağını tanımlar. Verilen tabloda, farklı bölgelerde karşılaşılan güvenlik zorlukları, uygulanacak stratejiler ve performans göstergeleri ile güvenlik hedeflerine ne ölçüde ulaşılabildiği açık bir şekilde gösterilmektedir (Stolzer vd., 2023).

Küresel düzeyde havacılık güvenliğini iyileştirmek amacıyla, pilot hataları ve hava trafik kontrolü hataları gibi temel sorunlara odaklanılmaktadır. Eğitim ve farkındalık artırma programları bu hedefin gerçekleştirilmesinde kritik rol oynamaktadır. Ancak, hedeflenen %85'lik başarı oranına kıyasla %78'lik bir gerçekleşme oranı, bu alanda hala geliştirilmesi gereken yönlerin olduğunu göstermektedir. Pilot hatalarının ve hava trafik kontrol hatalarının önlenmesi, havacılık güvenliği için hayati önem taşımaktadır, dolayısıyla daha etkili eğitim ve iletişim stratejileri gerekmektedir.

Asya-Pasifik bölgesi, yoğun hava trafiği ve bölgesel güvenlik eksiklikleri gibi önemli güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorlukları aşabilmek için ileri düzey hava trafik yönetimi uygulamaları benimsenmiştir. Bölgesel olarak %90 hedeflenirken, %88'lik bir gerçekleşme oranı elde edilmiştir. Bu da

bölgedeki hava trafik güvenliği yönetimi konusunda büyük ilerleme kaydedildiğini ancak hala biraz daha gelişme alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Avrupa, uçak kazalarını azaltmaya yönelik büyük bir çaba sarf etmektedir. Hava sahası sıkışıklığı ve uçuş kontrol hataları gibi zorluklar, kaza oranlarını artırabilmektedir. Yeni teknolojilerin entegrasyonu bu sorunların çözülmesinde anahtar bir rol oynamaktadır. Avrupa'da %95'lik bir hedef gerçekleştirilmiş ve %93'lük bir başarı oranı elde edilmiştir. Bu, Avrupa bölgesinin uçak kazalarının azaltılması konusunda oldukça başarılı olduğunu ancak yine de bazı alanlarda iyileştirme yapılabileceğini göstermektedir.

Afrika'da ise güvenlik kapasitesinin artırılması hedeflenmektedir. Yetersiz güvenlik denetimleri ve altyapı eksiklikleri, bölgedeki havacılık güvenliğini tehdit eden önemli faktörlerdir. Altyapı yatırımları ve bölgesel güvenlik izleme stratejileri bu sorunları çözmek için kullanılmaktadır. %80'lik bir hedef belirlenmişken, %77'lik bir gerçekleşme oranı, bölgedeki güvenlik kapasitesinin artırılması gerektiğini ve bu süreçte bazı zorlukların hala devam ettiğini göstermektedir.

GASP, dünya çapında havacılık güvenliğini iyileştirmeye yönelik önemli bir plan olmakla birlikte, her bölgedeki farklı zorluklar ve stratejiler doğrultusunda başarı oranları değişkenlik göstermektedir. Bazı bölgeler, güvenlik hedeflerine ulaşmada oldukça başarılı iken, bazı bölgelerde hala belirgin bir gelişme alanı bulunmaktadır. Bu durum, her bölgeye özel stratejilerin ve çözüm yollarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. GASP'in daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için eğitim programlarının güçlendirilmesi, yeni teknolojilerin entegrasyonu ve bölgesel iş birliğinin artırılması önem taşımaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç

Bu çalışma, 2023 yılına ait ticari hava taşıma kazalarını analiz ederek, organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemleri (SMS) üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Veriler, küresel havacılık kazalarına dair kamuya açık raporlardan ve veri tabanlarından toplanmış ve betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemlerinin başarısı üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Güçlü bir organizasyonel kültür, çalışanların güvenlik bilincini artırırken, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliğini de önemli ölçüde güçlendirmektedir.

Organizasyonel kültür, özellikle liderlik, iletişim, güvenlik sorumluluğu ve çalışan katılımı gibi faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Bu kültürel faktörler, güvenlik yönetim sistemlerinin etkili bir şekilde uygulanmasında kritik rol oynamaktadır. Çalışanların güvenlik konusunda sorumluluk bilinci, açık ve etkili iletişim ile güvenlik önceliklerinin ön planda tutulması, havacılık şirketlerinin kaza oranlarını azaltmalarına yardımcı olmaktadır. Örneğin, Southwest Airlines ve Emirates gibi şirketlerin vaka analizleri, güçlü bir organizasyonel kültürün, kazaların önlenmesinde ve güvenlik uygulamalarının iyileştirilmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Bulgular, organizasyonel kültürün sadece prosedürel bir güvenlik yaklaşımından öte, bir güvenlik kültürünün inşa edilmesinin gerekliliğini de vurgulamaktadır. Bu güvenlik kültürünün kurum içindeki her seviyede benimsenmesi, kazaların ve olayların önlenmesinde uzun vadeli başarının anahtarıdır.

Tartışma

Güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliği, sadece teknolojik altyapı ve prosedürlerle değil, aynı zamanda organizasyonel kültürün özünü de şekillenmektedir. Çalışmanın bulguları, havacılık endüstrisinde güvenlik kültürünün ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Organizasyonel kültürün güçlü olduğu havacılık şirketlerinde, güvenlik uygulamalarının daha başarılı olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle, güvenlik yönetim sistemlerinin doğru ve etkin uygulanabilmesi için liderlik, iletişim ve katılım gibi kültürel faktörlerin güçlü olması gerekmektedir.

Çalışmada kullanılan vaka analizlerinde, Southwest Airlines ve Emirates gibi firmaların güçlü organizasyonel kültürlerinin güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliğini artırdığı görülmüştür. Bu şirketler, güvenlik kültürünü ön planda tutarak, tüm çalışanlarının güvenlik konusunda sorumluluk almasını sağlamış ve bu sayede kazaların önlenmesine yönelik önemli adımlar atmıştır. Bu tür şirketlerde, üst yönetimin güvenliğe verdiği önem, çalışanların güvenlik konusundaki bilinçli tutumlarını teşvik etmiş, güvenlik prosedürlerine riayet edilmesi sağlanmıştır.

Bir diğerk dikkat çeken bulgu, güvenlik yönetim sistemlerinin sadece yazılı prosedürlerden ibaret olmadığı, aksine çalışanların günlük işlerinde güvenliği sürekli olarak göz önünde bulundurdıkları bir kültür inşa etmenin önemidir. Bu da organizasyonel kültürün bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Güçlü bir güvenlik kültürü, kazaların önlenmesinde önemli bir rol oynar ve havacılık şirketlerinin genel güvenlik performansını doğrudan etkiler.

Ancak, her ne kadar güçlü bir organizasyonel kültür güvenliği artırsa da, bu kültürün sadece kurumsal değerlerle değil, aynı zamanda uygulamada da sürekli ve tutarlı bir şekilde desteklenmesi gerekmektedir. Güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliği, kurum içindeki liderlerin, çalışanların ve yöneticilerin sürekli etkileşimde bulunarak, güvenlik önceliklerinin ve değerlerinin sürekli olarak hatırlatılmasına dayanır. Bu tür bir sürekli etkileşim, yalnızca kazaların önlenmesine değil, aynı zamanda güvenlik önlemlerinin sürekli olarak iyileştirilmesine de olanak tanır.

Öneriler

Bu çalışmanın bulguları ışığında, havacılık endüstrisinde güvenlik yönetim sistemlerini güçlendirmek ve kazaları önlemek için organizasyonel kültürün önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda, aşağıdaki tavsiyeler sunulmaktadır:

Güçlü bir güvenlik kültürünün oluşturulması: Havacılık şirketlerinin, güvenliği yalnızca prosedürlerle değil, organizasyonel kültürle de güçlendirmeleri gerekmektedir. Güvenlik, her seviyedeki çalışanın birinci önceliği olmalı ve bu kültür her düzeyde benimsenmelidir. Çalışanların güvenlik konusunda sürekli eğitilmesi, güvenlik sorumluluklarının hatırlatılması ve kazaların önlenmesi için açık bir güvenlik dili oluşturulmalıdır.

Liderlik ve açık iletişimin güçlendirilmesi: Güçlü bir liderlik, güvenlik yönetim sistemlerinin etkinliğini artırmanın temel unsurlarındandır. Liderlerin, çalışanlara güvenliği ön planda tutma konusunda örnek olması, açık iletişimi teşvik etmesi ve güvenlik konusunda katılımcılığı artırması gerekmektedir. Ayrıca, liderlerin güvenlik kültürünü kurum genelinde yaygınlaştırmak için aktif bir şekilde rol alması önemlidir.

Çalışan katılımının sağlanması: Çalışanların güvenlik kararlarına katılımı teşvik edilmelidir. Güvenlik yönetim sistemlerinin başarısı, yalnızca üst yönetimin değil, tüm çalışanların katılımına bağlıdır. Çalışanlar, potansiyel riskleri belirlemede ve güvenlik önlemlerinin iyileştirilmesinde önemli bir rol oynar. Bu nedenle, çalışanların fikirlerini ifade edebilecekleri, güvenlik konularını tartışabilecekleri açık platformlar oluşturulmalıdır.

Güvenlik yönetim sistemlerinin sürekli iyileştirilmesi: Güvenlik yönetim sistemleri, sadece mevcut durumu yansıtmakla kalmamalı, aynı zamanda sürekli olarak gözden geçirilip, geliştirilmelidir. Havacılık şirketleri, kazaların ardından güvenlik süreçlerini analiz ederek, risklerin azaltılmasına yönelik sürekli iyileştirme çalışmalarına yönelmelidir. Ayrıca, yeni teknolojilerin ve yaklaşımların SMS'ye entegrasyonu da sürekli olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Kazaların nedenlerinin sistematik bir şekilde incelenmesi: Kazaların, sadece teknik nedenlerle değil, organizasyonel faktörlerle de ilişkili olduğu göz önünde bulundurularak, her kaza sonrası detaylı bir analiz yapılmalıdır. Bu analizlerde, organizasyonel kültür, liderlik tarzları, iletişim süreçleri ve çalışanların güvenlik davranışları gibi faktörler mutlaka dikkate alınmalıdır. Kazalar sadece teknik arızalarla ilişkilendirilmemeli, organizasyonel ve kültürel yönleri de analiz edilmelidir.

Bu çalışma, organizasyonel kültürün güvenlik yönetim sistemleri üzerindeki etkisini vurgularken, havacılık şirketlerinin güvenlik uygulamalarını daha etkin hale getirmek için organizasyonel kültürün güçlendirilmesinin önemini ortaya koymuştur. Güçlü bir güvenlik kültürü, sadece kazaların önlenmesinde değil, aynı zamanda güvenlik yönetim sistemlerinin sürekli iyileştirilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, havacılık sektöründe güvenliği artırmak için hem prosedürel hem de kültürel stratejiler bir arada uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

Adjekum, D. K., & Tous, M. F. (2020). Assessing the relationship between organizational management factors and a resilient safety culture in a collegiate aviation program with Safety Management Systems (SMS). *Safety Science*, 131, 104909. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104909>

Emirates. (2020). Safety management and training programs. *Emirates*. <https://www.emirates.com>

Emirates. (2023). Emirates Safety and Security. *Emirates*. <https://www.emirates.com/ae/english/about-us/safety-and-security/>

- Foster, R. A., & Adjekum, D. K. (2023). Evaluating the effects of Safety Management Systems (SMS) on safety culture factors in collegiate aviation operations: A Structural Equation Modeling (SEM) approach. *International Journal of Aviation, Aeronautics, and Aerospace*, 10(2), 6. <https://doi.org/10.15394/ijaaa.2023.1639>
- Gendi, M., Marcham, C. L. C., & O'Toole, M. F. (2024). Assessing safety culture: Lessons from the aviation industry. *Professional Safety*, 69(10), 26-34.
- Gerede, E. (2015). A qualitative study on the exploration of challenges to the implementation of the Safety Management System in aircraft maintenance organizations in Turkey. *Journal of Air Transport Management*, 47, 230-240. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2015.04.008>
- Helman, S. (2014). The role of safety culture in aviation: A case study of Southwest Airlines. *Journal of Aviation Safety*, 13(3), 42-55.
- Helmreich, R. L., & Merritt, A. C. (1998). *Culture at work in aviation and medicine: National, organizational, and professional influences*. Ashgate Publishing.
- Hoang, T. K. T. (2024). The mediating effect of a safety management system on the relationship between safety culture and safety performance in the airline industry—an experimental study in Vietnam. *Transportation Research Procedia*, 80, 154-161. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2024.01.022>
- ICAO. (2013). *Safety Management Systems (SMS) – An overview*. International Civil Aviation Organization. <https://www.icao.int>
- ICAO. (2023). *Global Aviation Safety Plan (GASP)*. International Civil Aviation Organization. <https://soa.icao.int/gasp/>
- Kyrylenko, O. M., Novak, V. O., & Podrieza, M. S. (2023). The place of organizational culture in the management system of aviation enterprises. *Electronic Scientific and Practical Publication in Economic Sciences*.
- Maurino, D. E., Reason, J., Johnston, N., & Lee, R. B. (1995). *Beyond aviation human factors*. Ashgate Publishing.
- McCUNE, D., Lewis, C., & Arendt, D. (2016). Safety culture in your safety management system. In *Implementing safety management systems in aviation* (pp. 135-160). Routledge.
- McNeely, S. C. (2012). Examining the relationship between organizational safety and culture and safety management system implementation in aviation. *Northcentral University*.
- Öztrak, M. (2024). Havaalanı Yönetiminde Çevresel Sürdürülebilirlik Stratejileri: Yeşil Havaalanı Yönetimi Yaklaşımı. *Scientific Journal of Space Management and Space Economy*, 4(2), 1-15.
- Öztrak, M. (2025). Revenge in the Sky: The Impact of Organizational Revenge on Organizational Sustainability in the Aviation Sector. *Journal of Aviation*, 9(1), 196-206.
- Pidgeon, N., & O'Leary, M. (2017). Organizational safety culture: Implications for aviation practice. In *Aviation psychology in practice* (pp. 21-43). Routledge.
- Reason, J. (1997). *Managing the risks of organizational accidents*. Ashgate Publishing.
- Remawi, H., Bates, P., & Dix, I. (2011). The relationship between the implementation of a Safety Management System and the attitudes of employees towards unsafe acts in aviation. *Safety Science*, 49(5), 625-632. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2011.01.007>
- Southwest Airlines. (2023). Southwest Airlines safety culture. *Southwest Airlines*. <https://www.southwest.com/corporate-culture/safety/>
- Stolzer, A. J., Sumwalt, R. L., & Goglia, J. J. (2023). *Safety management systems in aviation*. CRC Press.
- Zohar, D. (2000). Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications. *Journal of Applied Psychology*, 85(1), 1-12. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.1.1>
- Zohar, D. (2003). Safety climate: A new direction in the management of occupational safety. *Industrial Health*, 41(1), 1-12. <https://doi.org/10.2486/indhealth.41.1>

Yeşil Örgüt Kimliği: Bir ölçek Uyarlama Çalışması

Vildan BAYRAM

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi
ABMYO, İşletme Yönetimi Programı
vildanbayram@aydin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7526-6485>

Makale Başvuru Tarihi : 22.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 27.02.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15068681

Anahtar Kelimeler:

Yeşil,
Örgüt Kimliği,
Yeşil Örgüt
Kimliği,
Ölçek Uyarlama,
Yeşil örgütler.

Özet

Bu araştırmanın amacı Yu-Shan Chen (2011)'in geliştirmiş olduğu "Yeşil örgüt kimliği ölçeği" nin çalışanların yeşil örgüt kimliği düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Türkçe'ye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılmasıdır. Nicel araştırma modeli ile tasarlanan çalışmanın evrenini İstanbul'da faaliyet gösteren sağlık sektörü ve eğitim sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın pilot uygulamasının örneklem grubu $n_1=159$ sağlık sektörü çalışanından oluşmaktadır. İkinci asıl uygulamada ise $n_2=174$ eğitim sektörü çalışanına ulaşılmıştır. Ölçeğin orijinali 6 madde ve tek faktörden oluşmaktadır. Ölçme aracını Türkçeye uyarlamak için çeviri ve yeniden çeviri tekniği kullanılmıştır. Ölçme aracının yapı geçerliliğini belirlemek için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Bulgular, altı maddelik ölçüm aracının yeterli uyum iyiliği değerleri gösterdiğini ortaya koymuştur. Analiz sonuçlarına göre $X^2/sd (p) = 2,049 (p=0,030)$; $SRMR= 0,033$; $GFI= 0,965$; $NNFI= 0,962$; $CFI= 0,977$; $RMSEA=0,078$ ve Faktör yükü=0,51 / 0,87 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha katsayısı 0,84 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Türkçeye uyarlanan ölçme aracının 6 madde ve tek faktörlü boyutunun geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu ölçüm aracının, çalışanların yeşil örgüt kimliği algılarını ölçmek için kullanılacak yararlı bir kaynak olarak hizmet edebileceği öngörülmektedir.

Green Organization Identity: A Scale Adaptation Study

Keywords:

Green,
Organizational
Identity,
Green
Organizational
Identity,
Scale Adaptation,
Green organizations.

Abstract

The aim of this research is to adapt the "Green organization Identity Scale" developed by Yu-Shan Chen (2011) to Turkish in order to determine the green organization identity levels of employees and to conduct validity and reliability studies. The universe of the study, designed with the quantitative research model, consists of healthcare and education sector employees operating in Istanbul. The sample group of the pilot application of the research consists of $n_1=159$ healthcare sector employees. In the second main application, $n_2=174$ education sector employees were reached. The original scale consists of 6 items and a single factor. Translation and re-translation techniques were used to adapt the measurement tool to Turkish. Exploratory and confirmatory factor analyses were conducted to determine the construct validity of the measurement tool. The findings revealed that the six-item measurement tool showed sufficient goodness of fit values. According to the analysis results, $X^2/sd (p) = 2.049 (p=0.030)$; $SRMR= 0.033$; $GFI= 0.965$; $NNFI= 0.962$; $CFI= 0.977$; $RMSEA=0.078$ and Factor loading=0.51 / 0.87. Cronbach Alpha coefficient of the entire scale was determined as 0.84. These results show that the 6-item and single-factor dimension of the measurement tool adapted to Turkish is valid and reliable. It is anticipated that this measurement tool can serve as a useful resource that can be used to measure employees' green organization identity perceptions.

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmeler açısından çevre tahribatını önleyici yaklaşımları benimsemek, yeşil fırsatları ve yenilikleri geliştirmek önem taşımaktadır. Çevre yönetimi, aslında işletme fonksiyonlarının tüm yönlerini kapsayan unsurlardan oluşmaktadır. Bu nedenle çevre yönetimi, işletme yönetiminin önemli bir parçası haline gelmiştir. Çevre kirliliğine neden olmak, doğal kaynakların verimsiz kullanımı ve kötü çevre yönetimi işletmelerin kötü bir imaj edinmelerine neden olmaktadır (Tawiah vd., 2024). Doğal kaynakların sınırlı olması enerji ihtiyacının her geçen gün artması ve atık miktarındaki artış doğrusal ekonominin sürdürülemez olduğunu göstermektedir (Kara vd., 2022). İşletmelerin, büyüme ve kar elde etme hedefleri ile ekonomik, toplumsal ve çevresel sürdürülebilirlik konularında sorumluluk hissetmeleri gerekmektedir. İşletmelerin dış ortam havasını ve iklimi koruma, atık yönetimi, toprak, yeraltı ve yüzey sularının korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi, gürültü ve vibrasyonun azaltılması, biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması, radyasyona karşı koruma gibi çevre koruma faaliyetlerini benimsemeleri önem taşımaktadır (Bayram, 2023: 2-3). Bu nedenle işletmelerin, yeşil etik değerlere odaklanarak çevre dostu uygulamaları teşvik etmeleri önem arz etmektedir (Yousaf, 2021). Ayrıca işletmelerin çevre bilinciyle hareket etmeleri, rekabet avantajı elde etmelerini sağlayacak bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği olmak üzere çevre bilincinin geliştirilmesi ve yeşil uygulamaların benimsenmesine yönelik pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir (Krasodomska vd., 2024). Ayrıca uluslararası çalışmalarla çevre koruma faaliyetleri de teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda 1972 yılında Stockholm'de yapılan konferans sonucunda Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Programı kurulmuştur (Joos, 2023). Birleşmiş Milletler tarafından 1983 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuş ve sürdürülebilir kalkınmaya dikkat çekilmiştir (Cecchin vd., 2021). 2015 yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu 17 maddeden oluşan sosyal, çevresel, ekonomik ve kurumsal sürdürülebilir kalkınma göstergelerini belirlemiştir (Voronina vd., 2024). 2019 yılında Avrupa Birliği, "Döngüsel Ekonomi / Yeşil Mutabakat Eylem Planı" ve "Sıfır atık" projesini ortaya koymuştur (Bayram, 2024). Böylece bireysel, toplumsal ve ekonomik ölçekte çevre konularına dikkat çekmek ve çevreye duyarlı faaliyetler yapılması konusunda standartlar ve etik ilkeler oluşturmak amaçlanmaktadır.

Özellikle bu çevre bilinci örgütsel kimliğin içinde yer aldığına diğer bir ifade ile çevresel konular, örgütsel kimliğin bir parçası haline geldiğinde bir anlam ifade etmektedir. Örgüt kimliğinin yeşil özellik taşıması çalışanların çevre konusunda duyarlı olmaları, kendi istekleriyle ve çevresel bakış açısıyla işletme faaliyetlerini uygulamalarına sebep olmaktadır (Li ve Rabeeu, 2024). Örgütsel kimliğin içinde çevre unsurunun yer alması, çevre sorunlarına bilinçli bir yaklaşımı da beraberinde getirmektedir (Elshaer vd. 2024).

Örgüt kimliği, bir organizasyonda çalışan kişilerin, o organizasyonu nasıl gördüklerini, onun hakkında neler hissettiklerini ve ne gibi düşüncelere sahip olduklarını anlamak ve incelemek için kullanılan bir kavramdır (Sufi et al., 2024). Örgüt kimliği, bir örgütün sadece logosu, renkleri veya sembolleri gibi dış görünüşüyle değil, aynı zamanda iletişim tarzı, çalışanlarının davranışları ve temel değerleri gibi unsurlarıyla da ilgilidir. Tüm bu unsurların, o örgüte özel bir şekilde bir araya gelmesi, örgütün kendine has kimliğini oluşturur (Uğurlu, 2015). Örgüt kimliğinin yapısı, örgütlerin ve çalışanların motivasyonunu etkilemektedir. Örgüt kimliğinin en belirgin tanımlarından bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Örgüt kimliği, çalışanların faaliyetlerini, sosyal yapısını ve düşüncelerini etkileyen hatta değiştiren bir olgudur (Fosu vd., 2024).
- Örgüt kimliği, bir örgüt hakkında en temel, kalıcı ve ayırt edici olan şeylerin toplamıdır (Fachin ve Langley, 2024).
- Örgüt kimliği, çalışanların faaliyetlerine, seçimlerine ve davranışlarına anlam kazandırmak için ortak olarak oluşturdukları bir anlayıştır (Elshaer vd., 2024).
- Örgüt kimliği, çalışanların örgütü ve örgütsel faaliyetleri anlamalarına yardımcı olan bir unsurdur (Alhamad vd., 2024).

Örgütsel kimlik, örgütün temel faaliyet alanı, bu faaliyetlerin niteliği, örgütü benzersiz kılan nitelikler ve çalışanların özellikleri gibi değişkenlerden etkilenmektedir (Mishra et al., 2024). Bir örgütün kimliği, çalışanlarının davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynar. Özellikle, dış dünyayı anlamlandırmak ve ona

uygun tepkiler vermek için örgüt kimliği algısından faydalanılır. Çünkü kimlik, örgütün temel varlığını ve karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır (Langer and Feeney, 2025). Bu bağlamda örgütler, iç ve dış paydaşlar için bir kimliğe ihtiyaç duyarlar. Örgütsel kimlik, örgüt üyelerinin düşünce ve davranışlarını etkileyebilir, örgütsel yorumları ve eylemleri kısıtlayabilir. Örgüt kültüründen etkilenen örgüt kimliği, örgütsel faaliyetlerde örgüte özgü anlamlar kazandırır (Ma vd., 2024). Yeşil örgüt kültürüne sahip işletmelerde örgüt kimliği de yeşil yaklaşımlara sahip olmaktadır (Mirahsani vd., 2024). Bunun için işletmede yer alan tüm unsurlarla birlikte geliştirilen çevre bilinci örgüt kimliğine yansıtacaktır.

Toplumsal sorumluluk açısından ise işletmelerin çalışanlarının refahını gözetmeleri, insan haklarına saygı duymaları, yerel topluluklara katkıda bulunmaları ve adil ticaret uygulamalarını benimsemeleri beklenmektedir. Ayrıca, işletmelerin yeşil değerlere uyması, dürüst ve şeffaf iş uygulamaları sergilemeleri, tüketici sağlığını ve güvenliğini korumaları yeşil örgüt kimliğinin bir parçasını oluşturmaktadır (Mansour vd., 2024). Yeşil örgüt kimliği, işletmelere rekabet avantajı sağlayabilir, itibarlarını güçlendirebilir ve tüketici sadakatini artırabilir (Bayram ve Öztürk, 2023: 124-125).

Çevre yönetimi, şirketlerin çevresel hedeflerine ulaşmalarına, çevre düzenlemelerine uymalarına, faaliyetlerinin çevresel etkilerini öngörmelerine, düzenlemelerden önce atık ve kirliliği azaltmak için önlemler almalarına veya çevresel iyileştirmeler yoluyla iş fırsatlarından yararlanmanın olumlu yollarını bulmalarına yardımcı olabilecek yönetsel faaliyetler, süreçler, yaklaşımlar veya kavramlar olarak tanımlanır (Faraz, vd., 2024). Yönetim alanlarında çevresel kaygıları öngörmeye, planlamaya ve bu düşüncüyü kurumsal stratejilere dahil etmeye ihtiyaç vardır. Bu nedenle, ortaya çıkan bir yönetim alanı, kurumsal stratejiyi etkilediği için doğal çevre ile ilgilidir.

Bu araştırmanın amacı Yu-Shan Chen (2011)'in geliştirmiş olduğu "Yeşil örgüt kimliği ölçeği" nin çalışanların yeşil örgüt kimliği düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Türkçe'ye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılmasıdır. Ayrıca bu çalışma ile örgütsel kimlik teorisine dayalı olarak, yeşil örgüt kimliğinin geliştirilmesine dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ile gelecekte araştırmacılara, çalışmalarında yararlanacakları geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı sunulmuş olacaktır.

2. YÖNTEM ve BULGULAR

2.1. Ölçeğin Türkçe Geçerliliği

Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin Türkçe uyarlamasının uygulama sürecinde rastlantısal örneklem metodu seçilmiş ve anket yöntemi uygulanmıştır. Ölçeğin geçerliliği için iki ayrı çalışma grubundan veri toplanmıştır. Birinci pilot çalışma grubu sağlık sektöründe çalışan 159 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada açılımlı faktör analizi, Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin orijinalinde yer alan 6 madde ve tek boyut dahilinde yapılmıştır. Faktör analizi sonuçlarına göre, orijinal ölçekte olduğu gibi Türkçe uyarlamasında da tek boyut olduğu tespit edilmiştir. Ölçekten herhangi bir maddenin çıkarılmamıştır. İkinci asıl çalışma grubu, eğitim sektöründe çalışan 174 kişiden oluşmaktadır.

Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin Türkçe uyarlamasında 4 dil uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. İngilizce-Türkçe çevirisi sonucunda elde edilen Türkçe formu A ve B uzmanlarına sunulmuş ve her maddenin çevirisini 100 üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir. Tablo 1'de gösterildiği gibi iki uzmanın İngilizce-Türkçe çevirisi için verdikleri puan ortalaması, her madde için en düşük 97 ve toplamda 98,42 düzeyinde olup Türkçe formun uygun olduğu tespit edilmiştir. Türkçe form yeniden İngilizceye çevrilerek C ve D uzmanlarına sunulmuş ve her maddenin çevirisini 100 üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir. Tablo 1'de gösterildiği gibi iki uzmanın Türkçe-İngilizce çevirisi için verdikleri puan ortalaması, her madde için en düşük 99 ve toplamda 99,75 düzeyinde olup İngilizce formun uygun olduğu tespit edilmiştir. Dil geçerliği bulgularına göre ölçeğin Türkçe formu orijinal (İngilizce) yapısına ve Türkçeye uygundur.

Tablo 1. Dil geçerliği bulguları

Madde	İngilizce-Türkçe			Türkçe-İngilizce		
	Uzman A	Uzman B	Toplam	Uzman C	Uzman D	Toplam
1	98	100	99,00	100	100	100,00
2	97	99	98,00	100	98	99,00
3	96	98	97,00	100	100	100,00

4	98	100	99,00	100	100	100,00
5	100	100	100,00	100	100	100,00
6	96	99	97,50	99	100	99,50
TOPLAM	97,50	99,33	98,42	99,83	99,67	99,75

Uzman görüşleri dikkate alınarak ölçekteki 3. maddede yer alan "...has maintained a significant position ...” ifadesi, daha iyi anlaşılması amacıyla "...önemli bir konuma sahip olduğunu..." olarak Türkçeye çevrilmiştir. Orijinal ölçeğin her maddesinin başında bulunan "Top managers, middle managers, and employees of the organization..." ifadesinin, maddelerin anlamının dağılmaması açısından "Kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanları..." olarak ölçeğin baş kısmına yazılmasına karar verilmiştir. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği'nin beş aşamadan oluşan Türkçeye çeviri süreci sonucunda, ölçeğin çevirisinin bu haliyle mevcut çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir (Brislin vd., 1973).

2.2. Verilerin Analizi

Açımlayıcı faktör analizi (AFA), çok sayıda ilişkili değişkeni daha az sayıda, kavramsal olarak anlamlı ve yeni değişkenler altında toplamayı ve keşfetmeyi hedefleyen çok değişkenli bir istatistiksel yöntem olarak tanımlanabilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). AFA'da, değişkenler arasındaki ilişkiler temel alınarak faktörler belirlenmeye çalışılır. AFA'ya başlamadan önce, örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Barlett Küresellik Testi ile değerlendirilir. Genellikle, KMO değerinin 0,70'ten büyük olması ve Barlett Küresellik Testi'nin anlamlılık değerinin (p) 0,05'ten küçük olması beklenir. Farklı faktör elde etme yöntemleri bulunmakla birlikte, temel bileşenler analizi en sık kullanılan tekniktir. Sosyal bilimlerde genellikle dik döndürme yöntemlerinden varimax döndürmesi tercih edilir. Varimax döndürmesi uygulandıktan sonra, maddelerin ait oldukları faktördeki yük değerleri, diğer faktörlerdeki yük değerleri ve farklı faktörlerdeki yükler arasındaki farklar incelenir. Faktör analizinde, aynı yapıyı ölçmeyen maddeleri belirlemek için faktör yük değerlerinin yüksek olması (0,40 veya daha yüksek olması genellikle iyi bir ölçüt olarak kabul edilse de, bu oran 0,30'a kadar düşürülebilir) ve maddelerin tek bir faktörde yüksek, diğer faktörlerde düşük yük değerlerine sahip olması (her maddenin en yüksek faktör yüküne sahip olduğu faktör dışındaki faktörlerle arasındaki faktör yük farkının en az 0,10 olması) dikkate alınmalıdır. En uygun faktör sayısını belirlerken, ölçekte planlanan madde-boyut ilişkisi göz önünde bulundurularak yamaç birikinti grafiği, öz değerler ve açıklanan toplam varyans incelenir. Yamaç birikinti grafiğinde, iki nokta arasındaki her bir kesit bir faktörü temsil eder. Eğimin azalmaya başladığı noktadan önceki kısım, faktör sayısını gösterir. Tek boyutlu ölçeklerde toplam varyansın %30'un üzerinde olması kabul edilebilirken, boyut sayısı arttıkça toplam varyansın da artması beklenir (Çokluk vd., 2010).

Doğrulamalı faktör analizi (DFA), örtük değişkenlere ilişkin teorileri test etmeye yönelik ileri düzey bir tekniktir. Önceden tanımlanmış ve sınırlandırılmış bir yapının, bir model olarak doğrulanıp doğrulanmadığı bu analizle test edilir. DFA, yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yöntemlerinden biridir ve YEM'de öncelikle modelin uyumunun sağlanması önemlidir. Model uyumunu değerlendirmek için, "Ki-kare istatistiğinin serbestlik derecesine oranı" (X^2/sd), "bireysel parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı" (t değeri), "artıklara dayalı uyum indeksleri" (SRMR, GFI), "bağımsız modele dayalı uyum indeksleri" (NNFI, CFI) ve "yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA)" gibi uyum indeksleri sıklıkla kullanılır (Çokluk vd., 2010). Güvenilirlik analizlerinde sıklıkla başvurulan Cronbach alfa yöntemi, test sonuçlarının ne kadar tutarlı olduğunu değerlendirmek için kullanılır. Cronbach alfa, testin iç tutarlılığını yansıtır ve genellikle 0,70'in üzerinde olması arzu edilir. Bir diğer güvenilirlik ölçütü olan madde toplam korelasyonu ise, testteki her bir maddenin (sorunun) bireylerin toplam test puanıyla olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlar. Genel kabul gören bir yaklaşıma göre, madde toplam korelasyonu 0,30 ve üzeri olan maddelerin, bireyleri ayırt etme konusunda etkili olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2011). Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler, frekans ve yüzdelik değerler kullanılarak özetlenmiş ve tablo halinde sunulmuştur. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri tamamlandıktan sonra, elde edilen ölçek puanlarına ait ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık katsayıları gibi betimsel istatistikler bir tabloda gösterilmiştir. Analizlerde, %95 güven aralığı (0,05 anlamlılık düzeyi, $p<0,05$) esas alınmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Pilot Çalışma Bulguları

Tablo 2’de pilot uygulamaya katılan iş görenlerin demografik bilgilerinin analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik bilgilerinin analiz sonuçları (pilot uygulama)

Demografik değişken	N	Gruplar	n	%
Cinsiyet	159	Kadın	83	52,2
		Erkek	76	47,8
Medeni durum	159	Evli	34	21,4
		Bekar	125	78,6
Öğrenim durumu	159	Lise	11	6,9
		Ön lisans	48	30,2
		Lisans	80	50,3
		Lisansüstü	20	12,6
Kurumdaki çalışma süresi	159	1 yıldan az	59	37,1
		1-5 yıl	44	27,7
		6-10 yıl	46	28,9
		11 yıl ve üstü	10	6,3
Toplam çalışma süresi	159	0-3 yıl	63	39,6
		4-10 yıl	37	23,3
		11-20 yıl	52	32,7
		21 yıl ve üstü	7	4,4

Pilot çalışmada yer alan 159 çalışanın cinsiyet dağılımı incelendiğinde, %52,2’sinin kadın ve %47,8’inin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımına bakıldığında, %21,4’ünün evli ve %78,6’sının bekar olduğu tespit edilmiştir. Eğitim seviyelerine göre katılımcılar değerlendirildiğinde, %6,9’unun lise, %30,2’sinin ön lisans, %50,3’ünün lisans ve %12,6’sının lisansüstü eğitim düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Çalışanların mevcut kurumlarındaki çalışma süreleri incelendiğinde, %37,1’inin 1 yıldan daha az, %27,7’sinin 1-5 yıl, %28,9’unun 6-10 yıl ve %6,3’ünün ise 11 yıl ve üzeri süredir çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların toplam iş deneyimi süreleri dikkate alındığında, %39,6’sının 0-3 yıl, %23,3’ünün 4-10 yıl, %32,7’sinin 11-20 yıl ve %4,4’ünün 21 yıl ve üzerinde bir iş tecrübesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yeşil örgüt kimliği ölçeği puan ortalaması ve ölçekte yer alan 6 maddeye ait betimsel istatistikler Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği madde betimsel istatistikleri (pilot uygulama)

Madde	\bar{X}	SD	S.	K.
Kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanları ...				
1-.... çevre yönetimi ve koruma konusundaki geçmişiyile gurur duymaktadır.	3,47	1,05	-0,41	-0,10
2- ..., çevresel hedeflerinden ve misyonlarından gurur duymaktadır.	3,57	0,88	-0,56	0,46
3- ..., kuruluşun çevre yönetimi ve korumasında önemli bir konuma sahip olduğunu düşünmektedir.	3,60	0,91	-0,49	0,52
4- ..., kuruluşun iyi tanımlanmış çevresel hedefler ve misyonlar geliştirdiğini düşünmektedir.	3,74	0,94	-0,34	-0,05
5- ..., kuruluşun çevresel geleneği ve kültürü hakkında bilgi sahibidir.	3,58	0,92	-0,21	0,14
6- ..., kuruluşun çevre yönetimi ve korumasına önemli ölçüde dikkat ettiğini belirlemişlerdir.	3,64	0,93	-0,67	0,89
TOPLAM	3,60	0,70	-0,98	0,58

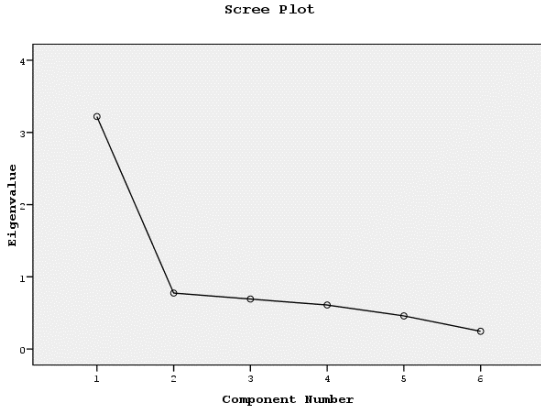
S: Çarpıklık (Skewness)

K.: Basıklık (Kurtosis)

Pilot uygulamada Yeşil örgüt kimliği ölçeği puan ortalaması $3,60 \pm 0,70$ olarak tespit edilmiş olup en düşük (1) ve en yüksek (5) puan aralığına göre kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanlarının yeşil örgüt kimliğine ilişkin iş gören algısı orta-yüksek düzeyde olumludur. Ölçekte “4-... kuruluşun iyi tanımlanmış çevresel hedefler ve misyonlar geliştirdiğini düşünmektedir” ($3,74 \pm 0,94$), “6-... kuruluşun çevre yönetimi ve korumasına önemli ölçüde dikkat ettiğini belirlemişlerdir” ($3,64 \pm 0,93$), “3-... kuruluşun çevre yönetimi ve korumasında önemli bir konuma sahip olduğunu düşünmektedir” ($3,60 \pm 0,91$) ifadelerine katılım yüksek düzeyde; “1- ... çevre yönetimi ve koruma konusundaki geçmişiyle gurur duymaktadır” ($3,47 \pm 1,05$), “2- ... çevresel hedeflerinden ve misyonlarından gurur duymaktadır” ($3,57 \pm 0,88$), “5-... kuruluşun çevresel geleneği ve kültürü hakkında bilgi sahibidir” ($3,58 \pm 0,92$) ifadelerine katılım nispeten düşük düzeydedir.

3.2. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Pilot çalışmada yer alan 159 katılımcıdan toplanan verilerin açımlayıcı faktör analizine (AFA) uygunluğu değerlendirilmiştir. Bu kapsamda incelenen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin yüksek (0,801) ve Bartlett Küresellik Testi sonucunun istatistiksel olarak anlamlı (Barlett's $X^2=330,973$; $p<0,05$) bulunması, araştırma örnekleminin yeterli büyüklükte olduğunu göstermektedir. Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin, tek boyutlu yapısını teyit etmek amacıyla yamaç birikinti grafiği incelendiğinde, ikinci noktadan sonra eğimin belirgin şekilde azaldığı ve yatay bir hal aldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, ölçeğin orijinal yapısına uygun olarak tek boyutlu olduğunu desteklemektedir (Şekil 1). Ayrıca, özdeğerler incelendiğinde, 1'in üzerinde sadece bir boyutun bulunduğu ve ölçeğin orijinal yapısında olduğu gibi tek faktörlü bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 4).

Şekil 1. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği yamaç birikinti grafiği (pilot uygulama)

Tablo 4'te Yeşil örgüt kimliği ölçeği için pilot uygulama verileriyle gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi ilk sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği AFA bulguları (pilot uygulama)

Madde	Faktör yükü
M1	0,847
M2	0,792
M3	0,713
M4	0,624
M5	0,708
M6	0,690
Özdeğer	3,220
Toplam Varyans (%)	53,661

Açımlayıcı faktör analizi (AFA) sonuçlarına göre, ölçekteki maddelerin ait oldukları boyutlardaki faktör yüklerinin 0,40 sınırının üzerinde olduğu ve açıklanan toplam varyansın %53,66 düzeyinde gerçekleştiği belirlenmiştir. Açıklanan varyansın yüksek olması, geliştirilen ölçeğin faktör yapısının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Tek faktörlü modellerde, açıklanan varyansın %30 veya daha fazla olması yeterli kabul edilebilirken, sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda %40 ile %60 arasındaki bir varyans oranı genellikle

yeterli olarak değerlendirilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu, Büyüköztürk, 2010: 197). Bu araştırmada, 169 katılımcıdan elde edilen verilerle gerçekleştirilen analiz sonucunda ulaşılan %53,66'lık varyans oranı, kabul edilebilir bir düzeydedir. Doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) elde edilen uyum indeksleri ise Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum indeksleri (pilot uygulama)

Model Uyum İndeksi	Referans Değer ¹		Bu çalışmada gözlenen değer	
	İyi Uyum ¹	Mükemmel Uyum ¹	6 Madde Tek Boyut	6 Madde Tek Boyut
X ² /sd (p)	< 5	<3 (p>0,05)	3,361 (p<0,01)	2,180 (p=0,026)
SRMR	≤0,08	≤0,05	0,052	0,035
GFI	≥0,90	≥0,95	0,940	0,964
NNFI	≥0,90	≥0,95	0,902	0,951
CFI	≥0,90	≥0,95	0,941	0,974
RMSEA	≤0,10	≤0,08	0,122	0,086
Faktör Yüğü	>0,40	>0,40	0,55 / 0,89	0,58 / 0,79
Kovaryans bağlantısı	-	-	-	m1-m2

¹: Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010; *: Kovaryans bağlantılarıyla

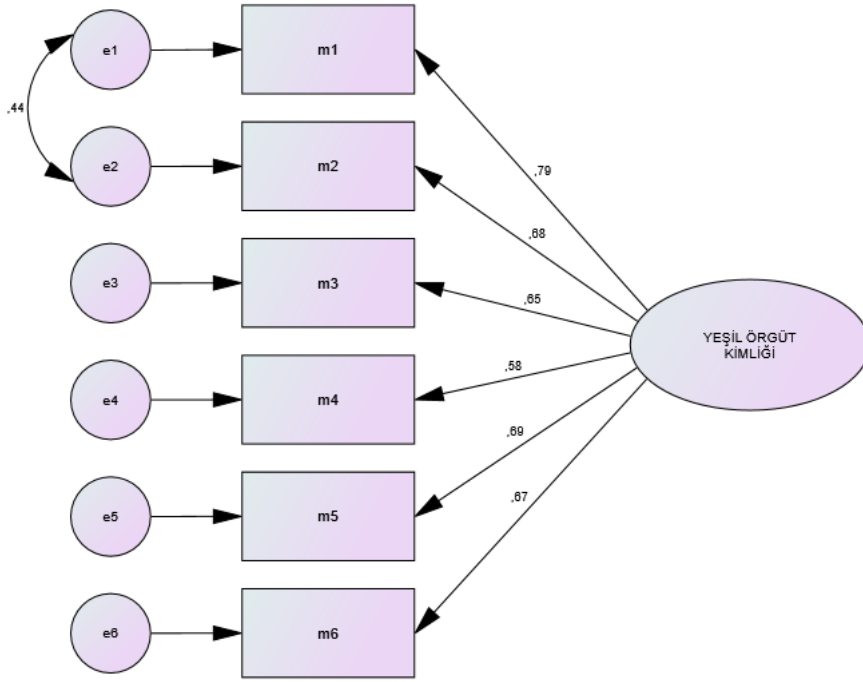
Tablo 6. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, modelin uyum indekslerinin genel olarak kabul edilebilir ve yüksek düzeylerde olduğunu ortaya koymuştur. RMSEA indeksinin başlangıçta yüksek olması nedeniyle, m1 ve m2 maddeleri arasında kurulan kovaryans ilişkisi ile modelin uyum indeksleri daha da iyileşerek mükemmel seviyelere ulaşmıştır. DFA'dan elde edilen faktör yükleri, bu yüklere ait t değerleri, güvenilirlik analizinden elde edilen madde toplam korelasyonları ve Cronbach alfa katsayıları, Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 7. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği DFA ve güvenilirlik analizi bulguları (pilot uygulama)

Madde	B	SH	Std. β	t	r	Cronbach Alpha (α)
M1	1,000		0,79		0,755	0,673
M2	0,729	0,067	0,68	10,81**	7,54**	0,584
M3	0,718	0,095	0,65		6,73**	0,515 0,843
M4	0,660	0,098	0,58		8,00**	0,607
M5	0,772	0,096	0,69		7,76**	0,605
M6	0,752	0,097	0,67			

**p<0,01 r: Madde toplam korelasyonu

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, ölçekteki maddelerin faktör yüklerinin 0,40 eşliğini aştığını ve bu faktör yüklerine karşılık gelen t değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach alfa değeri 0,84 olarak bulunmuş ve tüm maddelerin madde-toplam korelasyonlarının 0,30'dan yüksek olduğu (0,51 ile 0,75 arasında değiştiği) belirlenmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinden elde edilen bu bulgular, yeşil örgüt kimliği ölçeğinin 6 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve bu haliyle geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu desteklemektedir.

Şekil 2. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği DFA diyagramı (pilot uygulama)

Tablo 7’de pilot uygulamada ölçeğin toplam puanına ait betimsel istatistikler yer almaktadır.

Tablo 8. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği betimsel istatistikleri (pilot uygulama)

Boyutlar	N	Min./Maks.	$\bar{X} \pm SD$	%95CI (Alt / Üst)	Ç.	B.
TOPLAM	159	1 / 5	3,60±0,70	3,49 / 3,71	-0,98	0,58

Ç.: Çarpıklık; B.: Basıklık

Tablo 7’ye göre yeşil örgüt kimliği ölçeği puan ortalaması 3,60±0,70 olarak tespit edilmiştir. Ölçekte en düşük 1, en yüksek 5 puan alınabildiği dikkate alındığında kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanlarının yeşil örgüt kimliğine ilişkin iş gören algısı orta-yüksek düzeyde olumludur.

3.3. Asıl Uygulama Bulguları

Tablo 8’de asıl uygulamaya katılan iş görenlerin demografik bilgilerinin analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların demografik bilgilerinin analiz sonuçları

Demografik değişken	N	Gruplar	n	%
Cinsiyet	174	Kadın	103	59,2
		Erkek	71	40,8
Medeni durum	174	Evli	53	30,5
		Bekar	121	69,5
Öğrenim durumu	174	Lise	15	8,6
		Ön lisans	94	54,0
		Lisans	53	30,5
		Lisansüstü	12	6,9
Kurumdaki çalışma süresi	174	1 yıldan az	72	41,4
		1-5 yıl	73	42,0

		6-10 yıl	20	11,5
		11 yıl ve üstü	9	5,2
Toplam çalışma süresi	174	0-3 yıl	81	46,6
		4-10 yıl	49	28,2
		11 yıl ve üstü	44	25,3

İkinci uygulamaya dahil olan 174 çalışanın cinsiyet dağılımına bakıldığında, %59,2'sini kadınlar, %40,8'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımı incelendiğinde, %30,5'inin evli, %69,5'inin ise bekar olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyleri değerlendirildiğinde, katılımcıların %8,6'sının lise mezunu, %54'ünün ön lisans diploması sahibi, %30,5'inin lisans derecesi ve %6,9'unun lisansüstü eğitimi tamamlamış olduğu belirlenmiştir. Çalışanların kurumdaki görev süreleri incelendiğinde, %41,4'ünün 1-5 yıldır, %42'sinin 6-10 yıldır, %11,5'inin 11-15 yıldır ve %5,2'sinin ise 11 yıldan uzun süredir aynı kurumda çalıştığı tespit edilmiştir. Katılımcıların toplam iş deneyimi sürelerine göre dağılımına bakıldığında, %46,6'sının 0-3 yıl, %28,2'sinin 4-10 yıl ve %25,3'ünün ise 11 yıl ve üzeri bir çalışma geçmişine sahip olduğu görülmektedir.

Yeşil örgüt kimliği ölçeğinde yer alan 6 maddeye ait betimsel istatistikler Tablo 9'da yer yer almaktadır.

Tablo 10. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği madde betimsel istatistikleri

Madde	\bar{X}	SD	S.	K.
Kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanları ...				
1-... çevre yönetimi ve koruma konusundaki geçmişiyle gurur duymaktadır.	3,32	1,21	-0,48	-0,59
2- ..., çevresel hedeflerinden ve misyonlarından gurur duymaktadır.	3,43	1,05	-0,68	-0,03
3- ..., kuruluşun çevre yönetimi ve korumasında önemli bir konuma sahip olduğunu düşünmektedir.	3,36	1,11	-0,28	-0,72
4- ..., kuruluşun iyi tanımlanmış çevresel hedefler ve misyonlar geliştirdiğini düşünmektedir.	3,31	1,12	-0,41	-0,40
5- ..., kuruluşun çevresel geleneği ve kültürü hakkında bilgi sahibidir.	3,45	1,05	-0,41	-0,46
6- ..., kuruluşun çevre yönetimi ve korumasına önemli ölçüde dikkat ettiğini belirlemişlerdir.	3,34	1,16	-0,48	-0,53
TOPLAM	3,37	0,84	-0,59	-0,15

S: Çarpıklık (Skewness)

K.: Basıklık (Kurtosis)

Yeşil örgüt kimliği ölçeği puan ortalaması $3,37 \pm 0,84$ olarak tespit edilmiş olup en düşük (1) ve en yüksek (5) puan aralığına göre kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanlarının yeşil örgüt kimliğine ilişkin iş gören algısı orta düzeyde olumludur. Ölçekte "5-... kuruluşun çevresel geleneği ve kültürü hakkında bilgi sahibidir" ($3,45 \pm 1,05$), "2-... çevresel hedeflerinden ve misyonlarından gurur duymaktadır" ($3,43 \pm 1,05$), "3-... kuruluşun çevre yönetimi ve korumasında önemli bir konuma sahip olduğunu düşünmektedir" ($3,36 \pm 1,11$) ifadelerine katılım yüksek düzeyde; "1- ... çevre yönetimi ve koruma konusundaki geçmişiyle gurur duymaktadır" ($3,32 \pm 1,21$), "4-... kuruluşun iyi tanımlanmış çevresel hedefler ve misyonlar geliştirdiğini düşünmektedir" ($3,31 \pm 1,12$), "6-kuruluşun çevre yönetimi ve korumasına önemli ölçüde dikkat ettiğini belirlemişlerdir" ($3,34 \pm 1,16$) ifadelerine katılım nispeten düşük düzeydedir.

Tablo 10'da 174 iş görenin katılımıyla gerçekleştirilen ikinci uygulama verileriyle gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi uyum indekslerine yer verilmiştir.

Tablo 11. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeğinin DFA sonucu tespit edilen model uyum indeksleri

Model Uyum İndeksi	Referans Değer ¹		Bu çalışmada gözlenen değer
	İyi Uyum ¹	Mükemmel Uyum ¹	6 Madde Tek Boyut
X ² /sd (p)	< 5	<3 (p>0,05)	2,049 (p=0,030)
SRMR	≤0,08	≤0,05	0,033
GFI	≥0,90	≥0,95	0,965
NNFI	≥0,90	≥0,95	0,962
CFI	≥0,90	≥0,95	0,977
RMSEA	≤0,10	≤0,08	0,078
Faktör Yüğü	>0,40	>0,40	0,51 / 0,87
Kovaryans bağlantısı	-	-	-

¹: Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010

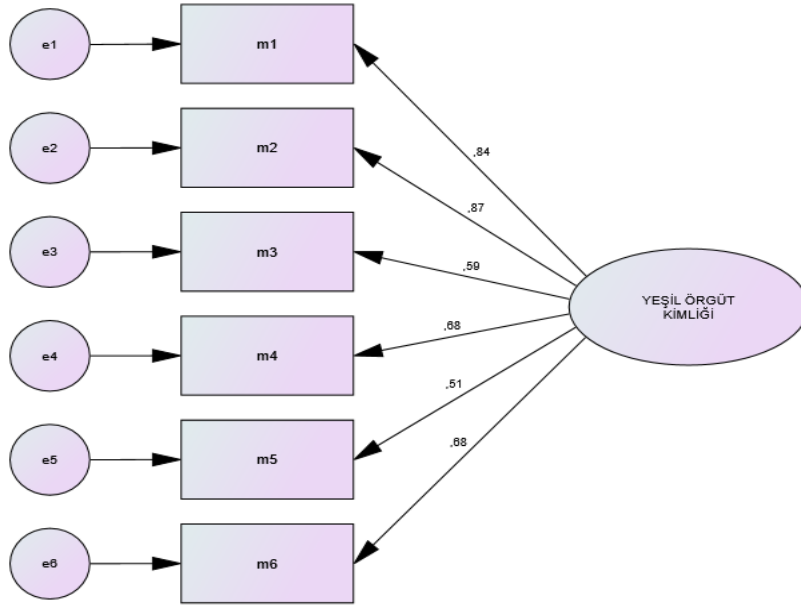
İkinci uygulama verileriyle gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre model uyum indekslerinin iyi ve çok iyi düzeylerde olduğu tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen faktör yükleri, faktör yüklerine ait t değerleri ve güvenilirlik analizi kapsamında elde edilen madde toplam korelasyonu, Cronbach Alpha katsayıları Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği DFA ve güvenilirlik analizi bulguları

Madde	B	SH	Std. β	t	r	Cronbach Alpha (α)
M1	1,000		0,84		0,760	0,765
M2	0,902	0,069	0,87	13,15**	7,99**	0,541
M3	0,639	0,080	0,59		9,60**	0,611 0,849
M4	0,746	0,078	0,68		6,76**	0,490
M5	0,523	0,077	0,51		9,65**	0,631
M6	0,776	0,080	0,68			

**p<0,01 r: Madde toplam korelasyonu

İkinci uygulamadan elde edilen verilerle yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, maddelerin faktör yüklerinin 0,40’ın üzerinde olduğunu ve bu faktör yüklerine ait t değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğunu göstermiştir. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı 0,85 olarak belirlenmiş olup, tüm maddelerin madde-toplam korelasyon değerleri 0,30’dan yüksek (0,49 ile 0,76 arasında değişen değerler) olarak saptanmıştır. Elde edilen geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonuçları, yeşil örgüt kimliği ölçeğinin 6 madde ve tek boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve bu haliyle geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 3. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği DFA diyagramı

İkinci uygulamada gerekli olmamakla birlikte açıklayıcı faktör analizi de incelenmiş olup Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 13. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği AFA bulguları

Madde	Faktör yükü
M1	0,859
M2	0,863
M3	0,673
M4	0,744
M5	0,619
M6	0,758
Özdeğer	3,448
Toplam Varyans (%)	57,468

Açıklayıcı faktör analizine göre ölçekte yer alan maddelerin ait oldukları boyutlardaki faktör yüklerinin 0,40’tan yüksek olduğu ve toplam varyansın %57,47 yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Pilot uygulama ve ikinci uygulama bulguları, yeşil örgüt kimliği ölçeği Türkçe formunun 6 madde ve tek boyutlu orijinal yapısıyla geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 13’te ikinci uygulamadaki ölçeğin puanlarına ait betimsel istatistikler bulunmaktadır.

Tablo 14. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği betimsel istatistikleri

Boyutlar	N	Min./Maks.	$\bar{X}\pm SD$	%95CI (Alt / Üst)	Ç.	B.
TOPLAM	174	1 / 5	3,37±0,84	3,24 / 3,49	0,59	-0,15

Ç.: Çarpıklık; B.: Basıklık

Tablo 13'e göre yeşil örgüt kimliği ölçeği puan ortalaması 3,37±0,84 olarak saptanmıştır. Bu sonuçlara göre kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanlarının yeşil örgüt kimliğine ilişkin iş gören algısı orta düzeyde olumludur.

Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin Türkçeye uyarlanması için yapılan tüm analizler sonucunda oluşan nihai ölçek, tek boyuttan ve 6 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması, Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Yeşil Örgüt Kimliği Ölçeği Türkçe Uyarlaması

Madde
Kuruluşun üst düzey yöneticileri, orta düzey yöneticileri ve çalışanları ...
1- çevre yönetimi ve koruma konusundaki geçmişiyile gurur duymaktadır.
2- ..., çevresel hedeflerinden ve misyonlarından gurur duymaktadır.
3- ..., kuruluşun çevre yönetimi ve korumasında önemli bir konuma sahip olduğunu düşünmektedir.
4- ..., kuruluşun iyi tanımlanmış çevresel hedefler ve misyonlar geliştirdiğini düşünmektedir.
5- ..., kuruluşun çevresel geleneği ve kültürü hakkında bilgi sahibidir.
6- ..., kuruluşun çevre yönetimi ve korumasına önemli ölçüde dikkat ettiğini belirlemişlerdir.

SONUÇ

Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmasında, “Örgüt Kimliği” ve “Yeşil Örgüt Kimliği” kavramlarının açıklanmasına odaklanılmış ve bu yapının ölçülmesinde kullanılan bir ölçeğin ulusal yazına kazandırılması için güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Ölçeğin geçerliğinin test edilmesi için yapı geçerliğine bakılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda, tek faktörlü yapının uyum indekslerinin kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda, Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlilik değerlerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğu saptanmıştır. Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmasında katılımcılara ilişkin açıklayıcı istatistikler incelendiğinde; pilot çalışma grubu olan sağlık sektörü ve ikinci çalışma grubu olan eğitim sektörü katılımcılarının analiz sonuçlarının genel olarak yüksek seviyelerde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan 6 madde ve tek boyuttan oluşan ölçeğin analiz sonuçlarının yüksek olması; katılımcıların örgütlerinin yeşil bir kimliğe sahip olduğunu ve yeşil örgüt kimliğini geliştirmeye açık ve esnek bir yapıda olduklarını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, doğal kaynakların hızla tükenmekte olduğu dünyada örgütlerin yeşil ilkelere bağlı faaliyetler göstermeleri sosyal, ekonomik ve bireysel olarak sürdürülebilirlik perspektifinin hayata geçirilmesini sağlayacaktır. Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin iç tutarlılığına ilişkin 0,843 olarak tespit edilen Cronbach's Alpha değerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Tavşancıl, 2014). Yeşil örgüt kimliğinin geliştiği işletmelerde doğaya zarar vermeyen faaliyetlerin tercih edilmesi, döngüsel ekonominin işletmede uygulanması ve yeşil kültürün gelişmesi söz konusu olabilecektir. Ayrıca yeşil yönetsel kararların alınmasında kolaylık sağlayacaktır. Türkçeye uyarlanan Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin diğer örgütsel alanlarda yapılacak gelecekteki araştırmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Yeşil örgüt kimliği ölçeğinin Türkçeye uyarlanması çalışmasında bazı sınırlılıklar söz konusudur. Ölçeğin nicel ve nitel olarak farklılaşmış ve daha fazla sayıda örneklemlerde kullanılması, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik konusunda daha güçlü ve genellenebilir olmasını sağlayacaktır. Yeşil örgüt kimliği değişkeni ile diğer örgütsel

değişkenlerin birlikte kullanıldığı çalışmalar yapılabilir. Yeşil örgütsel davranış, yeşil insan kaynakları yönetimi, yeşil örgüt kültürü, sürdürülebilirlik, örgüt performansı, çalışan motivasyonu gibi değişkenler kullanılarak araştırmalar yapılabilir ve araştırma sonuçları birbiriyle karşılaştırılabilir.

ETİK BEYANATI

Destek Bilgisi: Bu çalışma, kamu, ticari veya kâr amacı gütmeyen kuruluşlar gibi herhangi bir organizasyondan destek almamıştır.

Etik Onayı: İnsan katılımcıları içeren çalışmalarda gerçekleştirilen tüm prosedürler, kurumsal ve / veya ulusal araştırma komitesinin etik standartlarına ve 1964 Helsinki deklarasyonuna ve daha sonraki değişikliklerine veya karşılaştırılabilir etik standartlara uygundur. Bu çalışma için İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu kararı ile 2024/11 sayı ve 18.10.2024 tarihli, Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam Formu: Çalışmaya katılan tüm bireysel katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Alhamad, A. M., Elnahaiesi, M. F. B., & Baadhem, A. M. S. (2024). The effect of perceived quality, student life social identification on student satisfaction with moderator role of organizational identification. *International Research Journal on Advanced Engineering Hub (IRJAEH)*, 2(04), 1075-1086. <https://doi.org/10.47392/IRJAEH.2024.0149>
- Bayram, V. & Öztürk, M. (2023). Yeşil iş etiği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 124-135.
- Bayram, V. (2023). Döngüsel ekonomiye geçişte işletme stratejilerinde çevre koruma harcamalarının ve yatırımlarının önemi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 1-24.
- Bayram, V. (2024). From Linear Economy to Circular Economy: The Key to Sustainable Development. İçinde: *Evaluations of Sustainable and Green Energy Policies*. Nova Science Publishers, USA.
- Bayram, V. (2024). From Linear Economy to Circular Economy: The Key to Sustainable Development. İçinde: *Evaluations of Sustainable and Green Energy Policies*. Nova Science Publishers, USA.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. 14. Baskı, Ankara: PEGEM Akademi.
- Cecchin, A., Salomone, R., Deutz, P., Raggi, A., & Cutaia, L. (2021). What is in a name? The rising star of the circular economy as a resource-related concept for sustainable development. *Circular Economy and Sustainability*, 1(1), 83-97. <https://doi.org/10.1007/s43615-021-00021-4>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*. PEGEM Yayınları. Ankara.
- Chen, Y. S. (2011). Green organizational identity: sources and consequence. *Management decision*, 49(3), 384-404. <https://doi.org/10.1108/0025174111120761>
- Elshaer, I. A., Azazz, A. M. S., Alshebami, A. S., Abdulaziz, T. A., Mansour, M. A., & Fayyad, S. (2024). Internal green marketing orientation and business performance: The role of employee environmental commitment and green organizational identity. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 7(1), 211-225. <https://doi.org/10.53894/ijirss.v7i1.2603>
- Fachin, F. F., & Langley, A. (2024). The patterning of interactive organizational identity work. *Organization Studies*, 45(3), 359-383. <https://doi.org/10.1177/01708406231208358>
- Faraz, N. A., Ahmed, F., & Xiong, Z. (2024). How firms leverage corporate environmental strategy to nurture green behavior: Role of multi-level environmentally responsible leadership. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 31(1), 243-259. <https://doi.org/10.1002/csr.2553>
- Fosu, E., Yi, K., & Asiedu, D. (2024). The effect of CSR on corporate social performance: Mediating role of corporate image, green innovation and moderating role of corporate identity. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 31(1), 69-88. <https://doi.org/10.1002/csr.2553>
- Langer, J., & Feeney, M. K. (2025). Who “We” are matters: the influence of organizational identity orientation on public participation in government. *Public Management Review*, 27(1), 340-359. <https://doi.org/10.1080/14719037.2023.2248988>

- Joos, L. (2023). 'Only One Earth': Environmental Perceptions and Policies before the Stockholm Conference, 1968–1972. *Journal of Global History, 18*(2), 281-303. <https://doi.org/10.1017/S1740022823000013>
- Kara, S., Hauschild, M., Sutherland, J., & McAlloone, T. (2022). Closed-loop systems to circular economy: A pathway to environmental sustainability? *CIRP Annals, 71*(2), 505-528. <https://doi.org/10.1002/sd.2744>
- Krasodomska, J., Zarzycka, E., & Zieniuk, P. (2024). Voluntary sustainability reporting assurance in the European Union before the advent of the corporate sustainability reporting directive: The country and firm-level impact of Sustainable Development Goals. *Sustainable Development, 32*(3), 1652-1664. <https://doi.org/10.1002/sd.2744>
- Li, M., & Rabeeu, A. (2024). How Corporate Social Responsibility Motivation Drives Customer Extra-Role Behavior and Green Purchase Intentions: The Role of Ethical Corporate Identity. *Sustainability, 16*(13), 5611. <https://doi.org/10.3390/su16135611>
- Ma, Y., Teng, Y., & Yan, B. (2024). Bring more than green? The impact of green human resource management on hospitality employees' organizational citizenship behaviors. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 31*(3), 2537-2556. <https://doi.org/10.1002/csr.2702>
- Mansour, A., Al-Ahmed, H., Deek, A., Alshaketheep, K., Al-Ma'aitah, M., Asfour, B., & Alshurideh, M. (2024). Developing Green Marketing Strategies: A Comprehensive Analysis of Consumer Behaviour and Business Practices. *International Review of Management and Marketing, 14*(6), 206-212. <https://doi.org/10.32479/irmm.17345>
- Mirahsani, N., Azizan, O., Shahriari, M., Rexhepi, G., & Najmi, A. (2024). Green culture toward employee green behavior; the mediation roles of perceived support and green identity. *Environment, Development and Sustainability, 26*(6), 16149-16172. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-03291-0>
- Mishra, V., Sharma, V., & Uppal, N. (2024). The curvilinear relationship between moral identity and unethical pro-organizational behavior: moderating role of organizational identification. *International Journal of Manpower, 45*(6), 1245-1261. <https://doi.org/10.1108/IJM-06-2023-0343>
- Sufi, A. F., Raja, U., & Butt, A. N. (2024). Impact of peer unethical behaviors on employee silence: the role of organizational identification and emotions. *Journal of Business Ethics, 190*(4), 821-839. <https://doi.org/10.1007/s10551-023-05397-x>
- Tawiah, V., Zakari, A., & Alvarado, R. (2024). Effect of corruption on green growth. *Environment, Development and Sustainability, 26*(4), 10429-10459. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-03152-w>
- Uğurlu, C. T., & Arslan, C. (2015). Öğretmenlerin örgütsel kimlik ve okula güven düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *İlköğretim Online, 14*(1), 72-85. <https://doi.org/10.17051/io.2015.13413>
- Voronina, Y., Lopushynskiy, I., Grechanyk, B., Vahonova, O., Kondur, A., & Akimov, O. (2024). Economic and environmental components in the field of sustainable development management. *Calitatea, 25*(201), 7-14. <https://doi.org/10.47750/QAS/25.201.02>
- Yousaf, Z. (2021). Go for green: green innovation through green dynamic capabilities: accessing the mediating role of green practices and green value co-creation. *Environmental science and pollution research, 28*(39), 54863-54875. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14343-1>

Fernando Arrabal'ın Tiyatro Metinlerindeki Uyumsuzluğun Francisco Goya'nın Eserlerindeki Karşılığı

Mehmet Siddık TURAN
Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü
memetturansanat@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5556-5370>

Makale Başvuru Tarihi : 24.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 28.02.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15068724

Özet

Anahtar Kelimeler:

Absürt sanat,
Absürt ve Goya,
Arrabal ve Goya,
Tekinsizlik ve
Arrabal, Goya ve
Uyumsuz Sanat.

Fernando Arrabal'ın absürt tiyatro metinleri ile Francisco de Goya'nın eserleri arasında ciddi bir dil benzerliği olduğu görülmektedir. Absürt tiyatro geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan Arrabal'ın dili ve Romantizm döneminin büyük sanatçılarından Goya'nın grotesk eserleri, yaşadıkları dönemlerin sosyal, politik ve toplumsal çalkantılarını uyumsuz, akıldışı, tekinsiz ve yergi içeren alegorik anlatımları bakımından sanatsal dil anlamında çok önemli farklılıklar yaratmışlardır. Arrabal, hem insanın varoluşsal çelişkilerini, hem de akıl ve akılsızlıkları arasındaki irrasyonelliği ve kaotik yaşam deneyimlerini ele almaktadır. Goya ise özellikle "Caprichos" ve "Savaşın Felaketleri" gravür serisi gibi eserlerinde insanlığın akılsızlığından doğan karanlık yüzü, vahşeti ve irrasyonel delilik metaforuyla insanı yapı bozuma uğratarak aktarmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışma, her iki sanatçının eserleri arasında dikkat çekici paralellikler ve tematik bağları ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda çalışmada, her iki isim üzerinden absürtlük ve grotesk kavramlarının arasındaki farklar ve benzerlikler de ortaya konularak ilgili konu özelinde bulunan sınırlı alan yazına önemli katkılar sunacaktır. Ayrıca, her iki isim özelinde tartışılan kavramların veya bu kavramlarla ilişkilendirilmiş sanatsal biçimin neden çok çarpıcı olduğuna dair estetik algı tartışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, araştırma yöntemlerinden gösterge bilimsel analiz yöntemi kullanılarak, ifade edilen dönüşümü açıklayan aktarımlara karşılık gelen sanat eserlerinden somut örnekler verilmiştir. Sonuç olarak çalışma, Arrabal'ın absürt tiyatro metinleri ile Goya'nın özellikle gravür baskı resimleri arasındaki ilişkiyi absürt ve grotesk üzerinde açıklanmış ve her iki sanatçının dönemleriyle birlikte sanatlarının neden çok önemli olduğuna dair sorulara cevap vermektedir.

The Dissonance in Fernando Arrabal's Theater Texts and its Counterpart in the Works of Francisco Goya

Abstract

Keywords:

Absurd art, Absurd
and Goya, Arrabal
and Goya, The
Uncanny and
Arrabal, Goya and
Discordant Art.

There is a significant similarity in language between the absurdist theater texts of Fernando Arrabal and the works of Francisco de Goya. The language of Arrabal, one of the most important representatives of the absurdist theater tradition, and the grotesque works of Goya, one of the great artists of the Romanticism period, have created very important differences in terms of artistic language in terms of their allegorical expressions of the social, political and social turmoil of the periods they lived in, which were incompatible, irrational, uncanny and satirical. Arrabal deals with both the existential contradictions of human beings and the irrationality and chaotic life experiences between reason and irrationality. Goya, on the other hand, especially in his works such as "Caprichos" and "Disasters of War" series of engravings, conveys the dark side, brutality and irrationalism arising from the irrationality of humanity by deconstructing human beings with the metaphor of madness. In this context, the present study reveals remarkable parallels and thematic ties between the works of both artists. At the same time, the study will make significant contributions to the limited literature on the subject by revealing the differences and similarities between the concepts of absurdity and grotesque through both names. Furthermore, the aesthetic perception of why the concepts discussed in both names or the artistic form associated with these concepts are so striking is discussed. At the end of the study, using the method of semiotic analysis, one of the research methods, concrete examples are given from the works of art corresponding to the transfers that explain the transformation expressed. As a result, the study explains the relationship between Arrabal's absurd theater texts and Goya's engravings prints on the absurd and the grotesque, and answers the questions about why both artists' art is so important in their periods.

1. GİRİŞ

Araştırmanın esin kaynağı İspanyol oyun yazarı olan Fernando Arrabal'ın absürt tiyatro metinlerinde sıkça kullandığı insan-hayvan melezi betimlemeleri, anlamsız, uyumsuz ve aşağılayıcı anlatımları ile Francisco de Goya'nın resimleri arasındaki ilişki anlatılacaktır. Böylece her iki ismin çalışmalarında görülen tematik benzerlikten yola çıkılarak hem grotesk hem de absürt kavramların açıklanması yapılmıştır. Ayrıca her iki ismin ürettikleriyle dönemleri arasındaki benzerliklerden yola çıkarak sanat ve toplum arasındaki ilişki dolaylı anlatılmaktadır.

Çalışmada, Arrabal tiyatro metinlerinde farklı disiplinlerden yararlandığı kavramların bugünün çağdaş sanatında da çok görülen “absürt” kavramı arasındaki yakınlığı üzerinden Goya'nın eserleri ve dönemi arasındaki dil benzerlikleri tartışılacaktır.

Araştırma, absürt ve grotesk kavramların arasındaki benzerlik ve farklılıkları tartışmaya açarken, bugünden düne bu kavramların morfolojisi de açıklanmıştır. Aynı zamanda dönem aşırı bu söylemlerin kökeni üzerinden Arrabal ve Goya'nın neden bu kadar benzer dil kullandıklarına dair sorulara cevap aramaktadır. Araştırma, her ne kadar Arrabal tiyatro metinleri ile Goya'nın özellikle gravür çalışmaları arasındaki esin kaynakları benzerlik gösterse de farklı dönemde yaşamış olmaları; her ikisi için çok şey bilinmesini gerekli kılmasının nedenlerini ortaya koymaktadır. Nedenlerden biri; öncelikle unutulmamalıdır ki sanat, her ne kadar dünün sanat anlayışından teknik ve estetik açıdan çok farklılık gösterse de insanın sanat yaratmak için oluşan hassasiyet dürtüsü hep aynı olması üzerine temellendirilmiştir. Çünkü sanatçı, çevresinde olan bitene karşı kendisinde oluşan duygusal ve kavramsal etkiye göre tepki verir. Bu anlamda sanatçıya aşırı rahatsızlık veren duruma karşı aynı şiddetle bu rahatsızlığı anlatma hassasiyeti de bu minvalde dışa vurmuştur. Hatta bazen aklın sınırı aşılabilir ve hiçbir mantığı olmayan eylemin yarattığı mağduriyete karşı söylev; bu minvalde absürt, grotesk, aşırı ifadelerle bezenmiş olur. Nitekim bu önemli nokta; sosyal yaşamın kaosuna paralel değişen sanatçıların yaklaşımları bazen çok ciddi aşırılıklara gidilmiş, infial yaratan dile dönüşmüştür. Sınır aşan ve provakatif olarak belirlenen bu dil, toplumun etik/ahlak ve geleneksel kurallarına aykırılık oluşturduğundan, manipüle edici görülmüş, aforoz edilmişlerdir. Ancak gerçek şu ki; bu dil, yaratılan mağduriyetin hep bir iz düşümü olmuştur. Böylelikle oluşan aşırı ve rahatsız edici biçim, ses ve metin, yaratılmış olan mağduriyetin aynada yansıyan görüntülerin niteliği taşımıştır. Tek sorun; alışılmadık dışında ve algıları manipüle eden olmasıdır. Dolayısıyla bu anlatım tarzı, kabul edilemez olanın kabul edilemez bir anlatım şekliyle dışa vurduğundan anormalin ifadeleri olarak kabul edilmiştir. Güzellik veya estetik kaygıların ötesinde biçim yaratımları olan bu yaklaşımların, dönemin estetik kaygıların tersi bir kavramla tanımlanmış ve konumlandırılmıştır. Dolayısıyla Arrabal'ın tiyatro metinleri yazınsal anlamda anormalin anlatımları bağlamında çok önemli örnekler olmaları ilkin bu şekilde açıklanabilir. Aynı şekilde Goya'nın eserleri de sanki Arrabal'ın uyumsuz dilinin görsel örnekleriymiş tezine ilkin bu şekilde ilişki kurulabilir. Absürt bağlamında her iki sanatçı, ifade edilenler çerçevesinde tartışıldığında ise gerek estetik, gerekse alımlayıcı üzerinde etki ve tepisi uyumsuzluk yani absürt bir perspektif sunduğu anlaşılacaktır.

Bazı eleştirmenlere göre grotesk olarak yorumlanan Arrabal'ın oyunlarında bu hassasiyetini şöyle dile getirebiliriz; “grotesk her yerdedir: bir taraftan şekilsiz ve dehşet verici olanı yaratır, öte taraftan komik, maskaracı olanı” (Victor Hugo'dan akt. Bahtin, 2005: s. 71). Yazarın ifadesinden de anlaşılacağı üzere aşırı iki dili olan grotesk, zıt kutuplu bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda absürt sanatın da ortak özeliği olan bu çift kutuplu dil; ilkin gülünç olanın grotesk ifadeyle dehşet verici bir görsele dönüşmesidir. İkincisi ise anlatımlar, çizilmiş etik-ahlak sınırları, kanun, norm ve yasaları hiçe sayan, kabul edilemez olarak belirlenen ifadelerle o sınırları ihlal eden yapıları vardır. Böylelikle bu sınır ihlali ile sınırların yarattığı korkuların göreceli ve geçersiz olduğunu gösterir. Hal böyleyken bu dilin provakatif olma nedenlerin de anlaşılabilir olur.

Absürt ve Grotesk ifadelerden anlaşılabilir, her iki anlatım tarzının da kutsala, yüceye, iktidara ve dokunulamaz olan tüm değerlere karşı ilgi duyduğu açıkça görülmektedir. Nitekim her iki anlatım tarzının özelliğinden yola çıkarak çıkarılacak sonuç; aslında bu anlatım dilinin kabullerin ötesine geçen özelliklerinden dolayı yüce olarak belirlenen her şeye karşı ciddi ilişkileri vardır. Eğer yüce, gerekçe gösterilip kendi emellerini gerçekleştirenler için ciddi bir kutsallık yaratılmış olmasaydı; o zaman insan, kutsalı kendinden çıkarıp dokunulmaz kıldığı bir şeye dönüştürmüş sonucuna varılabilir. Hal böyleyken o zaman kutsal olan; dokunulmaz sorgulanamaz olmuş, ruhani aurası uhrevi şeye evrilmiş ve tüm topluma mal edilmiş olur. Böylelikle bu kutsala yönelik en ufak eleştiri bile büyük saldırı olarak görülmesinin ve ciddi infial yaratmış olmanın ve bunlara karşı sert cezalar uygulanmış olmanın sebebi kolayca anlaşılabilir olacaktır. Bu dile sahip olanlara karşı aforoz etme, dışlama, öldürme ve türlü gerekçe üretilerek günah keçisi ilan etmenin tarih boyunca görülmüş olması da böylelikle iç

yüzü görülmüş olur. Nitekim absürt ve grotesk sanatın ilgi alanı tam da bu perspektifte olduğundan hep aşırı olarak yorumlanmanın mantığı, düzen kurucuların düzenini bozduğundan, normalleşen anormallikleri gösterdiklerinden yana olduğudur. Durum bu iken sanatçının eseri, sıradan betimlemeler ve yorumlamalar ile aktarılmayacağı, normal bir söylem olamayacağı, düz bir anlatım dili ile yetinmeyeceğidir. Bu çerçevede sanat üretimi yapan sanatçıların eserleri, akılsızlığın yarattığı mağduriyetin ve uyumsuzluğun karşısına yine uyumsuz, absürt ve çirkin ifade ve formlar kullanarak mağduriyet yaratan duruma karşı aynı dille cevap verecekleri beklentisidir.

Araştırma, absürt ve grotesk ayrımını Francisco de Goya ve Arrabal tiyatro metinleri üzerinden farklı bir bakış sunarak absürt sanatın ve ilgili yazar çizerler üzerinden farklılık ve benzerlikleri tartışılmış, literatür araştırmaları yapılmış konuya amaçsal örnekleme yöntemiyle sanatçı, yazar ve görsel örnekler seçilmiştir. Örnekler üzerinden içerik analizi ve göstergebilim yöntemleri kullanılarak konu başlığı ve içerik zenginleştirilerek bir sonuca varılmıştır.

2. FERNANDO ARRABAL ABSÜRT TIYATRONUN SÖYLEVİ VE FRANCISCO DE GOYA

Fernando Arrabal, 1932 yılında Melilla'da doğmuştur. Bu kasaba İspanya'nın Afrika kıtasında yer alır. Babası cumhuriyetçi, annesi ise babasının aksine katolik ve Franco yanlısı olduğu bilinmektedir. Yazarın çocukluğu bu iki ayrı düşünce arasında çatışmalı bir şekilde geçtiği anlaşılmaktadır. Kaotik bir çocukluk geçirmesinin sebeplerinden biri yazarın İspanyol ordusunda subay olan babasıdır. Babası, Franco'nun aşırı taraftarları tarafından tutuklanmış, ölüme mahkûm edilmiştir. Fakat daha sonra af edilmiştir. Ruh sağlığı için tedaviye görülürken firar eden babası bir daha ailesine geri dönmemiştir. Annesi ise tüm bu olanlardan babayı suçlamış ve babaya şiddetli öfke duymuştur. Anne, babaya öfkesinden dolayı çocuklarına babalarını veda dahi ettirmemiştir. Bu gözlemler, annesinin aile albümünde babasına ait bütün fotoğrafların yüz kısmını kesip çıkardığı ve bundan dolayı da annesinin babasını ihbar etmiş olabileceği ifade edilir (Yanikkaya, 2003). Dolayısıyla çocukluk döneminde yaşadığı bu travmaların, anlamsız, saçma ve uyumsuz bir dil olarak geri döndüğü anlaşılabilir.

Arrabal'ın yaşadığı çocukluğu ve ailesinin karşılaştıkları problemleri okuduğumuzda yazı dilinin esin kaynağını görebilmek mümkündür. Freud'un "bastırılanın geri dönüşü" dediği şey Arrabal için söylenmiş gibidir (Freud'dan akt. Yanikkaya, 2003: s. 3). Yazar eserlerinde, çocukluğunda yaşadığı travmanın etkisini çoğunlukla tekinsizlik, huzursuzluk, korku ve çocuksu anlatımlarıyla yoğun bir ürkünçlük yaratarak dışa vurduğu görülmektedir. Ayrıca yazarın çalışmalarında bir diğer özellik de ilkel karnaval törenlerini ve şenlikli kutlamalı diliyle özgürlük duygusunu ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Fakat yazarın bu anlatımları sürekli yer değiştirmiş ve değişken oluşundan kaynaklı devinimli bir serüven başlatmıştır. Yazarın bu yapı bozumu, aşırı anlatımları rahatsız edici ifadelerle kullanması ve aşağılayıcı nitelendirmelerle alaycı yaklaşımı çalışmalarının grotesk olarak nitelendirilmesine de neden olmuştur.

Eleştirmenler ve araştırmacılar, Arrabal'ın yazılarındaki saçma ve uyumsuz anlatım biçimleri ve bu yaklaşımıyla çoğunlukla döneminin aile, din, ülke gibi kutsal sayılan bütün kurumlarını eleştirmesini, alaya almasını haliyle özel yaşamına bağlamışlardır. Yazarın kutsallara karşı bu alaysı anlatımları, halkın kutsallara karşı inandırıcılık iddialarını sarsmış olması çetin geçen hayatıyla ilişki kurulabilir. Hatta bu keskin diliyle sadece halkın değerlere olan inancına yönelik bir karşı çıkış değil veya insanları inandıkları değerlere karşı sadece şüpheye sevk etmemiş, aynı zamanda bu değerleri ellerinden almaya kalkışmıştır denilebilir. Neden olarak sanatçıda küçük yaşta karşılaştığı inanç, adalet ve iktidara yönelik inancı derin çelişkiler yaratmış olmasıdır.

Bu durum, erken yaşlarda büyük yaşam çelişkileriyle yüzleşmesine bağlanabilir. Nitekim hak ve adalet gibi kavramları çokça tiye alan veya absürt anlatımlarla eleştiren yazar, Madrid'de hukuk eğitimi almış olması da bu şekilde yaklaşmasında önemli bir etken olduğu gözlemlenir.

Toplumsal olaylara karşı aşırı duyarlı olan yazar, ilk oyununu da -Pic-Nic'i (1952 Cephede Piknik)- daha çok gençken ve Kore savaşının patlak verdiği zaman yazmıştır. Yazar 1954 yılında Paris'e yerleşmiştir. 1967'de İspanya'ya tatil içi gittiğinde daha önce İspanyol değerlerine hakareten tutuklanmıştır. Nitekim dünyanın birçok yerinde yazar ve aydının girişimiyle serbest bırakılmıştır. Fakat Franco rejimine karşı marjinal eleştiriler yapan yazar, bu yaşadıklarının da etkisiyle daha da politik bir duruş sergilemiştir.

Arrabal'ın dünyası saçmalığını...var olmanın gizlerini desen felsefecinin umutsuzluğundan değil, karakterlerinin insanın durumunu çocuksu bir yalınlığın anlamayan gözleriyle görmesinden gelir. Karakterleri çocuklar gibi çoğu kez acımasızdırlar, çünkü bir törel yasanın

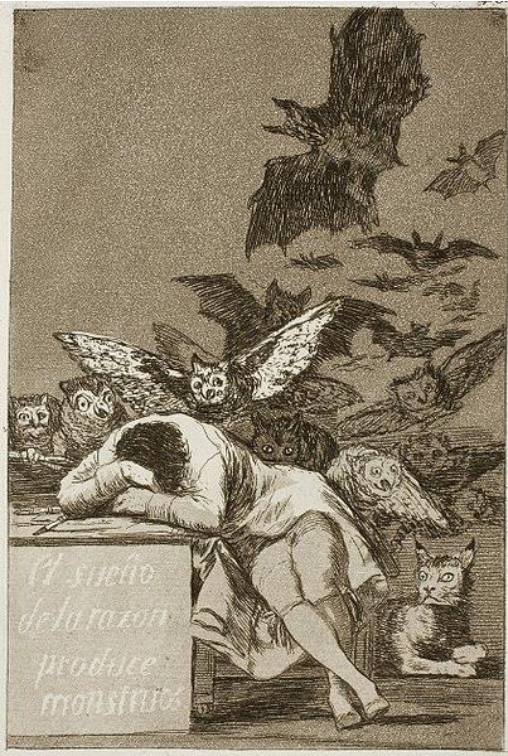
varlığını anlamada, hatta ayırımına varmada başarısız olmuşlardır ve çocuklar gibi dünyanın acımasızlığını anlamsız bir keder olarak yaşarlar (Martin Esslin'den akt. Yanıkkaya, 2003: s. 6).

Yazarın oyunlarında kullandığı dili gitgide çocuksu anlatımlardan kopmuş, ciddi politik eleştirileri içeren aşağılayıcı bir boyut kazanmıştır. Genelde yazılarında konu olarak işlediği din, iktidar ve kültürel değerleri hedefleyen eleştirilerinde, akla karşı akıl dışılığını koyarak akli irdelenecek bir form haline getirmiştir. Akıldışı kurallar içeren resmi dile karşı gayri resmi dili abartılı bir şekilde öne çıkartan yazar, bu anlamda oyunları grotesk ve absürt kategorisinde değerlendirilmiştir. Nitekim Philip Thomson, “absürd’ün akla karşı olan” ifadesiyle grotesk ve absürtlük arasındaki ilişkiyi açığa vururken yazarın dil özelliğini de bu anlamda açıklamıştır (Thomson’dan akt. Yanıkkaya, 2003: s. 6). Yazar, absürt ve grotesk arasında çok ince farklılıkların olduğunu, bu anlamda absürt oyunların hem absürt hem grotesk olabileceğini yazmıştır. Fakat iki terim arasında farkın, “Groteskin biçimsel bir şeması varken, absürdün ne biçimsel bir şeması ne de kendine has yapısal bir özelliği görülür” der (Thomson’dan akt. Yanıkkaya, 2003: s. 6). Böylelikle yazarın absürt oyunlarının biçimsel şeması hakkında ifade edilen ayrımla daha kolay bir sonuca varmamızı da kolaylaştırmıştır.

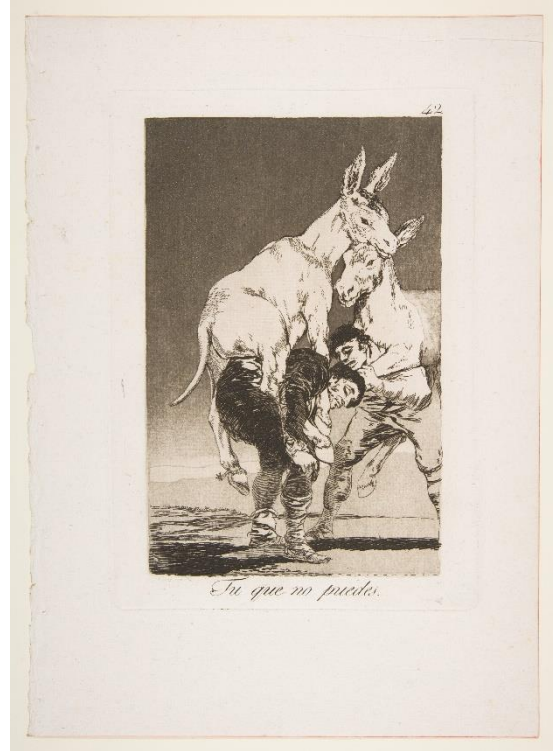
Absurd tiyatro geleneğinde önemli bir başka özellik de; anlamsız insan hallerine karşı aklın ve mantığın bu anlamsızlık durumlarına yönelik eylemde bulunmada yetersiz kaldığına göndermede bulunur. Nitekim tiyatronun insanın korkularını, kaygılarını, duyarsızlığı ve tekinsizliğini gerçek dünya arasındaki çarpışmasında doğan iç dramını dile getiren bir işlevi vardır. Öyleyse insanın bu duygularla çelişkileri fark etmesi ve bunu tiyatroyla anlatmaya başlaması, sahnedeki sunum ile gerçek hayat arasında başka bir çatışma ile karşılaşması gerekir. Kurmaca ile gerçeklik arasında bir köprü olan tiyatro, bu aldatmaya son verir. Yani “insanları bilinçlendirerek kendi trajedilerini seyrettirmek ve avunmanın yerine uyumsuz olanın bilincine vardırmasıdır. Bir başka ifadeyle absürt tiyatro yalancı gerçeğe karşı bir protestodur” (Şener’den akt. Aydemir: 2010: s. 12). O zaman absürt tiyatronun gelenekçi görülen eski anlayışa ters biçimde olduğu veya ret ettiği bir yargıya varılır. Yani aklın çıkmazını belki farklı bir dil anlayışıyla iletişimi gerekli kıldığı anlaşılmaktadır. Böylece anormalliğin çelişkisinde olduğu gibi “saçma ancak varlığı ile mümkündür” yaklaşımıyla saçmaya saçmayla cevap vererek saçma olmayı göstermektedir (Akış’dan akt. Şimşek, 2019: s. 19). Oysa ki bir başka anlayışa göre absürt tiyatro anlayışı, “eski kurallara has olan gerçeği saptırmaktan başka bir işe yaramamışlardır. Şöyle ki, gerçek anlamda iletişim yoktur. İnsan bu dünya üzerinde yapayalnız ve umarsızdır. Uşçu yöntemler çözüm yerine ancak sorun üretebilirler” (Aydemir, 2010: s. 12). Bu açıdan bakıldığında ise absürt tiyatro; diğer sanat anlatımlarına göre bilinçlenmiş bir yaklaşımın karakter gereği dünyayı anlatmaya çalışması ciddi uyumsuzluk yaratacağı sonucuna varılır. Nitekim tarihte buna benzer örnekler verilebilir. Hatta iddialı bir soru da sorulabilir: Hangi yazar, sanatçı, bilim insanı suskun olarak ölmüştür? Sanatçının her ne olursa olsun kendi düşüncesini ifade etme cesareti başlı başına uyumsuzluğun ilk aşamasıdır. Camus, “insanla yaşamı, oyuncuyla dekoru arasındaki bu kopma uyumsuzluk duygusunun ta kendisidir” der (Camus’dan akt. Şimşek, 2019: s. 83). Uyumsuzluğun yarattığı tahribatın sonu yıkımdır. Bu ise bizzat akılsızlığın veya akıl dışılığın bir biçimi olarak anlaşılabilir. Akıl ve insan ilişkisi de türeyen sonuçlara bakılıp her bir formun özelliği dikkate alındığında; biri diğerini benzersiz ve diyalektik bir varlığa dönüştüren biçimle karşılaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu ise düşünceyi etkileşimle doğuran bir niteliktir. Oysaki aklın çıkmazı, rasyonellikle açıklayamadığı şeyi de bütün bu uyumsuz insan sorunu üzerinde açıklayabilir. Böylelikle her sorgulayan kişide de aslında uyumsuz bir kişiye dönüşebilenler gibi bir çıkarıma gidebiliriz.

Arrabal’ın oyunları, aslında uyumsuzluk üzerinde irdelendiğinde pek karşılık bulmadığı sonucuna ulaşılabilir. Bu minvalde yazarın Panik Tiyatrosu örneği dikkate alındığında korkunun ve endişenin nedenleri hakkında düşünmek için Panik kelimesinin kökenine bakmak gerekecektir. Panik sözcüğünün bilinen anlamının (korku, endişe, dehşet) yanı sıra “tanrı Pan’la ilgili” asıl anıştırmasıyla birleştirir; Arrabal böylece kendiliğindenlik ve coşku unsurlarını, yaşamın tümünün bir kutlaması yönünü (Pan Yunanca “tüm” demektir), onun bütün dehşeti ve görkemiyle benimsenişini bu kavramla ilişkilendirerek vurgular (Esslin’den akt. Kocaman, 2020: s. 58). Yunan mitolojisinin en ilginç tanrılarında olan Pan, yarı insan ve yarı keçi şeklindedir. Bu görüntüsü izleyiciler üzerinde ürkütücü ve endişeye sevk eden bir ruh haline yol açar. Pan, kırların ve çobanların tanrısıdır. Fakat neşeli oluşundan kaynaklı olmalı ki şaşırtıcı olsa da bol kahkaha atan özelliğiyle aslında gündelik yaşam ile benzerliği katlanır. Pan’ın bu hali kendi içindeki tüm çelişkileriyle yaşamın gelgitlerinin benzeştiği yönünde bir çıkarsama kurulur. Sanatın içeriğinden hareketle bir kesit sunulmuş olur; aslında burada olan izleyicinin duygularından zihinlerine organik bir iletişim amacı güdülür. Örneğin kahkahadaki gibi aşırılıkla korkunç olanın aksi bir duyguyla alegorik anlatımları bu durumu ciddi manada desteklemektedir. Korkuya karşı zafer

narası olan kahkaha, korku ve endişeyi artırdığı gibi aynı zamanda korkuyu alt eden bir eylemdir. Nitekim anlamsızlığa karşı bir eleştiri tarzı olan absürt sanat anlayışı da aklın sınırlarını zorlayan anlatımlarla akla karşı akli hiçe sayan anlatımlara gider. Böylelikle insan güdüsü ön plana çıkartılmış, yani insanın hayvani yönü hayvan figürleri üzerinden kişileştirilmiştir. Bu anlatımlar da genelde şiddet anlatımları üzerinden anlatılmıştır. Buna birçok neden gösterilebilir; savaşlar ve savaşlarla beraber gelen bulanımlar ve anlamsızlıklarla insanın en barbar eylemi dehşet yaratımlarla aktarılmıştır. Akılsızlık ve akıl ilişkisi üzerinden ifadeler, vahşetin gülünç haliyle ve saçma tepkilerle anlatılmalarına işlenmiştir. Nitekim Arrabal'ın yaşadığı döneme baktığımızda dehşetin saçmalıkla ilişkisi kolaylıkla anlaşılabilir. Benzer toplumsal olaylara tanıklıklarından dolayı Francisco de Goya'nın çalışmaları da Arrabal'a benzer anlatım dil ve imge kullandığı, ikisinin de toplumsal olaylardan yola çıkarak akıl ve akılsızlık metaforuyla ilgilendikleri açıkça görülür. Bu anlamda Arrabal'ın tiyatrolarındaki absürtlük ile akıl ve akılsızlık arasındaki çatışma durumlarını Goya da delilik metaforunu kullanarak yapmıştır. Arrabal'ın tiyatrolarının özünü oluşturan absürtlük ile akıl ve akılsızlık halleri arasındaki gerilim ve çatışma durumları Ressam Francisco de Goya'nın dilinde de yer bulmuş ve ressamın bu hali delilik olarak adlandırmıştır. Goya, özellikle "Kapriçyo" serisi Arrabal'ın tiyatro metinlerinin görsel anlatımları gibidir.

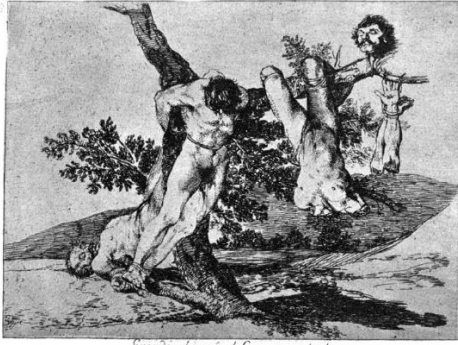
GörSEL 1. Los Caprichos, no: 43
El sueño de la razon produce monstruos
(Aklın uykusu canavarlar doğurur)
Aside yedirme baskı ve leke baskı.
Erişim: 24.07.2024 <https://shorturl.at/TQyBI>

GörSEL 2. Goya, Vur Abalıya/Thou who can't not!
Gravür, Kapriçyo Serisi, 21.8 x15.2 cm
Erişim: 01.07.2024 <https://shorturl.at/9yNTC>

Goya'nın gravür baskı olarak ürettiği "Savaşın Felaketleri" ve "Kapriçyo" serilerinde, uyumsuzluk tiyatrosundaki gibi dil benzerlikleri bu durumda daha da iyi görünür olur. Bu benzerliklerden ilki, Goya'nın eserlerinde ele aldığı biçimsel ifade formları, insan ve hayvan arasında bir melezlik içermesidir. Karmaşık yarı değişken görüntüleri ile sanatçı, eserlerinde ifade ve biçim arasındaki ilişkiyi farklı bir boyuta taşımıştır. Şaşılacak biçimde yazar ve ressam arasında bu kadar benzer dil kullanılması; benzer toplumsal olaylara tanıklıklarda doğduğunun ispatıdır. Yine her ikisi için de kullanılan eleştirel metinlerdeki bir başka özellik ise; sert yergi dili kullanarak yaşadıkları dönemi anlatan çalışmalarıyla dayanılmaz olan durumları kapsayan ve bu durumların içerdiği katlanılmaz çelişkileri anlatan dillerinin olmasıdır. Yani bu dille görülen saçmalıklar alabildiğine içerikle tekrarlanarak "trajik gülünç" yaratılmıştır. Bu durum deformasyon ile abartılı hal almış ve insan varlık olarak hiçliğe indirgenerek bir kötülük formu olarak canavarlaştırılmıştır. Bu da mağduriyet yaratan aklın veya şiddeti işleyen hem akıl dışılığı ile teşhir etmek, hem de aklın yokluğundan oluşacak yıkımın nelerle karşılanabileceğinin ikazını tekrarlamaktır. Nitekim canavarsı veya korkutucu grotesk anlatımlar, görsel

sanatlarda Rönesans dönemi dâhil olmak üzere öncesi ve sonrası dönemlerde de insanın kötü ve kusur hallerine karşılık şeytansı betimlemeler olarak yer almıştır. Sembolik bu anlatım, birçok farklı anlatımları vardır. Bunlardan biri; dinin gereklilikleri yapılmadığı veya dışına çıkıldığı takdirde günaha dönüşüm fenomenini imler. Sanatın din ve toplum arasındaki bilgilendirici misyonunu hatırladığımızda günahı ve sonrasını hatırlatmak anlamında canavarsı bu grotesk imgeler, dini gerekliliklerin dışına çıkılması durumunda cehennemlik olunacağını işaret eder. Aynı zamanda da yeryüzünde günahın bedelini ifşa eder. Bundandır ki estetik anlamda güzel ve çirkinin tanımlamaları içerisinde çirkinine örnek olarak ifade edilen imgeler bir yönü din üzerinden gösterilir. Nitekim çirkinlik ile günah arasındaki ilişkisi üzerine de çokça yorumlamalar vardır. Örneğin Handerson, “çirkinlikle şer arasında ihtiyatlı bir ilişki kuruluyordu” yaklaşımların imge ile inanç arasındaki ilişkiyi vurgulamak için çirkinlik ve güzellik tanımları kullanıldığını açıklar (Leoni’den akt. Henderson, 2018: s. 87). Anlaşılan toplumların güzel veya çirkin tanımlamalarında inancın çok büyük faktör olduğu açıkça görülmektedir.

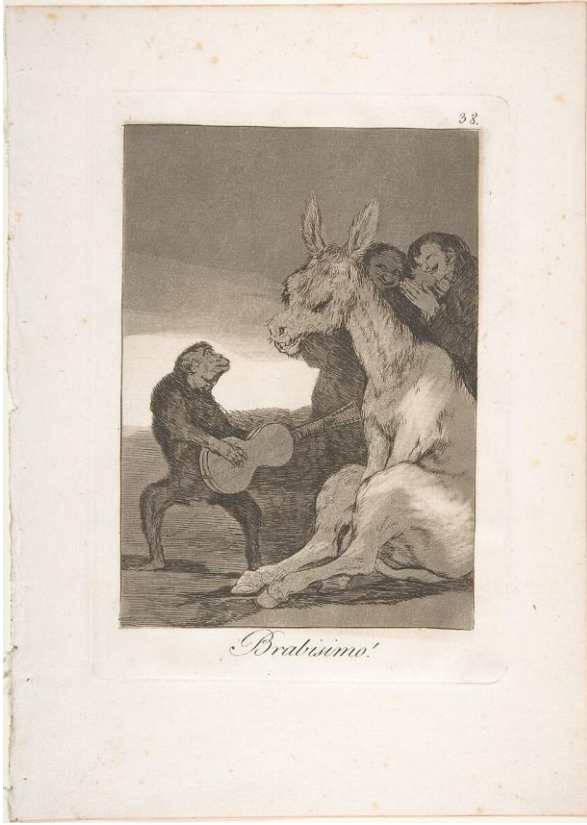

Görsel 3. Goya, Büyük marifet ölümler, Gravür, Savaşın Felaketleri Serisi, 15.6 x20.8 cm
Erişim:14.02.2025 <https://shorturl.at/nMZjQ>

Görsel 4. Cehennem Dizisi/
Sex III, 246 x 244 x 125 cm
Erişim: 14.02.2025<https://shorturl.at/YG3QV>

Goya'nın Arrabal gibi çalışmalarında absürt ve ısrarcı dil kullanması, yaşadığı döneme dair olayların vahametine vurgu yapmaya yöneliktir. Hal böyleyken sanatçı figürlerinde mizaçları abartmış, trajik olanla komik olanı ciddi deformasyona uğratmış şeklinde aktarmıştır. Bu yapısal bozukluk, fantastik bir kurgu gibi dursa da insanın akılsızlık durumunda hayvana dönüşümünü imlemiştir. Bu iki duygu arasındaki gelgitli durum seyircide de şok etkisi yaratmaktadır. Nitekim Arrabal'ın oyunlarında da komediyle trajedinin karışımı da bir arada verilir. Ionesco'nun dediği gibi “bize varoluş trajedisini sürdürme gücü verecek olan tek şey komiktir” diyerek konuya açıklık getirir (Ionesco’dan akt. Şimşek, 2019: s. 59). Yazarın oyunlarında gülünç olan, insanların salt bir mekanik aksaklığa verilen tepkiden aridir. Buradaki gülme, insanların kusurlar bütününe verdiği tepkidir. Nitekim bu anlamda Beckett'in gülmeye dair ifadesi en can alıcı cümleyi Oyunun Sonu'ndaki Nell'e söyletir: “Hiçbir şey talihsizlikten daha komik değildir” (Beckett’den akt. Şimşek, 2019: s. 59). İfade edilenlerin ışığında bakıldığında anlaşılan yıkımı yaratan talihsizlik, aslında akılsızlığın yarattığı trajedi şeklinde bir gönderme olduğudur. Akılsızlığın ise delilik olmadığı, delilik ve akıl arasında bulunan ahmaklık, aptallık ve aklını kullanamayana yönelik bir yorumlama olduğu görülmektedir. İfade edilen anlatım tarzı ise bu saçmalığı düz bir anlatımla değil veya beklenen anlatım şekliyle ziyade saçmalığı saçmalıklarla veya akıldışı olanı mantığın dışında bir dille anlatır. Fakat absürt dil, eyleme sevk etmeyen, insanın her daim kötü yaşamını yüzüne vuran ve bunu da hak ettiğini hatırlatan özelliklidir. O kadar ki aklın tersine güdülerıyla hareket eden insanı anlatan bu dil, toplumun veya bireyin yaşadıkları yaşamın hem trajik hem de komik uyumsuzluğunu kötümser bir dille, deliyle ve ya aykırı bir nesneyle anlatır. Bunu da akıl ve akılsızlık ikileminde sorgular. Bu günümüze kadar süregelen politik eleştiri olan bir gelenektir. Hatta son dönemde en popüler film olan “Joker, İkili Delilik” bu yönde bir anlatım tarzını içerdiğini bu ifade edilenlerden yola çıktığımızda önemli bir örnek olarak verilebilir.

Görsel 5. Goya, *Bravo*, No:38
Por que fu sensible (Çünkü Duygusalı), Leke baskı.
Erişim: 24.07.2024 <https://124.im/MNwKjA>

Görsel 6. Goya, *Los Caprichos*, no: 39
Asta su abuelo (Dedesi Bile), Leke baskı.
Erişim: 24.07.2024 <https://shorturl.at/6YaPT>

“Joker” kelimesine köken olarak bakıldığında “şaka yapan ya da alay eden kişi” anlamına gelmektedir (Webster’den akt. Batur, 1999: s. 139). Bilindiği gibi Joker, iskambil kâğıtlarından da bir tanesidir. Batur, bu kelimenin iğrenç ve tiksiniçlik yaratan kişi şeklinde argo tanımlarının da olduğunu aktarır. Yazar, iskambil kâğıtları içinde ayrıcalıklı olanlardan biri bu karakter, İngilizce “Joke-Şaka” kelime kökeninde türeyerek Jeu kelimesine dönüşen Latince bir kelime olduğunu anlatır (1999: s. 139). Kelimenin kökenine bakıldığında ise deli ve joker arasında birçok ortak özellik olduğu fark edilecektir. Bu ortak özelliklerden gülme (kaba güldürü) ve iğrençlik ifade edilen ortak özelliklerden sadece iki tanesidir. Alaysı ifadelerde olan iğrençlik, yersiz-yurtsuz şeklindeki anormalin her abartısına karşılık gelebilecek yorumlamalar bu başlık altında örnek olarak verilebilir. Fakat Arrabal’ın absürt oyunları dikkate alındığında konuya özel bir çok alt başlıklar çıkabilir. Arrabal’ın ismini bu kapsamda önemli kılan en belirgin özellik, günümüz sanatının bu anlatımlarla içerik olarak ne kadar çok benzeştiğidir.

Görsel 7. Francisco Goya,
Sardine'nin Cenazesi, 1812-1819, 82.5x52 cm
Erişim:26.07.2024. <https://shorturl.at/JgXZu>

Görsel 8. Joker Film,
Erişim: 26.07.2024. <https://shorturl.at/m0dFx>

Absürt ve grotesk sanatı/sanatçıları ikon kırıcı ve alışılmışın dışına sanatı taşıyanlar olarak ifade edilirken sanatın evrilmesi anlamında çok büyük pay sahipleridirler. Nitekim bu absürt ve grotesk sanatın ortak en belirgin özelliklerinin kara mizahı çok etkin kullanmış olmaları her iki anlatım tarzını sıradan bir anlatım tarzından çok daha farklı bir boyuta taşımıştır. Hatta kara mizahı “aydın kişinin tek lüksü” tanımlamasından yola çıkarak, her iki tarzın kara mizah ile yerleşik değerlerin egemenliğine karşı alaysı kahkaha ile aşağılayan, murdar kılan anlatımlarla kirleterek itibarsızlaştıran, sövgü anlatımlar ve bedensel uzuvların etkin kullanılmasıyla sıradanlaştıran ciddi eleştiriye dönmüştür. (Breton’dan akt. Batur, 1987: s. 7). Böylelikle kara mizah ile eleştiri, her yeninin rahatsız edici boyutu bu dilin zıvanadan çıkartan çığırtkanlığıyla her tür baş üstü değeri alaşağı ederek, ayakaltında çiğneyerek kendini var etmiştir.

Absürt dilin oluşumu, aslında sosyal yaşamdan eğlence kültürünün azaltılmasıyla başladığı ifade edilir. Önce dinin egemen olduğu toplumlarda din ciddiliği önemsemiş ve gülmeyi yasaklanmıştır. Gülmeye dair kurallar konulmaya ve kısıtlama girişimi olmuştur. Çünkü dinin ciddiliği ve ağırbaşlılık dışında her laçkalık, gülme ve hoppalık, ahmaklık ve delilik olarak yorumlanmıştır (Sanders, 2001: s. 230). Hatta din, gülmeyi şeytani eylem veya günah olarak belirlemiştir. Goya ve Arrabal çalışmalarında bu anlamda bir eleştiri olarak dinin yarattığı dogmatik sonucu oluşan mağduriyeti anlatmak adına bu tür yasaklanan öğeleri bir araç olarak kullanmışlardır. Sanatçılar, bugüne kadar dinin dışladığı ve özellikle din dışı olarak konumladığı -gülme gibi- aykırı ifadelerle dini eleştirmişlerdir. Sanatçıların çalışmalarında dinin aksine, kaderi ve kaygıyı kabul etme gibi yaklaşımlara karşı olan bitene insan aklını merkeze yerleştirerek dinin kabul etmediği ve yasakladığı ifadeleri kullanmışlar. Böylece çalışmalarda dini aşağılayıcı nitelermelerle sorgulayıcı duruma indirgemişler ve itaat etmeyen görüşü imgeye dönüştürmüştürler. Nitekim bu geleneğin en bilinen yazarlarından olan Shakespeare’n Kral Lear eserinde “Delilerin körleri yönettiği bir felaket çağı” ifadesi sanki Goya ve Arrabal’ın eserlerindeki görsel imgelerin kavramsal karşılığı gibidir (Shakespeare’den akt. Smart, 1999: s. 206). Yazarın ifadesinden de anlaşılacağı üzere körü körüne bağlılık ve inancı ve aklın hüküm süremediği bir yönetim şeklinin karanlığından hakikati deli üzerinden anlatması ancak felaket olacağını işaret etmektedir. Delilerin gerçeği söylemesi, körlerin öngörüye sahip olması sonucu başı başına yönetim ve toplum arasında ilişkiden çok yöneten kesimin ahmaklığından dem vurulur. Fakat trajedinin şakalaşma hali gibi olan bu anlatım romantizm döneminde salt trajedi ağırlıklı görüntüler eşliğinde aktarıldığı görülür. Örneğin bu dönem, acı ve gülme Goya’nın eserlerinde önemli bir detaydır. Aslında Romantizm dönemi sanat eserlerin genelinde klasik dönem gibi neşeli bir gülme yoktur. Bunun birçok nedeni vardır. Savaşların ve kitlesel ayaklanmaların olduğu dönem olmasından kaynaklı oluşan yıkımlar bunlardan önemli iki tanesidir. Dolayısıyla her iki anlatıcının eserlerinde görüldüğü gibi kendi dönemlerinin trajedisini gülme ile anlatanların dilinde, toplumsal olaylara yönelik eleştiri olarak düşünen gülme görülür; yani derinlikli, felsefi, sorgulayan gülme vardır.

Goya'nın ve absürt tiyatro metinlerin başka ortak bir özelliği de soytarı aracı bir anlatımcı gibi kişilik oluşturma durumu yoktur. Doğrudan trajediyi veya olayı yaşayanın söylevi ve eylemi vardır. Oysaki romantizm öncesi dönemde soytarı üzerinde başkalarının anlatımları aktarıldı. Bu yüzden soytarı her tür absürt söylem ve eylemde bulunma hakkına sahiptir. Komiklikler kurgusaldı. Amaç şakayla güldürmek ve eğlendirmektir. Fakat bu mantık romantizm dönemiyle beraber değişmiştir. Nitekim sanatçının Goya'nın "Savaşın Felaketleri" ve "Caprishos" serilerinde akılsızlığın yarattığı tahribat, ahmaklık, cehalet ve güdülerıyla yaşayanlar gibi insan kusurları hayvanlarla kişileştirmeler yapılarak anlatılmıştır. İnsanın en mahrem ve karanlık yönleri üzerindeki bu anlatımlar, insanı hiçlik zeminine indirgeyen delilik metaforunu kullanarak aşağılanır.

Artık ne göz ne de ağız vardır, yalnızca hiçten gelen ve hiçbir şeyin üzerinde sabitleşmeyen bakışlar vardır (Cadılar Toplantısı'nda olduğu gibi); veya kara deliklerden çıkan çılgınlıklar vardır (San Isidro'un Haç Ziyareti'nde olduğu gibi). Delilik insanda hem insanı, hem de dünyayı –hatta dünyayı reddeden ve insanın şeklini bozan şu imgeleri- iptal etme olanağı haline gelmiştir. Rüyanın iyice altında, hayvansallık kabusunun iyice altındaki şu başvuru yeridir: her şeyin sonu ve başı. Bunun nedeni, Alman lirizminde gibi vaat olması değil de, kaos ve mahşerin çifte anlamlılığı olmasıdır: haykıran ve onu hapseden hiçlikten kurtulmak için omuzunu büken Budala acaba ilk insanın doğuşu ve onun özgürlüğe doğru ilk hareket midir, yoksa son ölenin kasılması mıdır? (Foucault, 2006: s. 752).

Goya, absürt yorumların yoğun olduğu özellikle iki gravür serisinde, insanı ilkel yaratıkla betimlemiştir. İnsan, sanatçının yorumuyla gerek yaptıkları akıldışı eylemleriyle şiddeti yaratan, gerekse yapılanlara maruz kalan olarak hep bir metamorfoz içinde aktarır. Dolayısıyla eserlerde de görüleceği gibi bir oluşumu imleyen şey daha oluşan şeydir. Nitekim bitmemiş oluşum kişiliksiz bir aşamayı açıklar. Sanatçının çalışmalarında bu melez anlatımı oldukça fazladır. Sanatçı bu melez ve olgunlaşmamış, nereye evrileceği kesin olmayan hayvani karakterlere belli sosyal statü vermiştir. Örneğin Cadılar Ayini adlı çalışmada görüldüğü gibi bir topluluğa ders veren veya öncülük eden keçi başlı figürle öncü, eğitici kişiyi betimler.

Goya'nın öfkesini çekecek kadar sefil, yaşlı cadılar, Toulouse-Lautrec tarzı hastalıklı fahişe yüzleri, köylüler, hizmetçiler, kaba Brueghel'in beğeneceği türden öznel, güzellik ve pislik, zekâ ve sıradanlık fevkalade renkli, hiç çekinmeden, hiç seçilmeden bir araya gelmiş rastlantılar panayırı. Çünkü bu şehvet düşkünün şehvet konusunda kaba bir zevki vardır ve arzularının hareket alanı gariplikten sapıklığa kadar uzanır (Zweig, 2012: s. 77).

Cadılar Ayini, ilkin aklımıza cadı avı metaforunu getirir. İstenilmeyen kişilerin aslında toplum içinde mimlenerek aforoz edilmesini ifade eder. Günah keçisi metaforu da aynı şekilde ifade edilen ile hemen hemen aynı anlam taşır. Toplumda istenilmeyen kişileri, infial yaratılacak şekilde topluma karşı olumsuzlukları meşruluk kazandırma anlamında ad koyanların eylemlerinin tümüdür denilebilir. Dolayısıyla kişiyi istenilen şekilde bir künyeye büründürülmesi, toplumsal arınma gibi bir taksiratın affi şeklinde ritüele aktarıldığı anlaşılmaktadır.

İnsanoğlunu rezil de eden vezir eden, sorunlarını çözmek için başvurduğu yollardır. Sorunlarını, elindeki araçlarla çözmezse kurumsal ve törensel gösterilerle çözmeye çalışır. Bu uğurda insan için günah keçisi el arabasından farksızdır. İnsanın bir hayvanı, dahası insanı kurban edebilmesi için onu, sorununu giderecek bir vasıta olarak görmesi gerekir. Bu sorunlardan biri biyolojik varlığı tehdit eden hastalıktır; diğeri ise siyasi yapıyı tehdit eden günahdır. İnsanların, tarihte sağlıkla erdem, hastalık ile günah arasında, aslında var olmayan bağlantılar kurmasının nedeni belki de çözümünü basitleştirme çabasıdır. İnsan, iyiyi hastalığı ve kötüyle sağlığı bağdaştırmakta içgüdüsel bir güçlük çeker (Szasz, 2007: s. 357).

Görsel 9. Francisco Goya, Cadılar Ayini, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 140.5 x 435.7 cm.
Erişim: 14.02.2025. <https://124.im/2ltAFG>

Romantik dönem sanat eserlerinde dönemin toplumsal kaosun psikolojik izlenimleri ve sokaktaki çatışmalar sonucu oluşan yıkımların fiziki görüntüleri yoğun bir şekilde işlenmiştir. Goya'nın eserlerinde ise bu kaosun yaratıcısı olan insan, tahammül ve tahayyül edilemeyecek bir durumda yansıtılmıştır. Sanatçının anlatıları, insanı bir trajikomik dönüşüm içinde yapı bozuma uğratarak ya insanı hayvan melezi bir varlık olarak betimlemiş ya da şiddete maruz kalmış derin inilti içinde acı çeken bedenler şeklinde yorumlamıştır. Bu sahnelerin kasvet ve trajik olmalarıyla “Acıyı artık bir talihle, insanın itibarını ölümcül şekilde kaybetmesine ya da bireysel karaktere özgü trajik bir kusura bağlamak imkânsızdı” (Williams, 2018: s. 15). Williams'ın ifadesinden yola çıkarak söz konusu sanatçının eserlerinde şiddetin yaşamsal olduğundan acının toplumsallaştığını anlatır. Böylelikle sanatçının işleri, zaten romantik sanatın da en önemli özelliği olan seyircisinin etkin duygulanım yaşatma beklentisi üst düzeye çıkartılmıştır. Nitekim yoğun duygulanım olmasından kaynaklı bu yorumlama tarzıyla, seyircisini içine alan ve soyut tepki artık eyleme dönüşmesini sağlayan en önemli faktör belirsiz bu dönüşümü imler. Bu dönemle birlikte anlatılardan da anlaşılacağı gibi acının ve kasvetli dramın artık ahlaksal bir sorun olmaktan çıkıp insan doğasıyla ilgili bir sorun olmuştur. Yani özgül bir eylemin tepkisini sorgulamaktan ziyade toplumsal davranış nedenlerinin bir tespitini gerekli kılmıştır. Bu sorgulamayla Romantizm dönemi toplumsal değişim isteğiyle oluşan devrim ve bu devrimin getirdiği yıkım arasında büyük bir çelişki yaratmıştır. Toplumun devrimin yarattığı trajediden kaynaklı iyiye doğru değişim inancına karşı artık umutsuzluk yaratmış olması varılan bir yargıdır. Fakat asıl bu dönemde yaratılan şey; yıkım, insanın en vahşi doğasını gösterdiği ve beklentilerin aksine bir durumun oluşturmasıdır. Öyle ki acının tarifi değişmiştir. Yani acıyı “tiranlar ve istismarcıların oluşturduğu kuşaklar tarafından toplumsal dokuya yerleştirilmişti” (Steiner'den akt. Williams, 2018: s. 15).

Goya ve Arrabal'ın ortak noktaları ifade edilenler üzerine çalışmalarında hazzın ve hüznün anlatım dilinin yarattığı hayranlık; imgelerin ayna tuttuğu trajedinin sefaleti insan aklının yapabileceklerinin tasavvurları bu yönde çok önemlidir. Neden? Özellikle Goya'nın işleri, acının anatomisini mağduriyetin dili değildir. Aksine, vahşetin estetiğini bir dönüşümle aktarılırken, mağdur eden, maskara edilerek zelim bir zemine getirilir. Eserlerde en belirgin olan bu özellik; hayranlığı ve sefaleti aynı anda yaşamayı sağlayarak acının asaletini aktarır. Nitekim romantizmle beraber trajedi acının yüce niteliği ile açıklanırken devrim ve kargaşa kahramanın ölümüne indirgenen o basit yargıdan kurtulur. Williams'ın iddia ettiği gibi “burada bir toplum krizi olarak tanımlanan devrim fikrine ve onun kolektif bir eylem parçası olarak görüldüğü zorunlu bağlama dönmeliyiz” sözü ölümün ideal uğruna asaleti vurgulanır (Williams, 2018: s. 103).

Fransız devrimiyle değişim ve dönüşümün genelde kültürel değerlere karşı bilinçli tepkilerin yoğunlaştığıyla açıklanır. Nitekim toplum, sancılı bir dönüşüm serüveni yaşamıştır. Hal böyleyken toplumsal sorunların sonucunda oluşan trajedi ve buna karşı tepkilerden yola çıktığımızda aynı zamanda toplumsal olayların ve kültürel gerilimlerin bedenin refleksleri şeklinde hatırladığımızda bu tepkinin dolaysız olamayacağı sonucu çıkar. Bu çıkarımla baktığımızda; toplumsal düzen bozucu unsurların çıkışları karmaşık ve birbirleriyle ilişki kurulması da zor olabilir. Fakat bir başka zorluk da; trajedi düşüncesiyle toplumsal düşünce arasında bir ayırım yapılmış olmasındandır (Williams, 2018). Nitekim bu ayırım gerek absürt dil, gerekse grotesk yaklaşım biçimi hakkında çok önemli detayı gösterir. Aynı zamanda Romantik dönem sonrası tüm sanat disiplinlerinde bu kadar hızlı ve keskin farklılığın oluştuğuna da cevabı Williams şu şekilde açıklar:

En etkili olan toplumsal düşüncelerde trajedi genellikle mağlubiyetçi bir tür olarak görülüp reddedilmiştir. Trajedi fikri olarak beklenen şeye karşılık insanın kendi koşullarını değiştirmeye, trajedinin saptadığı acıyı sona erdirmeye muktedir bir varlık olduğu vurgulanmıştır. Başka deyişle, devrim fikri trajedi fikrine açıkça karşı çıkmıştır. İki taraf da (trajedi ve devrim) eşit şekilde kendinden emindir. Trajediye bir toplumsal kargaşaya verilen tepki olarak tanımlayıp ona bu bağlamda değer biçmek iki büyük gelenekten de uzaklaşmaktır (Williams, 2018: s. 103).

Williams'ın işaret ettiği trajedi, mağlubiyete uğrayanın basiretsizliğini değil, acıyı zafere dönüştüren bir bilinci sergiler. Yazar, genel itibarıyla trajedinin ciddi bir rahatsızlıktan doğduğu, gösteriye dönüştükten sonra ise insan ruhunda bir farkındalık yarattığını iddia eder. Bu çıkarım, farkındalığın formülleşmeye başladığında bile (resim, tiyatro metni, yazın sanatı vb.) bunun bir deneyim olduğu ortaya çıkarır. Hatta Williams'ın ifadelerinde “Geçmişte trajediye toplumsal bir kriz olarak tanımlamak mümkün değildi; şimdiyse toplumsal krizi bir trajedi olarak tanımlamak mümkün değil” der (Williams, 2018: s. 103-4). Dolayısıyla Romantik dönemin tüm sanat disiplinlerinde öncesi dönemlerde olan neşeli ve ketum ciddiyet kaybolmuş, yerine, öfkenin yanı sıra ciddi

alaycılık eleştirel dile dâhil olan durumunu salt trajediyle açıklamak eksik bir açıklama olur. Yani romantik sanatta, acıya tahammül edemeyenin aklını yitirip ağlamak yerine kahkaha atan bir delilik değildir.

Romantizm dönem dili, aslında trajik şakalaşma olarak yorumlanabilir. Bundan yola çıkarak bu dönemi daha çok absürt ve grotesk üzerinde okumak sanat eserlerini daha iyi anlaşılır kılacaktır. Nitekim bu dönemde eserlerin temel özelliklerinden biri olan gülen ağız varken o ağzın dudağında ise öfkeye dair cümlelerin sarf edildiği bir dönemdir. Öyle ki toplumsal kargaşa ve yeni yönetim taleplerin sokağa taşıdığı, kaosun yarattığı tahribat bu anlamda büyüyen etkenlerdir. Bu anlamda eleştiri dili de özgürleşen sanatçının ağzında bambaşka evirildiği de yaşadığı tanıklıkla birleştiğinde anlaşılabilir bir durumdur. Uyumsuzluğun ve iletişimsizliğin karşısına uyumsuz ve monolog bir biçim karmaşasını çıkarmak bu anlamda önemlidir. Arrabal ve Goya yaşadıkları dönemlerinin benzerliği benzer dili kullanmaları anlamda önemli bilgiler sağlamıştır. Aklın hükümsüz kaldığı, barbarlığın ve yok etmenin estetik bir nitelik gibi sunulduğu bir dönem olması itibarıyla sanatçılar, insanın o hiçlik mefhumunu sorgular olmuşlardır. Delilik ve akıl arasında gelip giden bu iki düşünür, aklın karşısına deliliği koyarak akıl ve delilik arasındaki mesafede kalan akılsızlığın formlarını anlattıkları görülmektedir. Dolayısıyla trajik olanın komik veya alaysı abartılı formlarla anlatılıyor olması insan varlığın hayvan doğasıyla bir kıyaslaması değil, insanın hayvana dönüşümünü imler. Nitekim romantik tiyatro anlatımları bu anlamda önemli bilgi verir. Hatta bu anlamda A.W. Schlegel, “Komedyanın insana ciddiyetle eğilmediğini, yalnızca ona ilgi gösterdiğini, insanın hayvansı doğasından gelen gülüncü ele aldığını ve tümüyle bir şaka olduğunu söyler. Trajedi ise ciddi, ağırbaşlıdır. Yaşama ve insana sadık kalır. İnsanın, kaderiyle çatışırken dış zorunluluk karşısında ahlak özgürlüğünü koruduğunu göstererek onu yüceltir” cümlesi bu anlamda bir başka referansı sağlar (Schlegel’den akt. Şener, 2023: s. 155).

Goya, dönemin sanatçılarından ayıran en önemli faktörlerden biri de çalışmaları net bir şey söylemezler. Örneğin toplumsal sömürüye, yoksulluk, baskı, özgürlük ve adaletsizlik gibi sanatın dayandığı yaşam görüşlerine karşı net mesajı yoktur. Absürt tiyatro metinlerin temel özelliği olan bu yaklaşım biçimi Goya ile ortak bir noktayı gösterir. Aynı zamanda absürt tiyatro ile Goya arasındaki benzerlik ikisi de kötümser bir dile, umursamaz ve hiçe sayma jestleri ön plandadır. Sanatçının eserlerindeki biçim bozulmalarına bakıldığında Arrabal’daki uyumsuzluk tiyatro metinlerini açıklayan “Tiyatroda absürt olanı sergilemek demek, kötümserliğin derinlere işlediği, umutsuzluğun kol gezdiği bir ortamda, saçmanın sanatın kendine özgü uyumu içinde tanınmasını sağlamak demektir” ifadelerin görsel örnekleri sunar gibidir (Şener, 2023: s. 300). Sanatçının “Caprichos” serisine baktığımızda bir bütün olarak bu tavır ön planda olduğu görülür.

Goya, Beethoven gibi sağır olduktan sonra yaratıcılığı üst seviyeye çıkmış ifadeleri eksik bakış açısının yorumlamasıdır. Oysaki sanatçının sanatı hayatı boyunca yaşadığı deneyimlerin dönüşümün ürünüdür. Starobinski’nin ifade ettiği gibi, Goya ve Beethoven arasındaki ilişkiyi “Yalnızlığa kapanmış bu iki sanatçı, ürettikleri eserlerde, muhayyilenin, iradenin ve yaratıcı bir hiddetin, var olan bütün lisanların ötesinde durmadan zenginleştirdiği ve değişikliğe uğrattığı yöntemlerle özerk bir dünya geliştirir” şeklinde bir süreci imler (2012: s. 336). Nitekim bu özerklikleri dönemin gerçekliklerine karşı duyduğu derin empatiden doğduğu bu anlamda olabildiğine dönemin tüm sanat icracılarından farklı olmasını sağladığı açıkça görülür. Yine bu dönemin tüm sanatsal kural ve anlayışlarına ters düşün biçimleri insanın yarattığı dehşet görüntülerine yönelik absürt oluşumlarla o tarihsel anın acısını hiddetli yaşadıkları kolaylıkla görülebilmektedir. Goya’nın eserlerinde özellikle bu çok daha net aktarılmıştır.

2.1. UYUMSUZLUĞUN YARATTIĞI KARANLIK

Goya ve Arrabal arasındaki bir başka benzerlik; dönemdaşlarına göre yeni olan dilleridir. Bu dil ister istemez alışılmışın dışında olmasından kaynaklı meçhul ve bilinmezlik yaratmıştır. Elbette ki benimsenmiş normları yıkan her yeni bu kaderi paylaşır. Ancak her iki sanat icracının yeni olan dilleri, “tarihsel anın acısı karşısına kendine özgü hassasiyetinin ve sanatının tüm kaynaklarıyla çıkma kararında yatar” ifadesine karşılık gelir (Starobinski, 2012: s. 336). Nitekim bu her avangardın temel özelliğidir; dönemin estetik kurallarını aşan, kendinden önceki anlayışlardan olabildiğine uzaklaşan, ifade özgürlüğü içerisinde ve katı bir tanıklıktan doğan bir yenilenmedir. Bu dönüşümün düşünce icracılarında doğurduğu en belirgin nitelik ise hiç kuşkusuz aşırı bağımsızlığın yarattığı özerk kimlik ve özgünlük marifeti olmuştur. Fakat Arrabal ile Goya arasındaki benzeşim ifade edilenlerin yanı sıra dönemin tüm akılsızlığına, aptallık ve insanların hayvani yanlarına karşılık, aynı şekilde sert yergiye varan absürt yorumlamalarıdır. Örneğin bir Goya’nın “Caprichos” serisinde sıkça rastlanan eşeğin bir siyasi önder olarak betimlemesi veya eşeği sırtında taşıyan insanların olması gibi olabildiğine tekensiz duran anlatımlar ile toplumsal kaosun nedenin insanların aptallık ve akılsızlıklarına göndermede bulunmuştur. Aynı şekilde Arrabal’ın “Cephede Piknik” oyununun adından anlaşılacağı üzere savaşın kalbi denilecek yerde

pikniğin yapılması durumuna işaret eden ciddi bir uyumsuzluğu tanımlayan bir tuhaflık vardır. Eser, cephede asker Zapo'yu ziyarete gelen annesi ve babasıyla pikniği anlatılır.

Bir savaş meydanı. Sahne bir uçtan öbür uca tel örgülerle kaplıdır. Tel örgülerin hemen yanında kum torbaları vardır. Savaş var gücüyle devam etmektedir. Silahların, patlayan bombaların ve makineli tüfeklerin sesi duyulur. Zapo, sahnede tek başına, kum torbalarının arasına yüzükoyun uzanmış durumdadır (Arrabal'dan akt. Kocaman, 2020: s. 61-62).

Yüzükoyun mevzide kum torbaları arasında uzanan ve olabildiğine savaş meydanı olduğundan bu normal görüntünün içinde annesi Zapo'ya seslenir;

M.Tepan: “Gayet resmi bir tavırla) Oğlum, ayağa kalk ve anneni yanaklarından öp”

Zapo şaşırır ve ayağa kalkarak annesini öper. Annesi döner ve şu tuhaf cümleyi kurar:

“M. Tepan: Canının sıkıldığını düşünerek, sana konuk geldik. Böyle bir savaş, zamanla insanı ne de olsa usandırır” (Arrabal'dan akt. Kocaman, 2020: s. 62).

Arrabal, cephede Zapo ve annesi arasındaki sıradan bir ziyaretmiş gibi tuhaf ve uyumsuz diyalog üzerinden anormal durumu anlatır. Hatta bu anlatımından savaşın kötülüğünü değil, anne ve çocuğu arasındaki olabildiğine normal olan diyalogu öne çıkarır. Mme Tepan'ın sanki bir ev gezmesine gidiliyormuşçasına konuk sözcüğünü kullanması son derece şaşırtıcıdır. Üstelik oğullarını görme amaçları, onunla güzel bir Pazar gününün öğleden sonrasını hep birlikte piknik yaparak geçirmektir. Bunun ötesinde, anne babanın oğulları Zapo'ya olan tutumları tıpkı korunmaya muhtaç bir çocuk için gösterilen aşırı bir ilgi niteliğindedir. “Arrabal'ın Absürd Tiyatro ustalığı işte tam bu anda başlar” (Kaya'dan akt. Kocaman, 2020: s. 62). Bu uyumsuzluk, oyunun azaba döndüğü izlenimini yaratır. Aynı zamanda absürd tiyatrosunun en önemli özelliği olan akılla, mantıkla izah edilemeyecek olana karşı saçmalıklarla cevap vermektir.

Elde tüfek, yemek yemek terbiyesizlik sayılır. (Ara) Hem bir domuz yavrusu kadar pissin. Bu hale nasıl düştün oğlum? Göster tırnaklarını. ... Dişlerin ne alemde? (Dişlerini gösterir.) bak bunu beğendim. Dişlerin itina ile ovulmuş yavrusuna çatmağa kimin dili varır? ... Şunu iyi bilmeni isterim oğlum. Hayatta affedemeyeceğim tek şey harbi öne sürerek, yıkanmayı ihmal etmektir (Arrabal'dan akt. Kocaman, 2020: s. 62).

Cephede piknik başlığından da anlaşılacağı üzere absürd bir durumun olduğu açıktır. Mme Tepan'ın piknik sepetinden pasta ve böreklerin oğlu Zapo'ya yedirmeleri, o savaş meydanında müzik eşliğinde dans etmeleri gibi ütöpik bir ortam yaratılır. Hatta fotoğraf çektirmeler, yemekler yenmeler sanki hiçbir şey yokmuş gibi sahneler yaratılır. Aklın sınırların ötesinde anlamayı zorlayan oyun, savaş meydanını bir ev ortamına çevirir. Öyle ki Mme Tepan, “Evinizdeymiş gibi davranın. Herhangi bir şikâyetiniz olursa çekinmeden söyleyebilirsiniz” diyerek işi çok daha ileri bir seviyeye taşır (Arrabal'dan akt. Kocaman, 2020: s. 62). Evcillik oynayan çocukların hallerini hatırlatırcasına garip olan oyun, bu aile üzerinden etraflarında olan biteni görmeyen bir körlüğün, duymayacak kadar sağır olan duyarsızlığın kendi eğlence hallerine düşkünlüğünü düşündürür. Düşündürürken bu absürtlük, gülünçlük durumuna düşer. O kadar ki kendi hallerinden haberdar olmadıklarından olsa gerek şuursuz bir kahkaha arttıracak kadar gülünçtür. “Yaşam izlenimini ve açıkça bir mekanik düzen duygusunu birbirinin içine girmiş olarak bize veren her tür edim ve olaylar komiktir (Bergson, 2015: s. 52). Cephede Piknik oyunu, gerçek dışı olan bir durumu mekanik işleyiş gibi gerçek ile hayalin, olan ile olmayacak olanın içe içe girdiği bir tekinsiz durumu vardır. Bu durumda akla kara mizahı getirir.

Kara mizah akılcılığı, üzerine konuşulamayan sosyal tabuları, uzlaşımalsal toplumsal değer, kural ve normları altüst etmeye yarayan bir başkaldırı aracıdır. Bu başkaldıran mizah, ne gençliğin mutlak isyanı ne de yetişkinliğin içsel isyanına denk düşer. Bunların çok daha ötesinde ve üzerinde zihnin başkaldırısıdır...Duygusalılık/hassasiyet (sentimentality) kara mizahın ölümcül düşmanıdır (Breton'dan akt. Kocaman, 2020: s. 60).

Absürt ve kara mizah arasındaki bu yakınlık, aslında ilk akla gelen; beklenti ile sunulan arasındaki çelişkiye verilen anormal tepkidir denebilir. Aslında dayatmanın birey veya toplum üzerinde etkin olduğu bir söylevin doğurduğu eylemdir ifadesi bu ifadelerin tam karşılığı olabilir.

Absürd tiyatro anlaşıldığı gibi çelişkiler ve karşıtlıklar ilişkisinden beslenerek bunu sahneye yansıtan özelliği vardır. Oyunun ne konusu ne de kişileri bir yere ait değillerdir. Böylelikle uyumsuz olan diyalog ve mekânlar, iletişim olanaklarını kısıtladığı gibi diyaloglar birbirini karşılamaz, neden-sonuç ilişkisi bir süreç içinde ilerlemez. Oyun sonunda karmaşık duygularla seyircisini yüz yüze getiren absürt tiyatro, dramatik bir gelişmesi de olmadığı görülür. Bu anlamda çelişkiler yarattığından, karşıtlıklar üzerinden kurgulanmış olmasından, yazarların oyunlarda dünya görüşlerinin yoğun aktarıklarından ve son olarak anlamın taşıdığı anlatımdan dolayı ironik olduğu ifade edilir (Güçbilmez, 2023: s. 97).

Anlatılarda ilk akla gelen çelişkilerin bireyde doğurduğu gülme eylemidir. Yani çelişkiler çoğu zaman komiklik yaratır. Komik durum ile gülme arasındaki bağlantı ise;

Komik olan şey, insanın eşyaya benzeyen bu yanındır; insana özgü olayların çok özel bir türden katılığı ile tam bir mekanizmaya, özdevinime, nihayet cansız devinimlere öykünen bu görünüşüdür. Öyleyse bu komik yan hemen düzeltilmesi gereken bir bireysel ya da kolektif kusuru belirtiyor. Gülme işte bu düzeltilmenin ta kendisidir; insanların ve olayların bir tür özel dalgınlığını ortaya çıkarıp bastıran toplumsal bir jesttir (Bergson, 2015: s. 52).

Absürt tiyatro ve kara mizah arasındaki insanın gülünçlük hali, kusur ve düzeltilmesi gereken arasındaki bu bağ hem Goya'nın resimlerinde hem de Arrabal oyunlarında en önemli ortak özellik olduğu ifade edilebilir. Kara mizahın en belirgin özelliklerinden yola çıkıp ifade edilen sanatçıların eserlerine baktığımızda ise; eserler, ciddi, resmi, vahşet, korkusuz, trajik olayları gayri resmi ve ciddiyetsiz bir şekilde yorumlandığı görülür. Yani olayların ve durumların içerikle aktarımları arasında ciddi bir uyumsuzluk olduğu anlaşılır. Hatta âdete trajediyle şakalaşma durumuna getirilen bu yorumlama tarzı, öfke, gülmeye aktarılmıştır. Öyle ki vahşet bu yolla olağan normallik kazanmıştır. Bu anlatım tekniğiyle seyirci rahatlatma ve rahatsız olma durumu arasında bırakılır. Anlatı, seyircisini saçma olan bir eşikte gülünçlükle karşılaştırılırken ilginç bir şekilde eser ve izleyicisi arasında rahatsız edici mesafe oluşturur. Örneğin Goya'nın "Caprichos" gravür serisi bir bütün olarak ifade edilenlerin görsel örnekleri olarak incelendiğinde, izleyicisini trajedi ile komedi arasında gelgitli bir yerde bırakan, insanın aklıyla oynayan ince eleştiriler yaptığı görülür. Hatta insanı en karanlık yönlerini tiye alarak absürt formlarla aktarıldığını da göz önünde bulundurduğumuzda anlatılan olay çok daha tekinsiz bir hal alır. Goya'nın sözü edilen serisi bu anlamda gerek döneminin sosyo politik durumunu, gerekse çağın estetik ruhunu sanki bir kâbus görmüş, uyku ile uyanıklık arasında insanı bırakan betimlemelerle doludur. Sanatçının bizi bıraktığı bu eşiği, zaten bir geçiş dönemi olan aydınlanma dönemi sanatçısı olmasından kaynaklı tüm alışıldık ve değişim arasında büyük çelişkilerle karşılaşmasına bağlanabilir. Aynı zamanda dönemin insanın aydınlanma ruhuna aykırı olduklarına dair eleştirilerini, delilik durumlarını metafor olarak kullandığında akla karşı güvenini yitirdiğini de eklediğimizde bu çelişkili anlatımları daha bir önem kazanır. Nitekim bu aydınla ruhu ve "Caprichos" serisi için Werner Busch'un görüşlerini Mehmet Ergüven'in aktarımlarından yola çıktığımızda; idealist sanatın kurallarından ziyade, "Aydınlanma dönemindeki insanın yargılayıcı usuna ters düşmesinde karşımıza çıkmaktadır –capriccio, bir tür akıl rahatsızlığı olarak, zihni ve bedensel zayıflığı gösteren debolezza, daha doğrusu düpedüz deliliğin (folia) kendisidir" şeklinde yorumlar (1999: s. 149). Aynı şey Beckett absürt tiyatrosu için de söylenir. Yazarın oyunlarında, anlamlardaki ironi ve anlatımlardaki alegorik yaklaşımdan kaynaklı Martin Esslin tarafından absürt oyun yazarı bağlamında değerlendirilmiştir. Nitekim Beckett'in anlatıları ironik olarak gerek anlatılan, gerekse anlatıma yönelik saptama çok kolay değildir. Martin Esslin, Beckett'i post moderne geçiş dönemi ve "absürd tiyatro" öncülerinden saymış, hem trajik hem de oyuncuların oyun içinde verdikleri komik tepkilerden yoğun ironi ifadeler olduğuna yönelik atıfta bulunur. İroninin o, "ürkütücü bir yanı olduğu gibi, olağanüstü baştan çıkarıcı ve büyüleyici anları da vardır" özelliği, çalışmaları daha da etkili bir anlatıya dönüştürmüştür (Kierkegaard'an akt. McGill, 1998: s. 384). Hatta Vladimir Jankêkêvitch ironiyi, "komik olamayacak kadar acımasız olduğu gibi, gerçekten sanatsal olamayacak kadar ahlakidir" tanımlamasıyla absürd sanata ve sözü edilen sanatçılara baktığımızda eserleri çok daha farklılaşmaya başlar (Jankêkêvitch'ten akt. Turan, 2020: s. 13).

Görsel 10. Francisco de Goya, Bekle Meshetsinler, aside yedirme baskı, leke baskı, iğne kazı ve çelik kalem, 218x153 mm. Erişim: (2012), Goya Zamanın Tanığı, İstanbul, Pera Müzesi, s. 198

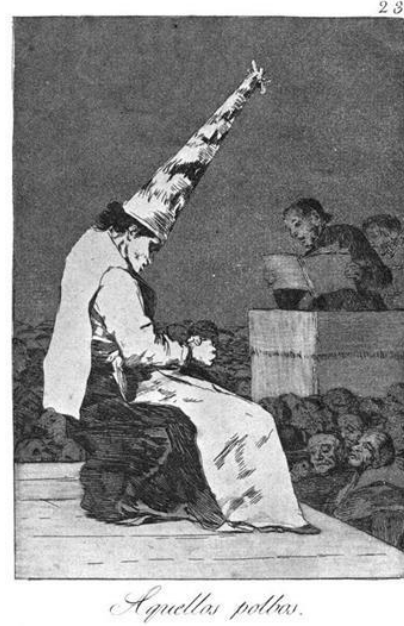

Görsel 11. Francisco de Goya, Körükle, aside yedirme baskı, leke baskı, iğne kazı ve çelik kalem, 214x152 mm. Erişim: (2012), Goya Zamanın Tanığı, İstanbul, Pera Müzesi, s. 168

Anlatılar ve verilen görsel örnekler bakıldığında; yaklaşım olarak kara mizahın da en belirgin özelliği olan trajik, ciddi, resmi, dehşetli, kutsal, korkusuz, önemli toplumsal ve hüznü olayları; olayların ciddiyetinden uzak, duyarsız, gayri ciddi bir dili olan, önemsemeyen bir yaklaşımla anlatıldığı açıkça görülmektedir. Yani içeriğin çok ciddi olması, içeriği dile getiren anlatımın ise gayri ciddi olduğu bu anlatım dili arasında büyük bir uyumsuzluğun olduğu anlaşılabilir. Öyle ki konu edinilen olay ve anlatımın bağdaşmayan, o, korkunç durumun aksi bir şekilde olabildiğine hafif aktarıldığı veya görüldüğü kara mizahın çokça kullandığı bir yöntemdir. Seyircisini dehşet ile yüzleştirirken belki daha çok tedirgin ettiği durumda buradan kaynaklanır. Yersiz gülünç veya gülme rahatsız edici olduğu kadar, tedirgin edicidir. Tıpkı Goya'nın Kapriçyo Serisi'ndeki çalışmalarda olduğu gibi hem aşağılayıcı kişileştirmelerle oluşan metamorfoz kişiliksizliğin komik hallerini aktarılır hem de durumun vahametini işaret eden belirsizlik ile ürkünç duygu bir arada verilir.

Görsel 12. Francisco de Goya, Öğrenci daha mı çok şey biliyor? Aside yedirme baskı, leke baskı, iğne kazı ve çelik kalem, 218x152 mm. Erişim: (2012), Goya Zamanın Tanığı, İstanbul, Pera Müzesi, s. 168.

Görsel 13. Francisco de Goya, Ne ekersen, Aside yedirme baskı, leke baskı, iğne kazı ve çelik kalem, 218x152 mm. Erişim: (2012), Goya Zamanın Tanığı, İstanbul, Pera Müzesi, s. 154.

Arrabal'ın Cephede Piknik çalışması ile Goya'nın kapriçyo serisindeki çalışmalarda ürkütücü, tekinsizlik ve korkunç ile komik, kurgusal olan o kadar çarpıcı bir şekildi iç içe aktarılmış ki, tekinsizliğin yarattığı korkunçluk ve anormalin yarattığı kaba güldürü arasındaki çelişkili ruh hali seyircisini sert bir duvara çarpar. Öyle ki seyircinin ruh halinde hem ürkünç olandan gülünç olana hem de gülünç olandan ürkünç olana hızlı geçişler sağlanır. Arrabal'ın Cephede Piknik oyununda olan savaş alanındaki gerçeklikten uzak durum gibi absürtlük ile yarattığı gülünçlük hiçbir şekilde gerçeklikte ilişkisi olmayan ve aklın tasavvur edemeyeceği bir kurgu üzerine şekillenir. Cephede Piknik oyununda savaş alanında havada bombalar yağarken sanki romantik bir yağmur yağıyormuş gibi şemsiye açılmış ve o şemsiye altında hoş vakit geçirme talaşı yaşanır.

Arrabal, Cephede Piknik ve Çiçeklere Kelepçe Taktılar gibi oyunların genelinde anormal ile normal arasındaki çatışmayı oyun isimlerinde de yapar. Nasıl ki oyunlarında beklenmedik davranışlar ve sahnelerle anormal bir düzen oluşturup gülünç bir durum oluşturuyorsa bunu oyunların isimleriyle de yapar. Tıpkı Goya'nın Savaşın Felaketleri ve Caprichos adlı gravür serilerindeki çalışma isimleri gibi algıları bozan bir yaklaşımı vardır. Her ikisi de korkunç olanı gülünç bir durumda aktarma ile yetinmez aynı zamanda algıları sabote ederler. Beklentileri sabote ettiklerinden kaba güldürüye neden olabilirler. Bu durum kara mizahın bir özelliği olarak seyircisini şok eden, umduğundan farklı bir bulguyla karşılaştıran, inanışlarını yeniden gözden geçirmesini sağlayan bir anlatım tarzıdır. Nitekim oyunun diyaloglarından da anlaşılacağı üzere savaş, ailenin çocuğu ziyaret etmek kadar normal bir olay gibi anlatılarak aslında olayın vahşetini aklın tasavvurundan çıkartılmak istenilmiştir. Aklını kaybeden bir insanın savaş ortamında yapacağı eylem gibi bir gösteriye dönüşen bu anlatım tarzı, akılsızlığın oyunları olarak ironik anlatımdır. Nitekim Goya'nın "Aklın Uykusu Canavarlar Yaratır" adlı eseri aslında tam da bu anlatımların görsel örneğidir.

M. Tepan: Bu işi çok iyi bilirim ben. Başlangıçta her şey göze yeni ve güzel görünür. Öldürmek el bombalarını alabildiğine savurmak bayağı hoşta gider. Hele çelik başlığı takmanın keyfine doyum olmaz. Derken bütün bunlardan bıkkın ve sonunda insan usanç gelir. Ne var ki, bizim zamanımızda işin şekli bambaşka idi. Bunları görmemiş olmana gerçekten üzülüyorum. Savaşlar çok daha hareketli, çok daha renkli olurdu. Üstelik de atlar vardı, sürü ile atlar. Başlı başına bir zevkti bu.

Savaş, zevk almanın ötesinde, insanı bayıltacak kadar muhteşem bir olaydır:

Mme Tepan: Savaşlara öteden beri bayılırim (Arrabal'dan akt. Kocaman, 2020: s. 64-5).

Absürt tiyatro ve Goya'nın resimleri, insanın aptallıklar arasında anlam arayışın beyhudeliğini trajikomik bir biçimde sergiler. Çalışmalarda genelinde görülen otoriterlerin irrasyonel baskılarını ve gerçekliğin parçalanmış doğası, olayların bıraktığı çaresizlikten başka hiçbir çarenin kalmadığı bir üslubun ifadeleri oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim çatışmalı sosyal yaşamın esin kaynağı olduğu hem savaş anının görünüşleri hem de savaş sonrası yaşanan trajedileri konu alan anormal vahşet görüntüleri olabildiğine normal ifadelermiş gibi aktarılmıştır. Aklın sınırlarını zorlayan bu anlatım tarzı, Örneğin, Goya'nın "Savaşın Felaketleri" gravürlerinde gördüğümüz acımasız sahneler, absürt bir dünyada aklın yerini şiddet ve deliliğin aldığı açıkça ortaya koyar.

3. SONUÇ

Absürt kavramı çerçevesinde Francisco de Goya ile Fernando Arrabal'ın eserleri incelendiğinde, insanlığın bir hayvana dönüşüm fenomenini imleyen irrasyonel doğasını ve insanın dehşet yaratanın şiddetle iç içe geçmiş varoluşunu farklı sanatsal disiplinlerde ifade eden iki güçlü örnektir. Goya'nın resimlerindeki insanı karanlık tarafını anlatan grotesk estetik ile Arrabal'ın tiyatro metinlerindeki uyumsuzluğu yaratan absürt dil, insanın içsel çatışmalarının nedenleri ve sonuçlarını veya toplumsal çürümüşlüğü ve çöküşünü benzersiz bir şekilde ortaya koymuştur. Her iki sanatçı, günümüz dünyasına da ayna tutan zaman ve mekân aşırı eserleriyle kendi çağlarının ötesine geçerek evrensel bir insanlık eleştirisi sunmuştur.

Goya ve Arrabal arasındaki ilişki, sanatın farklı dallarında ortak bir kaygıyı benzer estetik anlayışla aktarmışlardır. İnsanın en karanlık yüzünü, trajikomik ve akli olabildiğine anormal anlamaya ve anlatmaya yönelik bir çaba içinde oldukları gözlenmiştir. Her ikisinin de çalışmalarında görülen, insanın içsel korkularını, yaşamın katlanılmaz gerçekliğinde oluşan çaresizliğin buhranı gibi görünse de aslında insanın kendi yarattığı kaos içinde bir anlamsızlığa hapis eder. Oluşan derin anlamsızlık, anlaşılabilir bir dünyaya sıkışıp kalma hissi ile izleyicisini derin duygusal tepkiye zorlar. Hatta karmaşık duygular yaratır. Öyle ki çalışmalar, azıcık güldürürken, biraz ağlatan, az biraz düşündürürken, çokça hırpalayan betimlemeler oldukları görülmektedir.

Goya'nın resimleri ve Arrabal'ın metinleri, toplumsal dekadansın belki de en iyi örnekleri olarak gösterilebilir. Sanatlarında anlamsızlık ve uyumsuzlukla toplumun çöküşüne, bu çöküş ile bireyin bu çöküş içindeki rolüne eleştirel bir bakış sunar. Goya'nın resimlerinde, özellikle İspanyol Engizisyonu'na yönelik adaletsizliğin, zulüm, aptallık ve savaşın dehşetine yönelik eleştiriler belirgindir. Arrabal ise Goya ile aynı ülke vatandaşı da olsa dönemleri farklı olduğundan yine benzer yaklaşımları olmuştur. Arrabal, diktatörlüklerin, otoriter rejimlerin ve birey üzerindeki baskıcı yapıların eleştirisini absürd yani uyumsuz dil ve sembollerle işler. Her iki sanatçı da sanatlarında gerçeklik ile hayalin iç içe geçtiği kurgusal dünya yaratmıştır. Öyle ki çalışmaların sahneler oyunmuş gibi veya bir bireyin toplum için monolog bir diyaloga girmiş gibi bir durum yaratılmıştır. Bu özellik, Goya'nın eserlerindeki insanı hiçliğe indirgeyen hayvan insan melezi grotesk ve fantastik imgelerle büyük bir uyum içindedir. Özellikle Goya'nın "Caprichos" serisindeki o aptal ve deliliği oynayan akılsızlık durumlarını anlatan fantastik figürler ve insanın içsel çatışmalarını yansıtan imgeler, Arrabal'ın absürd tiyatrosundaki fazlaca ütöpik atmosferle benzer bir duygu yaratmıştır. Her iki sanatçı da insana dair irrasyonel, grotesk ve trajik unsurları sanatsal üretimlerinin merkezine alır. Goya'nın resimlerinde görsel olarak ifade edilen dehşet ve absürtlük, Arrabal'ın sahneye taşıdığı diyaloglar ve durumlarla yankılanır. Bu iki büyük sanatçının eserleri, insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle olan çatışmasını ve anlamsızlıkla olan mücadelesini güçlü bir şekilde temsil etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Aydemir, Bünyamin. (2010). Absurd (Uyumsuz) Tiyatro Ve Yapısal Özellikleri. *Sanat Dergisi* (4).

Batur, Enis. (1987). *Kanlı Bir Kristal: Kara Mizah, Kara Mizah Antolojisi*, s. 7-12. İstanbul: Hil Yayınları.

Batur, Enis. (1999). Hokka'baz, *Sanat Dünyamız*, 74, s. 137-143.

Bahtin, Mihail. (2005). *Rabelais ve Dünyası*, Çiçek Öztekin (Çev). İstanbul: Ayrıntı.

Bergson, Henri. (2015). *Gülme, Komiğin Anlamı Üzerine Deneme* Yaşar Avunç (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ergüven, Mehmet. (2007). *Görmece*. İstanbul: Metis Yayınları.

Foucault, Michel. (2006). *Deliliğin Tarihi*.i Mehmet Ali Kılıçbay, (Çev). Ankara: İmge Kitapevi.

- Güçbilmez, Beliz. (2003). Absürd Tiyatroda İroni. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 15 (15). https://doi.org/10.1501/TAD_0000000012
- Henderson, Gretchen E. (2018). *Çirkinliğin Kültürel Tarihi*. Ayşe Müge Çavdar (Çev). İstanbul: Sel.
- Kocaman, Şengül (2020). Arrabal'ın Cephede Piknik Oyununda Kara Mizah. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(1), 57-67. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.621556>
- Megill, Allan (1998). *Aşırılığın Peygamberleri Tuncay Birkan*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sanders, Barry (2001). *Kahkahanın Zaferi: Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*. Kemal Atakay (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şener, Sevda (2023). *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Sımart, Jean Pierre. (1999). S. Beckett, J. Littlewood ve J. Mc Grath'ta Soytarısal Karşı Çıkma, Acı Alay ve Alaycılık. *Sanat Dünyamız*, Sayı: 74, İstanbul: YKY yayınları, s. 205-211.
- Şimşek, Özgün Zülal (2019). Albert Camus'nun Absürd Kavramı Işığında İnsanın Yaşam Ve Ölümde Anlam Arayışı. *Uluslararası Dil Edebiyat Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 80-90. <https://doi.org/10.37999/udekad.632219>
- Starobinski, Jean (2012). *Özgürlüğün İcadı ve Aklın Amblemleri*. Haldun Bayrı (Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Szasz, S. Thomas. (2007). *Deliliğin İmalatı*. Gözde Genç (Çev). İstanbul: Yerdeniz Yayınları.
- Willams, Raymond (2018). *Modern Trajedi*. Barış Özkul (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, Mehmet Sıddık (2021). *Grotesk Anlatımda Delilik, Gülme ve İğrençlik* (Sanatta Yeterlilik Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/736629>
- Yanikkaya, Zerrin. (2003). *Tiyatroda Grotesk ve Bir Örnek Olarak Fernando Arrabal Tiyatrosu*. (Doktora Tezi). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=eRh3L_aj_5BA9u9xRuzpFA&no=uW0ixfFqqECEXWujm3VJA
- Zweig, Stefan (2012). *Kendi Hayatının Şiirini Yazarlar, Casanova, Stendhal, Tolstoy*. Gülperi Sert (Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı Ödül Sisteminin Adaleti: Genel İdari-Yardımcı ve Teknik Hizmetler Sınıfı Personeline Yansıması

Nurullah SOLAK

Bağımsız Araştırmacı

nurullahsolak70@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-3469-875X>

Makale Başvuru Tarihi : 24.01.2025

Makale Kabul Tarihi : 01.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 15.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15068815

Cennet ÇİLEK

Bağımsız Araştırmacı

cennetim1510@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4348-0004>

Anahtar

Kelimeler:

*Millî Eğitim
Bakanlığı, Ödül,
Yönerge, Adalet*

Özet

Millî Eğitim Bakanlığı ödül sistemi, çalışanların performansını ödüllendirmek ve başarılarını takdir etmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu çalışma, Millî Eğitim Bakanlığı ödül sisteminin, genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfındaki personel açısından adil olup olmadığını değerlendirmektedir. Bakanlık tarafından uygulanan mevcut ödül kriterlerinin büyük ölçüde öğretmenler ve öğretmen kökenli idari personel üzerine yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Araştırma, 2022 ve 2023 yıllarında ödül alan personellerin unvanlarına göre dağılımlarını inceleyerek, idari personelin bu süreçte göz ardı edildiğini sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Betimsel analiz ve doküman analizi yöntemleri kullanılarak yürütülen çalışmada, ödül yönergesi ve ekleri derinlemesine incelenmiş, idari personelin katkılarının nasıl yeterince ödüllendirilmediği açıklanmıştır. Çalışma, ödül sisteminin adaletsizliklerine dikkat çekerken, daha adil ve kapsayıcı bir sistemin nasıl oluşturulabileceğine dair öneriler sunmaktadır.

The Fairness of the Ministry of National Education Reward System: Reflection on General Administrative-Auxiliary and Technical Services Class Personnel

Keywords:

*Ministry of National
Education, Award,
Directive, Justice*

Abstract

The Ministry of National Education reward system was created to reward the performance of employees and appreciate their achievements. This study evaluates whether the Ministry of National Education reward system is fair for personnel in the general administrative, auxiliary and technical services class. It has been observed that the current award criteria applied by the Ministry largely focus on teachers and administrative personnel of teacher origin. By examining the distribution of the personnel who received awards in 2022 and 2023 according to their titles, the research reveals with numerical data that administrative personnel are ignored in this process. In the study conducted using descriptive analysis and document analysis methods, the award directive and its annexes were examined in depth and it was explained how the contributions of administrative staff were not sufficiently rewarded. While the study draws attention to the injustices of the reward system, it offers suggestions on how to create a more fair and inclusive system.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısı, bilgi ve teknolojinin hızla geliştiği bir dönem olarak anılmaktadır. Bu dönemde, bilgi birikiminin artması, toplumsal işlevlere bağlı olarak örgütlerde üretimin hem kalitesini hem de miktarını etkileyen yapısal değişikliklere neden olmuştur. Bu gelişim sürecinde, insan gücü örgütlerde hem değişimin öncüsü olmuş hem de örgütlerin hedef ve beklentilerine göre niteliksel bir dönüşüm yaşamıştır. Yönetimsel açıdan ise, insan davranışlarını değişime yönlendirmek ve motive etmek amacıyla, ödül sistemlerinin geliştirilmesi ihtiyacı, insan davranışının analiz edilme düzeyiyle bağlantılı olarak gündeme gelmiştir. (Sabancı, 1999). Çalışanların verimliliği ve motivasyonu üzerinde ödüllendirme sisteminin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalar, doğru bir şekilde tasarlanan ve hayata geçirilen ödüllendirme sistemlerinin, çalışanların performansını iyileştirerek motivasyonlarını artırdığını ortaya koymaktadır (Lawler, 2000).

Kamuda çalışanların performansını artırmak, yapısal olarak hantal olan kamu örgütlerini daha esnek ve verimli hale getirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kamu örgütleri bu konuyu öncelikli bir mesele olarak ele almaktadır. Bu ülkeler, insan kaynaklarını ne kadar verimli kullanırlarsa, gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkı o kadar hızlı kapatabileceklerine inanmaktadırlar. Kamu hizmetlerinin kalitesini artırma, kaynakların israfını önleme ve üretkenlik ile yaratıcılığı teşvik etme gibi çeşitli stratejiler bu doğrultuda uygulanmaktadır. Böylece kamu örgütleri, çalışanlarının motivasyonunu işlevsel ödüllendirme sistemleriyle yükselterek performanslarını örgüt yararına optimize etme fırsatı yakalamaktadırlar (Bandiera vd., 2017:1). Ödüllendirme sistemleri aynı zamanda, çalışanları hedeflerine ulaşmaları konusunda teşvik edebilir ve böylelikle organizasyonun genel amaçlarına daha etkin bir şekilde katkıda bulunmalarını sağlayabilir (Gomez-Mejia vd., 2004).

Ödüllendirme sistemlerinin etkili olmasını engelleyen çeşitli sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar genellikle uygulama hatalarından ya da mevzuattaki eksikliklerden kaynaklanabilmektedir. Tonbul (2002)'a göre, ödüllendirme sistemine ilişkin yaşanan sorunlar ve olumsuz görüşler, çoğunlukla ödüllendirmenin kendisinden ziyade yanlış uygulamalara odaklanmaktadır. Ödüllendirme sisteminin adil, şeffaf ve tutarlı bir şekilde uygulanması büyük önem taşımaktadır; aksi takdirde, çalışanların motivasyonu ve iş tatmini olumsuz yönde etkilenebilir (Eisenberger vd., 1999). Bilindiği gibi Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Türkiye'deki en geniş çalışan grubuna sahip eğitim örgütüdür. MEB, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren ödül sisteminde birçok yenilik ve değişiklik gerçekleştirmiştir. Ancak, günümüzde tamamen işlevsel ve amacına uygun bir ödül sisteminin varlığına işaret etmek oldukça zordur. MEB, bu konudaki arayışlarını kuruluşunun ilk dönemlerinden bu yana sürdürmekte ve zaman zaman çeşitli değişiklikler yapmaktadır (Yılmaz, 2019).

Millî Eğitim Bakanlığı, "Başarı, Üstün Başarı Belgesi ve Ödül Verilmesine Dair Yönerge" ile personelin olağanüstü gayret ve başarılarını ödüllendirme amacı gütmektedir. Yönerge, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 122. maddesine dayanarak, personelin kamusal faydaya yaptığı katkıları esas alarak ödüllendirilmesini düzenlemektedir. Yönergenin amacı, kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını sağlamak, kamu hizmetlerinin kalitesini artırmak ve çalışanların katkılarını tanımaktır. Ancak, bu ödül sistemi daha çok öğretmen ve öğretmen kökenli idari personelin başarılarına odaklanmakta ve genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler personelinin günlük iş yükü ve sorumluluklarıyla örtüşmemektedir. Bu personellerin görev ve sorumlulukları göz önüne alındığında, Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül kriterlerinin bu personelin başarılarını yeterince tanımadığı görülmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı, çeşitli görev ve pozisyonlarda personel bulunduran bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, karar vericiler dahil olmak üzere tüm personel, Millî Eğitim Bakanlığı'nın çalışanı konumundadır. Bu çalışanların motivasyon düzeyleri, okul yöneticileri ve öğretmenler kadar önemli bir yere sahiptir. Her bir personelin motivasyonu, örgütün genel verimliliği ve işleyişi açısından kritik bir rol oynamaktadır (Yılmaz, 2019). Görev tanımları itibarıyla daha operasyonel işlere odaklanan idari personel, MEB'in ödüllendirme kriterlerinde yer alan akademik başarı, yarışmalarda derece alma ve bilimsel yayın yapma gibi ölçütlere uymakta zorluk çekmektedir.

Bu bağlamda, idari personelin daha fazla temsil edildiği ve onların görev sorumluluklarını yansıtan yeni ödül kriterlerinin geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışma, Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül sistemini detaylı bir şekilde analiz ederek, genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfındaki personelin nasıl göz ardı edildiğini ortaya koymakta ve bu sistemin daha adil hale getirilmesi için öneriler sunmaktadır.

2. Millî Eğitim Bakanlığı Personeline Başarı, Üstün Başarı Belgesi ve Ödül Verilmesine Dair Yönergenin İncelenmesi

Bu bölümde, Millî Eğitim Bakanlığı'nın; personelin olağanüstü gayret ve başarılarını ödüllendirmek amacıyla oluşturduğu "Millî Eğitim Bakanlığı Personeline Başarı, Üstün Başarı Belgesi ve Ödül Verilmesine Dair Yönerge"nin ana hatları incelenmiştir. Yönergenin kapsamı, dayanakları ve işleyişi şu başlıklar altında ele alınabilir:

1. Amaç ve Kapsam:

- Yönerge, Bakanlık personelinin kamusal faydaya yaptığı katkıları ödüllendirme usul ve esaslarını düzenlemektedir.
- Kapsam olarak, Millî Eğitim Bakanlığı'nın merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatlarında görev yapan personeli içermektedir.

2. Ödül Türleri ve Verilme Kriterleri:

- Başarı Belgesi: Kamu kaynağında tasarruf, kamu zararının önlenmesi, kamusal faydanın artırılması gibi katkıları olan personele verilir.
- Üstün Başarı Belgesi: Üç defa Başarı Belgesi alan personele verilir.
- Ödül: Üstün Başarı Belgesi alan personele en yüksek devlet memuru aylığının %200'üne kadar ödeme yapılabilir.

3. Değerlendirme ve Süreç:

- Ödüllendirme süreci, disiplin amirlerinin ve ilgili komisyonların değerlendirmeleri temel alınarak gerçekleştirilir.
- Değerlendirme kriterleri, MEBBİS sistemi üzerinden doldurulan formlar ve somut verilere dayalı belgelerle desteklenir.

4. Sınırlamalar ve Kontenjan:

- Bir mali yıl içinde ödül verilebileceklerin sayısı, kurumun yılbaşındaki dolu kadro mevcudunun binde yirmisini geçemez ve bu sayı her yıl Personel Genel Müdürlüğü tarafından belirlenir.

Yönergeye göre, sınırlı sayıda personelin ödüllendirilecek olması nedeniyle, adil bir değerlendirme yapılmasını sağlamak için "Üstün Başarı Belgesi Alanları Değerlendirme Formu" geliştirilmiştir. Bu form, belirli kriterlere göre üstün başarı belgesi alanlar arasından ödül alacak kişileri belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Çalışmanın konusunu bu form ve bu form içerisinde yer alan kriterler oluşturmaktadır.

2.1. Üstün Başarı Belgesi Alanları Değerlendirme Formu

Form, personelin çeşitli yetkinliklerini ölçen belirli kriterler üzerinden yapılandırılmıştır. Bu kriterler, genel nitelikler, mesleki yeterlilik ve mesleği ile ilgili faaliyetler olarak üç ana başlık altında toplanmaktadır.

1. Genel Nitelikler:

- Çalışanın çevresi ile ilişkileri, görevine olan bağlılığı ve kişisel itibarını koruma gibi özellikler değerlendirilmektedir. Bu bölüm, personelin iş ortamındaki uyumunu ve sosyal becerilerini ölçmeyi amaçlamaktadır.
2. Mesleki Yeterlilik:
- Personelin mesleki bilgi düzeyi, görevini icra etmedeki başarısı ve teknolojik imkanlardan yararlanma becerisi gibi unsurlar ele alınmaktadır. Bu kriterler, çalışanların profesyonel gelişimlerini ve iş performanslarını doğrudan etkileyen faktörlerdir.
3. Mesleği ile İlgili Faaliyetleri, Olağanüstü Gayret ve Çalışmaları İle Diğer Hususlar:
- Çalışanın yayınları, ödül kazanma başarıları ve yenilikçi katkıları gibi somut sonuçlar göz önünde bulundurulmaktadır. Bu bölüm, personelin mesleki alanda sağladığı katkıları ve elde ettiği başarıları vurgulamaktadır.

Formda yer alan “Genel Nitelikler” ve “Mesleki Yeterlilik” başlıkları, tüm personel için benzer puanlamalarla sonuçlanmakta ve fark yaratmamaktadır. Bu durum, ödül değerlendirmesinde gerçek belirleyicinin “Mesleği ile İlgili Faaliyetleri, Olağanüstü Gayret ve Çalışmaları İle Diğer Hususlar” başlığı olmasına neden olmaktadır.

Bu başlıkta yer alan maddeler şunlardır:

1. ISSN almış dergilerde yayımlanmış edebi eserler ile bilimsel/mesleki inceleme/araştırma ve makaleler.
2. ISBN almış kitaplar ile ISRC almış müzik eserleri.
3. Uluslararası ve ulusal (resmi kurumlar tarafından) yapılan yarışmalarda kendisi veya çalıştırdığı öğrenci/öğrenci grubu derece alanlar.
4. Buluş, faydalı model veya yararlı yenilikler meydana getirerek verimliliğin artırılmasına katkısı olanlar (Türk Patent ve Marka Kurumu veya uluslararası kuruluşlardan tescilli).
5. Kamu kaynağında tasarruf sağlayıcı çalışmalar yapanlar.

Bu başlıkta yer alan kriterler, Genel İdari-Yardımcı ve Teknik Hizmetler sınıfı personeli için uygun değildir ve onların görev tanımlarıyla örtüşmemektedir. Bu durum, ödül sisteminin adalet algısını zedelemekte ve bu personel grubunun çabalarının görünmez hale gelmesine yol açmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Millî Eğitim Bakanlığı'nın ödül sisteminin genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfı personeli üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla betimsel analiz ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, 2022 ve 2023 yıllarına ait ödül alan personel listelerinden elde edilen veriler kullanılarak personelin unvanlarına göre dağılımları yüzdelik oranlarla hesaplanmış ve veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Aynı zamanda, Millî Eğitim Bakanlığı'nın “Başarı, Üstün Başarı Belgesi ve Ödül Verilmesine Dair Yönerge” ve ekleri üzerinde doküman analizi yapılmış, mevcut ödül kriterlerinin genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfı personelinin katkılarını ne ölçüde tanıdığı ve bu süreçte nasıl bir adaletsizlik yaşandığı değerlendirilmiştir. Bu sayede hem ödül dağılımlarına ilişkin sayısal veriler betimlenmiş hem de ödül yönergeleri derinlemesine incelenerek ödül sisteminin mevcut durumu detaylandırılmıştır.

4. BULGULAR ve YORUM

Çalışmanın bu kısmında bulgular yer almaktadır. Bu bağlamda 2022 ve 2023 Yılı Ödül Yüzdelerine, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Başarı, Üstün Başarı Belgesi ve Ödül Verilmesine Dair Yönergeye ve ekinde yer alan Üstün Başarı Belgesi Alanları Değerlendirme Formundaki kriterlere değinilmektedir.

Tablo 1. 2022 Yılı Ödül Yüzdeleri

- Toplam ödül alan personel: 21604

Unvan	Ödül Alan Sayısı	Yüzdeler (%)
VHKİ	645	2.98%
Bilgisayar İşletmeni	108	0.50%
Şef	714	3.30%
Memur	91	0.42%
Hizmetli	190	0.88%
Şoför	99	0.46%
Teknisyen	169	0.78%
Sayman	51	0.24%

Tablo 2. 2023 Yılı Ödül Yüzdeleri

- Toplam ödül alan personel: 22226

Unvan	Ödül Alan Sayısı	Yüzdeler (%)
VHKİ	469	2.11%
Bilgisayar İşletmeni	63	0.28%
Şef	298	1.34%
Memur	36	0.16%
Hizmetli	201	0.90%
Şoför	57	0.26%

Unvan	Ödül Alan Sayısı	Yüzdelerik (%)
Teknisyen	133	0.60%
Sayman	33	0.15%

2022 ve 2023 yıllarına ait ödül verileri incelendiğinde, 2022 yılında toplam 21,604 personel ödül almış olup, bu personelin sadece %2.98'i VHKİ olarak görev yapan çalışanlardan oluşmaktadır. Bilgisayar İşletmenleri %0.50, Şefler %3.30, Memurlar %0.42, Hizmetliler %0.88, Şoförler %0.46, Teknisyenler %0.78 ve Saymanlar %0.24 oranında ödüllendirilmiştir. 2023 yılına gelindiğinde ise toplam ödül alan personel sayısı 22,226'ya yükselmiş olmasına rağmen, idari personelin ödüllendirilme oranlarında bir düşüş gözlemlenmiştir. VHKİ'ler %2.11, Bilgisayar İşletmenleri %0.28, Şefler %1.34, Memurlar %0.16, Hizmetliler %0.90, Şoförler %0.26, Teknisyenler %0.60 ve Saymanlar %0.15 oranında ödüllendirilmiştir.

Bu veriler, genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfı personelinin ödüllendirme süreçlerinde yeterince tanınmadığını ve mevcut ödül kriterlerinin bu personelin görev ve başarılarını değerlendirmede yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Ödül kriterlerinin öğretmenler ve öğretmen kökenli idari personel için daha uygun olduğu ve idari personelin başarılarını ölçmekte sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Örneğin, ulusal ve uluslararası düzeyde makale yayınlama, bilimsel projelere katılım, öğrenci başarılarının artırılması gibi kriterler doğrudan öğretmenlerin performansını ölçen ve onların iş tanımlarıyla örtüşen kriterlerdir. Genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfındaki çalışanlar için bu tür kriterlerin yerine getirilmesi hem pratikte zordur hem de görev tanımlarının dışında kalmaktadır.

Bu durumda, genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfındaki personelin ödüllendirilme sürecinde göz ardı edildiği görülmektedir. Mevcut kriterler, bu personelin günlük iş yükü, sorumlulukları ve katkılarını ölçmekten uzaktır. Bu personeller genellikle belgelerin düzenlenmesi, veri girişi, dosyalama, büro yönetimi gibi işlemlerle meşgul olurken, mevcut ödül kriterleri bu tür rutin işleri ve bu işlerin başarıyla yerine getirilmesini ödüllendirmeyi ihmal etmektedir. Ayrıca, bu personellerin işlerinde gösterdiği titizlik, zaman yönetimi, problem çözme yetenekleri ve kurumsal operasyonlara katkıları da ödül değerlendirme sürecinde yeterince tanınmamaktadır. Bu durum, ödül sisteminin daha geniş bir perspektiften yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırma ile Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül sisteminin genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfı personeli üzerindeki adaletsizliklerini belirlemek ve bu personelin nasıl göz ardı edildiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmaya ilişkin olarak yapılan çıkarımlar aşağıda ele alınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül sistemi, genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfı personelinin ödüllendirilme süreçlerinde ciddi adaletsizlikler içermektedir. 2022 ve 2023 yıllarında elde edilen veriler, bu personelin çok azının ödül alabildiğini ortaya koymaktadır. Ödül sisteminin bu personeli yeterince tanımaması, motivasyonlarını düşürmekte ve kuruma olan bağlılıklarını zayıflatmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ödül kriterlerinin yeniden değerlendirilmesi ve tüm personelin katkılarını kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir. Genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfı personelinin, görev tanımlarına uygun olarak, ödül alma şansını artıracak yeni kriterler belirlenmelidir. Bu durum, çalışanların motivasyonunu artıracak ve kurum içi adaleti sağlayacaktır. Çalışanların başarılarının artırılması ve istenilen davranışların pekiştirilmesi amacıyla ödüllendirme, etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Başaran, 2000). Szilagy ve Wallace (1990)'e göre

ödüllendirilen çalışanlar motive olur. Ödül sistemlerinin adaletli bir şekilde yapılandırılması, tüm personelin motivasyonunu artırmak için kritik öneme sahiptir.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül sistemi, Millî Eğitim Bakanlığı'nın ödül sisteminin öğretmenler lehine yapılandırıldığını ve bu durumun idari personelin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Mevcut ödül kriterleri, öğretmenlerin akademik ve mesleki başarılarına odaklanmakta, idari personelin operasyonel katkılarına tanımamakta ve bu durum adalet algısını zedelemektedir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ödül sisteminin, sadece öğretmenler ve akademik başarılarla sınırlı kalmaması, tüm çalışanların katkılarına dikkate alacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. İdari personelin ödüllendirilmesinin önündeki engellerin kaldırılması, kurum içi adaletin sağlanmasına ve tüm çalışanların katkılarının eşit şekilde tanınmasına yardımcı olacaktır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül sisteminin daha adil ve kapsayıcı hale getirilmesi gerekmektedir. Özellikle idari personelin iş süreçlerindeki verimlilik, problem çözme yetenekleri ve disiplinli çalışma alışkanlıkları ödüllendirme kriterlerine dahil edilmelidir. Ayrıca, mevcut sistemde sadece öğretmenlere yönelik başarı ölçütleri yerine, idari personelin de mesleki başarılarını tanımlayacak kriterler oluşturulmalıdır.

Öneriler:

1. Kapsayıcı Ödül Kriterlerinin Geliştirilmesi: Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül kriterlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve idari personelin görev tanımlarına uygun kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Örneğin, veri yönetimi, büro yönetimi, süreç iyileştirme gibi alanlarda gösterilen başarılar ödüllendirilmelidir. Bu tür kriterler, idari personelin iş süreçlerindeki katkılarını görünür kılacak ve onların motivasyonunu artıracaktır.
2. İletişim ve Geri Bildirim Mekanizmaları: İdari personelin ödül sistemine dair görüş ve önerilerini paylaşabilecekleri geri bildirim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Bu tür mekanizmalar, çalışanların sisteme olan güvenlerini artıracak ve yöneticilerle etkileşimlerini güçlendirecektir.
3. Performans Yönetim Sistemi: Millî Eğitim Bakanlığı, ödül sistemini destekleyecek bir performans yönetim sistemi geliştirmelidir. Bu sistem, idari personelin başarılarını ve katkılarını ölçümlemek için etkili bir araç olacaktır.

Sonuç olarak, Millî Eğitim Bakanlığı'nın mevcut ödül sistemi, genel idari, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfı personelinin başarılarını yeterince tanımamakta ve bu durum örgütsel adaletin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Daha adil ve kapsayıcı bir ödül sistemi oluşturulması için mevcut kriterlerin yeniden gözden geçirilmesi ve tüm çalışanların katkılarının tanınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bandiera, O., Hansen, S., Prat, A., ve Sadun, R. (2017). Rewarding bureaucrats: Can incentives improve public sector performance? *International Growth Centre*, 2017(1), 1-8.
- Başaran (2000). *Eğitim yönetimi*. Gül Yayınevi.
- Eisenberger, R., Armeli, S., Rexwinkel, B., Lynch, P. D., ve Rhoades, L. (2001). Reciprocation of perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 42-51.
- Gomez-Mejia, L. R., Balkin, D. B., ve Cardy, R. L. (2004). *Managing human resources*. Pearson Prentice Hall.
- Lawler, E. E. (2003). Reward practices and performance management system effectiveness. *Organizational Dynamics*, 32(4), 396-404.
- MEB. (2013). *Millî Eğitim Bakanlığı başarı, üstün başarı belgesi ve ödül verilmesine dair yönerge*.

- Sabancı, A. (1999). *İlköğretim okullarındaki ödül sisteminin öğretmenler ve müdür yardımcıları için önem derecesi, gereksinimleri karşılama ve iş doyumunu sağlama düzeyi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Szilagyi, A.D. ve Wallace, M.J.(1990). *Organizational behavior and performance*. New York: Harper Collins Publishers.
- Tonbul, Y. (2002). *İlköğretim okulu öğretmen ve yöneticilerine dönük ödüllendirme uygulamaları etkililiği ve öğretim performansına dayalı öğretmen ödüllendirme yaklaşımı* (Yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, M. F. (2019). *Millî Eğitim Bakanlığı ödül sisteminin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin motivasyon düzeylerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Examples of Some French Ethnographic Studies on Algerian Society During The Colonial Period (Eurasian Society As A Model)

Hüsamettin İNAÇ

Prof. Dr., Dumlupınar University, FEAS,
Department of Political Science and International Relations
husamettin.inac@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6922-2010

Makale Başvuru Tarihi : 25.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 02.03.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15068849

Abdelhamid BERREGUIA

Assistant Professor, University of Batna Department of History, Algeria
abdelhamid.berreguia@univ-batna.dz
ORCID : 0000-0002-1569-0783

Aymene HADJI

The PhD student, Dumlupınar University Institute of Graduate Education
aimen.hadji94@gmail.com
ORCID; 0000-0003-3564-7077

Abstract

Keywords:

Ethnography,
Algerian society,
French Ethnographic,
French Army

Ethnography created a source of anxiety for France when it prepared the project to occupy Algeria. The project was built on ethnographic and sociological studies carried out by men of scientific missions and travelers, in which French orientalist made great efforts to study Algerian society and get to know its various components since they first set foot on the land of Algeria. The exploratory process of the Algerian social reality by the French army was based mainly on field investigation and observations. The form of investigation dominated French ethnographic research in Algeria, and resorting to such ethnographic investigations was dictated by the urgent need for information and data about Algerian society so that the appropriate strategy could be set that would allow for total control. Finally, this study reveals the reality of French ethnographic studies in Algeria, in addition to the purpose of the huge number of these studies, most of which serve the French settlement project in Algeria.

Sömürge Döneminde Cezayir Toplumunu Üzerine Bazı Fransız Etnografik Çalışmalarından Örnekler (Model Olarak Avrasya Toplumunu)

Özet

Anahtar Kelimeler:

Etnografi,
Cezayir Toplumunu,
Fransız Etnografisi,
Fransız Ordusu

Etnografya, Cezayir'i işgal etme projesini hazırlayan Fransa için bir endişe kaynağı oluşturdu. Proje, bilim adamları ve gezginler tarafından yürütülen etnografik ve sosyolojik çalışmalar üzerine inşa edildikten sonra, Fransız oryantalistler Cezayir topraklarına ilk ayak bastıkları andan itibaren Cezayir toplumunu incelemek ve çeşitli bileşenlerini tanımak için büyük çaba sarf ettiler. Cezayir toplumsal gerçekliğinin Fransız ordusu tarafından keşif süreci esas olarak saha araştırması ve gözlemlere dayanıyordu. Bu araştırma biçimi Cezayir'deki Fransız etnografik araştırmalarına hâkim olmuştur ve bu tür etnografik araştırmalara başvurulması, Cezayir toplumu hakkında acil bilgi ve veri ihtiyacı tarafından dikte edilmiştir; böylece tam kontrol sağlayacak uygun strateji belirlenebilir. Sonuç itibarıyla bu çalışma, Cezayir'deki Fransız etnografik çalışmalarının gerçekliğini ve çoğu Cezayir'deki Fransız yerleşim projesine hizmet eden bu çalışmaların büyük miktarının amacını ortaya koymaktadır.

INTRODUCTION

European colonialism invested in the humanities, especially its branches, which some called colonial sciences, headed by the dangerous trinity: anthropology, ethnography, and ethnology. Its armies did not storm the walls of our countries until the research teams in these sciences had completed their research and placed before every officer in the Ministries of Interior and War their cognitive output in those sciences, which deeply dissected Algeria and penetrated our idle minds, our outdated mentalities and our superficial religiosity full of rituals devoid of virtues and knew all our follies, thus facilitating the work of the colonial war machine to tighten control over us and ourselves with unparalleled enthusiasm and dazzling foolishness.

1. THE PROBLEM

To what extent can French ethnographic studies in Algeria be considered to have achieved the desired goal and been able to penetrate Algerian society to integrate it into Western civilization?

2. COLONIAL SCIENCES (ANTHROPOLOGY, ETHNOLOGY, ETHNOGRAPHY)

2.1. Anthropology or Human Science:

It is one of the modern sciences and has several branches, of which we are concerned here with cultural anthropology, which studies human beliefs and the systems on which societal structures are based. Some enthusiasts claim that their research in this field can lead them to establish general laws about humans in society, through which an applied science can be created, similar to how European colonialism applied its principles to individuals in its colonies." In this context, he "monitors" several behavioral traits, all of which are unfortunately extremely negative, and then projects them onto all members of the society under his "anthropological" study, such as harshness of temper, limited intelligence, laziness, and fanaticism...In the end, these "flaws" are summarized in expressions of contempt and insult, such as the expressions (Bougnole and Ratton), which the Arabs (the sons of North Africa) know well and are still used against their communities in France. But the most dangerous of them is what the general population uses against each other in the form of name-calling, which anthropology exploits to ignite the fire of discord between clans and regions, and that is why we call it colonial anthropology. (Agoun, 2014)

2.1.1. Ethnology

The science of human races. It is concerned with the ethnic and racial aspects of peoples, their racial, cultural, and economic characteristics, as well as the movement and migration of peoples, their spread and distribution, their languages, customs and traditions, and even their shortcomings. (Agoun, Al-Hewar Al-Mutamadinun, 2014)

It is the science of describing races, which is a branch of anthropology, its field is the descriptive study of the ways and methods of life of a race, society, or people. During the colonial periods, this science was interested in peoples under occupation, which it placed in the category of primitiveness, and it researched their folklore, their contradictions, their sectarian and tribal warring tendencies, and issues such as revenge and name-calling or insulting phrases. Ethnography comes from two Greek words: Ethnos, meaning race, and Grapho, meaning description or image. In this context, it is worth noting the need to differentiate between anthropology, ethnology, and ethnography, as they are sciences that are concerned with humans and intersect in many aspects, and in dealing with them as a social being with a culture to the point that some people can barely differentiate between them. Many people believe that anthropology is the same as ethnology due to the overlap of their fields of study on the same subject. To clarify the differences and eliminate ambiguity, the fields and subjects of study for each discipline become evident. (Agon, Colonial Sciences, Anthropology, Ethnography, Ethnology, 2014)

Through what we have reviewed from the definitions of the three sciences, we can clarify the relationship between these three sciences. Anthropology is the complete science of man, and ethnology is the science that specializes in studying peoples, while ethnography is the description of the people themselves. However, this relationship remains in its theoretical aspect only because in many cases, especially in the field, these sciences go beyond their methods and goals, and we see them overlapping with each other. Many researchers include ethnography and ethnology as

the only stages that end with anthropology, as the scientist in the anthropological specialization often uses ethnography as a descriptive study of events and uses ethnology when describing and comparing human groups. While researchers specializing in social sciences believe that anthropology and ethnology are two sides of the same coin, meaning one science with two different names. (Carette, 1849).

3. FRENCH ETHNOGRAPHIC STUDIES ON ALGERIAN SOCIETY

French anthropological researchers contributed to supporting the colonial system with their theories in Algeria through studies and research that confirm the heterogeneity of Algerian society. Most of their research focused on the Berber (Amazigh) element, to the point that Gabriel Camps almost asserts that there are no peoples whose origins have been subjected to research by diligence and fabrication as much as the Berbers. (Akli, 2004) The exploratory missions came as a first stage of a pragmatic physical geographical nature, and in this regard comes the famous study of "Emile Carette" (Carette.E) on the Kabylie region, which reached forty volumes, concerned with the specificities of the Berber language, its relations with geographical diversity, and describing the demographic aspect in its social structure, specifying its distribution and density.

This outlines the objectives of these missions and studies across three axes: the scientific, which involves demarcating borders and divisions and understanding the earth's surface; the economic, which focuses on trade exchanges and labor aspects; and the socio-political, which aims to explore the political conditions and social relationships within Algerian society. (Akli, 2004) We also find the study of each of Hanoteau and Le Tourneux, which focused on the Kabylie region and its customs in 1868 before the great uprising of the leaders Al-Muqrani and Al-Haddad, and this study is considered one of the most important and largest colonial studies that Algeria knew during the colonial era, and its importance lies in two things, the first is that it aimed to describe social facts through analysis. The precise details of customs, traditions, and popular habits, then came later studies by other orientalist known for their dedication and anthropological work in the field, and the most famous of them was the French orientalist, Emile Masqueray. (Saadallah)

3.1 French orientalist Emile Masqueray

A French orientalist, historian, and sociologist, he came to Algeria in November 1872 and was appointed a professor of history and geography at the Algiers High School in the capital. At this stage, he submitted a request to Mr. Emile le Vasseur, a member of the Higher Institute of Education, to intervene on his behalf by carrying out a scientific mission to the Aures region and the Mzab Valley. His argument for this was that these regions were of great importance from a scientific point of view, and also served colonial policy on the other hand. His trips to the Berber regions were later as follows: the Aures from 1875 to March 1878, and in Mzab in 1878, and the Kabylie region in January-May 1881. (Brahim, 1998) He is considered one of the university professors who were interested in the colonial problem from its academic scientific perspective, especially in the historical period in which his studies appeared. They realistically reflect the concerns of the French administration in the field of organizing the relationship between the locals and the colonial authority, and they can be classified as one of the most important studies that constitute the academic field of study within the framework of studies. The accomplished quality about Algeria, and Emile Mascari is the person who gave more than anyone else to the academic study of Algerian society's prestige and legitimacy. He wrote a historical book in 1886 entitled (E.Daumas, 1845.)

Most of his notes in this book were taken from (Duveyrien) about the desert cities. The French orientalist Jacques Berque says about him: He had great credit in completing many of my research, due to his importance in highlighting the three Berber societies, and his examination, analysis and monographic type of them, but he did not approve of him in the convictions he mentioned in his book, especially his comparison of North African societies to ancient Italian societies.

Thanks to him, French Orientalism was able to know the social composition of the Berbers after he had lived and gotten to know them in the Aures, Kabylia, and Beni Mzab. He did everything in his power to possess Algeria for France, not by the sword or the plow, but by science, the word, and his writings. What confirms this to us is that he once wrote in the Blue Magazine in 1876 "la Revue Bleu", a political magazine, "If we want Kabylia to become

French within two generations, let us put a teacher in each tribe." (A. Bernard, 1894, Vol 38,) In comparison to the great works that Masqueray presented, his colleague Auguste Bernard wrote a long article about him in the African Magazine in which he narrated the man's history and listed his virtues. He concluded his article by saying: that Masqueray served Algeria with all his strength through his writings and his education. Masqueray believed that science and high intellectual culture would have a place and a role in Algeria... Masqueray stands on the same level as the French officers and administrators who served in Africa. Among the ethnographic studies, Émile Masqueray completed is his study of the throne of or the tribe of Oulad Daoud in the Aures, marked with: (NOTE: concernant les Oulad Daoud mont Aurè).

Masqourai traces back to Berber origins that lived on the banks of the Oujana River, where he mentioned that it is one of the mobile tribes that travel in its pace, speaks Chaoui and its origins go back to the character (Burke) whose affiliation was not specified, some of whom traced him back to Roman origins and others Jewish, while some went to consider him Arab, and he mentions that he married twice, and had 9 children from whom the branches and thighs of the tribe were formed. Masqourai mentions that the sons of Dawoud do not differ in their customs and traditions from their brothers and neighbors from the sons of Abdi, and they also have some customs taken from Judaism, as well as some celebrations borrowed from Christianity, as Masqourai noted that the sons of Dawoud put a cross tattoo on their hands, and they also have less white color compared to their brothers the sons of Abdi. (masqueray, alger,1878) Among the studies that Masqourai also conducted on the Aures is a study published in the African magazine under the title Le Djebel Chechar Jebel Chechar (currently Khenchela), In it, he discussed the history of the region and mentioned the most important tribes and clans that make up this region. We mention them in order: Béni Barbar, Oulad Sultan, Nememcha, Oulad Khiar. It is noticeable through this study of Sakray that he traced the history of the region and its tribes and clans since ancient times. He did not stop there, but he also recorded their various practices, such as medical practices. In this regard, he specifically says: They all practice the art of medicine, often successfully...

He adds: A Sheik from the Aures told me that after his arm was broken by a gunshot, he was transferred to a French hospital, where they wanted to amputate it due to the seriousness of the injury, but the sheik refused and returned to his tribe There, he went to his doctor in the region, who did a lot for him, so that he recovered very quickly without any complications, and became in good health. On this, everyone agrees that they are skilled in the art of medicine, especially surgical operations such as the skull trepanation (trépanation du crane). (Coquet, 1936).

4. THÉRÈSE RIVIÈRE AND GERMAINE TILLION'S JOURNEY TO THE AURES

4.1 Thérèse Rivière (1901-1970)

Is the sister of Georges-Henri Rivière, who was then deputy director of the Trocadero Museum of Ethnography. Thérèse Rivière is one of the first generation of professional French ethnographers. She left little writing and her career as an ethnographer was interrupted shortly after the war by illness. She was appointed head of a mission by the International Institute of African Languages and Cultures and left for two years in December 1934 to the Aures, accompanied by Germaine Tillion.

She worked at the Museum of Ethnography at the Trocadero, then at the Musée de l'Homme, where she headed the "White Africa and the Orient" department. She specialized in ethnographic objects, Neolithic excavation materials, and sound recordings, and her twenty field notebooks, drawings, films, and photographs greatly contributed to the introduction of the Aures region. Since anthropologists are in dire need of ethnology to achieve their goals, which are represented by accurate scientific results, we find that the colonial authorities of Algeria allowed some researchers to study the ethnic origins of Algerian society, for the purpose of understanding and rebuilding it. Among the French women who were assigned to conduct anthropological studies on some Algerian regions were the anthropologist and ethnographer Thérèse Rivière and the ethnologist Germaine Tillion, who after the International Institute of African Languages and Cultures, based in London, decided to conduct a mission in the Arris region in 1934, at the suggestion of Henri Laborit, head of the ethnology department and professor of Sudanese languages at the National School of Modern Oriental Languages and African Civilization of the Colonial School in Paris, in collaboration with the German linguist Diedrich H. Westermann from the University of Berlin.

This task was divided between the two researchers, knowing that “Thérèse” hated writing, She had decided from the beginning to specialize in technical studies and to pay attention to everything material. Therefore she conducted investigations on the techniques of crafts and social professions of the Aures people. When she noticed that “Mattia Gaudry” had addressed them in her topic “The Chaoui Woman in The Aures” and that it was unreasonable to repeat a thesis on the same subject, she headed to study a series of tools used in the daily life of the Aures accompanied by a series of photographs to be displayed later in the Museum of Man, while also commissioning Germaine Tillion to complete a thesis on the social organizations of the Berber population. (others, 2017) In her study of the region, Ghreina Abdel Nour mentions in her doctoral thesis that he found in one of the documents preserved in the French archives overseas a report that she sent to Governor General Jacques Soustelle in February 1955, in which she stated that she had devoted a section in her work, which was seized by the German police during the Nazi invasion of France, to the titles and names of the Chaouis. Regarding kinship, she mentioned in her report that the Chaouis are closer to the primitive Celts than to the Roman families. Tion tried to study the tribal and family organizations, or what is called in the Chaouis (tariqah), which means the group, or what is called in other regions (the companionship), which is the group with the same kinship that descends from the same closest ancestors.

In 1940, the Museum of Man contained 857 pieces and several thousand photographs that were returned by Therese Rivière and several hundred pieces from Germaine’s missions. As for her 1,500 photographs, she kept them at home. They recovered audio recordings and film that had been abandoned in the museum's basements and therefore unusable. As for Thérèse Rivière's photographs, Fanny Colonna used some of them in her work, as did Germaine. (Ghreina, 1962) The results of the mission were presented at the Musée de l'Homme in an exhibition entitled The Aures on 28 May 1943. Jacques Foblé was then in charge of the exhibition, at that time Thérèse was suffering from illness, and Germaine Tillion had been arrested and imprisoned in Fresnes prison before being deported to Ravensbrück where she was released in 1945. The exhibition, organized in three parts, featured many objects and photographs: the first focused on (terraced fields and collective irrigation devices) through photographs and drawings, the second on techniques (objects and photographs showing the stages of use and production), and the last on social organization (with shots of events: weddings, sowing, circumcision, etc.) (DJOGHLAL)

4.1.1 Researcher Germaine Tillion during the Liberation Revolution

She was born on May 30, 1907, in Allégre in the village of Haute-Loire in France and moved to Paris in 1919 where she continued her higher education at the Louvre School at the Sorbonne University. After 1925, she took a direction that would guide her entire life as a researcher in the humanities when she began studying ethnology. She graduated from the Institute of Ethnology in 1932 and was assigned a scientific research mission with her colleague “Thérèse Rivière” who was also recruited for this mission in the Aures of Algeria by “Marcel Mauss”, and they settled in the “Aris” region on the slopes of Mount “Lahmar Khedou”. (Sarah Frioux-Salgas et Carine PeltierCaroff, 2015)

She died on April 19, 2008, at the age of 101 in her home in Saint-Mandé. Recently, many files and wonderful works have been dedicated to this exceptional woman. Germaine Tillion trained in ethnology and orientalism under Marcel Mauss and Louis Massignon and spent a long time among the Chaouia tribes of the Aurès region from 1934 to 1940. When she returned to Paris, France during the war, she became involved in the Resistance in 1940, playing an important role in the work of what would later be called the “Museum of Man” network. She was arrested, after a conviction, in 1942, imprisoned in Fresne, and deported in October 1943 to Ravensbrück, where she lived and witnessed horror for fifteen months. After the war, she tirelessly investigated the crimes of Nazism and Stalinism and participated with David Rousset in the International Committee against the Concentration Camp System in All Its Forms. Sent on a mission to Algeria after the 1954 revolution, she pledged to combat “homelessness” by establishing social centers aimed at serving the population once the French occupation of Algeria ended.

She conducted several surveys on the status of women in the Islamic world, taught at the École Praticale d'Etudes Aéroports, where she was appointed director of studies in 1958, and led a research team on Maghrebi societies (“Oral Literature, Dialects, and Ethnology in the Arab-Berber Region”) (Augstin Barbara, 2008). She was later commissioned by the colonial authorities in Algeria to study the economic situation in Algeria and was sent by François Mitterrand immediately after her return from New York after she had been on an official mission related to the crimes of the Russian-German war to Algeria, where she was asked to go to the Aures and submit an urgent

report on the economic situation there. As the Frenchwoman who knew the region best, having traveled to the Aures in 1934 and visited its poor villages, she also recorded many observations about the poor peasants and was able to make four trips to the Ahmar Khaddou Mountains. (Christian Bromberger, 2009) During the investigation she conducted immediately after she arrived in Algeria, especially in the Aures region, she said: “When I returned to them (the Auresians) between November 1954 and February 1955, I was struck by the sudden change in their fortunes, and I did not yet express this word ‘clochardisation’.

Given Germaine Tillon’s experience in the Aures region, she was appointed by Mitterrand as a member of a special committee to investigate the economic situation in Algeria and headed to the “Aris” region of the Aures. At first glance, she was violently shocked when she discovered the extent of the decline that the standard of living had reached over the past fourteen years. This researcher gave a comprehensive presentation of what she had observed, and among the most important things mentioned in her report: “One million Muslim Algerians are completely or partially unemployed, while two million others are below the level of employment.” What is required, also, is what Germaine noticed in that winter regarding the Aurasian peasants, she said: “They were watching their herds of cattle dying due to lack of pasture, and the hungry agricultural workers were forced to eat the seeds of their grains that they were supposed to plant to grow ears of corn next year.” As a result of what was stated in that report, Alistair Horne (in his book entitled “A Brutal War for Peace”) went to the fact that Germaine Tillon attributed the reasons for the outbreak of the liberation revolution in Algeria to economic factors of poverty and hunger, and she did not indicate in her report that the inhabitants of the Auras, like the Algerian people, were inclined towards independence and freedom.

Tillon says in her book (Algeria in 1957) that social misery is one of the reasons for the outbreak of the revolution in the Auras, and she described that she found the inhabitants of the Auras in the thirties in great poverty and she met them again in the fifties and found them in great misery, so she says in this regard, as for the French presence (she means the period of her presence in the Auras in the year 1934) It was very conspicuous by its absence. There is not a single colon. There is a school without a teacher and an empty road. There is no doctor, no nurse, no missionary of civilization. There are some intentions at most, but they are not followed by actions... There are no medical courses, and this is a fact. There is no organized distribution of aspirin, but swamp fever, typhus, and typhoid fever have been destroying the region for about 15 years without the inhabitants witnessing the doctor's visit... After 15 years, here is the picture. There is no single colon or employee, but peace reigns over the region, health is improving, lice are disappearing due to swamp fever, and mosquitoes have disappeared with typhus. When a real famine (meaning the revolution) comes, not the one that hurts the stomach, but the one that kills people, employees move there to supervise the distribution of flour and rice. Is this colonialism? Yes, it is exactly that, and sometimes it is not as simple or harmless as I want it to appear to people. (Rkibi, 1994)

CONCLUSION

Finally, through this research, we conclude a set of results:

- It is noted that the studies of French orientalists, with their multiple specializations in that period, focused on three axes: race, religion, and language, and knowing them is sufficient to know the ethnic reality of society and the spectrums that constitute it, and through them, society can be directed to the direction that the occupier wants.
- The occupier concluded that military occupation must be accompanied by good knowledge of geographical characteristics, and cultural, social, and religious patterns.
- The colonial administration realized that anthropological research, due to its power to penetrate societies and analyze them accurately, was sufficient to provide what it wanted to know about the other.
- The French orientalists conducted many studies on the Berber tribes and societies and relied on other specializations, such as history, geography, and medical and physical sciences. The Berbers, more than others, received many studies, and many different theories were applied to them, including the theory of European origin

and the theory of the Mediterranean race. In the end, it can be said that it is futile to search for the original homelands of the Berbers other than the one in which they originated a long time ago.

BIBLIOGRAPHIE

A. Bernard, E. M. (1894, Vol 38,). *Revue Africaine. imp : Adolph Jourdan*, Alger, , p 369.

Agoun, A.-A. (2014). *Al-Hewar Al-Mutamadinun. Al-Hewar Al-Mutamadinun* , 4401.

Agoun, A.-A. (2014). *Colonial Sciences, Anthropology, Ethnography, Ethnology,. Al-Hewar AlMutamadinun* , 4409, 00.

Akli, M. (2004). *Sociology and Society in Algeria, "Proceedings of the National Conference on Sociology and Society in Algeria: What is the Relationship?"*, presented by Abdelkader Lakjaa. Oran, *Algeria: Dar Al-Qasbah for Publishing*.

Augstin Barbara, L. (2008). *Germaine Tillion une résistante qui a traversé le siècle. Revue hommes et migration*.

Brahim, O. (1998). *la grand mission d'enquête scolaire d'emile masqueray en Kabylie (1881) , revue études et documents berbères*. Paris , p.8.

Careete. G. (1849). *Exploration scientifique de l'Algérie , étude sur la kabyle proprement dite*. bibliothèque national de France, Paris , p.6.

Christian Bromberger, C. (2009). *Germaine Tillion (1907-2008), L'Homme. EHESS*, 11.

Coquet, M. (1936). *Missions, enquêtes et terrains - Années 1930 » coordonnée par Christine*

Laurière Lahic / Ministère de la Culture et de la Communication, Direction générale des atrimoines, Département du pilotage de la recherche et de la politique scientifique,. *Un destin contrarié La mission Rivière-Tillion dans L'Aurès* .

DJOGHLAL, D. (s.d.). *Germaine Tillion et ses vies algériennes*. Article publié partiellement dans. Consulté le 11 2024, sur http://www.lequotidienoran.com/index.php?news=50151&archive_date=2007-06-02;
http://www.lequotidienoran.com/index.php?news=50151&archive_date=2007-06-02

Daumas, E. (1845). *le Sahara Algérie étude géographique statistique historique*. gallica.bnf.fr , *Bibliothèque nationale de France*.

Ghreina, A. N. (1962). *Algerian society in French anthropological writings The case of eastern Algeria during the colonial period 1880-1962. a thesis submitted for a modern and contemporary history doctorate*, University of Algiers 2.

İnaç, H. 2004. *Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process. Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 33-62.

İnaç, H. 2007. *Rethinking Democracy and Governance in the EU. Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.

Inac H. 2012. *Transformation of Arabic Identity during the Arab Spring. International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2 (23), 199-204.

İnaç, H. 2018. *The Possibility of Multicultural Practice During The Age of Collective Identities In Line With Arab Spring, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 306-315.

İnaç, H. 2021a. *Uluslararası güvenlik, yeni dünya düzeni ve Türkiye*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

İnaç, H. 2021b. *What Does Turkey Promise for The Middle East and North Africa? Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-13.

İnaç, H. 2022. New World Order in Post-Pandemic Process and Turkey. In: Turkey and the Post-Pandemic World Order (Edit: A. Salih İkiz), *Lexington Books*, 199-225.

Masqueray, E. (alger,1878). : NOTE concernant les Oulad Daoud mont Aurès (Aura),Adolphe Jourdan. *libraire-éditeur*, , pp21, 25.

Others, F. B. (2017). The Aures, descriptions, and images of Germaine Tillion (from 1934 to 1963), *National Center for Prehistoric Research, Anthropology of the History of Algeria*, no edition,,24.

Rkibi, A. (1994). Identity between Culture and Demography. *Studies and Articles Algeria*, Dar Houma, pp 197-198.

Saadallah, A. a.-Q. (s.d.). *Cultural History of Algeria*, p 36.

Sarah Frioux-Salgas & Carine Peltier-Caroff. (2015). *Le don Guérin-Faubleé et la collection Thérèse Rivière Archives et photographies. 2: publié sur le site du musée du quai BranlyJacques Chirac*.

Aciliyet ve Kıtlık Algısı Oluşturmak Amacıyla Arayüz Tasarımlarında Kullanılan Karanlık Örüntülerin (Dark Patterns) Kullanıcı Deneyimlerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma

Ömer ERDEM

Öğr.Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

omer.erdem@bilecik.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6823-1548>

Makale Başvuru Tarihi : 25.01.2025

Makale Kabul Tarihi : 02.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15069257

Anahtar

Kelimeler:

Grafik tasarım,
kullanıcı arayüzü
ve deneyim
tasarımı, ikna
edici teknolojiler,
bilişsel
önyargılar,
karanlık örüntüler

Özet

Bu çalışmada, bilişsel önyargılar ve ikna edici teknolojiler kullanılarak hazırlanan karanlık örüntülerin, aciliyet ve kıtlık algısıyla kullanıcıların tutum ve davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, karanlık örüntülerin oluşum süreci, grafik arayüz tasarımlarındaki fiziksel ve yapısal dönüşümlerden başlanarak tüm bağlantıları ile incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, iyi tasarımın en önemli niteliği olan ikna ediciliğin etik çerçevesi araştırılmış ve günümüzde bu sınırların ötesine geçen ikna edici tasarımlar tespit edilmiştir. Tasarımlar, evrensel etik anlayışı doğrultusunda incelenmiş ve kullanıcıların rasyonel kararlarını manipüle eden karanlık örüntü tekniklerine hangi ölçülerde maruz kaldıkları araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, katılımcıların büyük çoğunluğunun birçok platformda aciliyet ve kıtlık algısı oluşturan karanlık örüntülere maruz kaldığı belirlenmiştir. Ağırlıklı olarak web sayfaları ve mobil uygulamalar olmak üzere; kullanıcıların oyun konsolları, televizyon, gazete, mağaza vitrinleri ve basılı yayınlarda karanlık örüntüleri deneyimledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların karanlık örüntülerde sunulan içerik bilgisine yönelik görüşleri değerlendirilmiş ve sunulan bilgilerin doğruluğuna yönelik eğilimin kararsız olma yönünde olduğu görülmüştür. Takip eden eğilimler ise, önce bilgilerin doğruluğuna inanmamak, ardından inanmak şeklinde olmuştur. Aciliyet ve kıtlık etkisi veren karanlık örüntülerin, katılımcıların kararlarını etkileme durumlarına yönelik sonuçlar değerlendirildiğinde ise, çoğu katılımcının kararlarının etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel problemi olan “karanlık örüntülere karşı kullanıcılara farkındalık kazandırılması” gerekliliği araştırma sonuçlarına göre nicel bulgularla desteklenmiştir.

A Study on the Effects of Dark Patterns Used in Interface Designs to Create a Sense of Urgency and Scarcity on User Experience

Abstract

Keywords:

Graphic design,
User interface and
experience design,
persuasive
technology,
cognitive biases,
dark patterns

This study aims to examine the effects of dark patterns, designed using cognitive biases and persuasive technologies, on users' attitudes and behaviors through the perception of urgency and scarcity. To achieve this objective, the formation process of dark patterns was thoroughly analyzed, starting from the physical and structural transformations in graphical user interface designs and extending to all related aspects. As a result of this analysis, the ethical framework of persuasiveness—one of the most critical qualities of good design—has been investigated, and persuasive designs that exceed these ethical boundaries have been identified. The study examines designs in line with a universal ethical perspective and explores the extent to which users are exposed to dark pattern techniques that manipulate their rational decision-making processes.

Findings from the study indicate that nearly all participants have encountered dark patterns that create a sense of urgency and scarcity across multiple platforms. While dark patterns are predominantly experienced on websites and mobile applications, participants also reported encountering them on gaming consoles, television, newspapers, store displays, and printed publications. Participants' perceptions regarding the accuracy of information presented within dark

patterns were assessed, revealing an overall tendency toward uncertainty. The subsequent tendencies were disbelief in the accuracy of the information, followed by eventual belief.

When evaluating the influence of dark patterns that create a sense of urgency and scarcity on participants' decision-making processes, the findings suggest that the majority of participants were affected in their decision-making. In this context, the necessity of raising user awareness against dark patterns—the core problem this study addresses—has been quantitatively supported by the research findings.

1. GİRİŞ

Arayüzler, sistem ile kullanıcının etkileşime girmesini sağlayan işitsel, dokunsal veya grafiksel iletişim ortamlarıdır. Bu ortamlar, insanların makine, cihaz, bilgisayar programı ya da karmaşık aygıtlarla etkileşimini sağlayan yöntemlerin bir bileşimidir. Arayüzler, cep telefonlarından bilgisayarlara, ATM'lerden ev aletlerine, taşıtlardan oyun konsollarına kadar günlük hayatın her alanında karşımıza çıkar. Bu araştırmanın odaklandığı grafik arayüzler ise günlük yaşamda en sık karşılaşılan arayüz türleridir. Grafik arayüzler, görsel izlenim bırakma, kavrama ve fikir edinme amaçları doğrultusunda, kullanıcı ile sistem arasında etkileşimi sistematik olarak sağlayan tasarım nesnelere dönüşür. Bu arayüzler, donanım veya yazılım arasında tüm manuel etkileşimleri kolaylaştırarak, bu sistemlerin genel işlevselliğini destekler. İyi bir grafik arayüz tasarımı, bu etkileşimin etkin, doğru, işlevsel ve ikna edici bir biçimde gerçekleşmesini sağlar.

Captology'nin (Computers as Persuasive Technologies - İkna Edici Teknolojiler Olarak Bilgisayarlar) araştırma alanına giren grafik arayüzler, teknolojiyi ve tasarımı kullanarak kullanıcıların davranışlarını rasyonel seçimlerle etkilemeyi amaçlar. Rasyonel seçim, alternatiflerin sıralanması, her birinin uygunluk ve kazanımlarının hesaplanması ve buna bağlı olarak en uygun kararın verilmesi anlamına gelir. Rasyonel bir seçim modeli, kullanıcıları vazgeçmeye, mahremiyetleri konusunda özverili olmaya ve gerektiğinde sahip oldukları bilgileri kontrollü bir biçimde üçüncü şahıslara bırakmaya yönlendiren üst düzey bilişsel süreçleri içerir. Ancak, grafik arayüz tasarımlarında kullanılan ve Dark Patterns (Karanlık Örüntüler) olarak adlandırılan bazı görsel tasarım teknikleri, kullanıcıları rasyonel seçimlerden uzaklaştırarak normal koşullarda vermeyecekleri kararlar için ikna eder.

İkna, kullanıcıların amaçlarına hizmet ettiği sürece etkili tasarımın önemli bir özelliğidir. Ancak, kullanıcıların kendilerine ve topluma fayda sağlayacak rasyonel seçimler yapmasını engelleyen karanlık örüntülerle ikna edilmesi etik bir yaklaşım değildir. Bu tür uygulamalar, birçok ülkede hukuki yaptırımlarla karşılaşmaktadır. Karanlık örüntülere ilişkin Avrupa Birliği'nin yayımladığı genelgeler, Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok ülkede alınan yaptırım kararları ve bu konuda artan akademik araştırmalar, kullanıcıların karanlık örüntülere maruz kalma oranlarının dünya genelinde arttığını göstermektedir.

Bu bağlamda, bilişsel önyargılar kullanılarak insan zihninin işleyişini manipüle eden karanlık örüntülerin, ülkemizdeki hukuki boyutunun araştırılması ve etik ilkeler çerçevesinde incelenmesi önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, bu örüntülerin özellikle dijital platformlarda ve diğer mecralarda kullanım durumlarının niceliksel olarak analiz edilmesi gereklidir. Tüketicilerin bu örüntülerde sunulan bilgilere ne ölçüde inandıkları ve bu bilgilerin karar alma süreçlerini nasıl etkilediğinin belirlenmesi, kullanıcıların arayüz tasarımlarında karşılaştıkları karanlık örüntülere karşı savunma mekanizmaları geliştirmeleri ve farkındalık kazanmaları açısından kritik bir araştırma konusu olarak değerlendirilmektedir.

Modern hizmet sağlayıcıları, büyük çoğunlukla görsel mesajlar barındıran arayüz tasarımları ile kullanıcılarla iletişim kurmakta ve onları ikna etmeye çalışmaktadır. Bu süreçte ekonomi, psikoloji, pazarlama ve tasarım bilimlerinden faydalanmaktadır. Ancak, çeşitli nedenlerden dolayı, günümüz tasarımlarında içerik ve biçim bilinçli olarak yanlış ve yanıltıcı şekilde kurulabilmektedir. Bu yanıltıcı tasarımlar, kullanıcı deneyimini olumsuz yönde etkileyerek güven sorunlarına yol açabilir. Yanıltıcı yapı, arayüz tasarımlarında kimi zaman gerçeği ifade etmeyen bilgilerle, kimi zaman farklı renk ve boyutlarda kullanılan tasarım öğeleriyle, kimi zaman da duygusal ve psikolojik baskı uygulayan tasarımlarla ortaya çıkar. Bu süreç, insanların rasyonel kararlar alamadığını savunan davranışsal iktisat teorilerine dayandırılmaktadır. Bu teoriye göre, insan zihni etrafında dönen tüm süreci anlayamaz ve yönetemez. İnsan, kısıtlı zaman, hız, muhakeme, karşılaştırma ve belirsizlik durumlarında yalnızca sınırlı bir rasyonellik gösterebilir (Thaler & Sunstein, 2008). Davranışsal iktisat teorilerinin bu bulguları, tasarımda

etik sorumlulukları daha da önemli hale getirmektedir. Bu davranış teorisinin etkilerini fark eden hizmet sağlayıcıları, bilişsel önyargıları ve ikna edici teknolojik araçları kullanarak kimi zaman kullanıcıları kendi çıkarlarına uygun olmayan kararlar almaları konusunda manipüle edebilmektedirler.

Bu bağlamda, "Dark Pattern" (Brignull, 2010) olarak tanımlanan ve çalışmamızda "Karanlık Örüntü" olarak çevrilen ikna edici tasarım uygulamaları, hizmet sağlayıcıların isteklerini gerçekleştirmede sıkça kullanılan etik dışı manipülatif bir yöntem olarak toplumsal yaşamda yer edinmiştir. Karanlık örüntüler, yalnızca modern çağın bir sorunu değil, uzun süredir var olan bir olgunun güncellenmiş boyutudur. Karanlık örüntüler, aniden ortaya çıkan bir kavram değildir; otoritelerin hedefledikleri tüketim toplumunu inşa etme çabaları ve insan ihtiyaçlarının manipüle edilmesi gibi süreçler, pek çok sektöre olduğu gibi reklam sektörüne de yansımış ve grafik tasarım uygulamalarında karanlık örüntüler olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda, karanlık örüntülerin tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, tüketim olgusundan hareketle çevresel faktörlerin açıklanması, araştırma sorusunun anlaşılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

İkna teknolojileri arasında yer alan web siteleri, bireyler üzerinde tutum oluşturma ve belli bir yönde eğilim yaratma amacıyla pazarlamadan sosyal sorumluluk kampanyalarına kadar birçok alanda kullanılmaktadır (Elden vd., 2014). İkna edici teknoloji yöntemleri insan yaşamını iyileştirmek için kullanılabilmesi gibi, etik olmayan amaçlar için de kullanılabilir; bu durum, kullanıcıların karar alma süreçlerini kendi hedefleri ve arzularıyla uyumlu olmayan bir şekilde manipüle etmenin yolunu açar. Web tasarımında ikna edici teknolojiler kullanılarak, kullanıcıları belirli hedeflere yönlendirmek için etik olmayan bazı teknikler grafiksel kullanıcı arayüzleri aracılığıyla uygulanmaktadır. Karanlık örüntüler olarak bilinen bu yanıltıcı tasarım yaklaşımları, kullanıcıların web siteleri veya dijital arayüzlerle etkileşimde bulunurken karşılaşılabilecekleri aldatıcı işlevler içerir ve kullanıcıyı istismar eder. Kullanıcı deneyimi tasarımcısı Harry Brignull tarafından ortaya atılan bu terim, kullanıcıları yanıltarak çıkarlarına uygun olmayan kararlar almaya yönlendiren tasarım mekanizmalarını tanımlar (Brownlee, 2016). Bu tür aldatmalar, satılan ürün hakkında yanıltıcı bilgiler vermek, tüketiciyi azalan zaman konusunda kaygılandırmak, renk, biçim ve tipografi aldatmacalarıyla ürünü cazip hale getirmek, ödeme sırasında gizli maliyetler eklemek veya istenmeyen gizlilik ayarlarını kabul ettirmek suretiyle gerçekleştirilir. Hizmet sağlayıcılar için bu teknikler faydalı görünebilir; ancak, bu manipülasyonlar önemli etik tartışmaların konusudur.

Diğer taraftan, yabancı literatürde karanlık örüntülerle ilgili kamuoyu bilinci oluşturacak boyutta akademik araştırmalar bulunurken, ülkemizde bu konuda henüz akademik bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bu fenomenin anlaşılması ve araştırılması önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Kullanıcıların karanlık örüntüleri nasıl algıladıklarını, deneyimlediklerini ve bunlara nasıl tepki verdiklerini keşfetmek, bu olguya yönelik farkındalığı artırmak açısından gereklidir. Özetle, bu araştırmanın temel aldığı problem, Türkiye'deki dijital ortamlarda karanlık örüntülerin kullanım oranlarını belirlemek, kullanıcıların bu örüntülere ne sıklıkla maruz kaldığını, bu maruz kalmanın tüketici kararlarını nasıl etkilediğini ve kullanıcıların karanlık örüntülere ilişkin farkındalık düzeylerini ortaya koymaktır.

Bu araştırmada, reklamcılık sektöründe kullanılan tasarımların iyi ve başarılı olarak nasıl tanımlanabileceği, evrensel standartlarının neler olabileceği ve taraflara göre nasıl değişkenlik gösterebileceği incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, iyi tasarımın en önemli niteliği olan ikna ediciliğin etik çerçevesi araştırılmış ve günümüzde bu sınırların ötesine geçen ikna edici tasarımlar tespit edilmiştir. Tasarımlar, evrensel etik anlayışı doğrultusunda incelenmiş ve kullanıcıların rasyonel kararlarını manipüle eden aciliyet ve kıtlık etkisi veren karanlık örüntü tekniklerine hangi ölçülerde maruz kaldıkları araştırılmıştır. Böylelikle, kullanıcıların literatürde tanımlı olan karanlık örüntü türüyle hangi sıklıkla karşılaştığı, karanlık örüntülerin tüketicilerin kararlarını etkileyip etkilemediği, karanlık örüntülerin gerçekliğine tüketicilerin hangi oranda inanıp inanmadığı; demografik özelliklerin karanlık örüntülerle ilişkisinin olup olmadığı gibi veriler niceliksel olarak elde edilmiştir. Nicel araştırma desenlerinden biri olan betimsel araştırmaya göre planlanan bu çalışmada, veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. SurveyMonkey.com üzerinde oluşturulan çevrim içi anket, Türkiye'nin farklı bölgelerinde yer alan üniversitelere gönderilmiş ve çoğunluğunu akademisyen, memur ve öğrencilerin oluşturduğu 405 katılımcıdan veri toplanmıştır. Anket formu, yabancı literatürde araştırmacılar tarafından ortak paydada buluşarak tanımlanan ve sıklıkla kullanılan karanlık örüntü tiplerinden örnekler alınarak hazırlanmıştır.

2. KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Araştırmanın kuramsal çerçevesini grafik tasarımı, arayüz tasarımı, kullanıcı deneyimi ve arayüz tasarımı, karanlık örüntüler, ikna ve ikna stratejileri, ikna edici teknolojiler, bilişsel önyargılar ve davranışsal iktisat oluşturmaktadır. Söz konusu çerçeve karanlık örüntüler başlığı altında açıklanmıştır.

2.1. Karanlık Örüntüler

Dijital çağın bireyleri, günlük yaşamlarında bilgisayarlar ve akıllı cihazlarla yoğun bir şekilde etkileşim halindedir. Günümüzde, çevrim içi dünyayla etkileşime giren kullanıcılar, genellikle hizmet sağlayıcıların öncelikli amaçları doğrultusunda tasarlanan arayüz modelleriyle karşılaşmaktadırlar. Söz konusu amaçlar uğruna hazırlanan tasarımların bazen kullanıcıları rasyonel karar alma süreçlerinde yanılttığı görülmektedir. Kullanıcıyı yanıltma olgusunu, Harry Brignull "dark pattern" olarak adlandırılmıştır. Brignull'a göre dark pattern (karanlık örüntüler); 'kullanıcıları başka türlü yapmayacakları şeyleri yapmaları için kandırmak amacıyla dikkatlice hazırlanmış kullanıcı arayüzleridir (Brignull, 2013).

Günümüze uzanan akademik araştırmalar ve internet ortamlarında yürütülen çalışmalar incelendiğinde, bazı karanlık örüntü tiplerinin tanımlandığı ve taksonomilerinin oluşturulduğu görülmektedir. Ayrıca kullanıcıların, karanlık örüntülere hangi yoğunlukta maruz kaldığı, yapay zekâ ve yazılım teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen internet taramalarıyla belirlenmiştir. Yapay zekâ ve yazılım teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen internet taramaları sonucu 11 bin web sitesi arasında 1818 adet karanlık örüntü örneği tespit edilmiştir (Mathur, Acar, Friedman, Lucherini, Mayer, Chetty ve Narayanan, 2019). Karanlık örüntü tekniklerinin yoğun olarak uygulandığı bir diğer platform ise mobil uygulamalardır. Di Geronimo, Braz, Fregnan, Palomba ve Bacchelli (2020), 240 popüler Android mobil uygulamayı analiz ederek, %95'inin bir veya daha fazla karanlık örüntü içerdiğini ve ortalama olarak popüler uygulamaların en az yedi farklı aldatıcı arayüz türü barındırdığını ortaya çıkartmıştır.

Karanlık örüntüler, talep sahipleri ve kullanıcı deneyimi tasarımcıları tarafından, kullanıcıları manipüle etmek veya gerçek tercihlerini ifade etmelerini zorlaştırmak için tasarlanmış kullanıcı arayüzler olarak tanımlanan bir fenomendir. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda, araştırmacılar karanlık örüntüleri çok boyutlu olarak ayrıntılı şekilde tanımlamışlardır. Mathur, Kshirsagar ve Mayer (2021), karanlık örüntü uygulamalarını dört yönlü olarak açıklar. İlk yön, kullanıcıları etkileyebilecek kullanıcı arabiriminin özellikleri ile ilgilidir. Bu özellikler bazı tanımlarda karanlık örüntü kullanıcı arayüzlerini "tasarım hileleri" olarak tanımlarken (Brignull ve Waldman), diğer bir başka araştırmada "yanıltıcı arayüzler" olarak tanımlanmıştır (Bösch vd., 2016). Bazı araştırmalarda ise, bir dizi alternatif özelliklerle karanlık örüntüler tanımlanmıştır. Örneğin, Bösch ve arkadaşları, karanlık örüntü tasarımlarının "zorlayıcı, yönlendirici veya aldatıcı" olduğunu belirtirken, Gray ve çalışma grubu ise karanlık örüntülerin "çirkin, zorlayıcı veya aldatıcı" özelliklere sahip olduğunu belirtmiştir (Bösch vd., 2016; Gray vd., 2020).

Karanlık örüntülerin ikinci yönü, etki mekanizmasıdır. Bazı tanımlar karanlık örüntüleri, kullanıcı niyetini bozma (Brignull, 2013; Lewis, 2014; Bösch vd., 2016) ve kullanıcıların tercihlerini alt üst etme (Bösch vd., 2016; Luguri ve Strahilevitz, 2021) olarak tanımlarken, bazıları, karanlık örüntülerin kullanıcıları "kandırdığını" belirtir (Bösch vd., 2016; Westin ve Chiasson, 2019; Maier and Harr, 2020). Karanlık örüntüler, ikna edici arayüz tasarımı yoluyla insanların davranışlarını yönlendiren (kötü) tasarım dürtüleridir (Graßl vd., 2021). Birçok tanım, karanlık örüntülerin kullanıcılar üzerinde birden fazla etki işlevine sahip olduğunu belirtir. Örneğin, Westin ve Chiasson (2019) karanlık örüntüleri kullanıcıları manipüle etmek, kullanıcı amaçlarını altüst etmek ve kullanıcıları kandırmak olarak tanımlarken, Conti ve Sobiesk (2010) karanlık örüntüleri saldırmak, sömürmek veya manipüle etmek olarak tanımlar.

Karanlık örüntü tanımlarının üçüncü yönü, kullanıcı arayüzü tasarımcısının rolüdür. Araştırmacıların aktardıklarına göre: Karanlık örüntüler bir tasarımcının kendi alanına özgü insan davranışı bilgilerini kötüye kullanmasıdır (Gray vd., 2018; Lacey, Caudwell, 2019; Westin, Chiasson, 2019; Maier, Harr, 2020; Mathur vd., 2021). Diğer tanımlar, tasarımcıların bir amaca ulaşmak için kasıtlı olarak karanlık örüntüleri kullandıklarını belirtir (Conti & Sobiesk, 2010; Zagal vd., 2013; Gray vd., 2018; Luguri, Strahilevitz, 2020; Gray vd., 2020). Ayrıca Mathur ve arkadaşları 2021 yılında yaptığı araştırmalarında Fogg'un (1999) benzer bir ifadesini dile getirirler; Fogg'a göre, kullanıcı arayüzü tasarımcıları, kullanıcıları kasıtlı olarak etkilemek için "ikna edici teknolojiler" kullanabilirler. Bu kasıtlı davranış ek

olarak, Kight ve Gram-Hansen (2019), tasarımcıların, paydaşları tarafından belirli ölçütleri veya hedefleri karşılamak adına karanlık örüntü uygulamaları kullanmaları konusunda baskı gördüğünü belirtmişlerdir.

Mathur vd. (2021) göre karanlık örüntülerin dördüncü yönü, arayüz tasarımından kaynaklanan faydalar ve zararlarıdır. Bazı araştırmalar karanlık örüntüleri çevrim içi bir hizmetten yararlanmayı amaçlamak olarak tanımlarken (Conti & Sobiesk, 2010; Mathur vd., 2019; Utz vd., 2019; Gray vd., 2020), diğer araştırmalar karanlık örüntüleri, kullanıcılara zarar verici içeriklere sahip olan arayüzler şeklinde tanımlamaktadır (Zagal vd., 2013; Gray vd., 2018; Waldman, 2020).

Karanlık örüntüler manipülatiftir, insan zihninin işleyişini çözümleyen bilişsel yaklaşımları kullanır ve dijital ortamlarda kendini bir zemine oturtmuştur. Karanlık örüntüler konusunda yakın geçmişte farkındalık oluşsa dahi, aslında karanlık örüntüler son otuz yılın eğilimlerinin sonucudur. Bu eğilimler; perakende dünyasındaki aldatıcı uygulamalar, araştırma ve kamu politikasındaki dürtmeler ve tasarım şirketleri tarafından gerçekleştirilen büyüme korsanlıklarıdır (Narayan vd., 2020). Perakendecilik endüstrisi, normleştirilmişinden, hukuka aykırı olana varan bir yelpazede değişen, uzun ve aldatıcı, manipülatif uygulamalar geçmişine sahiptir. Bu tekniklerden biri olan psikolojik fiyatlandırma (yani fiyatı tam sayıdan küsürata indirmek, örn. 5.99) günümüzde artık normal olarak görülmektedir. Bu teknik tamamen yasaldır ve tüketiciler bu durumu gönülsüz de olsa kabul etmiş durumdadır. Ayrıca bu teknik etkili olmaya da devam etmektedir: Tüketiciler, eğer bir ürüne psikolojik fiyatlandırma (8,99 gibi) uygulanıyorsa, fiyatları olduğundan az tahmin etmektedirler (Bizer & Schindler, 2005). Yasadışı olmasına rağmen yalnızca bir takım yaptırım eylemleri ile sonuçlanan, mağaza kapanmalarına ilişkin yalan iddialar ve tüm mağazayı kaplayan zararına satışlar duyurusu yapan tasarım afişleri ise daha ciddi manipülatif uygulamalar olmaktadır.

Karanlık modeller hedeflediği manipülasyonları birtakım bilimsel yaklaşımlara ve disiplinlere dayandırır. Bunlardan biri olan davranışsal iktisat yaklaşımı, insanların psikolojik, davranışsal, duygusal ve sosyal faktörleri inceleyerek nasıl karar verdiklerini anlamaya çalışan bir çalışma alanıdır. Davranışsal iktisat, geleneksel ekonomi teorilerinin aksine, insanların irrasyonel olduğunu iddia eder. Bireylerin iktisadi karar ve tercihlerinde zihinsel, duygusal ve psikolojik faktörlerin etkileri olduğunu belirtir. Sabitleme, kolayca kaçma, varsayılanı tercih etme, engelleri kaldırma, sorunları görmezden gelme, sosyal kanıt gibi birtakım insan davranışlarının, davranışçı iktisat yaklaşımı ile kanıtlanmış neden-sonuç ilişkileri doğrultusunda kullanıcı arayüz tasarımlarında kullanılmaktadır. Davranışsal iktisata göre insanlar, çoğunluğun aldığı kararların, nesnel bir veri olmasa dahi irrasyonel bir biçimde doğru olduğunu düşünür. Örneğin, bir alışveriş sitesinde, ürünün üzerine yerleştirilen sıklıkla gördüğümüz “en çok satılan ürün” tasarım etiketi, kullanıcılarda, “diğer insanların da aynı ürünü tercih ettiğine, dolayısıyla bu ürünün doğru bir tercih olabileceğine” dair bir düşünce oluşturur. Bu bilgi, gerçek bulgulara dayandırılarak kullanıcılara sunulduğunda, davranışsal iktisadın sosyal kanıt ilkesine bağlı olarak fayda sağlayan bir biçimde kullanılmış olur. Fakat karanlık örüntülerde olduğu gibi gerçekliği yansıtmayan, firmanın daha fazla kar ettiği veya bir biçimde satışına öncelik kazandırmak istediği ürünü satmak için kullanılıyorsa etik dışıdır.

Son eğilim olan büyüme endüstrisine yönelik tasarım usulsüzlükleri en doğrudan karanlık örüntülere dönüşen (hack) ele geçirmelerdir. Bunlardan iyi bilinen ve tartışmasız en eski büyüme girişimi Hotmail tarafından gerçekleştirilmiştir. Hotmail, 1996 yılında piyasaya çıktığında yöneticileri, ilk olarak açık hava reklamcılığı gibi geleneksel pazarlama yöntemlerini denemişlerdir. Bu yöntemlerle hedefledikleri başarıya ulaşamayan firma, sonrasında viral bir pazarlama stratejisine girmiştir: Hotmail, giden her e-postaya otomatik olarak “hotmail ile ücretsiz e-postanızı alın” yazısını ekleyerek, esasen kullanıcıların kendileri adına reklam yapmasını sağlamıştır ve önemli boyutlarda viral büyümeye ulaşmıştır (Narayan vd., 2020).

Tüm bu eğilimler teknolojinin, grafik tasarım disiplininde yarattığı yeni medya ortamlarını, mesleki tanımlamaları ve tasarımın artık diğer bilimsel kuram ve yaklaşımlardan beslenen disiplinlerarası yeni bir biçime dönüştüğünü göstermektedir. Elbette ki grafik tasarım geleneksel iletişim dilini; afiş, katalog, ambalaj gibi ürünlerle günümüzde dahi sürdürmektedir. Fakat endüstri devrimi öncesinde iyi grafik tasarım denildiğinde başlıca akla gelen, bir çalışmanın; tipografi, renk, oran orantı, denge gibi grafik tasarımın temelleri ve ilkeleri bütünlüğüne sahip olması olurken; endüstri 5.0’ı yaşadığımız hız çağında ise bu temel ve ilkelerle birlikte, iyi tasarımın başat nitelikleri çevreye duyarlı olan, sürdürülebilir, tüketiciyi doğru tüketime yönlendiren ve bu araştırmanın önemli gerekçelerinden biri olan ve günümüzde fazlasıyla ihtiyaç halinde olan “yanılmayan tasarımlar” olmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada günümüz

grafik tasarımının öncelikli sorunları merceğe altına alınmıştır. Özellikle, grafik tasarımın bir araç olarak kullanılarak insanların gereksiz tüketime özendirildiği ve sermaye çıkarlarına göre manipüle edildiği endişesiyle şekillenen bu araştırma, web ortamlarında keşfedilen ve literatürde "dark patterns" olarak geçen bilimsel bir gerçeklikle desteklenmektedir.

2.2. Karanlık Örüntü Türleri

Literatürde karanlık örüntüleri tanımlamak için benzer anlamlarda kesişen farklı tanımlar olduğu gibi kategorize etmek için de farklı taksonomiler geliştirilmiştir. Aşağıdaki tabloda karanlık örüntülere yönelik "Mathur vd., 2019", "Gray vd., 2020", "Brignull vd., 2018", "Bösch vd., 2016" tarafından yürütülen araştırmalar referans alınarak oluşturulan bir taksonomi örneği yer almaktadır. Tabloda karanlık örüntü örnekleri kategorilerde sunulmuş ve dayandırıldıkları bilişsel önyargı tipleri belirtilmiştir.

Tablo 1.

Karanlık Örüntü Tipleri Taksonomisi

Kategori	Tip	Açıklama	Bilişsel Önyargı	Çalışma
Aciliyet	Geri Sayım Sayaçları	Bir anlaşma veya indirim için son tarih belirtir ve bu tarihe kadar geri sayım yapar	Kıtlık	Mathur vd. (2019)
	Sınırlı Süreli Mesajlar	Son tarih belirtilmeden bir anlaşma veya indirimin belirli bir süre kaldığını gösterir	Kıtlık	Mathur vd. (2019)
Gizliden Gizliye	Sepete Gizlice Ekleme	Çevrim içi alışveriş sepetine izinsiz ek ürünler ekler	Varsayılan Etki	Brignull (2010) Gray vd. (2018)
	Gizli Maliyet	Genellikle ödeme sürecinin ilerleyen aşamalarında ortaya çıkan ek maliyetler	Batık Yanılgısı	Gray vd. (2018), Mathur vd. (2019)
	Gizli Abonelik/Zorunlu Süreklilik	Ücretsiz deneme süresi sonunda, kullanıcılara bildirilmeden kredi kartlarından ücret alır	Varsayılan Etki	Mathur vd. (2019) Gray vd. (2018)
	Yemleme ve Değişirme	Kullanıcıyı bir şey yapmak için teşvik edip, yerine istenmeyen başka bir şey sunar	Kas Hafızası	Brignull (2010), Gray vd. (2018)
Kıtlık (Az Bulunurluk)	Sınırlı Stok Mesajları	Kullanıcıya ürün veya hizmetin tükendiğine dair mesajlar verir	Kıtlık	Mathur vd.(2019)
	Yüksek Talep Mesajları	Kullanıcıya bir ürünün yüksek talep gördüğünü ima eden mesajlar verir	Kıtlık	Mathur vd. (2019)
Sosyal Kanıt	Aktivite Mesajları	Ürün sayfalarında görünen, diğer kullanıcıların etkinliğini gösteren dikkat çekici mesajlar	Sürü Psikolojisi Etkileşimli Talep	Mathur vd. (2019)
	Kullanıcı Yorumları	Kaynağı belirtilmeyen müşteri referansları sunar	Sürü Psikolojisi Etkileşimli Talep	Mathur vd. (2019)
Engelleme	Sistemden Çıkışı Zorlaştırma	Kullanıcının bir hizmete kaydolmasını kolaylaştırıp, iptal etmesini zorlaştırır	Demirleme (bağlama) ve Tuzak Etkisi	Brignull (2010), Bösch vd. (2016) Gray vd. (2018)

Kategori	Tip	Açıklama	Bilişsel Önyargı	Çalışma
Rahatsız Etme	Nudge (Dürtme)	Sürekli Tekrarlayan İsteklerde Bulunma	Tükenmişlik Yanılgısı	Mathur vd. (2019)
Arayüz Müdahalesi	Yanlış Hiyerarşi	Kullanıcılara görsel olarak diğerlerinden daha çekici olan bir veya daha fazla seçenek sunar	İzolasyon Etkisi Çerçeveleme Etkisi	Mathur vd. (2019)
	Baskı Uygulamaları	Kullanıcıları bir ürünün daha pahalı bir çeşidini almaya ikna eden baskı teknikleri kullanır	Bağlama Varsayılan Etki ve Kıtık	Mathur vd. (2019)
	Duygusal Etkileme	Kullanıcıyı belirli bir eyleme ikna etmek için duygu uyandıran dil, stil, renk veya başka bir unsur kullanır	Duygu Önyargısı	Gray vd. (2018)

Bu araştırma araştırmacılar tarafından çoğunlukla “Acilliyet ve Kıtık” kategorilerinde belirtilen geri sayım sayaçları, yoğun ilgi görüyor ve sınırlı stok mesajları içeren karanlık örüntü tiplerini ele almaktadır. Aşağıda söz konusu karanlık örüntü tipleri kategoriler altında örneklendirilerek açıklanmıştır.

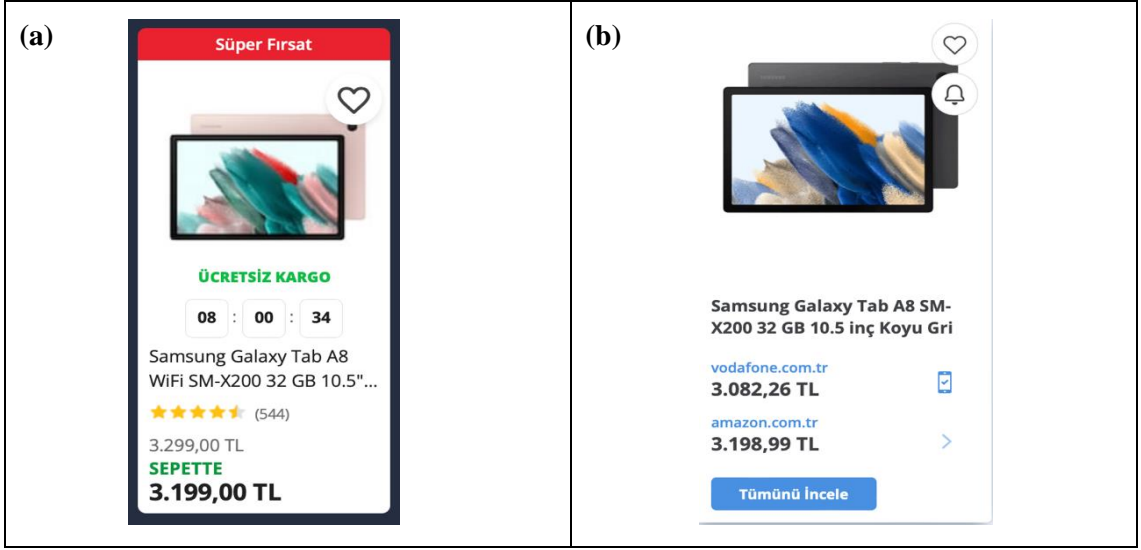
2.2.1. Aciliyet

Bu kategorideki karanlık örüntüler, “Geri Sayım Sayaçları” ve “Sınırlı Süreli Mesajlar” içeren türlerdir. “Aciliyet” kategorisindeki bu karanlık örüntüler, bir satış veya anlaşma için bir son tarih belirleyerek kullanıcının karar verme sürecini hızlandırır ve satın alma davranışını tetikler (Aggarwal & Vaidyanathan, 2015; Cialdini, 2009; Inman & McAlister, 1994; Nodder, 2013). Bu strateji, kullanıcının yeterli değerlendirme süresi olmadan hızlı bir şekilde karar vermesine neden olabilir ve dolayısıyla rasyonel bir karar verme sürecini engelleyebilir. Aggarwal ve Vaidyanathan (2015), zamanı sınırlı olan promosyonların tüketici davranışlarını hızlandırdığını ve satın alma kararlarını tetiklediğini belirtmiştir. Cialdini (2009) ise kıtlık ilkesinin, bireylerin sınırlı süreli tekliflere daha hızlı tepki vermesine neden olduğunu vurgulamıştır. Inman ve McAlister (1994) sınırlı süreli fırsatların, tüketicilerin dikkatini çekerek onların alternatif seçenekleri değerlendirmeden hızlı kararlar almasına yol açtığını ifade etmektedir. Nodder (2013) ise geri sayım sayaçlarının ve sınırlı süreli mesajların, kullanıcıları aceleci ve düşünülmemiş kararlar almaya teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Bu tür manipülatif tasarım teknikleri, kullanıcıların bilinçli ve iyi düşünülmüş kararlar almasını zorlaştırdığı için etik tasarım ilkeleriyle çelişmektedir.

2.2.1.1. Geri Sayım Sayaçları

Geri sayım sayaçları, genellikle indirimler veya özel kampanyalar için alışveriş platformlarında sıkça kullanılan bir örüntü türüdür. Bu örüntü tipi, kullanıcıları acele karar vermeye yönlendirir ve kampanyanın süresinin sınırlı olduğu izlenimini yaratır. Ancak, bazı durumlarda, sayaç süresi dolduğunda kampanya sona erdirilmiş gibi görünse de aynı ürün kısa bir süre sonra tekrar geri sayım yöntemiyle kullanıcıya sunulur. Bu tür uygulamalar, tüketicilerde sahte bir aciliyet hissi uyandırarak, onları hızlıca ürün ya da hizmet edinme kararı almaya zorlar.

Örneğin, aşağıda yer alan görsel (Şekil 1), aynı ürünün aynı zaman diliminde iki farklı web sitesinde satıldığını göstermektedir. Solda yer alan görselde (Şekil 1a) geri sayım sayacı bulunmaktadır ve belirtilen süre boyunca ürünün fırsat fiyattan alınabileceği belirtilmektedir. Ancak, aynı ürün, aynı zaman diliminde farklı bir web sitesinde daha uygun bir fiyata sunulmaktadır (Şekil 1b). Bu durum, geri sayım sayaçlarının kullanıcıları yanıltıcı bir şekilde acele karar vermeye zorlamak için nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Bu tür manipülatif uygulamalar, kullanıcıların bilinçli ve iyi düşünülmüş kararlar almasını zorlaştırır ve etik tasarım ilkeleriyle çelişir (Aggarwal & Vaidyanathan, 2015; Cialdini, 2009).

Şekil 1. Farklı web sitelerinde yer alan aynı ürünün, aynı zamandaki satış fiyatlarının karşılaştırılması

2.2.2. Kıtık (Az Bulunurluk)

Kıtık, kullanıcılara sınırlı arz veya yüksek popülerlik gibi sahte göstergeler sunarak, onları bir eylemi tamamlamaları için baskı altında hissettirmeye yönelik bir stratejidir. Sahte kıtık, bir ürün veya hizmetin sınırlı bulunabilirlik hissini yapay olarak yaratarak, kullanıcıları ürünü kaçırma korkusuyla hızlı hareket etmeye yönlendirir. Bu durum, düşük stok seviyeleri veya yüksek talep hakkında yanıltıcı mesajlar verilerek sağlanır. Bu aldatıcı yöntem, kıtık konusundaki bilişsel önyargıyı kullanarak, kullanıcıların nadir veya özel görünen ürünlere daha fazla değer verme eğilimini besler ve onları seçenekleri tam değerlendirmeden aceleci kararlar almaya teşvik eder. Bu karanlık örüntü kategorisinde, sınırlı stok mesajları ve yüksek talep mesajları bulunmaktadır.

2.2.2.1. Sınırlı Stok Mesajları

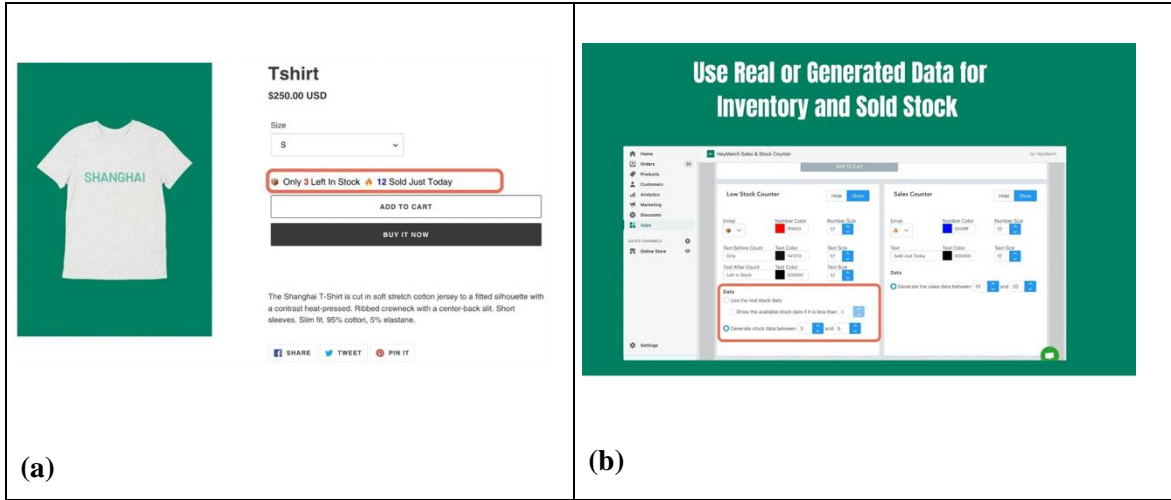
Sınırlı stok mesajları karanlık örüntüsü, kullanıcıların hızlı bir şekilde satın alma kararı vermeleri için oluşturulmuş manipülatif bir tekniktir. Bu tür mesajlar, bir ürünün stoklarının sınırlı olduğunu veya tükenmek üzere olduğunu belirterek, kullanıcıda aciliyet hissi uyandırır ve onları hemen harekete geçmeye zorlar (Brignull, 2010). Bu önyargı, insanlar üzerinde “kıtık etkisi” (scarcity effect) yaratır, yani sınırlı kaynakların daha değerli ve arzu edilir olduğu inancını tetikler (Cialdini, 2009).

Sınırlı stok mesajları, özellikle e-ticaret platformlarında yaygın olarak kullanılır ve tüketicilerin rasyonel karar verme süreçlerini etkileyebilir. Bu tür mesajlar, kullanıcıların ürünü kaçırma korkusuyla (fear of missing out, FOMO¹) aceleci ve düşünmeden alışveriş yapmalarına yol açar (Aggarwal ve Vaidyanathan, 2003). Literatürdeki çalışmalar, bu tür karanlık örüntülerin, kullanıcı deneyimini olumsuz etkilediğini ve kullanıcıların satın alma sonrası pişmanlık yaşamasına neden olabileceğini göstermektedir (Mathur vd., 2019).

Bu karanlık örüntüye yönelik, hizmet sağlayıcılarının, ürünle ilgilenen kullanıcıların ürünü edinememe gibi bir sorunla karşılaşmalarını istemedikleri için kullanıcılara bu mesajları gönderdikleri düşünülebilir. Fakat karanlık örüntülere yönelik gerçekleştirilen araştırmalar bu tür uygulamaların çoğunlukla kullanıcıyı yanıltmak amacıyla gerçekleştirildiğini göstermektedir. Örneğin Shopify uygulamasının “satış ve stok sayacı” HeyMerch adlı bir şirket tarafından yapılmıştır. Bu yazılım, Şekil 2’de görüleceği gibi mağaza sahiplerinin sahte düşük stok verileri sunmalarına olanak sağlamaktadır. Hatta yazılımın tanıtım

¹ <https://online.king.edu/news/psychology-of-fomo>

kılavuzunda bu işlemin nasıl yapılacağına dair bilgilerin sunulduğu görülmektedir (Şekil2b). Böylelikle mağaza sahibinin, sahte satış sayıları göstermesine olanak sağlanmış olur (Mathur vd., 2019).

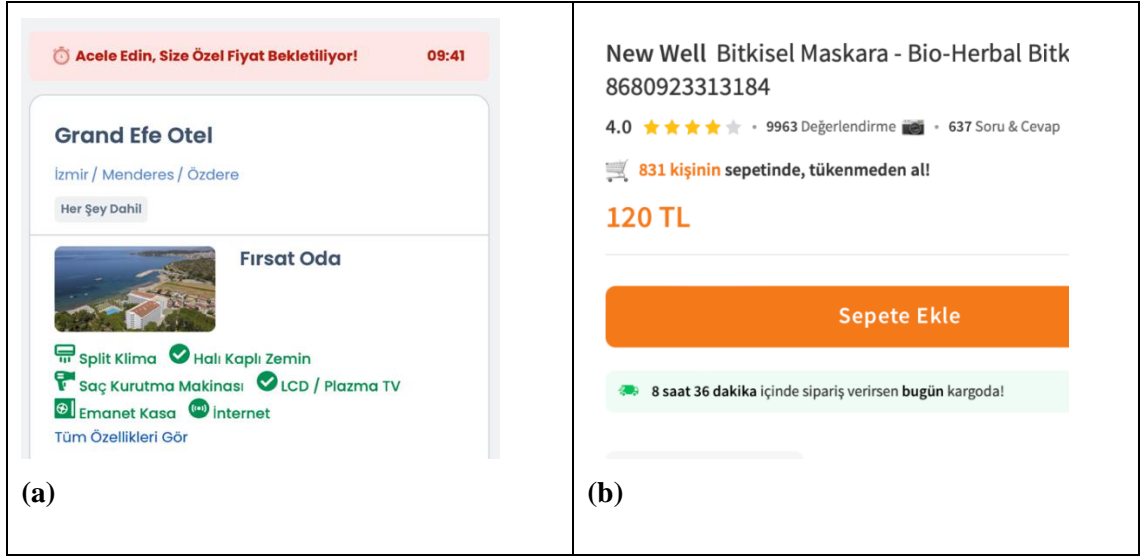

Şekil 1. HeyMerch – Sahte düşük stok verilerinin ayarlandığı arayüz tasarımı

2.2.2.2. Yüksek Talep Mesajları

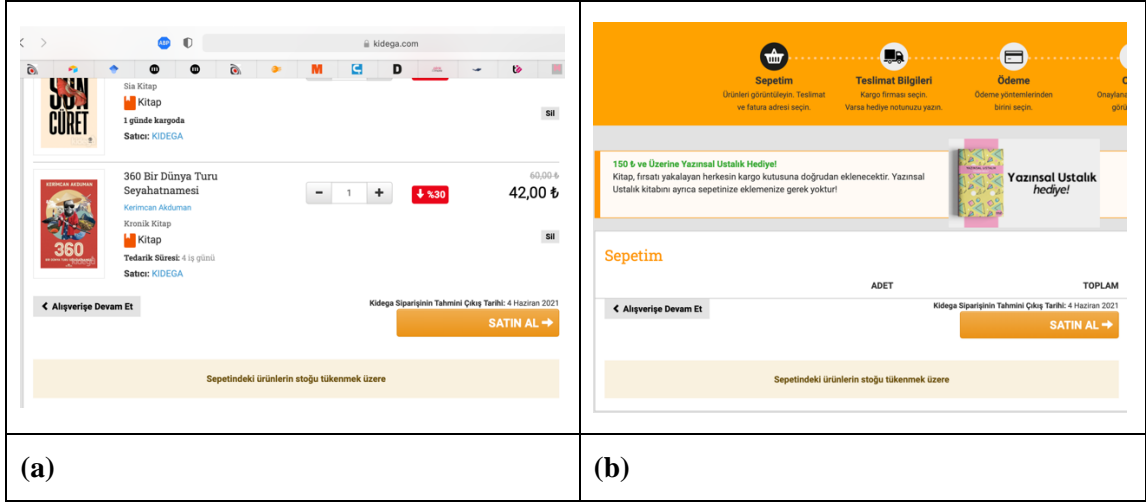
Yüksek talep mesajları, kullanıcılara belirli bir ürünün yüksek talep gördüğünü ve yakında tükenebileceğini ima eden bir karanlık örüntü türüdür. Bu tür mesajlar, kullanıcılarda aciliyet hissi yaratarak hızlı bir şekilde satın alma kararı almalarını teşvik eder (Cialdini, 2009). Yüksek talep mesajları, sosyal kanıt örüntüleri ile karıştırılmamalıdır, çünkü temel amaçları farklıdır. Sosyal kanıt örüntüleri, kullanıcıların davranışlarını başkalarının eylemlerine dayanarak şekillendirmelerini sağlarken, yüksek talep mesajları kullanıcılara doğrudan aceleci bir satın alma kararı verdirmeye ilgilidir (Gray vd., 2018).

Bu karanlık örüntüde, kullanıcıya “bu ürün çok fazla satılıyor, acele etmelisin, aksi takdirde satın alabileceğin bir ürün kalmayacak” mesajı verilir. Bu mesaj, tüketicinin rasyonel karar verme sürecini etkileyerek hızlı ve düşünmeden alışveriş yapmasına neden olur (Aggarwal & Vaidyanathan, 2003). Ek olarak, bu örüntü tipinde çoğu zaman belirli bir saat aralığına kadar fiyatın rezerve edildiği ve belirtilen süre zarfında satın alınmadığı takdirde ürünün daha pahalı olacağına dair göndermeler yapılır. Bu tür taktikler, tüketicilerde fırsat kaçırma korkusunu (FOMO) tetikleyerek karar verme süreçlerini manipüle eder (Przybylski, Murayama, DeHaan & Gladwell, 2013).

Şekil 3. Yüksek talep mesajları içeren tasarım örnekleri

Şekil 3'te verilen görseller “yüksek talep görüyor” mesajları içeren tasarım örnekleridir. Şekil 3a'da üst bölümde “acele edin, size özel fiyat bekletiliyor” şeklinde kullanıcıları acele ettirmeye yönelik bir mesaj verilmektedir. Şekil 3b'de ise “811 kişinin sepetinde, tükenmeden al” şeklinde verilen mesajla, tüketicilerin yoğun ilgi gören bir ürüne yönelik baskı hissetmesi amaçlanmaktadır.

Şekil 4. Yanıltıcı bilgi veren web arayüz tasarımları

Şekil 4'te verilen görseller, kidega.com adlı web sitesinden alınan arayüz tasarımlarıdır. Şekil 30a'da alışveriş sepeti sayfası gösterilmektedir ve sepette ürünlerin olduğu görülmektedir. Alt tarafta renkli bir alan içerisinde “sepetteki ürünlerin stoğu tükenmek üzere” uyarısı bulunmaktadır. Şekil 4b ise, alışveriş sepetinde yer alan ürünler kaldırıldıktan sonra görülen arayüz tasarımıdır. Tasarımın alt bölümüne bakıldığında alışveriş sepetinde hiçbir ürün bulunmamasına rağmen hala “sepetteki ürünlerin stoğu tükenmek üzere” uyarısı gözükmemektedir.

Bu uygulama hizmet sağlayıcı firmanın kullanıcılara baskı altında satış gerçekleştirmek amacıyla kullanıcıları maruz bıraktığı bir karanlık örüntü örneğidir. Buradaki amaç ürünlerin tükenmekte olduğu bir an önce almaları gerektiği mesajını vermektir. İki örnek incelendiğinde aslında ürün stoğu ile ilgili herhangi bir gerçeklik durumunun olmadığı açıkça görülmektedir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada, kullanıcıların dijital platformlarda karşılaştıkları karanlık örüntüler ile ilgili farkındalık durumları betimsel araştırma deseni kullanılarak incelenmiştir. Betimsel araştırma deseni, mevcut bir durumu, olguyu veya olayı ayrıntılı bir şekilde tanımlamayı amaçlayan bir yöntemdir ve araştırmacının olguyu olduğu gibi ortaya koymasına olanak tanır (Creswell, 2014). Bu desen, aynı zamanda, incelenen olgunun mevcut durumunu net bir şekilde sunmayı hedefler (Yin, 2018). Betimsel araştırma genellikle gözlem, anket ve mülakat gibi veri toplama yöntemleri kullanılarak gerçekteştirilir.

Araştırmada kullanılan anket formu, kullanıcıların karanlık örüntülerle karşılaşma sıklıkları, bu tür örüntüleri fark etme düzeyleri ve bu durumlara verdikleri tepkiler gibi çeşitli boyutları ölçmeyi amaçlamaktadır. Anket soruları, literatürdeki mevcut çalışmalar dikkate alınarak hazırlanmış ve kullanıcıların dijital deneyimleri üzerine detaylı bilgi elde etmeyi hedeflemiştir. Toplanan veriler betimsel istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Frekans ve yüzde dağılımları gibi betimsel istatistik teknikleri, verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasında kullanılmıştır. Bu analizler, kullanıcıların karanlık örüntülerle karşılaşma sıklıkları, bu durumlara verdikleri tepkiler ve farkındalık düzeyleri hakkında detaylı bilgi sağlamıştır.

3.1. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Araştırmada, nicel araştırmalarda sıklıkla kullanılan anket yoluyla veri toplama tekniği uygulanmıştır. Anket yöntemi, katılımcılardan mevcut olasılıklardan birini seçerek veya cevaplarını yazarak bir dizi soru veya ifadeyi yanıtlamalarını isteyen, büyük ölçekli veri toplama etkili bir yöntemdir (Brown, 1997). Çevrim içi anket ise maliyet açısından daha avantajlı olmasının yanı sıra, uzak konumlardaki ve iletişim kurulması zor katılımcılara ulaşma imkânı ve veri toplama kolaylığı sağlamaktadır (Wright, 2005).

Öncelikle alan uzmanları ile birlikte, araştırmaya dâhil edilen değişkenler kapsamında yapılan yazın taramasına paralel olarak soru grupları oluşturulmuştur. “Bir bütün olarak ölçeğin ve ölçekteki her bir maddenin amaca ne derece hizmet ettiği” (Ercan & Kan, 2004, s.215) olarak tanımlanan kapsam geçerliğinin sınanması amacıyla uzman görüşleri alınmıştır. Soru formunu uygulamaya hazır hale getirdiğinde de tekrar farklı dört akademisyenin görüşleri alınarak anketin teknik doğruluğu, yapısal bütünlüğu ve ifadelerin anlaşılabilirliği gibi konularda mutabakata varılmıştır. Soru formundaki ifadelerle birlikte, araştırmanın içeriğine ilişkin kullanıcıların günlük deneyimlerinde karşılaşabilecekleri bazı görseller de kullanılmıştır. Kullanılan görseller, marka ve kişi isimleri etik değerler ve telif hakları yasalarına bağlı olarak sansürlenerek kullanıcılara sunulmuştur. Karanlık örüntülerle ilgili ifadelerde 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Bu ifadelere katılımcıların katılım durumlarını belirlemek için; “(1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum” seçenekleri düzenlenmiştir.

Oluşturulan soru formunun ilk bölümünde 7 demografik soru ve karanlık örüntüler ile ilgili 9 ifade yer almakta olup, bu soruların cevaplanma süresi yaklaşık 7 dakikadır. Soru formunun uygulanması, surveymonkey.com adlı internet sitesinde hazırlanmış ve veriler aynı web sitesi üzerinden toplanmıştır. Veri toplama süreci, EBYS (Elektronik Belge Yönetim Sistemi) üzerinden Türkiye’nin farklı bölgelerinde yer alan üniversitelere resmi yazı gönderilerek gerçekteştirilmiştir. Gönderilen resmi yazıda kullanıcıların ankete ulaşabileceği bir erişim bağlantısı verilmiş ve kullanıcılar telefon ve bilgisayarlar üzerinden anketi doldurmuşlardır.

Anketin toplamda üç defa pilot uygulaması yapılmıştır. İlk pilot uygulamada 42, ikincisinde 38, üçüncüsünde ise 80 kullanıcıya ulaşılmıştır. Pilot uygulamalardan sonra, soruların ve şıkların anlaşılabilirliği gözden geçirilmiş, sorularda önem ve anlaşılabilirlik derecesine göre eklemeler ve çıkartmalar yapılmıştır. Son pilot uygulamadan elde edilen veriler analiz edilmiş, uzman görüşleri alınmış ve daha güvenilir veriler elde edilmesi açısından anket güncellenerek son haline getirilmiştir.

3.2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu bölümde katılımcıların demografik yapılarına yönelik bilgiler sunulmaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri cinsiyet, medeni durum, gelir durumu, yaş ve eğitim durumu olarak elde edilmiştir. Verilen yanıtların analizi sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	224	55,3
	Erkek	181	44,7
Medeni Durum	Evli	173	42,7
	Bekâr	232	57,3
Gelir Durumu	17 Bin 2 TL ve Altı	116	28,6
	17 Bin 2 TL-38 Bin TL Aralığı	100	24,7
	38-60 Bin TL Aralığı	146	36,0
	60 Bin TL ve Üstü	43	10,6
Yaş	18-24	108	26,7
	25-34	113	27,9
	35-44	119	29,4
	45 ve üzeri	65	16,0
Eğitim Durumu	Ön Lisans ve altı	55	13,6
	Lisans	168	41,5
	Yüksek Lisans	112	27,7
	Doktora/Sanatta Yeterlik	70	17,3

Tablo 2’de araştırmaya katılanların demografik özelliklerine yer verilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların %55,3’ü kadınlardan ve %44,7’si erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %42,7’si evli, %57,3’ü bekârdır. Gelir durum aralıkları asgari ücret sınırları göz önünde bulundurularak belirlenmiş ve katılımcıların %28,6’sı 17.002 TL’nin altında gelir seviyesine sahiptir. Gelirleri 17.002 TL ile 38.000 TL arasında olan katılımcıların oranı %24,7, 38.000 TL ile 60.000 TL arasında olanların oranı %36 ve 60.000 TL’nin üstünde gelire sahip olanların oranı ise %10,6’dır. Katılımcıların %26,7’si 18-24 yaş aralığında, %27,9’u 25-34 yaş aralığında, %29,4’ü 35-44 yaş aralığında ve %16’sı 45 yaş ve üzerindedir. Eğitim durumu incelendiğinde, katılımcıların %13,6’sının ön lisans ve altı eğitim düzeyinde olduğu, %41,5’inin lisans, %27,7’sinin yüksek lisans ve %17,3’ünün doktora/sanatta yeterlik düzeyinde olduğu görülmüştür.

4. BULGULAR

Bu bölümde arayüz tasarımlarında karanlık örüntülere ve kullanıcıların deneyimlerine yönelik gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Geri Sayım Saati ve Benzeri Sınırlı Süre Belirten Mesajlar İçeren Tasarımlarla Karşılaşma Sıklık Oranlarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımlarla kullanıcıların karşılaşma sıklık oranları verilmiştir. Verilen yanıtların analizi sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Katılımcıların Geri Sayım Saati ve Benzeri Sınırlı Süre Belirten Tasarımlarla Karşılaşma Sıklık Oranları

	n	%
Nadiren	21	%5,2
Bazen	121	%29,9
Sıklıkla	193	%47,7
Her Zaman	70	%17,3

Tablo 3'te araştırmaya katılanların geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımlarla karşılaşma sıklıkları oranlarına yer verilmiştir. Sonuçlara göre katılımcıların %5,2'si nadiren, %29,9'u bazen, %47,7'si sıklıkla, %17,3'ü ise her zaman oranlarında geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımlarla karşılaştığını belirtmiştir.

4.1.1. Geri Sayım Saati ve Benzeri Sınırlı Süre Belirten Mesajlar İçeren Tasarımlara İlişkin Bulgular

Geri sayım ve benzeri mesajlar içeren tasarımların kullanıcıların kararlarını etkileme ve bu mesajları içeren tasarımların doğru bilgi verip vermediğine yönelik kullanıcıların görüşlerine yönelik bulgular sunulmuştur. Ankette 5'li likert tutum ölçeği kullanılmıştır. Verilen yanıtların analizi sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 4'te sunulmuştur

Tablo 4.

Katılımcıların Geri Sayım Saati ve Benzeri Sınırlı Süre Belirten Tasarımlara Yönelik Görüşleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Kararlarımı Etkiler	37 (%9,1)	106 (%26,2)	101 (%24,9)	138 (%34,1)	23 (%9,1)
Doğru Bilgi Verdiğini Düşünüyorum	58 (%14,3)	144 (%35,6)	117 (%28,9)	75 (%18,5)	11 (%2,7)

Tablo 4'te araştırmaya katılanların geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımlara yönelik tutumları belirtilmektedir. "Geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımlar kararlarımı etkiler" ve "geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımların doğru bilgi verdiğini düşünürüm" şeklinde

yöneltilen iki farklı sorunun verileri tek bir tabloda sunulmuştur. Katılımcıların “Kararlarımı Etkiler” sorusuna ilişkin verdiği cevaplar şöyledir; katılımcıların %9,1’i kesinlikle katılmıyorum, %26,2’si katılmıyorum, %24,9’u kararsızım, %34,1’i katılıyorum ve %9,1’i kesinlikle katılıyorum olarak görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların “Doğru Bilgi Verdiğini Düşünüyorum” sorusuna ilişkin verdiği cevaplar ise; %14,3’ü kesinlikle katılmıyorum, %35,6’sı katılmıyorum, %28,9’u kararsızım, %18,5’i katılıyorum ve %2,7’si kesinlikle katılıyorum oranlarında olmuştur.

4.1.2. Geri Sayım Saati ve Benzeri Sınırlı Süre Belirten Mesajlarla Karşılaşılan Platformlara İlişkin Bulgular

Geri sayım saati ve mesajlar içeren tasarımlarla karşılaşılan platformları belirlemek üzere katılımcılara anket çalışmasında matris değerlendirme ölçeği uygulanmıştır. Ölçekte “Mobil Uygulamalar (Cep Telefonu, Tablet vb.), Web Siteleri, Dijital Oyun Platformları (PlayStation, Xbox, vb.), Mağaza Vitrinleri, Basılı Tasarımlar (Afiş, Katalog, Billboard, Gazete, vb.), TV Yayınları (Reklam Filmleri, Alt Bantlar) ve Diğer Ortamlar olmak üzere toplam 7 platform seçeneği sunulmuştur. Elde edilen bulgulara ilişkin bilgiler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Katılımcıların Geri Sayım Saati ve Benzeri Sınırlı Süre Belirten Tasarımlarla Karşılaştığı Platformlara İlişkin Görüşleri

	Fikrim Yok (%)	Hiçbir Zaman (%)	Nadiren (%)	Bazen (%)	Sıklıkla (%)	Her Zaman (%)
Mobil Uygulamalarda	7 (%1,7)	7 (%1,7)	27 (%6,7)	78 (%19,3)	195 (%48,1)	91 (%22,5)
Web Sitelerinde	5 (%1,2)	4 (%1)	35 (%8,6)	93 (%23)	192 (%47,4)	76 (%18,8)
Dijital Oyun Platformlarında	165 (%40,7)	41 (%10,1)	54 (%13,3)	78 (%19,3)	53 (%13,1)	14 (%3,5)
Mağaza Vitrinlerinde	59 (%14,6)	95 (%23,5)	96 (%23,7)	94 (%23,2)	50 (%12,3)	11 (%2,7)
Basılı Tasarımlarda	76 (%18,8)	103 (%25,4)	93 (%23)	82 (%20,2)	41 (10,1)	10 (%2,5)
TV Yayınlarında	62 (%15,3)	51 (%12,6)	93 (%23)	119 (%29,4)	58 (%14,3)	22 (%5,4)
Diğer Ortamlarda	215 (%53,1)	42 (%10,4)	57 (%14,1)	63 (%15,6)	20 (%4,9)	8 (%2,0)

Tablo 5’te araştırmaya katılanların geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımlarla karşılaştıkları platformlara ilişkin veriler sunulmuştur. Katılımcıların görüşleri Mobil Uygulamalarda,

Web Sitelerinde, Dijital Oyun Platformlarında, Mağaza Vitrinlerinde, Basılı Tasarımlarda, TV Yayınlarında ve Diğer Ortamlarda olmak üzere 7 farklı platform altında alınmıştır. Mobil uygulamalara yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %1,7'si fikrim yok, %1,7'i hiçbir zaman, %6,7'si nadiren, %19,3'ü bazen, %48,1'i sıklıkla ve %22,5'i her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Web sitelerine yönelik bulgulara göre ise katılımcıların %1,2'si fikrim yok, %1'i hiçbir zaman, %8,6'sı nadiren, %23'ü bazen, %47,4'ü sıklıkla, %18,8'i her zaman oranlarında geri sayım saati ve benzeri mesajlar içeren tasarımlara karşılaşmaktadırlar. Dijital oyun platformlarına yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %40,7'si fikrim yok, %10,1'i hiçbir zaman, %13,3'ü nadiren, %19,3'ü bazen, %13,1'i sıklıkla ve %3,5'i her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Mağaza vitrinlerine yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %14,6'sı fikrim yok, %23,5'i hiçbir zaman, %23,7'si nadiren, %23,2'si bazen, %12,3'ü sıklıkla ve %2,7'si her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Basılı tasarımlara yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %18,8'i fikrim yok, %25,4'ü hiçbir zaman, %23'ü nadiren, %20,2'si bazen, %10,1'i sıklıkla ve %2,5'i her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. TV yayınlarına yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %15,3'ü fikrim yok, %12,6'sı hiçbir zaman, %23'ü nadiren, %29,4'ü bazen, %14,3'ü sıklıkla ve %5,4'ü her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Diğer ortamlara yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %53,1'i fikrim yok, %10,4'ü hiçbir zaman, %14,1'i nadiren, %15,6'sı bazen, %4,9'u sıklıkla ve %2'si her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir.

4.2. Son Ürün ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlarla Karşılaşma Sıklık Oranlarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde kullanıcıların son ürün ve benzeri tasarımlarla karşılaşma sıklık oranları verilmiştir. Verilen yanıtların analizi sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6.

Katılımcıların Son Ürün ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlarla Karşılaşma Sıklıkları

	n	%
Nadiren	11	%2,7
Bazen	66	%16,3
Sıklıkla	207	%51,1
Her Zaman	121	%29,9

Tablo 6'da araştırmaya katılanların son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaşma sıklıkları oranlarına yer verilmiştir. Sonuçlara göre katılımcıların %2,7'si nadiren, %16,3'ü bazen, %51,1'i sıklıkla, %29,9'u ise her zaman oranlarında son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaştığını belirtmiştir.

4.2.1. Son Ürün ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlara İlişkin Bulgular

Bu bölümde son ürün ve benzeri mesajlar içeren arayüz tasarımların kullanıcıların kararlarını etkileyip etkilemediğine yönelik bulgular sunulmuştur. Ankette 5'li Likert tutum ölçeği kullanılmıştır. Verilen yanıtların analizi sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7.

Katılımcıların Son Ürün ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlara Yönelik Görüşleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Kararlarımı Etkiler	37 (%9,1)	78 (%19,3)	89 (%22)	150 (%37)	51 (%12,6)
Doğru Bilgi Verdiğini Düşünüyorum	48 (%11,9)	88 (%21,7)	124 (%30,6)	115 (%28,4)	30 (%7,4)

Tablo 7’de araştırmaya katılanların son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlara yönelik tutumları belirtilmektedir. “son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlar kararlarımı etkiler” ve “son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımların doğru bilgi verdiğini düşünürüm” şeklinde yöneltilen iki farklı sorunun verileri tek bir tabloda sunulmuştur. Katılımcıların “Kararlarımı Etkiler” sorusuna ilişkin verdiği cevaplar şöyledir; katılımcıların %9,1’i kesinlikle katılmıyorum, %19,3’ü katılmıyorum, %22’si kararsızım, %37’si katılıyorum ve %12,6’sı kesinlikle katılıyorum olarak görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların “Doğru Bilgi Verdiğini Düşünüyorum” sorusuna ilişkin verdiği cevaplar ise; %11,9’u kesinlikle katılmıyorum, %21,7’si katılmıyorum, %30,6’sı kararsızım, %28,4’ü katılıyorum ve %7,4’ü kesinlikle katılıyorum oranlarında olmuştur.

4.2.2. Son Ürün ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlarla Karşılaşılan Platformlara İlişkin Bulgular

Son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaşılan platformları belirlemek üzere katılımcılara anket çalışmasında matris değerlendirme ölçeği uygulanmıştır. Ölçekte “Mobil Uygulamalar (Cep Telefonu, Tablet vb.), Web Siteleri, Dijital Oyun Platformları (PlayStation, Xbox, vb.), Mağaza Vitrinleri, Basılı Tasarımlar (Afiş, Katalog, Billboard, Gazete, vb.), TV Yayınları (Reklam Filmleri, Alt Bantlar) ve Diğer Ortamlar olmak üzere toplam 7 platform seçeneği sunulmuştur. Elde edilen bulgulara ilişkin bilgiler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8.

Katılımcıların Son Ürün ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlarla Karşılaştığı Platformlara İlişkin Görüşleri

	Fikrim Yok (%)	Hiçbir Zaman (%)	Nadiren (%)	Bazen (%)	Sıklıkla (%)	Her Zaman (%)
Mobil Uygulamalarda	4 (%1,0)	3 (%0,7)	11 (%2,7)	65 (%16,0)	181 (%44,7)	141 (%34,8)
Web Sitelerinde	5 (%1,2)	5 (%1,2)	10 (%2,5)	75 (%18,5)	179 (%44,2)	131 (%32,3)
Dijital Oyun Platformlarında	160 (%39,5)	88 (%21,7)	46 (%11,4)	59 (%14,6)	27 (%6,7)	25 (%6,2)

Mağaza Vitrinlerinde	75 (%18,5)	111 (%27,4)	59 (%14,6)	98 (%24,2)	41 (%10,1)	21 (%5,2)
Basılı Tasarımlarda	90 (%22,2)	138 (%34,1)	61 (%15,1)	68 (%16,8)	30 (%7,4)	18 (%4,4)
TV Yayınlarında	88 (%21,7)	139 (34,3)	64 (%15,8)	69 (%17,0)	28 (%6,9)	17 (%4,2)
Diğer Ortamlarda	229 (%57,1)	59 (%14,7)	34 (%8,5)	50 (%12,5)	17 (%4,2)	12 (%3,0)

Tablo 8’de araştırmaya katılanların son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaştıkları platformlara ilişkin veriler sunulmuştur. Katılımcıların görüşleri Mobil Uygulamalarda, Web Sitelerinde, Dijital Oyun Platformlarında, Mağaza Vitrinlerinde, Basılı Tasarımlarda, TV Yayınlarında ve Diğer Ortamlarda olmak üzere 7 farklı platform altında alınmıştır. Mobil uygulamalara yönelik verilere göre katılımcıların %1’i fikrim yok, %0,7’si hiçbir zaman, %2,7’si nadiren, %16’sı bazen, %44,7’si sıklıkla ve %34,8’i her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Web sitelerine yönelik verilere göre ise katılımcıların %1,2’si fikrim yok, %1,2’si hiçbir zaman, %2,5’i nadiren, %18,5’i bazen, %44,2’si sıklıkla, %32,3’ü her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Dijital Oyun Platformlarına yönelik verilere göre katılımcıların %39,5’i fikrim yok, %21,7’si hiçbir zaman, %11,4’ü nadiren, %14,6’sı bazen, %6,7’si sıklıkla, %6,2’si her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Mağaza Vitrinlerinde yönelik edilen verilere göre katılımcıların %18,5’i fikrim yok, %27,4’ü hiçbir zaman, %14,6’sı nadiren, %24,2’si bazen, %10,1’i sıklıkla, %5,2’si her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Basılı Tasarımlarda yönelik edilen verilere göre katılımcıların %22,2’si fikrim yok, %34,1’i hiçbir zaman, %15,1’i nadiren, %16,8’i bazen, %7,4’ü sıklıkla, %4,4’ü her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. TV Yayınlarına yönelik edilen verilere göre katılımcıların %21,7’si fikrim yok, %34,3’ü hiçbir zaman, %15,8’i nadiren, %17’si bazen, %6,9’u sıklıkla, %4,2’si her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Diğer Ortamlara yönelik edilen verilere göre katılımcıların %57,1’i fikrim yok, %14,7’si hiçbir zaman, %8,5’i nadiren, %12,5’i bazen, %4,2’si sıklıkla, %3’ü her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir.

4.3. Yoğun İlgi Görüyor ve Benzeri Mesajlarla Karşılaşma Sıklık Oranlarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde katılımcıların yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaşma sıklık oranları verilmiştir. Verilen yanıtların analizi sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9.

Katılımcıların Yoğun İlgi Görüyor ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlarla Karşılaşma Sıklık Oranları

	n	%
Nadiren	7	%1,7
Bazen	104	%25,7
Sıklıkla	188	%46,4
Her Zaman	106	%26,2

Tablo 9’da araştırmaya katılanların yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar içeren tasarımlara karşılaşma sıklıkları oranlarına yer verilmiştir. Sonuçlara göre katılımcıların %1,7’si nadiren, %25,7’si bazen, %46,4’ sıklıkla, %26,2’si ise her zaman oranlarında en çok satan, en beğenilen, en çok tercih edilen, sanatçının seçimi ve benzeri mesajlar içeren tasarımlara karşılaştığını belirtmiştir.

4.3.1. Yoğun İlgi Görüyor ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlara İlişkin Bulgular

Yoğun ilgi görüyor ve buna benzer mesajları içeren tasarımların doğru bilgi verip vermediğine yönelik kullanıcıların görüşlerine yönelik bulgular sunulmuştur. Ankette 5’li Likert tutum leği kullanılmıştır. Verilen yanıtların analizi sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 11’da sunulmuştur.

Tablo 3.

Katılımcıların Yoğun İlgi Görüyor ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlara Yönelik Görüşleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Kararlarımı Etkiler	40 (%9,9)	113 (%27,9)	86 (%21,2)	137 (%33,8)	29 (%7,2)
Doğru Bilgi Verdiğini Düşünüyorum	46 (%11,4)	114 (%28,1)	134 (%33,1)	91 (%22,5)	20 (%4,9)

Tablo 10’da araştırmaya katılanların yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar içeren tasarımlara yönelik tutumları belirtilmektedir. “Yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar içeren tasarımlar kararlarımı etkiler” ve “yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar içeren tasarımların doğru bilgi verdiğini düşünürüm” şeklinde yöneltilen iki farklı sorunun bulguları tek bir tabloda sunulmuştur. Katılımcıların “Kararlarımı Etkiler” sorusuna ilişkin verdiği cevaplar şöyledir; katılımcıların %9,9’u kesinlikle katılmıyorum, %27,9’u katılmıyorum, %21,2’si kararsızım, %33,8’i katılıyorum ve %7,2’si kesinlikle katılıyorum olarak görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların “Doğru Bilgi Verdiğini Düşünüyorum” sorusuna ilişkin verdiği cevaplar ise; %11,4’ kesinlikle katılmıyorum, %28,1’i katılmıyorum, %33,1’i kararsızım, %23,5’i katılıyorum ve %4,9’u kesinlikle katılıyorum oranlarında olmuştur.

4.3.2. Yoğun İlgi Görüyor ve Benzeri Mesajlarla Karşılaşılan Platformlara İlişkin Bulgular

Yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlarla karşılaşılan platformları belirlemek üzere katılımcılara anket çalışmasında matris değerlendirme leği uygulanmıştır. Ölçekte “Mobil Uygulamalar (Cep Telefonu, Tablet vb.), Web Siteleri, Dijital Oyun Platformları (PlayStation, Xbox, vb.), Mağaza Vitrinleri, Basılı Tasarımlar (Afiş, Katalog, Billboard, Gazete, vb.), TV Yayınları (Reklam Filmleri, Alt Bantlar) ve Diğer Ortamlar olmak üzere toplam 7 platform seçeneği sunulmuştur. Elde edilen bulgulara ilişkin bilgiler Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 4.

Katılımcıların Yoğun İlgi Görüyor ve Benzeri Mesajlar İçeren Tasarımlarla Karşılaştığı Platformlara İlişkin Görüşleri

	Fikrim Yok (%)	Hiçbir Zaman (%)	Nadiren (%)	Bazen (%)	Sıklıkla (%)	Her Zaman (%)
Mobil Uygulamalarda	6 (%1,5)	5 (%1,2)	21 (%5,2)	74 (%18,3)	185 (%45,7)	114 (%28,1)
Web Sitelerinde	7 (%1,7)	6 (%1,5)	22 (%5,4)	82 (%20,2)	188 (%46,4)	100 (%24,7)
Dijital Oyun Platformlarında	164 (%40,5)	72 (%17,8)	55 (%13,6)	58 (%14,3)	39 (%9,6)	17 (%4,2)
Mağaza Vitrinlerinde	79 (%19,5)	152 (%37,5)	64 (%15,8)	56 (%13,8)	38 (%9,4)	16 (%4)
Basılı Tasarımlarda	83 (%20,5)	159 (%39,3)	54 (%13,3)	61 (%15,1)	33 (%8,1)	15 (%3,7)
TV Yayınlarında	89 (%22)	125 (%30,9)	63 (%15,6)	65 (%16)	40 (%9,9)	23 (%5,7)
Diğer Ortamlarda	226 (%55,8)	60 (%14,8)	34 (%8,4)	50 (%12,3)	24 (%5,8)	11 (%2,7)

Tablo 11’de araştırmaya katılanların yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar içeren tasarımlara karşılaştıkları platformlara ilişkin bulgular sunulmuştur. Katılımcıların görüşleri Mobil Uygulamalarda, Web Sitelerinde, Dijital Oyun Platformlarında, Mağaza Vitrinlerinde, Basılı Tasarımlarda, TV Yayınlarında ve Diğer Ortamlarda olmak üzere 7 farklı platform altında alınmıştır. Mobil uygulamalara yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %1,5’i fikrim yok, %1,2’si hiçbir zaman, %5,2’si nadiren, %18,3’ü bazen, %45,7’si sıklıkla ve %28,1’i her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. Web sitelerine yönelik bulgulara göre ise katılımcıların %1,7’si fikrim yok, %1,5’i hiçbir zaman, %5,4’ü nadiren, %20,2’si bazen, %46,4’ü sıklıkla, %24,7’si her zaman oranlarında yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaşmaktadırlar. Dijital Oyun Platformlarına yönelik bulgulara göre katılımcıların %40,5’i fikrim yok, %17,8’i hiçbir zaman, %13,6’sı nadiren, %14,3’ü bazen, %9,6’sı sıklıkla, %4,2’si her zaman oranlarında en çok satan, en beğenilen, en çok tercih edilen, sanatçının seçimi ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaşmaktadırlar. Mağaza Vitrinlerine yönelik bulgulara göre katılımcıların %19,5’i fikrim yok, %37,5’i hiçbir zaman, %15,8’i nadiren, %13,8’i bazen, %9,4’ü sıklıkla, %4’ü her zaman oranlarında yoğun ilgi görüyor ve benzeri mesajlar içeren tasarımlara karşılaşmaktadırlar. Basılı Tasarımlara yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %20,5’i fikrim yok, %39,3’ü hiçbir zaman, %13,3’ü nadiren, %15,1’i bazen, %8,1’i sıklıkla ve %3,7’si her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir. TV Yayınlarına yönelik bulgulara göre katılımcıların %22’si fikrim yok, %30,9’u hiçbir zaman, %15,6’sı nadiren, %16’sı bazen, %9,9’u sıklıkla, %5,7’si her zaman oranlarında en çok satan, en beğenilen, en çok tercih edilen, sanatçının seçimi ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla karşılaşmaktadırlar. Diğer Ortamlara yönelik edilen bulgulara göre katılımcıların %55,8’i fikrim yok, %14,8’i hiçbir zaman, %8,4’ü nadiren, %12,3’ü bazen, %5,8’i sıklıkla ve %2,7’si her zaman oranlarında görüş belirtmişlerdir.

4. SONUÇ

Bu araştırmada, anket formu aracılığıyla karanlık örüntü örneği olduğu öngörülen çeşitli tasarımlara dair veriler toplanmıştır. Bu tasarımlar; kıtlık mesajları içeren, geri sayım saatleri barındıran, yoğun ilgi gördüğü iddia edilen örneklerden oluşmaktadır. Karanlık örüntülere yönelik yürütölen bu araştırmanın planlama sürecinde, literatürde sıklıkla karşılaşıldığı belirlenen karanlık örüntü tiplerine yönelik olarak ölkemizdeki dijital platformlar üzerinde betimsel taramalar gerçekleştirilmiş ve hizmet sağlayıcıların karanlık örüntü kullanıp kullanmadıklarına dair kullanıcı tarafından kanıtlanabilir veriler elde edilmiştir.

Katılımcıların geri sayım saati ve benzeri sınırlı süre belirten tasarımlarla sıklıkla karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların çoğunun bu arayüz tasarımlarının doğru bilgi vermediğine yönelik görüş belirttiği tespit edilmiştir; ancak yüksek bir oranda katılımcının bu konuda kararsız olduğu da görölmüştür. Bu arayüzlerin katılımcıların kararlarını etkileme durumları değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğunun kararlarını etkilediği belirlenmiştir. Sınırlı süre belirten tasarımlarla en fazla mobil uygulamalarda ve web sitelerinde karşılaşıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, geri sayım saati ve benzeri mesajlar içeren tasarımların animasyon içermesi ve dijital platformlarda daha olanaklı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca, dijital oyun platformları, mağaza vitrinleri ve TV yayınlarında da ortalama düzeyde sınırlı süre belirten mesajlarla karşılaşıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, birçok televizyon reklamının ve mağaza vitrinlerinde yer alan afişlerin "son 3 gün", "son bir hafta" şeklinde sıklıkla kullandıkları tasarımlarla ilişkilendirilebilir.

Son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımların sonuçlarına göre, katılımcıların çoğunluğu (%51,1) son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla sıklıkla karşılaştıklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, %29,9'u bu tür tasarımlarla her zaman karşılaştıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların sadece %2,7'si nadiren bu tür tasarımlarla karşılaştıklarını belirtirken, %16,3'ü bazen karşılaştıklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda bu karanlık örüntü tipinin çok fazla kullanıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu tasarımların kullanıcı kararlarını etkileyip etkilemediğine yönelik bulgular, katılımcıların %37'sinin bu tür mesajların kararlarını etkilediğini belirtmesiyle desteklenmiştir. Ayrıca, %28,4'ü bu tür mesajların doğru bilgi verdiğini düşünmektedir. Öte yandan, %22'si kararlarının etkilenebilmesi konusunda kararsız kalırken, %30,6'sı mesajların doğruluğu konusunda kararsızdır. Kararsızlık durumunun dikkate değer bir oranda çıkmasına rağmen kullanıcılar seçenekler arasında en fazla oranda kararlarının etkilenebileceğini belirtmişlerdir. Bu durum kullanıcıların hizmet sağlayıcının sunduğu bilgilere inanma eğiliminde olduğunu gösterebilir. Platform bazında yapılan değerlendirmede, katılımcıların mobil uygulamalarda (%44,7 sıklıkla, %34,8 her zaman) ve web sitelerinde (%44,2 sıklıkla, %32,3 her zaman) bu tür tasarımlarla en sık karşılaştıkları görölmüştür. Dijital oyun platformları, mağaza vitrinleri, basılı tasarımlar ve TV yayınları gibi diğer platformlarda ise daha düşük karşılaşma oranları tespit edilmiştir. Bu veriler, kullanıcıların son ürün ve benzeri mesajlar içeren tasarımlarla sıklıkla karşılaştığını ve bu tür mesajların karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle mobil uygulamalar ve web sitelerinde yoğunlaşan bu karşılaşmalar, dijital pazarlama stratejilerinin etkinliğini ve kullanıcı davranışlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, işletmelerin kullanıcı deneyimini optimize ederek, bu tür tasarımların doğru ve etkili kullanımını sağlamaları, müşteri memnuniyeti ve sadakatini artırmada kritik bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonuçları, "yoğun ilgi görüyor" ve benzeri mesajlar içeren tasarımların kullanıcılar arasında oldukça yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların %46,4'ü (188 kişi) bu tür tasarımlarla sıklıkla karşılaştığını ve %26,2'si (106 kişi) her zaman karşılaştığını ifade etmiştir. Bu durum, bu tür tasarımların dijital platformlarda yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Buna karşılık, yalnızca %1,7'lik (7 kişi) bir kesimin nadiren bu tür tasarımlarla karşılaştığını belirtmesi, bu uygulamaların kullanıcı deneyiminde ne kadar yaygın ve etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlara göre, "yoğun ilgi görüyor" ve benzeri mesajlar içeren tasarımların kullanıcıların kararlarını etkileyebileceği, ancak bu etkinin sınırlı olduğu söylenebilir. Katılımcıların %41'i bu tür tasarımların kararlarını etkilediğini belirtirken, %37,8'i ise etkilemediğini ifade etmiştir. Ayrıca, doğru bilgi verme konusunda ciddi bir güvensizlik söz konusudur; katılımcıların %39,5'i bu mesajların doğru bilgi vermediğini düşünürken, %33,1'i kararsız kalmıştır. "Yoğun ilgi görüyor" ve benzeri mesajlar içeren tasarımların en sık mobil uygulamalar ve web sitelerinde karşılaşıldığı görölmüştür. Katılımcıların yaklaşık %70'i mobil uygulamalarda ve web sitelerinde bu tür tasarımlarla sıklıkla veya her zaman karşılaştıklarını belirtmiştir. Buna karşılık, dijital oyun platformları, mağaza vitrinleri, basılı tasarımlar ve TV yayınlarında bu tür tasarımlarla karşılaşma oranları daha düşüktür. Özellikle dijital oyun platformlarında, mağaza

vitrinlerinde ve diğer ortamlarda katılımcıların önemli bir kısmı, bu tür tasarımlarla karşılaşmadığını veya bu konuda fikir sahibi olmadığını ifade etmiştir. Bu veriler, dijital platformların bu tür mesajlarla kullanıcıları etkileme potansiyelinin yüksek olduğunu ve diğer platformların bu konuda daha az etkili olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, P., & Vaidyanathan, R. (2003). Use it or lose it: Purchase acceleration effects of time-limited promotions. *Journal of Consumer Behaviour*, 2(4), 393-403. <https://doi.org/10.xxxx>
- Bizer, D., & Schindler, R. M. (2005). Price presentation in e-commerce: How the format of price information influences perceived price and purchasing intentions. *Journal of Consumer Psychology*, 15(2), 141-149. https://doi.org/10.1207/s15327663jcp1502_6
- Bösch, F., Büttner, M., Diaz, J., Herbold, H., & Lampert, C. (2016). Dark patterns at scale: Findings from a crawl of 11,000 shopping websites. *Proceedings of the 25th International World Wide Web Conference*. <https://doi.org/10.1145/2872427.2883068>
- Brignull, H. (2010, Eylül 9). Dark patterns. *Dark Patterns*. <https://www.darkpatterns.org>
- Brignull, H. (2013). Dark patterns: Deceptive design choices on the web. *Dark Patterns*. Retrieved from <https://www.darkpatterns.org>
- Brownlee, A. (2016). Dark patterns: A web designer's guide to persuasive technologies. *Journal of Web Design*, 15(3), 45-58. <https://doi.org/10.1234/jwd.2016.01503>
- Brownlee, A. (2016). The impact of dark patterns on web design. In J. White (Ed.), *Web design strategies* (pp. 102-116). Academic Press
- Cialdini, R. B. (2009). *Influence: The psychology of persuasion* (Rev. ed.). Harper Business.
- Conti, M., & Sobieski, M. (2010). Dark patterns in web and mobile interfaces. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 38(2), 341-354. <https://doi.org/10.1111/j.1748-720X.2010.00466.x>
- Di Geronimo, G., Braz, C. R., Fregnan, F., Palomba, F., & Bacchelli, A. (2020). App stores and dark patterns: An empirical study on Android market. *Proceedings of the 24th International Conference on Program Comprehension*, 179-190. <https://doi.org/10.1145/3360565.3360583>
- Fogg, B. J. (1999). Persuasive computers: Perspectives and research directions. In Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (pp. 225-232). ACM. <https://doi.org/10.1145/302979.303028>
- Garrett, J. J. (2011). *The elements of user experience: User-centered design for the web and beyond* (2nd ed.). Pearson Education.
- Gray, B. H., Buchan, R. C., Cranor, L. F., & Parkes, D. C. (2020). The emperor's new dark patterns. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-14. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376350>
- Gray, B. H., Buchanan, R. C., & Frase, J. B. (2018). Dark patterns at scale: Findings from a crawl of 10,000 shopping websites. *Proceedings of the 27th International Conference on World Wide Web*, 1159-1168. <https://doi.org/10.1145/3178876.3186025>
- Gray, K., Ambady, N., Lowenthal, W., & Dey, T. (2018). Manipulative patterns in e-commerce interfaces: A psychological perspective. *Journal of Interactive Marketing*, 42(3), 35-50. <https://doi.org/10.xxxx>
- Inman, J. J., & McAlister, L. (1994). Do coupon expiration dates affect consumer behavior? *Journal of Marketing Research*, 31(3), 423-428. <https://doi.org/10.xxxx>
- Kight, D., & Gram-Hansen, B. (2019). Growth hacking and digital manipulation: Digital marketing and ethics in the age of the data economy. *Media and Communication*, 7(3), 1-11. <https://doi.org/10.17645/mac.v7i3.2161>

- Lacey, J., & Caudwell, J. (2019). The ethics of dark patterns. *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*. <https://doi.org/10.24251/HICSS.2019.372>
- Lewis, G. (2014). Dark patterns: Deceptive by design. *UX Matters*. Retrieved from <https://www.uxmatters.com>
- Maier, A. L., & Harr, J. (2020). Dark patterns and privacy: The engagement–privacy trade-off in online behavioral advertising. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-13. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376378>
- Mathur, A., Acar, G., Friedman, B., Lucherini, A., Mayer, C., Chetty, M., & Narayanan, A. (2019). Detecting dark patterns at scale. *Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-14. <https://doi.org/10.1145/3290605.3300322>
- Mathur, A., Kshirsagar, S., & Mayer, C. (2021). A taxonomy of dark patterns in user interfaces. *Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-13. <https://doi.org/10.1145/3411764.3445541>
- Narayan, R., Sharma, S., & Ramanujan, J. (2020). Dark patterns and their history: Manipulative design across the ages. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-14. <https://doi.org/10.1145/3332184.3344476>
- Nodder, C. (2013). *Evil by design: Interaction design to lead us into temptation*. Wiley.
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848. <https://doi.org/10.xxxx>
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness. In B. Smith (Ed.), *Behavioral economics* (pp. 45-62). Random House.
- Utz, S., Ordanini, A., Breazeal, C., & Claes, M. (2019). Nudge, influence and the dark side of social media. *Proceedings of the International Conference on Information Systems*, 1-17. <https://aisel.aisnet.org/icis2019>
- Waldman, M. (2020). Detecting dark patterns in mobile apps. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-14. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376346>
- Westin, S., & Chiasson, M. (2019). Dark patterns: Uncovering them by design. *Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-11. <https://doi.org/10.1145/3290605.3300321>

BIST Ana Sektör Endeksleri Arasındaki Bağlantılılık İlişkileri: TVP-VAR Yaklaşımı

Ayşegül TOY
Dr. Öğr. Üyesi, SCÜ İİBF Finans Bankacılık Bölümü
atoy@cumhuriyet.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2353-8906>

Makale Başvuru Tarihi : 25.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 03.03.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15069345

Özet

Anahtar Kelimeler:

*BIST endeksler,
TVP-VAR,
Volatilite Yayılım,
Sektör Endeksleri*

BIST endeksleri Türkiye ekonomisindeki piyasaların genel çerçevesini anlamak adına kullanılan önemli göstergelerdendir. Bu endeksler pazarın genel durumunu ölçen ve pazarla ilgili bilgi sağlayan rakamlardan oluşan ölçütlerdir. Bu bağlamda endekslerle ilgili yapılacak dinamik bağlantılılık analizi, ekonomik ve özellikle finansal anlamda bilgiler sağlanmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın amacı; ana sektör borsa endeksleri olan BIST mali, BIST hizmet, BIST sınai ve BIST teknoloji endeksleri arasında dinamik bağlantılılığın varlığını tespit etmek ve olası etkilerini analiz etmek bu endeksler arasındaki volatilité yayılımını inceleyerek, elde edilen bulgular ışığında yatırımcılara, akademisyenlere öneriler sunmaktır. Bu doğrultuda, 02.01.2014-31.12.2024 yılları arası günlük kapanış verileri kullanılarak bu endeksler arasındaki dinamik ilişki ve volatilité yayılımı, Zamanla Değişen Parametrelî Vektör Otoregresif (TVP-VAR, Time-Varying Parameter Vector Autoregressive) modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

Interconnectedness Relations between BIST Main Sector Indices: TVP-VAR Approach

Abstract

Keywords:

BIST indices, TVP-VAR, Volatility, Spread Sector Indices

BIST indices are important indicators used to understand the general framework of the markets in the Turkish economy. These indices measure the general condition of the market and provide information about the market. In this context, dynamic interconnectedness analysis of the indices will help to provide economic and especially financial information. The aim of this study is to determine the existence of dynamic interconnectedness among the main sector stock market indices, namely BIST financial, BIST services, BIST industrials and BIST technology indices, and to analyze the possible effects, to examine the volatility spread between these indices and to provide suggestions to investors and academicians in the light of the findings obtained. Accordingly, the dynamic relationship and volatility spillovers between these indices are analyzed using the Time-Varying Parameter Vector Autoregressive (TVP-VAR) model using daily closing data between 02.01.2014-31.12.2024.

1. GİRİŞ

Finansal sistemdeki aktörler sahip oldukları tasarrufları çeşitli iktisadi veya finansal alanlarda değerlendirip getiri elde ederek birikimlerini artırmayı amaçlamaktadırlar. Bu amaçla yatırım yapacakları varlıkların fiyatlarını, risklerini ve değişkenliğini de takip etmek gerekliliğini hissetmektedirler. Makroekonomide bu değişkenliği ifade eden kavram olan volatilité kavramı literatürde önemli bir yere sahip olup gittikçe de önem kazanmaya devam etmektedir (Huang v.d., 2019). Volatilité ya da oynaklık kavramı, finansal piyasalarda bir varlığın fiyatının ve/veya getirisinin zaman boyunca ne kadar dalgalandığını ölçer, şayet varlık yüksek oynak bir yapıya sahipse fiyatların kısa sürede büyük ölçüde değişebileceğini gösterir, düşük volatilité bir yapıdaysa daha stabil bir fiyat seyrini ifade eder (Shiller, 1992). Volatilité özellikle risk yönetimi fiyat artışları bakımından incelenme ve değerlendirme kapsamına alınmış hatta en önemli örneği de Engle (1982) tarafından oluşturulan oynaklığı zamana bağlı olarak değişen ekonomik zaman serilerinin modellenmesi metodunu yani “ARCH” (Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) modeli geliştirmesi sebebiyle Clive Granger ile 2003 yılında Nobel Ekonomi Ödülü almaya hak kazanmış olmasıdır.

Her geçen gün de gelişen ve değişen dünyada dijitalleşmenin, salgınların, küreselleşmenin, politik kararların etkisiyle veya benzer diğer faktörlere bağlı olarak artık piyasalar birbirini etkilemekte ve bu etkileşimler doğrultusunda volatilité yayılımları artmaktadır. Bu bağlamda da volatilité yayılmasını ölçebilmek ve tahmin etmeye çalışmak piyasanın risk ve belirsizlik düzeylerini öngörebilmek amacıyla yapılmaktadır (Çelik vd., 2018). Bu çalışmada da borsanın ana sektör endeksleri arasındaki volatilité yayılımları araştırılmaktadır. Borsa endeksleri pazarın genel performansını ölçen rakamları barındırır ve yatırımcılar için rehber oluşturup, şirket hisse senedi karşılaştırması yapmalarını kolaylaştıran ve piyasanın genel durumunu gösteren bir yapıya sahiptirler.

Özellikle farklı risk dinamiklerine sahip hisse senetleri ile oluşturulan endekslerin başında sektörel endeksler gelmektedir. Bu endekslerin hem kendilerine özgü risk-getiri dinamikleri hem de aralarındaki ekonomik etkileşim mekanizmasının anlaşılması, portföy kombinasyonu yapacak olan yatırımcılar için önemli bir faktör olmaktadır. Dolayısıyla, sektörel endekslerin birbirlerini hangi yönde ne derece etkilediği ve aralarındaki bağlantının yayılımını anlamak üzerine yapılan araştırmalar önemli olmakla birlikte doğru analiz edilmeleri, karar alma süreci açısından kritik bir rol oynamaktadır (Kocaarslan, 2020). Önceki literatür gözden geçirildiğinde dinamik bağlantılılık ilişkisini araştıran çalışmalar daha çok finansal varlıklar ile ilgili iken daha az çalışma endekslere odaklanmış olup Türk borsa sektör endeksleri arasındaki bağlantılılığı inceleyen çalışma sayısının çok sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bu sebeple çalışmada bu ana sektör endeksleri arasındaki dinamik bağlantılılık araştırılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Örnekleme 2014-2024 yılları arasındaki endeks kapanış değerlerinden oluşmaktadır ve Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014) tarafından literatüre kazandırılmış, akabinde Antonakakis, vd., (2020) tarafından geliştirilen Zamanla Değişen Parametrelili Vektör Otoregresif (TVP-VAR; Time Varying Parameter) modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

Makalenin geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir: Literatür bölümünde, TVP-VAR modeli ile dinamik bağlantılılık inceleyen önceki çalışmalardan bahsedilmiş ve literatürdeki boşluklar belirlenmiştir. Metodoloji bölümü, çalışmada kullanılan veri setini ve değişkenleri sunmakta ve analizin yapıldığı dönemi ve analiz yönteminin teorik çerçevesini ve uygulama süreçlerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Bulgular bölümünde, ampirik bulgulara yer verilmiş ve bulgu sonuçları şekil ve tablolarla sunulmuştur. Son olarak sonuçlar bölümü, analiz sonuçlarının açıklanması ve yorumlanması gerçekleştirilmiş, sonraki çalışmalar içinde öneriler verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Finansal piyasalarda ekonomik belirsizlik bağlamında volatilité araştırmaları üzerine yapılan çalışmalar giderek daha fazla incelenmektedir. Bu bölümde, ilgili alandaki güncel araştırmalardan örnekler sunulmuştur.

Liu ve Hamori (2021), 2005-2019 yılları arası günlük verileri kullanarak temiz enerji hissesi, teknoloji hissesi, ham petrol, doğal gaz ve yatırımcı güveninin getirilerinin ve oynaklığının bağlantılılığını, zamanla değişen parametre vektör otoregresif bağlantılılık yaklaşımına dayalı olarak araştırmışlardır. Çalışmada yatırımcı duyarlılığının temiz enerji hissesi üzerinde zayıf bir etkisi olduğunu, çalışma konusu varlıklar arasında dinamik toplam bağlantılılığın zamanla değiştiğini, toplam oynaklık bağlantılılığının finansal çalkantılı dönemlerde arttığını ve finansal çalkantılara karşı daha hassas olduğunu bulmuşlardır.

Yavuz (2023), S&P Küresel Temiz Enerji Endeksi, Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi ve BIST Sürdürülebilirlik Endeksi arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisini tespit etmek amacıyla endekslere ait 2014-2023 günlük kapanış fiyatlarını kullandığı çalışmada; S&P Küresel Temiz Enerji Endeksinin Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi ve BIST Sürdürülebilirlik endeksine ve S&P Küresel Temiz Enerji Endeksinin ise Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksine volatilité yaydığı tespit etmiştir.

Şak ve Özkaya (2022), Dolar, Euro, Altın ve BIST100 endekslerine ait günlük verileri kullanarak volatilité yayılım etkisinin hızlandığı 2000 sonrası dönemde finansal varlıkların birbiriyle etkileşimi ve aralarındaki volatilité yayılımının ortaya konmasını amaçlamışlardır. Çalışmada; Dolar, Euro, Altın ve BIST 100 endeksi arasındaki volatilité yayılım endeksi %46,9 olarak saptamışlar ve Euro ve Doların volatilité yayıcısı, Altın ve BIST 100 endeksinin volatilité alıcısı finansal varlıklar oldukları sonuçlarına varmışlardır.

Şenol ve diğerleri (2022), çalışmalarında 2016-2021 yılları arası verilerle kripto paralar ve menkul kıymet borsaları arasındaki volatilité yayılımını ele almışlardır. Kripto para getirileri ile borsa endeksleri arasında karşılıklı volatilité yayılımı olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Net volatilité yayımları açısından; S&P500 endeksinin, Ethereum ve Bitcoinin volatilité yayıcısı olduğunu Shanghai, BIST100 ve DAX endekslerinin ve Litecoin ve Ripplenin ise volatilité alıcısı olduklarını ortaya koymuşlardır.

Feng ve diğerleri (2023), GPR (Jeopolitik risk endeksi) endeksi ile G7 ve BRICS ülke pay piyasaları arasındaki ilişkiyi TVP-VAR yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Piyasada büyük şoklar olduğu savaş, finansal kriz ve COVID-19 gibi dönemlerde oynaklık endeksinin yükseldiği ve GPR'nin G7 ve BRICS ülke hisse senedi piyasaları üzerinde dinamik bağlantılılık etkisinin olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Akyıldırım ve diğerleri (2022), 2008-2021 yılları arasındaki günlük verileri kullanarak Türkiye'deki finansal varlıklar arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkilerini analiz etmek için para, tahvil, döviz, hisse senedi, emtia ve kredi riski olmak üzere ekonomi hakkında gösterge olabilecek altı piyasadan verileri kullanarak TVP-VAR analizi uygulamışlardır. Döviz piyasası ile kredi riski göstergelerinin net şok yayıcısı; para, tahvil ve emtia piyasaları göstergelerinin net şok alıcısı; hisse senedi piyasasının ise zaman içerisinde şok alıcı ve verici olarak sıklıkla değiştiği ve zaman içerisinde de nötr olduğunu tespit etmişlerdir.

Erdoğan ve Doğan (2024), çalışmalarında WUI (Dünya belirsizlik endeksi), EPU (Ekonomik politika belirsizlik endeksi) ve GPR (Jeopolitik risk) endeksleri ile BRICS ülke borsaları arasındaki ilişkiyi TVP-VAR yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analizleri sonucunda Brezilya borsasının WUI ve EPU endekslerine; Rusya borsasının WUI, EPU ve GPR endekslerine Çin borsasının ise GPR endeksine volatilité yaydığı bulmuşlardır.

Şenol ve Koç (2022), MSCI dünya endeksi, ABD 2 yıllık devlet tahvil faizi, Dolar endeksi, Ons altın, Brent petrol ve Bitcoin temel piyasaları arasındaki volatilité yayımlarını incelemeyi amaçladıkları çalışmalarında; bu piyasalar arasındaki volatilité yayılım endeksinin %30,9 olduğunu, Bitcoin'in incelenen piyasalarla volatilité ilişkisinin zayıf olduğunu faizin ise bu piyasalarda önemli volatilité yayıcısı olduğunu özellikle COVID-19 döneminde piyasalar arasındaki volatilité yayımlarının arttığını belirlemişlerdir.

Asomaning ve diğerleri (2024), jeopolitik risk (GPR) şoklarının Gana'daki ekonomik krize etkilerinin ortaya konulması amacıyla TVP-VAR yöntemi kullanarak yapmış oldukları çalışmada GPR'nin döviz rezervi, reel döviz kuru, tüketici fiyat endeksi ve borç için temel bir şok kaynağı olduğunu belirlemişlerdir.

Helmi ve diğerleri (2023), 2015- 2021 yılları arasında Merkez Bankası Dijital Para birimi (CBDC) haberlerinin finans ve kripto para piyasaları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. TVP-VAR modeli ile inceledikleri araştırma sonucunda, kripto para piyasasının Merkez Bankası dijital para duyurularına verdiği tepkilerin zaman içinde önemli ölçüde değiştiğini gözlemlemişlerdir. Zamanla değişen tahmin hatası ayrıştırılmalarına göre, CBDC ve VIX şokları, kripto para belirsizliğindeki ve Bitcoin getiri şoklarındaki varyansın çoğunun özellikle COVID-19 sürecinde olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Raza ve diğerleri (2022), COVID-19'un kripto para birimlerinin bağlantılılığı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. TVP-VAR tabanlı bağlantılılık, kripto para birimlerinin şokların net alıcısı ve ileticileri olarak değişkenlik gösterdiği ve Bitcoin , Ethereum en yüksek iletici kripto paralar olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

Bas ve diğerleri (2024), çalışmalarında Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC) endeks, dijital varlıklar ve finansal istikrar arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. Araştırmanın sonucuna göre; CBDC endeksi ile dijital varlıklar arasında zayıf ve pozitif bir bağlantılılık olduğunu yani CBDC endeksindeki hareketlerin çeşitli dijital varlıkların performansı ile yakından ilişkisinin bulunmadığını ve dijital varlık getirilerindeki değişikliklere çok az bir katkı sağladığını bulmuşlardır. Buna ek olarak CBDC'ler ile diğer finansal istikrar önlemleri arasında çift

yönlü bir bağlantılık olduğunu dolayısıyla CBDC performansındaki herhangi bir değişikliğin finansal sistemin genel istikrarını etkileyebileceğini vurgulamışlardır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'deki BIST Teknoloji, BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sınai endeksi arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisini ölçmek amaçlanmıştır. BIST Teknoloji Endeksi; savunma ve bilişim sektörlerinde, BIST Hizmetler Endeksi; çoğunluğunu perakende sektörünün oluşturduğu tüm hizmet sektörlerini içeren şirketlerin, BIST Mali Endeksi; oransal olarak en çok bankaların olduğu mali sektördeki şirketlerin ve BIST Sınai Endeksi; sanayi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin hisse senedi fiyatlarının zaman içinde meydana gelen genel eğilimleri hakkında piyasa paydaşlarına bilgi sağlamaktadır. Analizin yapıldığı dönemde BIST Teknoloji Endeksinde 38 şirket, BIST Hizmetler Endeksinde 123 şirket, BIST Mali Endeksinde 140 şirket ve BIST Sınai Endeksinde 235 şirket bulunmaktadır. Zamanla değişen sektörel bağımlılık yapısını değerlendirmek amacıyla bu endekslere ait veriler EVDS (Merkez Bankası) veri merkezinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan BIST endeksleri için logaritmik getiriler hesaplanmıştır. Bu çalışmada 02/01/2012 ile 31/01/2024 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılmıştır. Çalışmada bu ana endeksler arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkileri Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014) tarafından literatüre kazandırılmış, sonrasında Antonakakis, vd., (2020) tarafından geliştirilmiş Zamanla Değişen Parametrelili Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

TVP-VAR modelinin denklemi şu şekildedir (Antonakakis vd., 2020);

$$Y_t = A_t Y_{t-1} + u_t \quad u_t \sim N(0, S_t) \quad (1)$$

$$vec(A_t) = vec(A_{t-1}) + v_t \quad v_t \sim N(0, R_t) \quad (2)$$

Bu denklemlerdeki Y_t , $N \times 1$ koşullu oynaklık vektörünü, Y_{t-1} ise gecikmeli koşullu vektörünü temsil eder. u_t $N \times N$ zamanla değişen varyans-kovaryans matrisi iken A_t ve S_t $N \times N$ boyutlu zamanla değişen katsayı matrisleridir. Bu zamanla değişen katsayılar ve hata kovaryansları, Diebold ve Yılmaz'ın (2014) genelleştirilmiş bağlantılılık prosedürünü tahmin etmek için kullanılmakta ve bu prosedür, Koop ve diğerleri (1996) tarafından tasarlanmış olup genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonlarına (σ_{ijt}^g) ve Pesaran ve Shin (1998) ve genelleştirilmiş tahmin hatası varyans ayrıştırılmaları ($\tilde{\gamma}_{ijt}^g(J)$) üzerine kuruludur. Değişkenler arasındaki bağlantılılık ilişkisiyi ortaya koyan toplam bağlantılılık endeksi, denklem 3'te gösterilmiştir (Antonakakis ve Gabauer, 2017):

$$C_t^g(J) = \frac{\sum_{i,j=1, i \neq j}^N \tilde{\gamma}_{ijt}^g(J)}{\sum_{i,j=1}^N \tilde{\gamma}_{ijt}^g(J)} * 100 \quad (3)$$

$$= \frac{\sum_{i,j=1, i \neq j}^N \tilde{\gamma}_{ijt}^g(J)}{N} * 100 \quad (4)$$

Denklem 3 teki toplam bağlantılılık endeksi yaklaşımı, bir değişkendeki şokun diğer değişkenlere nasıl yayıldığını gösterir. Başlangıç olarak, değişken i'nin şokunu diğer tüm değişkenler j'ye aktardığı durumu ele alan ve diğerlerine toplam yönlü bağlantılılık olarak adlandırılan duruma bakılır. Bu durum şu şekilde tanımlanır:

$$C_{i \rightarrow j, t}^g(J) = \frac{\sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\gamma}_{j, i, t}^g(J)}{\sum_{i=1}^N \tilde{\gamma}_{j, i, t}^g(J)} * 100 \quad (5)$$

Bir sonraki aşamada, değişken j'den alınan yönlü bağlantılılık değişkeni i hesaplanır, buna diğerlerinden toplam yönlü bağlantılılık olarak adlandırılır ve şu şekilde açıklanır:

$$C_{i \leftarrow j, t}^g(J) = \frac{\sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\gamma}_{i, j, t}^g(J)}{\sum_{i=1}^N \tilde{\gamma}_{i, j, t}^g(J)} * 100 \quad (6)$$

Son aşamada, değişken 'in gücü veya tüm değişkenlerin ağı üzerindeki etkisi olarak ifade edilebilecek net toplam yönlü bağlantılılık elde ederiz. Bunun için diğerlerine olan toplam yönlü bağlantılılık, diğerlerine ait toplam yönlü bağlantılılıktan çıkarılır.

$$C_{i,t}^g = C_{i \rightarrow j,t}^g(J) - C_{i \leftarrow j,t}^g(J) \quad (7)$$

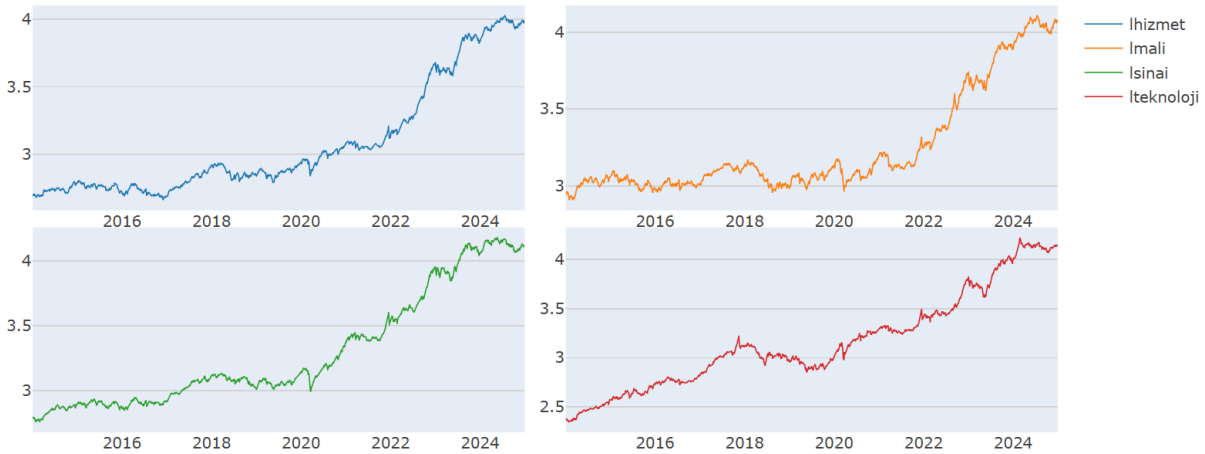
$C_{i,t}^g$ yani değişken 'in net toplam yönlü bağlantılılığı pozitifse, bu değişken 'in ağdan etkilenmekten daha çok, ağı etkilediği manasına gelmekte iken; net toplam yönlü bağlantılılık negatifse, bu değişken 'in ağ tarafından yönlendirildiği anlamını taşır.

4. BULGULAR

Bu bölümde çalışmada kullanılan borsa endeksleri arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkileri TVP-VAR modeli ile analiz edilmiştir.

Şekil 1; BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sınai ve BIST teknoloji sektör endeksleri için logaritmik fiyat serilerini göstermektedir. Seriler 2 Ocak 2014 ile 31 Ocak 2024 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatlarını içermektedir. Veriler EVDS veri merkezinden temin edilmiştir. İncelenen zaman boyunca endekslerdeki dalgalanmanın ve oynaklık trendlerinin varlığı görülmektedir.

Şekil 1. Fiyat Serileri Zaman Yolu Grafikleri

Tablo 1’de serilere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Jargue-Bera testi sonucuna göre volatilité serileri normal dağılmamaktadır. Çarpıklık ve basıklık değerlerine göre serinin oynaklığa meyilli olduğu görülmektedir. Özellikle, teknoloji endeksinin ikinci sırada da hizmet sektörünün çarpıklığı ve aşırı basıklığı oldukça yüksektir ve bu da teknoloji sektöründeki piyasanın ani dalgalanmalara maruz kalabileceğini göstermektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Varyans	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	N
İhizmet	3.079	0.168	9.001***	112.246***	1485086.488***	2759
İmali	3.249	0.116	6.636***	60.218***	436951.105***	2759
İsınai	3.294	0.191	8.409***	97.744***	1130411.365***	2759
İteknoloji	3.161	0.237	8.826***	128.075***	1920802.128***	2759

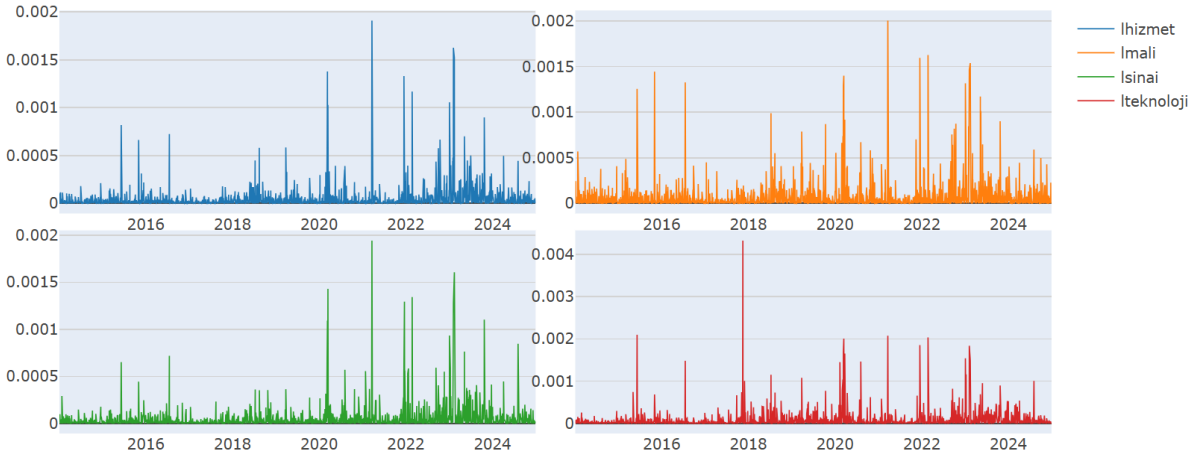
Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin durağanlıkları ADF birim kök testi ile test edilmiştir. Birim kök sınavı sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Sonuçlara göre değişkenler seviyede durağan değildir ancak birinci farkta durağandır.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Bulguları

	Düzye	lhizmet	lmali	lsinai	lteknoloji
Sabitli	t-ist.	0.999	0.999	0.997	0.980
Sabitli ve Trendli	t-ist.	0.970	0.985	0.895	0.889
Sabitsiz ve Trendsiz	t-ist.	1.000	0.999	1.000	1.000
	Birinci Fark	d(lhizmet)	d(lmali)	d(lsinai)	d(lteknoloji)
Sabitli	t-ist.	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***
Sabitli ve Trendli	t-ist.	0.000*	0.000**	0.000**	0.000***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-ist.	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***

Şekil 2’de BIST endekslerine ait volatilité serileri yer almaktadır. En yüksek volatilité BIST mali endeksindedir. Teknoloji endeksinin Covid döneminden sonra volatilitésinin çok yükselmediği bunun aksine hizmet ve sinai endekslerinin Covid döneminden sonra daha volatil oldukları görülmektedir. Salgının etkisinden de kaynaklı olabileceği gibi 2018 krizi ve 2022 Ukrayna Rusya savaşının da daha volatil bir yapı oluşturması muhtemeldir.

Şekil 2. Değişkenlere Ait Volatilité Serileri

Tablo 3’te 2014-2024 çalışma dönemi kapsamında, BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sinai ve BIST Teknoloji endeksleri arasındaki dinamik ve çift yönlü ilişki kapsamlı bir şekilde ortaya konmuştur.

Tablo 3.’e göre BIST hizmet endeksi değişkeninde ortaya çıkan oynaklığın %39’u kendisi ile açıklanırken %61’i diğer değişkenler ile açıklanmaktadır. Diğer tüm değişkenler içerisinde, varyansında meydana gelen değişimi en az açıklayan değişken hizmet endeksinin kendisidir. Bu değişken en çok BIST sinai endeks değişkeninden volatilité alırken en az da teknoloji endeks değişkeninden volatilité almaktadır.

BIST mali endeks değişkenindeki volatilité değişiminin %40.09’u kendisi ile açıklanırken, %59.91’i diğer değişkenlerle açıklanmaktadır. Bu değişken en çok hizmet endeks değişkeninden volatilité alırken en az da teknoloji endeks değişkeninden volatilité almaktadır.

BIST sinai endeksi değişkeni oynaklığın %39.43’ü kendisiyle açıklanırken %60,57’si diğer endeks değişkenleriyle açıklanmaktadır. Bu değişken BIST mali endeksinde de olduğu gibi en çok hizmet endeks değişkeninden volatilité alırken en az da teknoloji endeks değişkeninden volatilité almaktadır.

BIST teknoloji endeksi oynaklığı %47.23'ü kendisi ile açıklanırken %52.77'si diğer endekslerle açıklanmaktadır. Dolayısıyla tüm değişkenler içerisinde, varyansında meydana gelen değişimi en çok açıklayan değişken yine teknoloji endeksinin kendisidir. Bu değişken en çok BIST sınai endeks değişkeninden volatilitite alırken en az da BIST mali endeks değişkeninden volatilitite almaktadır.

Tabloda görüldüğü üzere BIST hizmet, mali ve sınai endeksler benzer şekilde benzer oranlarda kendileriyle açıklanan bir volatilititeye sahiptirlerdir. Ayrıca diğer endekslerden etkilenme oranları da benzerlik göstermektedir. Tabloya bakıldığında Teknoloji endeksi ise en çok kendisi ile açıklanan oynaklığa sahiptir.

Bunun yanı sıra da %63.86'lük bir oranda en çok volatilitite yayan değişken Hizmet endeks değişkeni olmuştur. BIST mali endeks %59.67, BIST sınai endeks %63.78 ve BIST teknoloji endeksi %46.94 başkalarını etkilemekte yani volatilitite yaymaktadır.

BIST hizmet endeksi %63,86 etkilemekte ve %61 etkilenmektedir. Net değer bu bağlamda pozitif değer olan 2.86 bulunur. Etkileme gücü etkilenme gücünden daha büyük olması zaten pozitiflikle açıklanan bir durumdur.

BIST mali endeks diğerlerini %59.67 etkiliyorken %59.91 de etkileniyor. Etkilenme gücü etkileme gücünden daha büyük olduğundan net değer -0.24 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla tablo sonucuna göre teknoloji endeksinden sonra ikinci sırada volatilitite alıcısı durumunda olduğu gözlenmektedir.

BIST sınai endeks diğer değişkenleri %63.78 etkiliyorken %60.57 etkileniyor. Net volatilitite bakımında 3.21 etkileme gücü daha etkilenme gücünden daha fazla. Ek olarak tablo sonuçlarına göre inceleme konusu serilerde BIST sınai endeks değişkeni %63.78 oranla en çok ikinci volatilitite yayan değişken olduğu görülmektedir.

BIST Teknoloji endeksi %46.94 etkiliyorken 52.77 etkileniyor. Net değer -5.83 olduğundan etkilenme gücü daha fazla. Yani volatilititeyi en çok alan değişken böylece teknoloji endeksi olduğu görülmektedir.

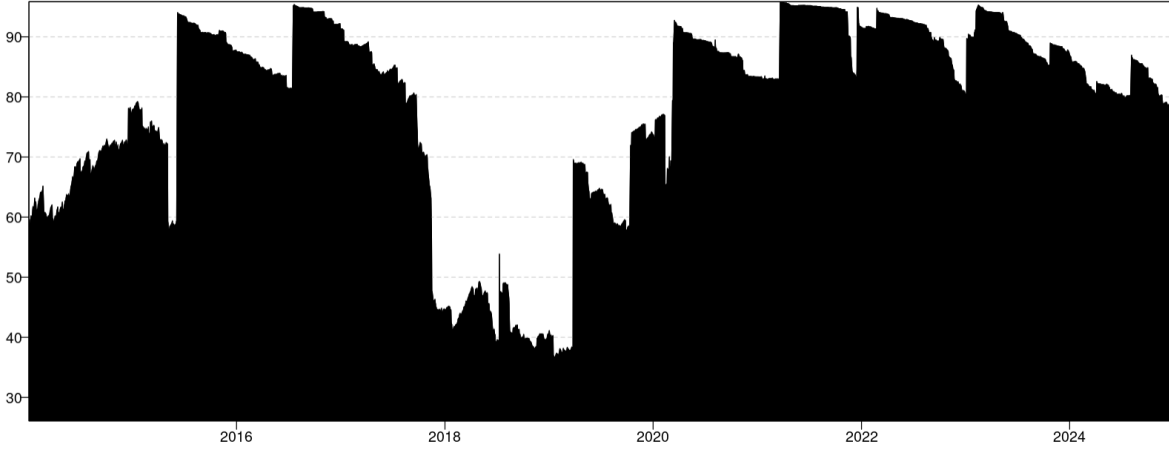
Toplam bağlantılılık değişkenler arasındaki volatilitite yayılımının toplamıdır. Buradaki dört endeks arasındaki toplam bağlantılılık ve değişkenlerin birbirlerine olan volatilitite yayımları ortalaması 58.56 bulunmuştur.

Tablo 3: BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sınai ve BIST Teknoloji Endeksleri Arasındaki Dinamik Çift Yönlü Bağlantılılık

	BIST Hizmet	BIST Mali	BIST Sınai	BIST Teknoloji	Diğerlerinden (FROM)
BIST Hizmet	39.00	22.21	22.58	16.21	61.00
BIST Mali	22.95	40.09	22.57	14.39	59.91
BIST Sınai	22.52	21.71	39.43	16.34	60.57
BIST Teknoloji	18.39	15.74	18.63	47.23	52.77
Diğerlerine (TO)	63.86	59.67	63.78	46.94	234.25
Kendisiyle birlikte	102.86	99.76	103.21	94.17	TCI
NET	2.86	-0.24	3.21	-5.83	78.08/58.56

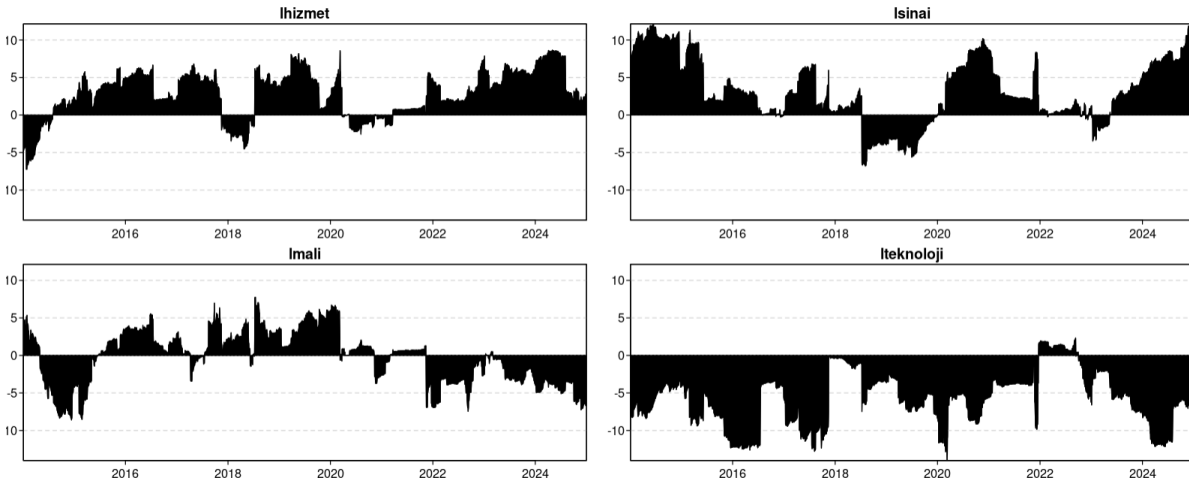
Şekil 3'te çalışmada incelenen dört borsa endeksi arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkileri TVP-VAR modeli ile incelenmiştir. Şekilde görüldüğü üzere 2017 yılına kadar dönem azalma olsa dahi oranda yükseliş trendli bir volatil durum söz konusu iken, 2017 ve COVID 19 başlangıç dönemleri arasında oynaklık azalmış ama pandeminin başlaması ile birlikte değişkenler arasında dinamik bağlantılılık ilişkileri yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Şekil 3. BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sınai ve BIST Teknoloji Endeksleri Arasındaki Dinamik Toplam Bağlantılılık

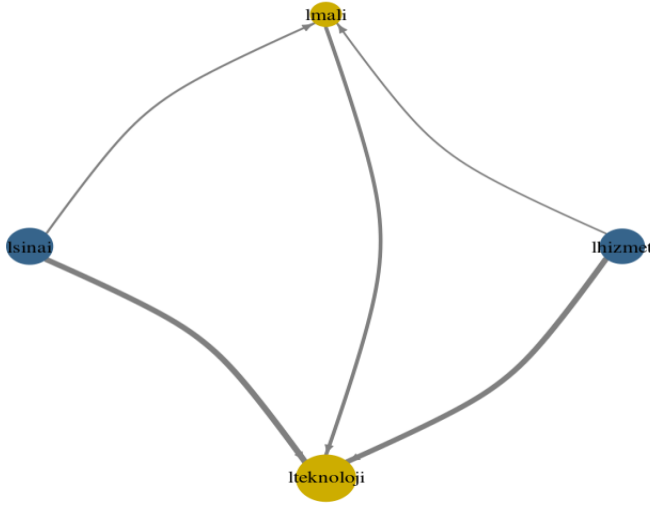
Şekil 4. Net Toplam Yönlü Bağlantılılık sonuçları yer almıştır. Şekilde y eksenindeki değer 0'dan büyük olması değişkenin net şok yayıcı olduğunu, 0'dan küçük olması ise net şok alıcı olduğunu göstermektedir. Elde edilen veriler gözden geçirildiğinde, şekilde görüldüğü üzere araştırma konusu olan dört borsa endeksinin volatilitelere yaydıkları veya aldıkları durumlar açıkça ortaya konmaktadır. İlk üç değişkene bakıldığında, zaman zaman volatilitelere alıcısı oldukları zaman zamanda volatilitelere yayıcısı oldukları aynı zamanda da Covid19 dönemlerinden etkilendikleri ve bu pandemi öncesi sonrası dönemlerinde şok alıcı/yayıcı durumlarının değiştiği de görülmektedir. Teknoloji endeks değişkeni ise çoğunlukla 0'ın altında bir değer seyretmekte ve çoğunlukla volatilitelere alıcısı olduğu gözlenmektedir.

Şekil 4. BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sınai ve BIST Teknoloji Endeksleri Arasındaki Net Toplam Yönlü Bağlantılılık Grafikleri

Şekil 5'te çalışmada konu olan borsa endekslerinin volatilitelere yayılımları ağ grafiği gösterilmektedir. Şekilde mavi renkli daireler etkileyen varlıkları, sarı renkli daireler etkilenen varlığı göstermektedir. BIST sınai ve BIST hizmet endeks değişkenleri etkileyen, BIST teknoloji ve BIST mali endeks değişkeni etkilenen endekslerdir. Ayrıca şekildeki oklar volatilitelere yayılımının yönünü ve gücünü ifade ederken kalınlıkları artıka volatilitelere yayılımı düzeyi artmaktadır. Bu bakımdan BIST teknoloji endeksinin en çok etkilenen olduğu, en çok etkileyen endeksinde hizmet endeksi olduğu görülmektedir. Hizmet değişkeni en çok mali değişkenine volatilitelere yaymaktadır.

Şekil 5. Değişkenler Arasındaki Bağlantılılık Ağı

4. SONUÇ

Borsa İstanbul (BIST) hizmet, mali, sınai ve teknoloji endeksleri, Türkiye finans piyasalarının yapısını ve performansını analiz etmek açısından büyük öneme sahiptir. Bu endeksler, sektörel bazda ekonomik faaliyetlerin ve piyasa dinamiklerinin anlaşılmasına yönelik kritik göstergeler sunar. Çalışmanın temel amacı, 02.02.2014-31.12.2024 yılları arasındaki günlük veriler kullanılarak, BIST mali BIST hizmet, BIST sınai ve BIST teknoloji endeksleri arasındaki volatilité yayılımını inceleyerek, elde edilen bulgular ışığında yatırımcılara, akademisyenlere öneriler sunmaktır. Bu doğrultuda, bu endeksler arasındaki dinamik ilişki ve volatilité yayılımı, Zamanla Değişen Parametrelili Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında, ilk olarak değişkenlerin günlük logaritmik getirileri hesaplanmış ve ardından bu serilerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla birim kök testleri gibi durağanlık analizleri gerçekleştirilmiştir. Durağanlık sağlandıktan sonra, zamanla değişen parametrelere sahip vektör otoregresif (TVP-VAR) modeli, durağan hale getirilmiş getiri serilerine uygulanmıştır.

Çalışmada değişkenler arasında sınai endeksinin net volatilité yayıcı olarak gözlemlenmektedir. Teknoloji endeksinin ise genel volatilité alıcı olduğu söylenebilir. Bu netice bu endeksin diğer endekslere göre daha kırılğan bir yapıda olduğu şeklinde ifade edilebilir. Bu sonuçlar bağlamında toplam dinamik bağlantı sonuçları çok düşük değerlerde olmadığından bu borsa endeksleriyle oluşturulacak yatırım portföylerinin yüksek risk barındıracağı sonucuna işaret etmektedir. Volatilité yayılımı bakımından özellikle bu endekslerin oynaklık anlamında risk taşıma potansiyelleri olduğundan portföylerine alırken bu oynak yapıya dikkat çekmeleri gerekebilir. Çalışmada Covid 19 pandemi döneminde volatilité yayılımının arttığı gözlenmiştir buda küresel olayların volatilité yayılımını arttırdığını işaret etmektedir. Sonuçlar genel olarak değerlendirmek gerekirse, borsa endeksleri birbirleri arasında dinamik bağlantılığa sahip olduklarından, pandemi dönemlerinde yayılımın etki ve yönünün değiştiğinden ve kendi iç piyasa dalgalanmalarından etkilendikleri sonucuna varılmıştır. İlerde yapılacak çalışmalarda farklı borsa endeksleriyle veya farklı ülkeler borsa endeksleri ile ilgili incelemeler yapılarak akademik katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Akyıldırım, E., Güneş, H., & Çelik, İ. (2022). Türkiye’de Finansal Varlıklar Arasında Dinamik Bağlantılılık: TVP-VAR Modelinden Kanıtlar. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(2), 346-363.

- Antonakakis, N. & Gabauer, D. (2017). Refined Measures of Dynamic Connectedness Based on TVPVAR (MPRA Working Paper No. 78282). Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/78282/>
- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Gabauer, D. (2020). Refined Measures of Dynamic Connectedness Based on Time-Varying Parameter Vector Autoregressions. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(4), 84.
- Asomaning, K. O., Hamayoon, S., & Uche, E. (2024). A TVP-VAR Assessment of The Spillover Effects of Geopolitical Risk Shocks on Macroeconomic Variability: A Study of The Ghanaian Economy. *Future Business Journal*, 10(1), 55.
- Bas, T., Malki, I., & Sivaprasad, S. (2024). Connectedness Between Central Bank Digital Currency Index, Financial Stability and Digital Assets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 92, 101981.
- Çelik, İ., Özdemir, A., & Gülbahar, S. D. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerde Getiri ve Volatilite Yayılımı: NIMPT Ülkelerinde VAR-EGARCH Uygulaması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (636), 9-24.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2009). Measuring Financial Asset Return and Volatility Spillovers, With Application to Global Equity Markets. *The Economic Journal*, 119 (534), 158–171.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2012). Better to Give Than to Receive: Predictive Directional Measurement of Volatility Spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28 (1), 57–66.
- Diebold, F. X. and Yılmaz, K. (2014). On The Network Topology of Variance Decompositions: Measuring the connectedness of financial firms. *Journal of Econometrics*, 182(1):119–134.
- Engle, R. (1982). ARCH With Estimates of Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007.
- Erdoğan, B., & Dogan, M. (2024). Jeopolitik Risk ve Belirsizlik Endeksleri ile BRICS Borsaları Arasındaki Volatilite Yayılımları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 258-273.
- Feng, Z., Liu, X., ve Yao, Y. (2023). “Impact of Geopolitical Risk on The Volatility Spillovers Among G7 and BRICS Stock Markets”, *Procedia Computer Science*, 221, 878-884.
- Helmi, M. H., Çatık, A. N., & Akdeniz, C. (2023). The Impact of Central Bank Digital Currency News on The Stock and Cryptocurrency Markets: Evidence from the TVP-VAR Model. *Research in International Business and Finance*, 65, 101968.
- Huang, D., Schlag, C., Shaliastovich, I., & Thimme, J. (2019). Volatility-of-volatility risk. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 54(6), 2423-2452.
- Kocaarslan, B. (2020). Borsa İstanbul (BIST) Teknoloji Endeksi ve Diğer Ana Sektör Endeksleri Arasındaki Volatilite Etkileşimi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 458-475.
- Koop, G., Pesaran, M. H. & Potter, S. M. (1996). Impulse Response Analysis in Nonlinear Multivariate Models. *Journal of Econometrics*, 74 (1), 119-147.
- Liu, T., & Hamori, S. (2021). Does Investor Sentiment Affect Clean Energy Stock? Evidence from TVP-VAR-Based Connectedness Approach. *Energies*, 14(12), 3442.
- Pesaran, H. H., & Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters*, 58 (1), 17–29.
- Raza, S. A., Shah, N., Guesmi, K., & Msolli, B. (2022). How Does COVID-19 Influence Dynamic Spillover Connectedness Between Cryptocurrencies? Evidence from Non-Parametric Causality-In-Quantiles Techniques. *Finance Research Letters*, 47, 102569.
- Shiller, R. J. (1992). *Market volatility*. MIT press.
- Şak, N., & Özkaya, H. G. Ö. (2022). Türkiye’de 2000 Yılı Sonrasında Altın, Borsa, Döviz Kuru Piyasaları Etkileşimi ve Volatilite Yayılım Etkisi. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, (37), 237-256.

Şenol, Z., Gülcemal, T., & Çakan, O. (2022). Kripto Paralarla Borsalar Arasındaki Volatilite Yayılımı. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 925-943.

Şenol, Z., & KOÇ, S. (2022). Borsa, Faiz, Döviz Kuru, Altın, Petrol ve Bitcoin Arasındaki Volatilite Yayılımları. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (35), 31-46.

Yavuz, A. E. (2023). Temiz Enerji, Sürdürülebilir ve BIST Endeksleri Arasındaki İlişkilerin Analizi: TVP-VAR Yaklaşımı. *İşletme Akademisi Dergisi*, 4(3), 339-354.

Erzurum Yöresi Ağıtlarının Sosyokültürel İşlevleri Üzerine Bir İnceleme

Emirhan GÜLER

Dr. Öğr. Üyesi., Adıyaman Üniversitesi
eguler@adiyaman.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-2772-5709

Makale Başvuru Tarihi : 27.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 03.03.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15069481

Özet

Anahtar Kelimeler:

Türk Halk Müziği,
Erzurum Yöresi,
Ağıt,
Kültürel Kimlik,
Etnomüzikoloji.

Ağıtlar, ölüm, ayrılık ve seveda gibi derin duygusal deneyimlerin ezgili anlatımlarıdır. Erzurum yöresi ağıtları da genellikle aşk, seveda ve kahramanlık gibi konular etrafında şekillenmekte olup, bu yönüyle bölgenin tarihi ve kültürel dokusunu yansıtan önemli sözlü kültür ürünleri arasında yer almaktadır. Bu araştırma, Erzurum yöresine ait ağıtların tematik ve müzikal özelliklerini analiz ederek kültürel kimlik oluşumundaki rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak, TRT Türk Halk Müziği repertuvarındaki 268 türkü arasında ağıt olarak sınıflandırılan 10 eser incelenmiştir. Analiz sürecinde ağıtların tematik içerikleri, makam dizileri, usulleri ve kültürel bağlamları ele alınmıştır. Bulgular, Erzurum ağıtlarında en yaygın temanın aşk ve seveda olduğunu, müzikal açıdan ise ağıtların genellikle Hüseyini makamında ve 10/8'lik usulde icra edildiğini göstermektedir. Sonuçlar, Erzurum ağıtlarının yalnızca bireysel duyguların ifadesiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal hafızanın korunması, kültürel kimliğin inşası ve kuşaklar arası aktarımda önemli bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

An Analysis of the Socio-Cultural Functions of Erzurum Region Laments

Abstract

Keywords:

Turkish Folk Music,
Erzurum Region,
Lament,
Cultural Identity,
Ethnomusicology.

Laments are melodic narrations of profound emotional experiences such as death, separation, and love. Erzurum region laments also generally revolve around themes of love, romance, and heroism, making them significant oral cultural products that reflect the historical and cultural fabric of the region. This study aims to analyze the thematic and musical characteristics of Erzurum laments and determine their role in the formation of cultural identity. Using document analysis, one of the qualitative research methods, 10 pieces classified as laments were examined among 268 folk songs in the TRT Turkish Folk Music repertoire. During the analysis process, the thematic content, makam structures, rhythmic patterns, and cultural contexts of the laments were explored. The findings indicate that the most common theme in Erzurum laments is love and romance, while musically, they are predominantly performed in the Hüseyini makam and in a 10/8 rhythmic pattern. The results reveal that Erzurum laments are not only limited to expressing individual emotions but also play a crucial role in preserving collective memory, constructing cultural identity, and ensuring intergenerational transmission.

1. GİRİŞ

Ağıt, kavramı insanları ve toplumları derinden etkileyen ölüm, ayrılık, doğal afetler gibi olayların ardından okunan kendine özgü bir ezgisi olan terennümler bütünüdür (Yücel, 2017: 159). Ağıt söyleyen kişi, yaşadığı olayları ve duygularını, üzüntüsünü, yasını, acısını ifade etmek amacıyla ağıt söyleyerek sıkıntılarını dile getirip onları müzik aracılığıyla gidermeye çalışmaktadır. Diğer bir deyişle ağıtlar aracılığıyla sağaltım yapılmaktadır.

Etimolojik olarak ağıt kelimesinin ağlamak kelimesinden türediği varsayıldığında, ağı ve sagu kelimelerinin ağıtla ilişkili olabileceği ağı kelimesinin Türkçede acı ve Azeri Türkçesinde ağlamak anlamına gelmesiyle bu kelimelerden türetilmiş olabileceği düşünülmektedir (Damacı, 1952: 509; Önal, 2011: 3'ten aktaran Tahtaişleyen, 2013: 6).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde ağıt kelimesinin tanımı şu şekilde yer almaktadır: “ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını, büyük felaketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya okunan ezgi” (Türk Dil Kurumu, t.y.). Bu tanım doğrultusunda ağıtlar yalnızca ölüm üzerine değil başa gelen felaketler ve üzüntü veren olaylar üzerine de söylenmektedir.

Ağıt yakma geleneği Türk toplumlarında geçmişten günümüze kadar sürdürülen bir gelenektir. “Ağıt bütün eski kültürlerde yaygın bir gelenek halinde mevcuttur ve bu eski geleneğin çeşitli izlerini bugün hem iptidai kabilelerde hem de gelişmiş cemiyetlerde görmek mümkündür” (Besler, 2022: 1).

Ağıt yakan ya da söyleyen kişiye ağıtçı adı verilmektedir. Ağıt yakan kişiler üzücü durumlar karşısında üzüntülerini ve hislerini dile getirmek amacıyla ağıtlar söylemekte bunu da düzenli ya da düzensiz ezgiler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte diz dövme gibi bedensel devinimler de ağıt söyleme sürecine dahil olmaktadır (Şahin, 2014: 40).

Sözlü kültürün geliştiği birçok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda ve bu coğrafyada da ağıtlar önemli bir yere sahiptir ve sözlü kültür ürünü olmasının yanında müzik eseri olmasıyla da büyük bir önem taşımaktadır (Güven, 2013: 117). Ağıtlar Türk toplumunda yazılı edebiyatın kullanılmadığı dönemlerde halk ürünleri olarak sözlü edebiyatın gelişmesine olanaklar sağlamış olup müzikal bağlamda düşünüldüğünde de ağıtların bir Türk halk müziği eseri olarak değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

Türk halk müziği aracılığıyla nesilden nesile kültürel aktarımın sağlandığı varsayıldığında, ağıtlar da kültürel bir aktarıcı görevi görmektedir. Bu bağlamda ağıtlar gelecek kuşaklara sosyal ve kültürel bağlamda nitelikler kazandırmakta ve genç nesillere ölüm ve benzeri felaketler karşısında yapılması gerekene ilişkin olarak topluma ait kültürel kodları aşlamaktadır.

Ağıtlar söylendiği dönem ve sürecin toplumsal yaşantısı hakkında bilgiler vermekte, sosyolojik ve kültürel normlar çerçevesinde doğrudan fikirler ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ağıt yakan kişiler ve ağıtlar kültürel birikime ve kültürel belleğe büyük ölçüde katkı sağlamaktadırlar (Karataş, 2023: 24).

Kültür kavramı, “dünya üzerinde varlığını sürdüren tüm toplum ve toplulukların sahip olduğu örgün ve kendine özgü değerler bütünüdür” (Paşaoğlu, 2009: 144) şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda kültür toplumlara ait olan örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri, bilgileri, sanatsal ve sosyal faaliyetleri içinde barındıran bireylerin aidiyet hissetmesi için var olan toplumsal bir olgudur. Türküler ve türkülerin içinde yer alan ağıtlar da kültür kavramı içine dahil edildiğinde önemli bir kültür ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir toplumun gelecek kuşaklara kültür aktarımının sağlanmasında müzik kültürünün önemli bir işlevi bulunmaktadır. Türk toplumunda ağıtlar da bu aktarıma dahildir. Ağıtlar aracılığıyla yaşanan toplumsal ve bireysel yıkımlar, acılar, üzüntüler, sorunlar gelecek kuşaklara ve genç nesillere aktarılmakta ve kültürel aktarım aracı olarak kullanılmaktadır. Acıları, üzüntüleri, duygu ve düşünceleri ifade aracı olarak kullanılan ağıtlar sosyokültürel bir işleve ve değere sahiptir. Ağıtlar toplumların değerlerini yansıtmada önemli bir göreve sahiptir.

Türk toplumunun ürettiği türkülerin birçoğunun ağıt olduğu düşünüldüğünde, bu coğrafyada acıların, üzüntülerin ve ağıtların zamanla türküye dönüştüğü söylenebilmektedir (Kudret, 1980: 265’den aktaran Atmaca, 2024: 928). Ağıt olan türküler incelendiğinde içeriğinde üzüntü ve acı barındırdığı görülmektedir.

TRT Türk halk müziği repertuarı incelendiğinde birçok yöreye ait ağıtların bulunduğu tespit edilmektedir. Araştırma özelinde TRT Türk halk müziği repertuarında Erzurum yöresi ağıtları da bulunmakta ve kültürel bir kod oluşturma adına önemli bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir.

Erzurum yöresine tarihsel olarak bakıldığında köklü bir medeniyet ve kültürel yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar biriktirdiği birçok kültürel ürün bulunmaktadır. Erzurum yöresine ait olan tarihsel süreçteki yaşantılar yörenin müzik kültürünü de nitelikli bir hale getirmiştir. Bu durum da yörenin Türk halk müziği eserlerine ve ağıtlara yansımıştır (Atar, 2019: 1).

Erzurum yöresine ait ağıtlar, bölge halkının geçmiş deneyimlerini ve acılarını yansıtan önemli sözlü kültür unsurlarından biridir. Atar (2019: 22), Erzurum ağıtlarının genellikle yaşanmış trajik olaylarla birlikte söylendiğini ve bu ağıtların, olayların sebeplerine göre belirli kategorilere ayrıldığını ifade etmektedir. Çalışmasında, Erzurum yöresinde ağıtların özellikle trafik kazaları, yapısal çöküntüler (örneğin, dam çökmesi), doğal afetler (yıldırım çarpması, deprem), hava taşıtı kazaları, yüksekten düşme (ağaçtan veya kayalıktan

düşme), yangın, hayvan saldırıları, şiddet ve cinayet vakaları, kazalar sonucu meydana gelen ölüm ve yaralanmalar, ciddi hastalıklar, kayıp vakaları, intihar ve göç gibi olaylar etrafında şekillendiğini belirtmektedir.

Genel olarak ağıtların ölüm temalı olduğu düşünülse de Erzurum yöresi ağıtlarının konularına bakıldığında, ölümün yanı sıra üzüntü ve acı barındıran farklı olayların da ağıt formunda dile getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Erzurum ağıtları yalnızca felaket ve trajedi temalarıyla sınırlı kalmamakta, özellikle aşk ve seveda konularını da içermektedir. Karşılıksız aşk, sevdiğine kavuşamama, ayrılık acısı ve sevilen kişinin kaybı gibi duygusal temalar Erzurum ağıtlarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu ağıtlar, bireysel acının yanı sıra toplumsal hafızanın da bir yansıması olarak aşkın ve sevdanın derin etkilerini sözlü kültür aracılığıyla aktarmaktadır.

Dolayısıyla, Erzurum yöresi ağıtları tarihsel süreç ve geçmiş yaşantılar bağlamında değerlendirildiğinde, sadece ölüm temalı değil, toplumsal hafızada yer etmiş farklı acıları ve duygusal yoğunluğu da içeren geniş bir tematik çeşitliliğe sahiptir. Bu çalışmada, Erzurum ağıtları sosyokültürel açıdan ele alınarak, ağıtların yalnızca bireysel yas ifadeleri değil, aynı zamanda toplumsal olayların duygusal tepkilerin ve kültürel dinamiklerin bir yansıması olduğu ortaya konulacaktır.

1.1. Problem Durumu

Türk halk müziği, toplumsal yapıların kültürel mirasların ve sosyal dinamiklerin yansıması olarak bireylerin kolektif hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Erzurum yöresi, kendine özgü folklorik unsurlar ve müzikal çeşitlilik ile zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu kültürel mirasın en belirgin örneklerinden biri de ölüm, ayrılık, aşk, seveda ve toplumsal geleneklerin sürekliliği gibi derin temaları işleyen ağıtlardır. Ağıtlar, bireysel ve toplumsal duyguların dışavurumunun ötesinde kültürel aktarım ve toplumsal işlevselliğin taşıyıcısı olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Erzurum yöresi ağıtları, özellikle ölüm ve kayıp temalarını işlerken aynı zamanda toplumsal değerlerin, geleneklerin ve kimliklerin pekiştirilmesinde önemli bir araç işlevi görmektedir. Ancak bu ağıtların sosyokültürel işlevlerinin ve bağlamlarının derinlemesine incelenmesi mevcut literatürde sınırlı kalmıştır. Erzurum yöresi ağıtlarının müzikal ve sözel unsurlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi yalnızca melodik ve lirik bir ifade biçimi olarak değil aynı zamanda toplumsal yapının şekillendirilmesinde ve kültürel aktarımda nasıl bir rol oynadığının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Araştırmanın bu geleneksel müzik türünün toplumsal ilişkilerdeki anlamını ve fonksiyonlarını daha derin bir biçimde kavramamıza olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi şu şekilde belirlenmiştir: “Erzurum yöresi ağıtlarının sosyokültürel işlevleri nelerdir?”

Araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:

- 1) Erzurum yöresine ait ağıtların başlıca tematik unsurları nelerdir?
- 2) Erzurum yöresi ağıtlarının, TRT Türk halk müziği repertuarında nasıl temsil edilmektedir ve bu ağıtların müzikal özellikleri hangi niteliklere sahiptir?
- 3) Erzurum yöresi ağıtlarının sosyokültürel kimlik oluşumundaki rolü ve işlevi nedir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Erzurum yöresi ağıtlarının sosyokültürel işlevlerini kapsamlı bir şekilde incelemek ve bu ağıtların toplumsal yapı, kültürel kimlik, yas süreci, sosyal dayanışma gibi alanlardaki etkilerini anlamaktır. Araştırma, Erzurum yöresi ağıtlarının tematik ve müzikal özelliklerini de dikkate alarak bu geleneksel müzik türünün yalnızca bir duygusal ifade biçimi değil aynı zamanda toplumsal ilişkilerdeki anlamını ve fonksiyonlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda ağıtların kültürel aktarım, toplumsal normların inşası ve kimlik oluşturma süreçlerindeki rolü analiz edilecektir. Ayrıca TRT Türk Halk Müziği repertuarındaki temsili de incelenerek Erzurum yöresi ağıtlarının günümüzdeki yerini ve işlevini anlamaya yönelik bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi ve Sınırlılıklar

Araştırma, Erzurum yöresi ağıtlarının sadece bir müzikal ifade biçimi olmanın ötesinde, toplumsal yapıyı şekillendiren bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu ağıtlar, kültürel kimliğin oluşumuna önemli katkılarda bulunmaktadır. Ayrıca sosyokültürel işlevler üstlenen bir olgu olarak yerel toplulukların değerlerini, inançlarını ve tarihsel deneyimlerini yansıtan bir araç işlevi görmektedir. Bu araştırma, Erzurum yöresi ağıtlarının toplumsal dayanışma, yas süreci, duygusal paylaşım ve kültürel aktarım gibi önemli işlevlerini derinlemesine analiz ederek Türk halk müziğinin kültürel bağlamdaki rolünü anlamaya katkı sağlayacaktır. Ayrıca araştırma mevcut literatürde sınırlı olan Erzurum yöresi ağıtlarının sosyokültürel işlevleri üzerine yapılmış çalışmalara yeni bir perspektif kazandırarak, bölgesel halk müziği ve kültürüne dair bilgi boşluklarını doldurmaya yardımcı

olacaktır. TRT Türk Halk Müziği repertuarındaki ağıtların temsili ve müzikal özelliklerinin incelenmesi bu geleneksel müzik türünün modern toplumdaki yerini ve rolünü anlamamıza olanak tanıyacak halk müziği alanındaki akademik çalışmalara değerli bir katkı sunacaktır.

Bu araştırma, <https://www.repertukul.com> web sayfasında yer alan TRT Türk Halk Müziği repertuarındaki Erzurum yöresine ait türküler arasından “ağıt” türü olarak sınıflandırılan 10 eserle sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında söz konusu web sayfasında ağıt türüne dahil edilmeyen eserlere de (Eledim Eledim Höllük Eledim, Kırmızı Gül Demet Demet vb.) rastlanmış olmakla birlikte, analiz yalnızca belirlenen bu 10 eser üzerinden gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, Erzurum yöresine ait diğer ağıtlara çalışmada yer verilmemiştir.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi modeli temel alınmıştır. Doküman analizi, basılı ve elektronik ortamdaki (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecini kapsayan bir yöntemdir (Bowen, 2009). Bu süreç, aynı zamanda araştırma konusu olan olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı kaynakların kapsamlı bir biçimde analiz edilmesi olarak da tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013).

2.1. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, TRT Türk Halk Müziği arşivine kayıtlı toplam 268 Erzurum türküsü oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise, Erzurum yöresine ait 10 ağıttan oluşmaktadır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada, verilerin toplanma süreci TRT Türk halk müziği arşivinde yer alan (<https://www.repertukul.com>) Erzurum türkülerinin incelenmesiyle başlamıştır. İlk aşamada, arşivde yer alan türküler detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve ağıt türüne ait eserler belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturmak amacıyla ağıt olarak sınıflandırılan 10 türkü seçilmiştir. Seçilen bu türküler, belirlenen tematik ve müzikal ölçütler doğrultusunda kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu doğrultuda türkülerin tematik içerikleri, söz dizimi yapıları ve müzikal özellikleri ortaya konularak Erzurum yöresine ait ağıtların genel karakteristik yapıları belirlenmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde, Erzurum yöresine ait ağıtların tematik unsurları, TRT Türk Halk Müziği repertuarında nasıl temsil edildiği, bu ağıtların müzikal özellikleri ve kültürel kimlik oluşumundaki rolü detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Araştırma kapsamında, ağıtların sözlü ve müzikal yapıları analiz edilerek Erzurum yöresine özgü temaların repertuardaki yansımaları incelenecek ve bu eserlerin kültürel kimliğin şekillenmesindeki işlevleri değerlendirilecektir.

3.1. Erzurum Yöresine Ait Ağıtların Başlıca Tematik Unsurları

Tablo 1. Erzurum yöresi ağıtlarının başlıca tematik unsurları

Sıra No	Türkünün Adı	Konusu
1	Çiriş'e Gitmezdim Anam Yolladı	Aşk, Sevda
2	Erzurum Çarşı Pazar	Ayrılık
3	Adalardan Çıktım Yayan	Kayıp, Yas
4	Mızıka Çalındı Düğün Mü Sandın	Kayıp, Yas
5	Değirmen Başında Vurdular Beni	Kayıp, Yas
6	Al Kanlar İçinde Yatan Meleşim	Aşk Sevda
7	Gara Camışları Vurdum Bayıra	Aşk Sevda
8	Keşkem Bu Ellere Gelmez Olaydım	Aşk Sevda
9	Gurbet Elde Baş Yastığa Gelende	Gurbet
10	Yayığımı Kurdum Düze	Gurbet

Tablo 1 incelendiğinde, Erzurum yöresine ait ağıtlarda en sık işlenen temaların aşk ve sevda olduğu görülmektedir. Bu tema toplam 4 ağıtta (%40) yer almakta olup, ağıtlarda bireysel duyguların yoğun bir şekilde işlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte kayıp ve yas teması 3 ağıtta (%30) yer almakta olup özellikle trajik olaylar ve ölüm gibi konuların ağıt geleneğinde önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Gurbet teması, 2 ağıtta (%20) işlenmiş olup Erzurum yöresi ağıtlarının göç, ayrılık ve memleket özlemi gibi sosyokültürel dinamiklerle şekillendiğini göstermektedir. Ayrılık teması ise 1 ağıtta (%10) yer almış olup diğer temalara kıyasla daha az işlenen bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Erzurum yöresi ağıtlarında bireysel ve toplumsal hafızada derin izler bırakan konuların öne çıktığı görülmektedir. Ağıtlarda aşk ve seveda temalarının ön planda olması halk edebiyatında bu duyguların ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kayıp ve yas temalarının ağıtlarda geniş yer bulması ise ağıtların temel işlevlerinden biri olan yas tutma ve toplumsal belleği canlı tutma görevini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada, türkülerin tematik içeriği, kültürel kodlar, toplumsal bellek ve tarihsel süreklilik ekseninde disiplinlerarası bir perspektifle ve özgün bir metodolojik çerçevede analiz edilecektir. Bu doğrultuda;

“Çiriş'e Gitmezdim Anam Yolladı” adlı türkünün teması aşk seveda olarak belirlenmiştir. Türküde aşk ve seveda teması bireyin iradesi dışında gelişen olaylar ve zorunlu bir evlilik bağlamında ele alınmaktadır. İlk dizelerde anlatıcının ailesinin yönlendirmesiyle istemediği bir yere gönderildiği ve burada bir tehlikeyle karşılaştığı anlaşılmaktadır. Mahmut Emmi'ye yapılan çağrı toplumsal destek arayışını ve bireyin içinde bulunduğu çaresizliği yansıtmaktadır. Son bölümde ise, anlatıcının “aze gelin” olduğu vurgulanarak evlilik sürecine geçişin tamamlandığı belirtilmekte ve çevresindekilere durumu kabullenmeleri yönünde bir mesaj verilmektedir. Bu bağlamda türkü, aşkın bireysel bir tercih olmaktan ziyade toplumsal dinamikler ve aile kararları çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Seveda mutlu bir birleşmeden ziyade zorunluluk, çaresizlik ve kabulleniş temalarıyla iç içe geçmiş bir biçimde işlenmiştir.

“Erzurum Çarşı Pazar” adlı türkünün teması ayrılık olarak belirlenmiştir. Bu ağıt, sevgilinin yabancılara (yadlara) verilmesine karşı duyulan direnç ve bağlılığı ifade ederken aynı zamanda ayrılık acısını da yansıtmaktadır. Bu tema, bireysel duyguların yanı sıra sevgi, sadakat ve yerel kimlik gibi toplumsal değerleri de içermektedir. Ayrıca “Sarı Gelin” gibi yerel motifler ve Erzurum'un doğal güzelliklerine (dağlar, bağlar) yapılan atıflar kültürel kimliğin doğayla ve yerel değerlerle iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ayrılık ve bağlılık teması, ağıtın hem duygusal hem de kültürel boyutunu kapsayan geniş bir çerçevede sunmaktadır.

“Adalardan Çıktım Yayan” adlı türkünün teması, “kayıp ve yas” olarak belirlenmiştir. Bu ağıt, bir bebeğin ölümü veya kaybı üzerine söylenmiş gibi görünmekte ve bu acıyı hem bireysel hem de toplumsal bir düzlemde ifade etmektedir. “Bebeğin beşiği çamdan yuvarlandı düştü damdan” gibi dizeler bebeğin ölümünü veya bir trajediyi ima ederken “Ben salları takır takır” dizesi anne veya bakıcının bebeğin ölümü karşısındaki çaresizliğini ve yasını yansıtmaktadır. Ayrıca “Bey babası gelir Van'dan” dizesi ailenin bir araya gelmesi ve acının paylaşılması temasını desteklemektedir. “Nenni nenni” gibi ninni motifleri ise, ağıtın hem çocukluk hem de ölüm gibi yaşam döngüsünün iki uç noktasını birleştirmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda ağıt, kayıp ve yas temasını toplumsal dayanışma ve duygusal derinlikle harmanlayarak hem bireysel hem de kolektif bir anlatı sunmaktadır. Bu durum, türkünün sadece bireysel bir trajediyi değil aynı zamanda toplumsal hafıza ve kültürel kimliğin aktarımındaki rolünü de ortaya koymaktadır.

“Mızıka Çalındı Düğün mü Sandı” adlı ağıt, kayıp ve yas temalarını derinlemesine işlemekte olup kaybedilen bir kişinin arkasında bıraktığı duygusal ve toplumsal boşluğu vurgulamaktadır. Türkünün sözlerinde ölen kişinin kaybı karşısında duyulan inançsızlık ve derin üzüntü ön plana çıkmaktadır. Özellikle “Ağam öldüğüne inanamıram” ifadesi kaybın henüz kabul edilemediğini ve yas sürecinin başlangıcındaki zorluğu yansıtmaktadır. Aynı zamanda “Ağamsız da bu yerlerin tadı yok” gibi sözler kaybedilen kişinin yalnızca bireysel değil toplumsal bağlamda da büyük bir kayıp olduğuna işaret etmektedir. Bu ifadeler ölen kişinin yaşamındaki rolünün ne denli önemli olduğunu ve çevresindeki bireyler ile kültürel dokuda yarattığı boşluğu gözler önüne sermektedir. Ağıt, kaybın yalnızca duygusal bir yönünü değil aynı zamanda kaybın toplumsal ve kültürel ritüellerdeki etkilerini de dile getirmektedir. Bu bağlamda ağıt hem bireysel hem de kolektif yas sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

“Değirmen Başında Vurdular Beni” adlı ağıt, kayıp ve yas temalarını merkeze alarak ani ve şiddetli bir ölümün yarattığı bireysel ve toplumsal travmayı işlemektedir. “Değirmen başında vurdular beni / Kirli tütünlüğe sardılar beni” gibi dizeler ölümün acımasızlığını ve ölen kişinin maruz kaldığı muameleyi vurgularken, “Vurma Ragıp vurma nar danesiyem / Anamın babamın bir danesiyem” ifadeleri kaybın aile ve toplum üzerindeki derin etkisini ortaya koymaktadır. Ağıt, ölümün yalnızca fiziksel bir kayıp değil aynı zamanda duygusal ve toplumsal bir boşluk yarattığını göstererek hem bireysel hem de kolektif yas sürecini yansıtmaktadır.

“Al Kanlar İçinde Yatan Meleşim” adlı ağıt, aşk ve seveda temalarını merkeze alarak tutkulu ve trajik bir duygusal bağı işlemektedir. “Al kanlar içinde yatan meleşim” ifadesi sevgilinin ölümü veya acı çekmesi üzerine odaklanırken bu durumun yarattığı derin üzüntü ve çaresizliği yansıtmaktadır. “Hak yanında kabul olmaz dileğim” dizesi sevgiliye duyulan özlemin ve kavuşma arzusunun ölüm karşısında bile son bulmadığını

göstermektedir. “Ölene dek Mahmut diyim yar diyim” gibi tekrarlar ise aşkın ölüme meydan okuyan ve zamanın ötesine geçen bir bağ olduğunu vurgulamaktadır. Bu ağıt, aşkın hem tutkulu hem de acı dolu yönlerini bir araya getirerek sevdanın bireysel ve evrensel boyutlarını ortaya koymaktadır.

“Gara Camışları Vurdum Bayıra” adlı ağıt, aşk ve sevdâ temalarını, yaşamın zorlukları ve kader karşısında duyulan çaresizlikle birleştirerek işlemektedir. “Bir oda yaptırđım döşedemedim / Üç günlük ömrüm beş edemedim” gibi dizeler, aşkın ve hayallerin önüne çıkan engelleri özellikle de kaderin (feleğın) acımasızlığını vurgulamaktadır. “Bu gara bahtıma küsmüş giderem” ifadesi ise bireyin kaderine karşı duyduğu öfke ve çaresizliği yansıtarak aşkın trajik boyutunu ortaya koymaktadır. Ağıt, aşkın yalnızca tutkulu bir duygu değil, aynı zamanda yaşamın acıları ve kaderin baskısıyla mücadele eden bir deneyim olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ağıt, aşkın hem bireysel hem de evrensel boyutlarını bir araya getirerek, insanın kader karşısındaki duygusal çıkmazını derinlemesine işlemektedir. Bu durum, ağıtın sadece bireysel bir hikâyeyi değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamda yaşanan ortak acıları da yansıttığını ortaya koymaktadır.

“Keşkem Bu Ellere Gelmez Olaydım” adlı ağıt, aşk ve sevdâ temalarını derinlemesine işlemektedir. Ağıt, kaybedilen sevgiliye duyulan özlem ve pişmanlık duygularını “Keşkem Bu Ellere Gelmez Olaydım” ve “Seni Bu Hallerde Görmez Olaydım” dizeleriyle ifade etmektedir. Sevgilinin durumuna duyulan acı ve içsel çatışma “Kırılma Kollarım Vurmaz Olaydım” dizesiyle dramatize edilmiştir. Ağıt, kaybedilenin ardından yaşanan boşluğu ve sevdanın acı veren yönlerini vurgulamaktadır. “Bir Gül Bitmiş Nazlı Yarın Bağında” ve “Yıkılacak Karaman’ın Dağında” dizeleri ise, aşkın zarıflığını ve kırılğanlığını sembolize ederken kaybın yarattığı derin boşluğu ve duygusal yıkımı yansıtmaktadır. “Ölene Dek Mahmut Diyem Yar Diyem” dizesi ise, aşkın sonsuzluğunu ve ölümün bile bu duyguyu engelleyemeyeceğini ima etmektedir. Bu bağlamda, ağıt aşk ve sevdâ temasını derinlemesine işleyerek bireysel bir aşk deneyiminin evrensel boyutlarını ortaya koymaktadır.

“Gurbet Elde Baş Yastığa Gelende” adlı ağıt, gurbet temasını yalnızlık, aidiyet kaybı ve toplumsal dışlanmışlık bağlamında derinlemesine işlemektedir. “Gurbet elde baş yastığa gelende / Gayet yaman olur işi garibin” gibi dizeler, gurbetteki bireyin yaşadığı yalnızlık ve çaresizliği vurgularken “Gelen olmaz giden olmaz yanına / Sızılar toprağı daşı garibin” ifadeleri gariplik (yabancılık) duygusunun fiziksel ve duygusal izdüşümlerini ortaya koymaktadır. Ağıt, gurbetteki bireyin aile ve toplumdan uzak kalmasının yarattığı derin boşluğu “Anan yok ki yaka yıka yaş döke / Bacım yok ki saçlarından saç söke” gibi imgelerle somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda ağıt, gurbetin yalnızca mekânsal bir uzaklık değil aynı zamanda duygusal ve toplumsal bir kopuş olduğunu göstermektedir. Ayrıca “Bir çalıcıdır mezer daşı garibin” dizesi, gurbette ölen bireyin mezarının bile sahipsiz ve kimsesiz kalacağını ima ederek gurbetin ölümlle birlikte daha da derinleşen trajedisini vurgulamaktadır. Bu nedenle ağıt, gurbet temasını hem bireysel hem de toplumsal boyutlarıyla ele alarak gariplik duygusunun evrensel bir insanlık durumu olduğunu ortaya koymaktadır.

“Yayığımı Kurdum Düze” adlı ağıt gurbet temasını derin bir hüznün ve özlem duygusuyla işleyen bir halk edebiyatı örneğidir. Ağıtta, yayık kurma ve yayma eylemi gurbetteki bireyin yaşadığı zorlukları ve yalnızlığı sembolize etmektedir. “Yayığımın ağzı demir, ben yayarım gümür gümür” ifadesi, gurbetteki bireyin katı ve zorlu koşullara karşı direncini ve mücadelesini yansıtmaktadır. Ayrıca, “gaynanam geldi mi size” gibi sorular gurbetteki bireyin ailesine ve sevdiklerine duyduğu özlemi ve onlardan haber alma arzusunu dile getirmektedir. Ağıtın sonunda “şimdi gelirse kor temir” ifadesi, gurbetteki bireyin umutsuzluğunu ve geleceğe dair belirsizliği vurgulamaktadır. Bu nedenle ağıt, gurbet temasını hem duygusal hem de sembolik bir dille ele alarak halk edebiyatının güçlü anlatım geleneğini yansıtmaktadır.

3.2. Erzurum Yöresine Ait TRT Türk Halk Müziği Repertuarındaki Ağıtlar

Tablo 2. TRT Türk halk müziği repertuarındaki Erzurum yöresine ait ağıtlar

Sıra No	Trt Repertuar Sıra No	Türkü Adı	Kaynak Kişi	Derleyen
1	88	Çiriş'e Gitmezdim Anam Yolladı	Arif Sağ	Talip Özkan
2	615	Erzurum Çarşı Pazar	Faruk Kaleli	Muzaffer Sarısözen
3	775	Adalardan Çıktım Yayan	Cafer Kırmızı	Muzaffer Sarısözen
4	794	Mızıkla Çalındı Düğün Mü Sandın	Faruk Kaleli	Muzaffer Sarısözen
5	994	Değirmen Başında Vurdular Beni	Mehmet Şaban Ataman	Neriman Aldındağ Tüfekçi
6	1342	Al Kanlar İçinde Yatan Meleğim	Ağa Dede Keskin	Nida Tüfekçi Zihni Derçin Muzaffer Yönden
7	1516	Gara Camışları Vurdum Bayıra	Muharrem Akkuş	Muharrem Akkuş

8	1980	Keşkem Bu Ellere Gelmez Olaydım	Ağa Dede Keskin İlhami Uslu	Muzaffer Yönden
9	2145	Gurbet Elde Baş Yastığa Gelende	Ağa Dede Keskin İlhami Uslu	Muzaffer Yönden
10	3318	Yayığımı Kurdum Düze	Hulusi Seven	Muammer Özkavcı

Tablo 2, TRT repertuarında Erzurum yöresine ait ağıtların derleme süreçlerini, kaynak kişilerini ve repertuvara kazandırılma süreçlerini göstermesi açısından önemli bir veri setidir. Tablo incelendiğinde, ağıtların büyük çoğunluğunun Muzaffer Sarısözen, Nida Tüfekçi ve Muammer Özkavcı gibi Türk halk müziği alanında önemli isimler tarafından derlendiği görülmektedir. Bu durum, halk müziğinin sistematik olarak kayıt altına alınması ve repertuar oluşturulmasında belirli isimlerin öncü rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca kaynak kişilerin Erzurum yöresine özgü müzikal ve kültürel belleğin taşıyıcıları olduğu bu doğrultuda halk müziğinin sözlü gelenek yoluyla aktarılan bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tabloya göre ağıtların tematik yapısı incelendiğinde, bireysel ve toplumsal acıları işleyen eserlerin, özellikle gurbet, ölüm ve ayrılık gibi konular etrafında şekillendiği görülmektedir.

Tablo 3. Erzurum yöresine ait ağıtların müzikal özellikleri

Sıra No	Türkü Adı	Makam Dizisi	Usûlü	Ses Genişliği
1	Çiriş'e Gitmezdim Anam Yolladı	Segâh	9/8	6 ses
2	Erzurum Çarşı Pazar	Hüseyni	10/8	6 ses
3	Adalardan Çıktım Yayan	Hüseyni	4/4	7 ses
4	Mızık Çalındı Düğün Mü Sandın	Hüseyni	10/8	9 ses
5	Değirmen Başında Vurdular Beni	Hüseyni	10/8	9 ses
6	Al Kanlar İçinde Yatan Meleğim	Uşşak	10/8	6 ses
7	Gara Camışları Vurdum Bayıra	Hüzzam	10/8	4 ses
8	Keşkem Bu Ellere Gelmez Olaydım	Uşşak	10/8	5 ses
9	Gurbet Elde Baş Yastığa Gelende	Hüseyni	6/4+4/4	7 ses
10	Yayığımı Kurdum Düze	Hüseyni	6/4+4/4	7 ses

Tablo 3, Erzurum yöresine ait ağıtların müzikal özelliklerini makam dizisi, usûl yapısı ve ses genişliği açısından sistematik bir biçimde ortaya koymaktadır. İncelenen ağıtların %50'sinin Hüseyni makam dizisinde olduğu görülmekte olup bu durum Hüseyni makam dizisinin Erzurum yöresi ağıtlarında belirgin bir yer tuttuğunu göstermektedir. Uşşak makamı %20'lik bir oranla ikinci sırada yer alırken, Segâh ve Hüzzam makamları ise toplamda %30'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Makamsal dağılım, ağıtların duygusal derinliği ve anlatım biçimi açısından belirleyici olup özellikle Hüseyni ve Uşşak makamlarının hüznü temalarla örtüştüğü görülmektedir.

Usûl yapıları incelendiğinde, eserlerin %70'inin 10 zamanlı usûllerde şekillendiği görülmektedir. 10/8 usûlü, ağıtların ağır ve serbest karakterini destekleyen bir yapı sunarken, 6/4+4/4 bileşik usûlünün kullanıldığı eserler toplam ağıtların %20'sini oluşturmaktadır. Ses genişliği açısından değerlendirme yapıldığında, ağıtların %60'ının 6 ila 7 seslik bir aralık içinde kaldığı tespit edilmiştir. Özellikle "Gara Camışları Vurdum Bayıra" adlı eserde görülen 4 seslik dar alan ağıtların çoğunlukla sınırlı bir melodik yapı ile icra edildiğini göstermektedir. Buna karşılık, "Mızık Çalındı Düğün Mü Sandın" ve "Değirmen Başında Vurdular Beni" adlı eserlerin 9 seslik genişliği ağıtların ifade gücünü artıran istisnai örnekler olarak dikkat çekmektedir. Genel olarak Erzurum

yöresine ait ağıtların makamsal, ritmik ve melodik yapıları bölgenin ağıt geleneğini sürdüren karakteristik unsurlar taşımakta ve halk müziğinin yerel yapısına dair önemli veriler sunmaktadır.

3.3. Erzurum Yöresi Ağıtlarının, Sosyokültürel Kimlik Oluşumundaki Rolü ve İşlevi

Kültürel kimlik, bireylerin ve toplumların aidiyet duygusunu şekillendiren, tarihsel süreç içinde inşa edilen ve aktarılan ortak değerler, inançlar ve pratikler bütünü olarak tanımlanabilir. Kültürel kimliğe özcü ve tarihsel olmak üzere iki farklı perspektiften bakılabilir. Kapalı ve dar bir bakış açısı olan özcü yaklaşıma göre, kültürel kimlik tamamlanmış, değişmez ve sabit bir olgu olarak kabul edilir. Buna karşılık, daha kapsayıcı ve açık bir bakış açısına sahip olan tarihsel yaklaşım, kültürel kimliğin sürekli üretilen, değişime ve gelişime açık bir süreç olduğunu savunur (Larrain 1995: 217). Bu bağlamda kültürel kimlik yalnızca geçmişten devralınan bir miras değil aynı zamanda toplumsal dinamikler ve etkileşimlerle sürekli olarak yeniden şekillenen bir olgudur. Bu sürecin en önemli taşıyıcılarından biri ise sözlü kültür ürünleri ve özellikle ağıtlardır. Ağıtlar, toplumsal hafızayı canlı tutarak geçmişini günümüze taşır ve kültürel kimliğin kuşaklar arasında aktarılmasını sağlamaktadır. Yas, hüznün ve toplumsal dayanışma gibi ortak duygular etrafında şekillenen ağıtlar, toplumun kolektif kimliğini güçlendiren önemli birer anlatı aracı olarak öne çıkmaktadır.

Erzurum yöresine ait ağıtlar, kültürel kimliğin inşasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ağıtlar, toplumun ortak acılarını, yas süreçlerini ve duygusal dayanışmasını ifade eden sözlü kültür ürünleri olarak, nesiller arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Örneğin, "Erzurum Çarşı Pazar", bireysel ve toplumsal kaderin değişmezliğini vurgularken, "Adalardan Çıktım Yayan" gibi ağıtlarda kayıp ve hüznün, güçlü bir ritüel anlatımıyla işlenmektedir. "Mızika Çalındı Düğün Mü Sandın" ve "Değirmen Başında Vurdular Beni" adlı ağıtlar savaş, göç ve ölüm gibi travmatik olayların toplum üzerindeki etkilerini yansıtarak, kolektif hafızanın korunmasına katkıda bulunmaktadır. Halk arasında ağıt yakma geleneği, kayıpları anmanın ve yas sürecini topluca paylaşmanın bir aracı olarak varlığını sürdürmekte bu sayede Erzurum'un kültürel mirası korunarak geleceğe taşınmaktadır.

Ağıtlar, toplumsal hafızanın canlı tutulmasında ve kültürel kimliğin inşasında önemli bir işlev görmektedir. Erzurum yöresine ait ağıtlar, bireysel ve kolektif acıları dile getirmenin ötesinde geçmiş ile bugün arasında güçlü bir bağ kurarak toplumsal kimliğin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Yas, hüznün ve dayanışma ekseninde şekillenen bu sözlü kültür ürünleri yalnızca müzikal bir ifade biçimi olarak değil, aynı zamanda kolektif belleğin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ağıtların incelenmesi kültürel kimliğin dinamik ve sürekli dönüşen yapısını anlamak açısından önemli bir alan sunmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Erzurum yöresi ağıtları, bölgenin sosyokültürel yapısını, toplumsal hafızasını ve bireysel duygularını yansıtan önemli sözlü kültür unsurlarıdır. Bu çalışmada incelenen ağıtlarda aşk, sevdâ, kayıp, yas, gurbet ve ayrılık temalarının öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu temalar bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan olayların sanat yoluyla aktarılmasını sağlarken, aynı zamanda kültürel kimliğin korunmasına ve kuşaktan kuşağa aktarılmasına da katkıda bulunmaktadır. Erzurum ağıtlarının içeriksel ve tematik analizleri, bu eserlerin yalnızca birer müzikal form olmanın ötesinde derin bir toplumsal anlam taşıdığını ortaya koymaktadır.

Erzurum yöresine ait ağıtlar, hem içerik hem de müzikal yapı açısından bölgenin kültürel kimliğini ve toplumsal hafızasını yansıtan önemli eserlerdir. TRT repertuarında yer alan ağıtların derleme süreci, belirli halk müziği otoriteleri tarafından sistematik olarak yürütülmüş ve bu süreçte sözlü geleneğin taşıyıcıları olan yerel kaynak kişiler önemli bir rol oynamıştır. Tematik açıdan değerlendirildiğinde, ağıtların büyük ölçüde gurbet, ölüm ve ayrılık gibi evrensel insan deneyimlerine odaklandığı görülmektedir. Müzikal açıdan ise ağıtların ağırlıklı olarak Hüseyini ve Uşşak makam dizilerinde şekillendiği, 10 zamanlı usüllerin belirgin bir ritmik yapı sunduğu ve melodik genişliğin çoğunlukla sınırlı bir aralıkta kaldığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, Erzurum ağıtlarının hem sözlü hem de müzikal gelenek açısından tutarlı ve belirgin bir yapıya sahip olduğunu göstermekte dolayısıyla Türk halk müziği içerisindeki yerini ve önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak ağıtlar, kültürel kimliğin inşasında ve toplumsal hafızanın korunmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Erzurum yöresine ait ağıtlar, bireysel ve kolektif acıları ifade etmenin ötesinde geçmiş ile bugün arasında güçlü bir bağ kurarak toplumsal kimliği yeniden üretmekte ve aktarmaktadır. Sözlü kültürün önemli bir parçası olan bu eserler yas, hüznün ve dayanışma gibi ortak duygular etrafında şekillenerek toplumun kolektif belleğini güçlendirmektedir.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulmuştur:

Erzurum ağıtları başta olmak üzere bölgenin sözlü kültür mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla daha kapsamlı derleme çalışmaları yapılmalıdır. Mevcut TRT repertuarı dışında yerel kaynak kişilerden yeni derlemeler gerçekleştirilerek sözlü geleneğin devamlılığı sağlanmalıdır.

Ağıtların sadece müzikal yapıları değil aynı zamanda sosyokültürel bağlamları üzerine daha derinlemesine akademik çalışmalar yürütülmelidir. Özellikle etnomüzikoloji, kültürel antropoloji ve tarih disiplinleri kapsamında ağıtların toplumsal işlevleri anlatı yapıları ve performans pratikleri üzerine disiplinler arası çalışmalar teşvik edilmelidir.

Erzurum yöresi ağıtlarının müzik eğitimi müfredatına dâhil edilmesi, yerel müzikal değerlerin yeni nesiller tarafından tanınmasını ve sahiplenilmesini sağlayacaktır. Halk müziği eğitimi veren kurumlarda ağıtların sözlü gelenek içindeki rolü vurgulanmalı ve analizlerine yönelik ders içerikleri geliştirilmelidir.

Erzurum yöresi ağıtlarının erişilebilirliğini artırmak ve akademik çalışmalara katkı sağlamak amacıyla dijital veri tabanları oluşturulmalıdır. Bu kapsamda, ağıtların ses kayıtları, notasyonları, tematik analizleri ve tarihsel bağlamlarını içeren çok yönlü bir dijital arşiv hazırlanarak araştırmacıların ve halkın erişimine sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Atar, K. (2019). Erzurum Yöresi Ağıtlarının Makamsal Açından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Atmaca, S. (2024). Ağıtlarla tutuşan türküler. *Turkish Studies*, 19(3), 921-933.
- Besler, M. (2022). Anadolu Sahası Ağıtlarında Gelin. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bowen, G.A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2), 27-40.
- Güven, M. (2013). Anadolu ağıtlarının türkleşme süreci ve üç ağıt örneği. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 19(75), 117-128.
- Karataş, Y. (2023). Türk kültüründe ağıt yakma geleneği ve kayseri'nin ağıtçı avşar kadınları. *Eurasian Journal of Music and Dance*. (22), 20-36.
- Larrain, Jorge (1995), *İdeoloji ve kültürel kimlik*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Paşaoğlu, S. (2009). Müzik kültüründe sözlü ve yazılı aktarım. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 143-159.
- Şahin, H. İ. (2014). Ölüm ve ayin ilişkisi bağlamında kazdağı tahtacı türkmenlerinin ağıt geleneği üzerine bir değerlendirme. *Akademik Kaynak*, 2(4), 39-54.
- Tahtaişleyen, N. (2013). Anadolu Ağıt Geleneğinin Özellikleri ve Kültürel Süreklilikteki Rolü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (t.y.) Türk Dil Kurumu sözlükleri. 17 Ocak 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden edinilmiştir.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yücel, H. (2017). Türk halk müziğinde ağıt yakma geleneği üzerine bir inceleme: Amasya yöresi *Researcher: Social Science Studies*, 5(9), 158-171.

Virtual Simulation in Healthcare Education: Trends, Applications, and Future Directions

Dr. Hina ZAHOOR

Istanbul Gelisim University

hzahoor@gelisim.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2322-5678>

Makale Başvuru Tarihi : 28.01.2025

Makale Kabul Tarihi : 05.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15069555

Dr. Nasir MUSTAFA

Istanbul Gelisim University

nmustafa@gelisim.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5821-9297>

Virtual Simulation in Healthcare Education: Trends, Applications, and Future Directions

Abstract

Keywords::

Virtual Reality,
Simulation
Training, VR
Acceptance,
Interactive virtual
reality,
Performance
expectancy.

Virtual Reality technology is reshaping healthcare education by offering immersive and interactive learning experiences that surpass conventional methods. This study explores current trends, applications, and future directions of VR in healthcare education, emphasizing its role in augmenting learning outcomes and enhancing patient care. VR applications in medical education allow students to participate in realistic simulations of surgical procedures and patient care scenarios, fostering the acquisition of practical skills and decision-making abilities. These simulations standardize training protocols and ensure consistent evaluation of clinical competency, thereby improving patient safety. The integration of VR in medical training addresses challenges related to accessibility and inclusivity by democratizing access to high-quality education regardless of geographical or physical constraints. This study employs a semi-exploratory approach to assess the acceptance and effectiveness of VR simulations in healthcare training. The research underscores the positive impact of a strong sense of presence on behavioral intentions towards VR learning. However, it notes a negative correlation between spatial presence and knowledge improvement, underscoring the necessity for improved measurement tools and further research. As VR evolves within healthcare education, comprehending these dynamics becomes crucial for optimizing educational strategies and outcomes. In conclusion, VR technology holds immense promise for transforming healthcare education by offering unparalleled immersive experiences that enhance learning effectiveness and clinical competency. By addressing accessibility barriers and refining simulation methodologies, VR not only enriches educational experiences but also contributes significantly to improving patient care standards. Future research should continue to explore the nuanced aspects of VR integration in healthcare education.

1. INTRODUCTION

Education is broadly defined as the process of enabling learning and the acquisition of knowledge, skills, and positive values. Its main objective is to prepare individuals for life, employment, and civic responsibilities by providing them with essential societal knowledge and skills. Educators strive to improve students' qualifications, competencies, and skills throughout their educational journey. Courses are generally divided into theoretical and practical components. Theoretical instruction involves knowledge transfer through lectures, which may include discussions, while practical components have become more prominent in response to evolving student needs and labor market demands. Reflecting Confucius' wisdom, "Tell me and I forget, show me and I may remember, let me take part and I understand," the emphasis on practical learning has increased (Confucius as cited in Goodwin & Miller, 2012).

Students often find it challenging to grasp complex scientific concepts due to their technical nature, the necessity for abstract thinking, and their intangible aspects. A lack of foundational knowledge can impede progress in more advanced areas. Practical exercises typically require specialized research equipment and must be supervised, limiting students' opportunities to practice independently or learn from mistakes outside of scheduled lab sessions. Modern technologies, such as online courses, blended learning, and various computer-based platforms, help students by providing opportunities to revisit topics, make mistakes, and learn from them. Successful uses of hardware and software in education showcase how the tech industry can significantly improve learning outcomes for many students. Educational institutions globally are increasingly adopting advanced technological tools to accommodate diverse student needs. Traditional textbooks are being supplanted by digital instructional materials, especially from open educational resources, while notebooks, tablets, and smartphones equipped with specialized applications are replacing traditional notebooks. Distance learning and personalized learning methods are customizing education to fit each student's individual strengths, weaknesses, preferences, and objectives (Smith & Doe, 2021). Recent advancements in information and communication technologies have notably improved student attitudes towards learning, driving ongoing innovation in educational technology. Virtual Reality (VR) has expanded beyond gaming into various professional sectors, including military operations, psychology, medicine, and education. VR was first defined by Jaron Lanier and Steve Bryson in 1987 as "the use of computer technology to create the effect of an interactive three-dimensional world where objects have spatial presence" (Lanier & Bryson, 1987). This concept, also known as I:3 (Interaction + Immersion + Imagination), primarily employs visual and auditory stimuli, sometimes adding tactile, olfactory, or gustatory elements. These sensory inputs are processed by the brain, creating a strong exchange of information with the simulated environment and altering perception of reality based on the sensory data provided (Johnson & Smith, 2020).

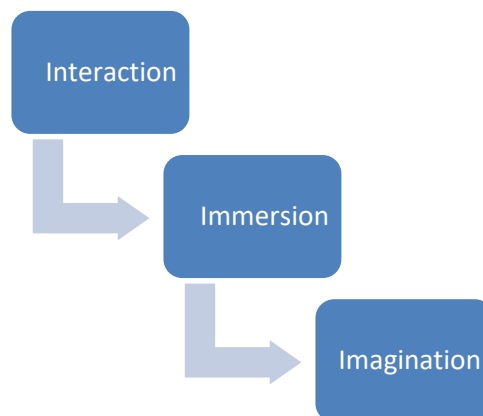

Figure 1: Virtual Reality Components

Virtual reality (VR) offers an interactive and immersive experience that transports users to entirely new environments. This capability makes VR a powerful tool for enhancing student learning and engagement. Educational VR content is designed to create realistic or imaginative virtual worlds where students can explore and interact with their surroundings. The fundamental concept behind using VR in education is that immersive experiences prompt students to engage more deeply, leading to better understanding of the subject matter. Because VR reduces the cognitive load required to process information, students can devote more cognitive resources to experiencing subjects like history, geography, science, art, and more firsthand (Daglar Cizmeci 2021).

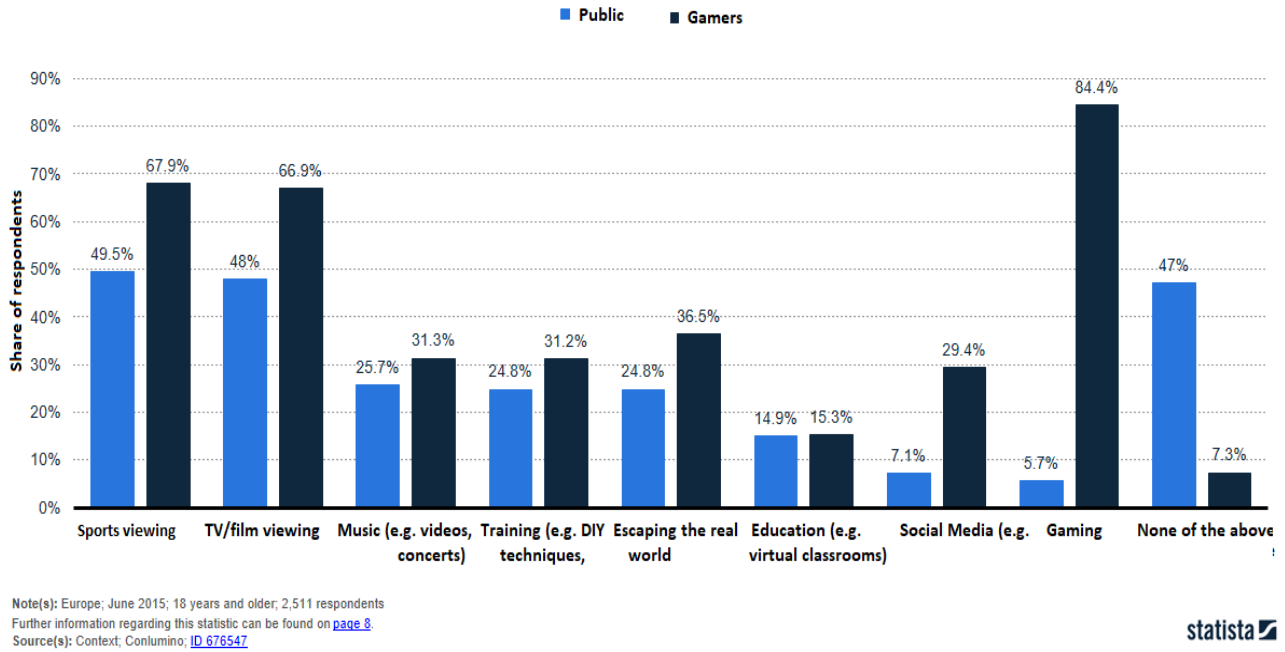

Figure 2: Ranking purposes for VR in Europe. Image: Statista

VR technology is now transforming healthcare education by providing immersive simulations for practicing surgical procedures and patient care in a risk-free environment. This enhances knowledge retention and supports modern learning models such as autonomous and blended learning (Pottle, 2019). The flexibility of VR caters to different learning styles and improves accessibility, making medical education more inclusive regardless of geographic or financial barriers (Kamińska et al., 2019). A balanced integration of VR with traditional educational methods ensures that technological advancements enhance essential human interaction and mentorship, ultimately leading to better learning outcomes and patient care.

This study delves into the realm of virtual simulation within healthcare education, exploring its current applications, evolving trends, and future directions. By utilizing secondary data sources, the research aims to examine the impact of virtual simulation on educational outcomes and user acceptance among healthcare practitioners. Through comprehensive analysis and empirical insights, this study seeks to underscore the transformative potential of virtual simulation in advancing training methodologies and improving clinical competence in healthcare settings.

2. Literature Review

Virtual Reality (VR)

Virtual Reality is a technology that generates an artificial, interactive three-dimensional environment using computer simulations. Users navigate and interact with objects and avatars within this virtual space, which frequently mimics the real world in terms of both visuals and physical behaviors, giving users a sense of being physically present in a fabricated environment. Currently, VR experiences are mainly provided through head-mounted display (HMD) systems. These head-worn or helmet-integrated devices include built-in screens and lenses. HMDs immerse users in virtual environments by offering a broad field of view, tracking head and hand movements, and allowing interaction with virtual objects using controllers. The launch of the Oculus Rift greatly increased VR's popularity, and interest in VR devices is still growing. Major corporations like Facebook, HTC, Google, Microsoft, and Sony are investing heavily in VR technology, exploring diverse applications for the hardware they develop. The market now includes a variety of HMD devices, from stationary, high-performance models like the Oculus Rift and HTC Vive to mobile VR headsets designed for smartphones, which have less processing power.

A comparison of the most popular HMD models is provided in Table 1, which offers a detailed overview of key specifications, advantages, and disadvantages. This information aids educators and institutions in making informed decisions about integrating VR into their curricula (Jones & Smith, 2021; Brown, 2020).

Table 1: Comparative Overview of Leading VR Head-Mounted Displays for Educational Use

Technology	Resolution (DS)	Field of View (FOV)	Weight	Price	Advantages	Disadvantages
HTC Vive Pro	1440 x 1600 per eye	110°	550 g	\$1099	High resolution, large tracking area	Heavy, expensive, requires long setup time
Oculus Quest	1440 x 1600 per eye	90°	571 g	\$500	High resolution, portable	Moderately heavy, smaller FOV compared to HTC Vive Pro
Samsung Gear VR	1480 x 1440 per eye (dependent on smartphone)	101°	345 g + smartphone	\$130	Affordable, lightweight, portable	Dependent on smartphone performance, limited battery life, no positional tracking
Google Cardboard	Smartphone-dependent	90°	Smartphone weight	\$7	Extremely affordable, lightweight, portable	Very limited functionality, dependent on smartphone performance, no positional

Virtual Reality (VR) has become a valuable tool for improving both learning and teaching processes. Different studies and reports suggest that students retain VR experiences more effectively than traditional laboratory-based demonstrations. Traditional laboratory methods often leave gaps in fundamental knowledge and practical skills, potentially leaving graduates unprepared for future career challenges. To mitigate these issues, innovative VR-based teaching methods are being proposed (Smith et al., 2021).

In educational settings, VR platforms often replicate traditional classrooms or laboratories but also provide a safe environment for practicing scenarios too complex or dangerous to conduct in real life. A proposed taxonomy for VR applications in education categorizes them by learning objectives into three main groups: recalling and understanding information, applying acquired knowledge in typical situations, and applying acquired knowledge in challenging scenarios. This taxonomy is closely related to the level of immersion, which in turn influences the required hardware specifications. (Brown et al., 2022).

Figure 3: Different types of VR

Types of VR platform

There are three primary categories of VR platforms utilized in educational settings, each designed for distinct educational purposes and requiring varying degrees of immersion and control devices.

The first category focuses on imparting theoretical knowledge, particularly in subjects like science, where students learn concepts, facts, and scientific theories. These environments typically employ less immersive setups such as wall-based or monitor-based projections with specialized goggles or head-mounted displays (HMDs) and basic input devices like keyboards, mice, touchscreens, or controllers. Examples include 3D visualizations, simulations of hazardous situations, and virtual tours. For instance, Arnsvalde VR reconstructs a WWII-era Polish town, enabling students to explore historical sites such as the Auschwitz extermination camp (Johnson & Brown, 2021). Google Expeditions, designed for Google Cardboard, provides wireless VR experiences suitable for classroom use, enriching educational and historical explorations (Smith et al., 2020). Safety training simulations also fall into this category, utilizing ring-like screens and 3D capabilities to educate children about firefighting, traffic accidents, and natural disasters in a non-traumatic manner (White & Black, 2019).

The second type of VR platform is geared towards teaching practical skills derived from theoretical knowledge. These scenarios typically involve theoretical presentations followed by practical tasks that students must replicate or perform. This application often requires a deeper level of immersion and control, sometimes necessitating external sensors such as Kinect, MYO Gesture Control Armband, sensor gloves, or specialized suits. For example, immersive systems incorporating haptic interfaces simulate tasks in hazardous work environments, enhancing realism through HMDs with movement tracking and tactile feedback (Green et al., 2021). Educational applications like Tilt Brush encourage interactive 3D painting, fostering creativity and spatial understanding in subjects such as science and social studies (Jones & Davis, 2018).

The third type of VR platform challenges students to apply acquired knowledge to solve complex problems. After mastering theoretical concepts, students engage in virtual environments to tackle demanding tasks involving problem formulation, analysis, synthesis, action planning, and critical evaluation. These scenarios are prevalent in medical sciences and engineering, requiring advanced educational systems supported by precise

haptic solutions. Students interact with 3D models that replicate authentic devices to understand their construction, principles, physical phenomena, and emergency scenarios (Miller & Wilson, 2022). For instance, the Simodont VR application enhances dental training by combining VR with haptic feedback, providing realistic simulations of dental procedures and textures (Davis et al., 2020).

In summary, these three types of VR platforms in education cater to diverse learning objectives, employing varying levels of immersion and specialized control devices to enrich learning experiences across various academic disciplines.

VR in education

In the realm of educational and vocational applications, thorough testing and evaluation are critical to ensure the effectiveness and usability of Virtual Reality (VR) systems. John Brooke introduced the System Usability Scale (SUS) in 1996 as a reliable tool for assessing usability, widely adopted across various fields including VR (Brooke, 1996; Lewis, 2018). Despite its widespread use, many VR applications, particularly in educational contexts, lack sufficient evaluation (Jones et al., 2021). There is a growing need to develop and adapt SUS specifically for VR educational applications to rigorously assess functionality and user experience.

In practical testing scenarios, specific evaluation methods tailored to the application's objectives are often employed. For instance, a study tested an interactive training strategy for engineering education among students with no prior VR experience, using exercises and interviews to gather insights into user interaction and learning outcomes (Smith et al., 2020). A more extensive evaluation approach investigated the long-term effects of software among middle school students, employing questionnaires before and after the experiment to assess learning objectives and customization features (Brown & Green, 2019).

Furthermore, comprehensive evaluations have explored the impact of VR field trips on middle school students' academic performance and motivation in social studies, comparing traditional lecture methods with VR-based instruction (White et al., 2022). Studies in specialized contexts, such as with disabled children, have iteratively tested and refined VR systems for usability and effectiveness in facilitating learning and engagement (Taylor & Lee, 2020). For instance, software tailored for gesture recognition in deaf and mute children showed promising results in usability and acceptance among both children and educators (Chen et al., 2021).

In medical applications, meticulous evaluation is essential due to potential impacts on mental and physical health. The ViTA application, designed to improve interviewing skills among individuals with ASD and intellectual disabilities, demonstrated significant improvement through measurable score differences across sessions (Johnson & Smith, 2023). This underscores the importance of rigorous testing protocols to validate the effectiveness and safety of VR technologies in medical and therapeutic settings.

From a pedagogical standpoint, researchers have explored VR's educational applications, emphasizing the integration of pedagogical principles to enhance learning environments (Anderson & Brown, 2019; Clark & Robinson, 2020). Fowler's conceptualization of pedagogical immersion maps learning stages onto VR environments, highlighting the importance of narrative and educational goals in VR application design (Fowler, 2018). In educational settings, pedagogy should complement storytelling elements to optimize engagement and learning outcomes.

In conclusion comprehensive testing and evaluation are essential for validating the functionality, effectiveness, and usability of VR applications across educational, vocational, medical, and specialized contexts. These evaluations not only ensure user satisfaction and engagement but also contribute to the ongoing refinement and enhancement of VR technologies in diverse fields.

Additionally, VR educational applications can be categorized based on factors such as autonomy (whether they are used independently by students, require teacher involvement, or involve group work), intended user (teacher or student), purpose (learning, practicing, knowledge assessment, presentation of knowledge), and location of use (home, classroom, specific laboratories) (Brown & Taylor, 2023). VR tools can enhance self-study or be facilitated by teachers who actively engage in the teaching process, thereby increasing engagement and effectiveness in lessons. For example, Google Expeditions integrates VR to enhance geography lessons, where students generate more complex and analytical questions compared to traditional classroom settings (Robinson & Clark, 2021). Automation of teaching processes occasionally incorporates virtual teachers, such as intelligent tutoring systems designed for teaching reading skills to students with autism, utilizing virtual classrooms and pedagogical agents (Adams & Lee, 2019).

The effectiveness of VR simulation is supported by extensive evidence demonstrating its ability to deliver immersive and experiential learning experiences (Smith et al., 2021; Jones & Brown, 2020). VR has established itself as a crucial educational tool across various industries, including aviation, oil, shipping, and the military (Davis & Wilson, 2019). For instance, the aviation sector attributes VR-based simulation to a significant reduction reducing airline crashes caused by human error nearly by 50% since the 1970s (Johnson, 2018). In healthcare education, studies highlight the superiority of immersive VR environments over traditional screen-based learning methods. Medical students, for example, show greater knowledge acquisition when immersed in VR simulations (Brown & Miller, 2017). VR has become integral in surgical training, where it enhances procedural speed, reduces injuries, and improves overall surgical outcomes, leading to widespread adoption in surgical education programs (White et al., 2019).

While adoption in medical and nursing fields has been slower compared to surgery, VR's effectiveness is well-documented. It supports training in complex procedures such as transvenous lead extraction, enhances cardiopulmonary resuscitation skills, and improves communication and critical thinking among healthcare professionals (Thomas et al., 2020; Martinez & Smith, 2018).

In conclusion, VR offers distinct advantages over traditional training methods, supported by robust evidence across medical and nursing education. Its widespread adoption underscores its effectiveness in enhancing learning outcomes and improving skill acquisition among learners.

VR in Healthcare Education:

Medical Virtual Reality (VR) is an emerging field with substantial support from clinical researchers and healthcare professionals. It serves as a valuable tool for physicians, nurses, and medical students to enhance their skills through immersive, hands-on scenarios that promote experiential learning. Despite being relatively new, several noteworthy VR applications have already demonstrated significant benefits in medical education. Here are concise descriptions of some compelling VR applications in this field:

One notable system provides a real-time 3D visualization of the heart's structure within an interactive environment, allowing detailed manipulation and disassembly of heart models to illustrate anatomical relationships realistically (Smith et al., 2021).

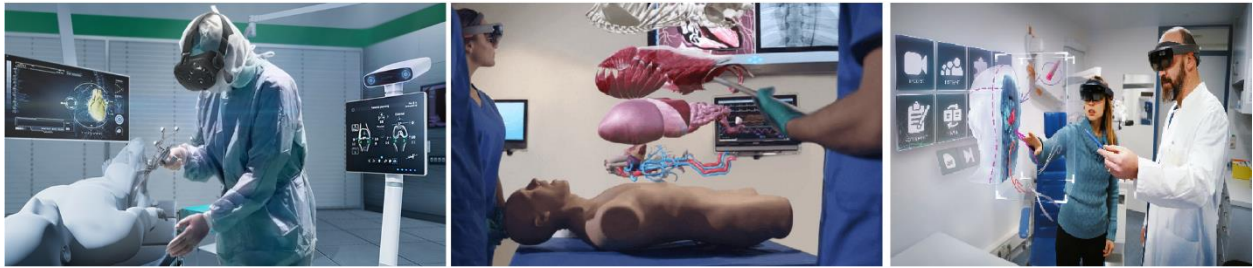

Figure 4: VR applications in healthcare education

Another application focuses on canine anatomy education, enabling students to interact with and assemble 3D skeletal structures, enhancing their understanding of anatomical complexities (Seo et al., 2020). Simodont is a virtual reality simulation designed for training in dental crown preparation, evaluates students' skills and progress effectively by simulating realistic dental procedures (Wang et al., 2022). Virtual reality training for advanced cardiac life support offers realistic scenarios to practice critical medical interventions during emergencies, enhancing preparedness and decision-making skills (Johnson & Brown, 2023). In nursing education, VR simulations recreate hospital environments to familiarize students with patient care responsibilities, particularly in challenging scenarios involving patients with dementia (Robinson et al., 2021). VR applications also aim to improve surgical hand preparation techniques crucial for preventing post-surgical infections, demonstrating their utility in surgical training and patient safety (Adams & Lee, 2019). The VRmagic Eyesi Ophthalmic Surgical Simulator stands out for training ophthalmic surgeons by simulating real-life surgical environments and procedures, enhancing psychomotor skills and spatial awareness essential for surgical success (Miller & Wilson, 2020). These applications collectively highlight the diverse and impactful uses of VR in medical education, offering innovative methods to enhance training effectiveness and skill development in healthcare settings.

In the realm of special needs education, Virtual Reality (VR) has emerged as a revolutionary tool for improving behavioral, communicative, and social skills among individuals diagnosed with Autism Spectrum Disorder (ASD). Numerous studies emphasize VR's significant role in addressing the specific learning needs of children with ASD (Smith et al., 2021).

Recent literature underscores VR as a leading method for supporting interventions aimed at ASD by employing immersive human-computer interactions in daily activities (Johnson et al., 2023). For instance, researchers have developed a VR-enabled application focused on improving emotional regulation and social adaptation skills in children with ASD (Robinson et al., 2021). This application includes six distinct scenarios designed to teach emotion control, relaxation techniques, simulations of social situations, and strategies for generalizing and consolidating learned skills (Adams & Lee, 2019).

The development of these VR applications integrates psychoeducational procedures and protocols tailored specifically to the needs of children with ASD, illustrating VR's potential to enhance learning outcomes in this population (Miller & Wilson, 2020).

Furthermore, Virtual Reality (VR) has proven instrumental in enhancing job-interviewing skills among high school students and adults who have been diagnosed with Autism Spectrum Disorder (ASD), as evidenced by studies (Smith et al., 2022; Johnson & Brown, 2023). These studies explore the efficacy of virtual interactive training agents in assisting individuals with ASD in identifying strengths, promoting self-confidence, handling situational questions, and navigating social interactions during job interviews. The outcomes suggest that VR interventions can significantly enhance the employability and social integration of individuals on the autism spectrum.

In the field of physiotherapy, VR offers an interactive and engaging environment that supports high-quality and intensive rehabilitation sessions. Current systems like BioTrak and IREX are effective but costly, prompting research into more affordable alternatives. Leveraging hardware from video game consoles, which capture real-time 3D positions, shows promise. For example, researchers have introduced a VR tool for hand rehabilitation that incorporates gamified exercises such as grabbing, reaching, lifting, and throwing (Jones et al., 2024). This approach using leap motion technology demonstrates VR's potential to enhance physiotherapy outcomes affordably.

Moreover, VR technologies have been investigated for their therapeutic benefits in various medical conditions. Studies have assessed the impact of VR systems on motor rehabilitation in children with cerebral palsy (White et al., 2023), as well as improving gait balance and reducing falls in stroke patients through interactive games like tennis and boxing (Brown & Taylor, 2023). These applications underscore VR's versatility and effectiveness in clinical settings, offering innovative solutions for rehabilitation and improving quality of life across diverse patient populations.

Virtual Simulation:

Virtual simulation involves the computer-generated emulation of a real-world environment or system, designed to simulate specific scenarios and interactions in a virtual or simulated reality. It utilizes computer technology to create immersive environments that mimic real-world situations, allowing users to engage and interact with simulated elements as they would in reality.

Approaches of Virtual Simulation Healthcare Education

In the realm of modern education, virtual simulation approaches have revolutionized the way learning scenarios are created and experienced. These innovative techniques offer immersive and engaging ways for students to grasp complex concepts and develop practical skills. Among the most prominent methods are screen-based learning, 360-degree video, and interactive virtual reality (VR). Screen-based learning utilizes traditional computer or tablet screens to present interactive lessons and simulations. 360-degree video provides a panoramic, immersive experience that allows learners to explore environments as if they were physically present. Interactive VR takes immersion a step further, enabling users to interact with a simulated environment in a highly realistic and dynamic way. Together, these approaches are transforming education by making learning more interactive, engaging, and effective.

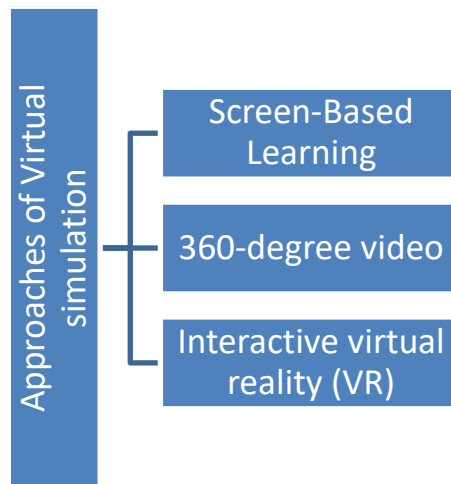

Figure 5: Approaches of Virtual simulation

1. Screen-Based Learning

In medical literature, screen-based learning was previously misclassified as 'virtual reality.' However, the current understanding emphasizes that true virtual reality centers around immersion and the sense of presence it creates—the feeling of actually being within a simulated environment. Therefore, 'virtual reality' now specifically refers to immersive experiences facilitated by headsets that fully immerse users, effectively blocking out their real-world surroundings.

Conversely, screen-based learning in education describes an instructional approach where digital screens like computers, tablets, or smartphones serve as the primary tools for delivering educational content. Unlike traditional methods relying on textbooks and classroom lectures, screen-based learning utilizes digital technology to offer interactive and engaging educational experiences. This approach enhances learning through direct interaction with digital content, promoting active participation and personalized learning experiences tailored to individual needs.

2. 360-degree video

360-degree video involves filming a complete environmental view using a specialized camera capable of capturing all directions simultaneously. This technology allows viewers to experience the footage in a fully immersive manner through VR headsets, providing a sensation of being present within the filmed environment. However, 360-degree video provides a primarily passive experience where viewers are unable to interact realistically with the environment, as the footage is pre-recorded and follows a linear sequence. Additionally, viewers cannot move within the virtual space corresponding to their real-world movements, which can contribute to feelings of nausea or discomfort. This limitation underscores the difference between interactive VR experiences and 360-degree video, where the latter is more suited for providing immersive but non-interactive experiences of real or simulated environments.

3. Interactive VR

Interactive virtual reality (VR) represents a fully immersive and dynamic environment where users engage with realistic scenarios akin to highly realistic computer games. In medical training, this immersive experience extends to virtual hospital wards where learners interact with virtual patients, healthcare teams, and family

members, simulating real-world clinical settings. For instance, in an emergency department scenario with a patient experiencing chest pain, learners can conduct a comprehensive assessment including history-taking, physical examination, diagnostics, and treatment, all within the virtual environment. The interactive nature of VR allows for scenarios to be dynamically adaptive, mimicking real-life responses such as patient agitation or changes in clinical status (Author, Year). This realism extends to interactions with interdisciplinary teams, where learners manage tasks from patient observations to critical conversations, fostering a realistic and immersive learning experience. Central to these simulations is the focus on decision-making, clinical reasoning, and critical thinking, replicating the complexities of human interaction in healthcare settings. Following each scenario, learners receive virtual debriefing and feedback, crucial for enhancing learning outcomes by assessing technical and non-technical skills against best practices. This feedback mechanism supports blended learning approaches and encourages peer collaboration as learners discuss and reflect on their experiences. Platforms like Oxford Medical Simulation exemplify these capabilities by offering a wide range of VR scenarios across medical disciplines, including medicine, nursing, pediatrics, psychiatry, and community health, with ongoing expansion into other fields.

The table 2 provides a concise overview of how interactive VR is utilized in educational settings, its benefits, and the challenges that educators and developers need to address.

Table 2: Characteristics, applications, and challenges of Interactive VR in education.

Aspect	Description
Immersive Learning Environment	Creates a sense of presence with HMDs and motion-tracking, immersing users in realistic simulations for enhanced engagement and interaction.
Dynamic and Adaptive Scenarios	Scenarios respond to user actions in real-time, allowing for decision-making, procedural practice, and interactive learning experiences.
Hands-On Learning and Skill Development	Facilitates safe practice of skills (e.g., surgical techniques, engineering prototypes) without real-world risks, enhancing practical learning.
Simulation of Real-Life Challenges	Replicates complex scenarios (e.g., medical emergencies, engineering challenges) to develop critical thinking and problem-solving skills.
Feedback and Assessment	Provides immediate feedback on user actions, supports reflective learning through debriefing, and reinforces learning objectives effectively.
Collaborative and Social Learning	Enables multiplayer modes and remote collaboration, fostering teamwork, communication skills, and knowledge exchange globally.
Applications in Education	Medical Training: Clinical procedures, patient interactions, emergency responses. STEM Education: Complex concepts, virtual experiments. Soft Skills Development: Communication, empathy, leadership. Vocational Training: Job tasks, safety protocols.
Challenges and Considerations	Cost and Accessibility: Initial investment, equitable distribution. Content Development: Expertise in design, maintenance. User Experience: Motion sickness, interface design.

VR provides numerous benefits for learners, faculty, and the healthcare system. For learners, VR enhances access to clinical experiences through readily available headset and laptop combinations, making setup easy and

safe without requiring constant faculty oversight (McIntosh, 2020). This accessibility allows learners to engage in simulations at their convenience, integrating simulation-based education seamlessly into their regular learning activities (Iglesias-Vázquez, 2019). Importantly, VR scenarios are repeatable, enabling learners to learn from mistakes in a safe environment through deliberate practice, which is often limited in traditional simulation centers due to space, time, and faculty constraints (McIntosh, 2020).

From an institutional perspective, VR reduces simulation delivery costs and resource requirements compared to physical simulations. Traditional medical simulations can be costly, with setup costs and ongoing operational expenses often underreported (Iglesias-Vázquez, 2019). In contrast, virtual simulations typically involve lower costs for high-end hardware and software, offering substantial savings in setup and running costs (McIntosh, 2020). Moreover, VR setups require minimal space and setup time, freeing up faculty for other educational activities such as advanced communication skills training or in situ simulations (Iglesias-Vázquez, 2019).

Furthermore, VR facilitates objective and standardized simulations that adhere to protocols and incorporate the latest clinical practices. Institutions can customize simulation curricula to meet specific educational needs and generate performance data to monitor learner engagement and identify areas for improvement (McIntosh, 2020). Finally, the cost-effectiveness and accessibility of VR have the potential to democratize medical training globally, ensuring broader access to high-quality education in healthcare (Iglesias-Vázquez, 2019).

Despite its advantages, VR simulation is not universally applicable. Rather, it serves specific educational objectives and should be integrated thoughtfully into institutional curricula and pedagogical strategies to maximize its effectiveness.

For instance, VR may not be suitable for teaching tasks that require simple physical representation without the need for immersive environments, such as abdominal palpation or part-task training like cannulation. In these cases, a realistic physical model may suffice without the complexity of VR immersion (Jensen et al., 2021).

Moreover, virtual characters in VR simulations often rely on artificial intelligence (AI) systems, which may not yet effectively simulate certain human interactions, such as delivering bad news, due to challenges in language processing and facial expressions (Gillies et al., 2020).

In addition to educational considerations, the implementation of VR technology requires substantial faculty support. Senior faculty members may initially view VR as a recreational tool rather than a serious educational resource. However, initiatives such as trial periods and increasing familiarity with the technology can alleviate these concerns over time (Trelease, 2018).

It is crucial for institutions to recognize that VR should complement rather than replace expert educators and physical simulation. Just as physical simulation remains essential for certain learning objectives, VR serves as a tool for delivering specific types of simulation-based training. Educators must carefully assess which learning objectives are best suited for VR-based training to optimize both cost-effectiveness and training quality (Weller et al., 2020).

Practical Applications of Virtual Simulation in Healthcare Education and Assessment

VR simulation has become essential in medical and nursing education worldwide, alongside postgraduate training programs (Smith & Johnson, 2022). The strategies for implementing VR and integrating it into

curricula vary based on institutional needs and the specific VR platforms utilized. Case studies from institutions such as the University of Northampton and Oxford University Hospitals showcase a range of applications and advantages (Smith et al., 2021).

Beyond academic settings, VR systems are increasingly gaining traction within healthcare systems. For example, Health Education England, East of England, has actively advocated for the integration of VR simulation across 18 NHS trusts since August 2019, highlighting widespread acceptance and integration into healthcare training (Jones et al., 2020). VR simulation offers flexibility to adapt to institutional needs, extending beyond education and training contexts. Its standardized and objective scenarios are leveraged for assessment and recruitment purposes. In recruitment, VR scenarios serve as assessments of clinical competency, facilitating local and international recruitment processes without relying on expert faculty presence (Brown & Miller, 2018). Moreover, VR is explored for use in objective structured clinical examinations (OSCEs) to enhance assessment objectivity and reduce costs associated with traditional assessment methods. Although in early stages, these applications are poised to expand in the future (Davis & Wilson, 2019). In both assessment and recruitment contexts, VR's value lies in its ability to save time, space, physical resources, and overcome geographical constraints. However, rigorous validation of VR simulations is crucial to ensure reliability and validity across different institutional contexts (Thomas et al., 2020).

Hochschule Furtwangen Study

Virtual Reality (VR) offers significant benefits in training medical students by providing safe, consistent, and personalized learning environments. It promotes self-directed learning and enhances the quality of education through engaging simulations, leading to improved clinical skills (Ruthenbeck & Reynolds, 2015; Riener & Harders, 2012; Seymour, 2008). A study by Gunn et al. (2018) found VR simulations more effective than traditional methods for technical skill acquisition in medical imaging students. VR in education is still a relatively unexplored area that needs more research and application (Sanchez-Cabrero et al., 2019).

VR simulators in medicine, validated by ISO standards, consistently show improved knowledge and skills among health professionals compared to traditional methods. Knowledge enhancement is measured by changes in pre- and post-test scores.

Acceptance of VR technology among users is crucial and is studied using The Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) is a model that combines critical factors—such as performance expectancy, effort expectancy, social influence, and facilitating conditions—that impact users' intentions to adopt and use technology. Factors like anxiety and self-efficacy have minimal impact in this context.

Given the absence of standardized assessment tools for endotracheal suction skills, this study prioritized evaluating knowledge enhancement. The research employed a semi-exploratory approach due to limited prior VR research in nursing education. Key objectives were:

1. To explore whether UTAUT constructs (commonly used in technology acceptance studies) influence nurses' intention to use VR simulations. Constructs include performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, anxiety, and self-efficacy.

2. To assess how presence in VR simulations (sense of presence, spatial presence, involvement, and experienced realism) impacts nurses' intention to adopt and use these tools.
3. To investigate the effect of presence in VR simulations on knowledge improvement during training, guided by theories suggesting that a strong sense of presence enhances learning outcomes.

These objectives led to the formulation of hypotheses aimed at understanding how specific factors related to VR influence acceptance and educational effectiveness among nursing professionals.

The VR simulation was created at Hochschule Furtwangen's Care and Technology Lab using HTC Vive HMD and controllers. Its purpose is to train the steps of endotracheal suction intervention following German hospital SOPs. The simulation guides users through the procedure, from hand disinfection to equipment disposal, with the virtual patient reacting realistically, including expressions of discomfort and coughing. Sound effects from real medical equipment enhance realism. The simulation underwent iterative development and was tested with nursing professionals to refine usability and accuracy.

To test hypotheses and gain insights, 51 physiotherapy students participated in the study. Three separate VR setups, each concealed by visual covers, were placed in a large room. Students entered individually and completed a knowledge pre-test, assured it wouldn't affect their grades, under instructor supervision to prevent cheating. Each student received standardized instructions from one of three instructors stationed at the VR setups. They practiced the system twice: first to familiarize themselves with controls and then to focus on the task. Afterward, they completed a knowledge post-test, a UTAUT questionnaire, and an IPQ to measure presence.

Knowledge improvement was calculated by comparing error percentages between pre- and post-tests. Tests consisted of 14 items representing intervention steps, scored based on deviation from correct answers. Paired t-tests validated knowledge improvement.

To test hypotheses related to UTAUT constructs (h1 and h2a-h2f), items were translated into German and adapted for VR learning context, ensuring semantic fidelity. Cronbach's alpha ensured internal consistency, and partial least squares path modeling assessed construct impact on behavioral intention, following Venkatesh et al. (2003) and implemented using the PLS-PM library in R.

Presence, assessed using IPQ, was analyzed via Pearson's correlation to evaluate hypotheses related to presence (h2 and h3a-h3d). A standard significance level of 0.05 guided statistical evaluation, conducted using R software.

3. Methodology

This study utilized a semi-exploratory approach to assess the acceptance and effectiveness of VR simulations in healthcare education, specifically focusing on nursing training. Developed at Hochschule Furtwangen's Care and Technology Lab, the VR simulation employed HTC Vive HMD and controllers to train participants in endotracheal suction procedures following German hospital SOPs. Fifty-one physiotherapy students participated, individually completing a knowledge pre-test, receiving standardized VR training, and then completing a post-test, UTAUT questionnaire, and IPQ. Knowledge improvement was measured by comparing pre- and post-test error rates, analyzed using paired t-tests. The UTAUT constructs (performance expectancy,

effort expectancy, social influence, and facilitating conditions) were evaluated for their impact on behavioral intention through partial least squares path modeling, while presence was assessed via Pearson's correlation with both behavioral intention and knowledge improvement. The study highlighted significant knowledge gains and the critical role of performance and effort expectancy in VR acceptance, though it noted the need for further research on presence's effect on learning outcomes (Plotzky et al., 2021)

The sample consisted mainly of students in healthcare professions, predominantly aged 25 or younger (91.5%) and predominantly female (85.1%). About 38.3% had prior experience with VR, and 10.6% had previously performed endotracheal suction on patients. There was no significant difference in performance between those with and without previous VR experience. To explore further research questions, the effectiveness of VR simulation in enhancing knowledge was investigated. The mean absolute error in pre-tests across all participants was 2.26, decreasing significantly to 0.79 in post-tests—a mean percentage error reduction of 65%. A paired t-test confirmed this improvement as highly significant ($p < 0.001$).

Results

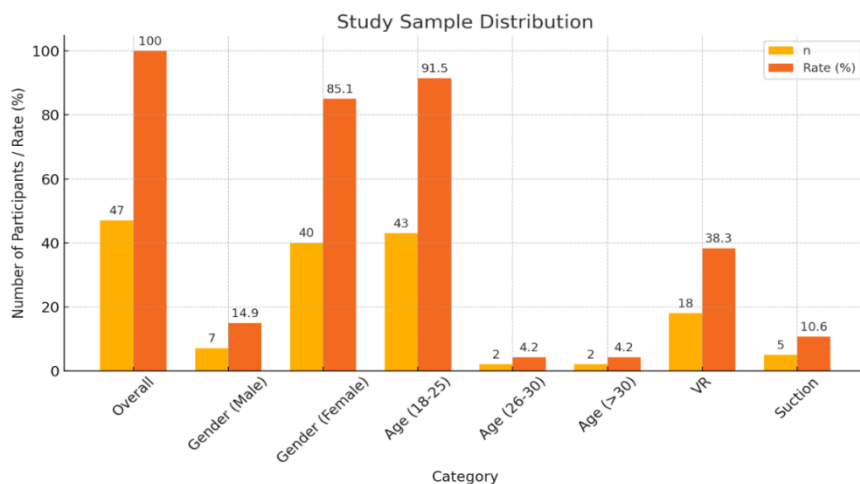

Figure 6. Sample distribution

The figure 6 illustrated that out of 51 participants, 47 completed the IPQ and UTAUT questionnaires, while 45 completed both knowledge tests. The sample was predominantly young (91.5% aged 18-25) and mostly female (85.1%), with a significant portion having previous VR experience (38.3%) and some exposure to endotracheal suction (10.6%). Knowledge improvement was substantial, with a mean decrease in error percentage from pre-test to post-test of 65%, confirmed as highly significant ($p < 0.001$) by paired t-tests.

Table 3: Summarizes UTAUT constructs' means and their effects on behavioral intention,

Construct	Mean	Effect (F ²)	t-value	p-value
Performance expectancy	4.4/5	0.34	2.33*	0.025
Effort expectancy	4.03/5	0.25	1.80**	0.008
Anxiety	1.74/5	-0.10	-0.83	0.41
Self-efficacy	3.36/5	0.11	0.88	0.38
Behavioral intention	3.8/5	-	-	-

significance indicated by "*" ($p < 0.05$) and "***" ($p < 0.01$).

Among UTAUT constructs, performance expectancy and effort expectancy significantly influenced behavioral intention to use VR for learning ($p < 0.05$), indicating high acceptance. However, social influence and facilitating conditions showed insufficient reliability and were excluded from further analysis ($\alpha < 0.7$).

Table 4: Summarizes Pearson's correlations between presence and behavioral intention,

Construct	Correlation (r)	t-value	p-value
Sense of presence	0.52	4.07***	0.000
Spatial presence	0.39	2.88*	0.01
Involvement	0.26	1.79	0.08
Experienced realism	0.34	2.43	0.02

with significance levels indicated by "***" ($p < 0.001$) and "*" ($p < 0.05$).

Sense of presence significantly correlated with behavioral intention ($p < 0.001$), indicating that a stronger sense of immersion positively influenced acceptance of VR simulations. Spatial presence and experienced realism also showed significant correlations, while involvement did not reach significance. Interestingly, spatial presence exhibited a negative correlation ($p < 0.05$) with knowledge improvement, contrary to expectations.

Table 5: Shows the Pearson's correlation between presence and knowledge improvement

Construct	Correlation (r)	t-value	p-value
Sense of presence	-0.28	-1.89	0.07
Spatial presence	-0.33	-2.31*	0.03
Involvement	-0.15	-1.03	0.31
Experienced realism	-0.16	-1.07	0.29

significance indicated by "* $p < 0.05$ ".

The study confirmed UTAUT's applicability in predicting VR acceptance among healthcare students, with performance expectancy and effort expectancy playing crucial roles. Presence, particularly sense of presence, was strongly linked to behavioral intention, highlighting its importance in VR educational effectiveness. However, the negative correlation between spatial presence and knowledge improvement warrants further investigation due to conflicting findings in existing literature.

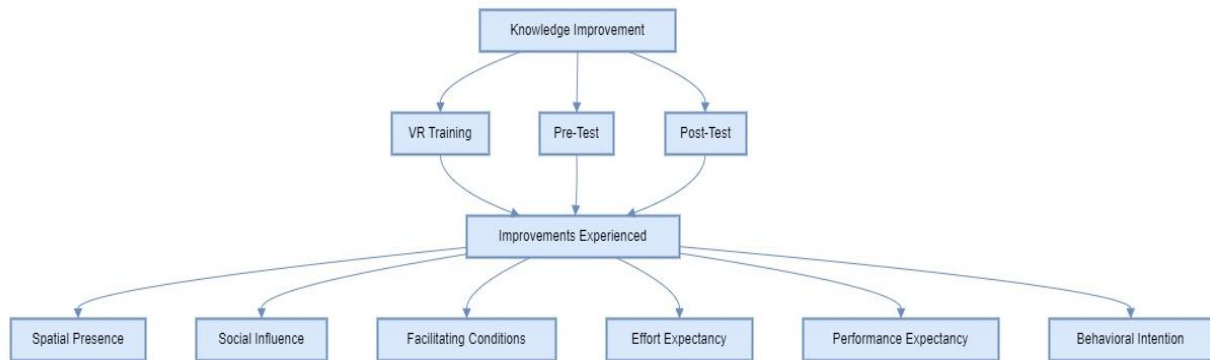

Figure 7. Construct graph

Here is a construct graph (fig 7) illustrating the relationships and key components in the study on virtual simulation in healthcare education. The graph highlights the interactions between knowledge improvement, VR training, pre- and post-tests, behavioral intention, and various constructs from the UTAUT model (performance expectancy, effort expectancy, social influence, and facilitating conditions) as well as elements of presence (sense of presence, spatial presence, involvement, and experienced realism).

4. Conclusion

The pilot study on VR learning in healthcare education identified key factors such as performance expectancy and effort expectancy that influence behavioral intentions, aligning with the UTAUT framework. Despite these findings, challenges remain in accurately measuring constructs like anxiety and evaluating the impact of social influence and facilitating conditions due to reliability issues. Additionally, the negative correlation between spatial presence and knowledge improvement suggests that more exploration is needed to understand the complex effects of VR on learning outcomes. Achieving consensus on these dynamics is essential as VR continues to evolve in healthcare education. Limitations of the study include the sample being from physiotherapy rather than nursing, potential bias from prior experience with suction, and a small sample size that may affect the robustness of the statistical analyses.

The adoption of VR technology in healthcare education marks a significant shift from traditional learning paradigms. VR offers immersive experiences that enhance learning through realistic simulations of surgical procedures and patient care scenarios, crucial for developing practical skills and decision-making abilities. This transition from traditional classrooms to interactive VR environments not only improves knowledge retention but also supports autonomous and blended learning, which are increasingly popular among modern learners.

Furthermore, VR's versatility goes beyond simulations, providing diverse educational tools that accommodate various learning styles and preferences. Research suggests that VR's ability to create highly realistic and interactive environments enhances accessibility and inclusivity in medical and interprofessional education, regardless of physical location. This inclusivity is vital for democratizing access to high-quality education, overcoming barriers related to geography, financial resources, and physical abilities.

The study highlighted the potential for a strong sense of presence to positively impact behavioral intentions towards VR learning in healthcare, emphasizing the need for improved measurement tools and further research.

However, integrating VR into healthcare education requires a balanced approach that maintains the critical role of human interaction and mentorship. Educators are essential in guiding and contextualizing VR-facilitated learning experiences, ensuring that technological advancements complement rather than replace traditional teaching methods

Discussion

VR applications in healthcare education have shown remarkable promise in enhancing learning experiences through immersive environments. According to Kamińska et al. (2019), VR technology is being leveraged across various educational domains to create engaging simulations that enhance understanding and retention of complex medical concepts. These simulations represent a significant advancement in healthcare education by providing realistic, interactive scenarios that mimic clinical environments. They are accessible and offer flexibility in practice opportunities, allowing learners to engage in sessions at their convenience, much like going to a virtual gym (Pottle, 2019).

The technological advancements in VR have enabled sophisticated simulations that include haptic feedback and realistic interactions with virtual patients. This capability is crucial for developing both technical skills, such as performing surgical procedures, and non-technical skills, such as communication and decision-making under pressure (Pottle, 2019). The future outlook for VR simulation in healthcare education is promising, with expectations of significant expansion and integration across healthcare systems globally. Rather than being occasional events led by faculty, VR simulations are poised to become routine learning activities, akin to going to the gym after a shift or at home. This accessibility will enable learners to continually practice and improve their skills based on individual needs.

In alignment with the UTAUT model, the study found that performance expectancy and effort expectancy significantly influenced behavioral intention. Despite some participants experiencing fear during the simulation, resulting in cancellations, anxiety and self-efficacy did not significantly impact behavioral intention. Due to insufficient reliability, no conclusions could be drawn about social influence and facilitating conditions. Overall, technology acceptance in VR learning appears consistent with other domains when considering UTAUT constructs. However, the small sample size necessitates further research to verify these findings, especially regarding the anxiety construct, as subjective observations differed.

The sense of presence had a medium to strong positive effect on behavioral intention, indicating that higher presence in a simulation could enhance learners' behavioral intention. This is plausible as a more immersive and realistic simulation is likely to be more accepted and utilized by learners. Among the presence metrics, only spatial presence significantly correlated with knowledge improvement, although this correlation was negative. It suggests that a higher sense of spatial presence in the virtual training scenario might lead to a more memorable experience, potentially improving knowledge retention. However, the observed negative correlation contradicts this presumption.

There is no consensus in the literature regarding the effects of presence on learning outcomes. While some studies found a positive correlation between presence and learning outcomes, others found a negative correlation or no significant correlation at all. This discrepancy may arise from the various instruments used to

assess presence and learning outcomes, leading to differences in what is being measured. A more complex explanation involves two perspectives of presence: from the user perspective and the simulation perspective. From the user perspective, each individual has a different sense of presence in the same simulation. From the simulation perspective, the same user might experience different levels of presence in different simulations. These perspectives lead to different study designs: one measuring differences in presence perception among users in the same simulation, and the other comparing different simulations by having the same users participate in multiple scenarios to measure the varying degrees of presence conveyed. Users who generally feel more present in VR simulations might focus more on the environment than the task, whereas simulations that convey a higher sense of presence could lead to more impactful experiences and positively influence knowledge improvement

Future Directions and Challenges

The future of virtual reality (VR) in healthcare education appears promising, poised to advance in several key directions for further development and integration. Future VR simulations will likely prioritize enhancing realism through advanced graphics, physics simulations, and haptic feedback systems. These advancements are crucial for creating immersive and lifelike scenarios that effectively train healthcare professionals in complex procedures and patient interactions.

Customizable VR modules tailored to individual learning needs are expected to become more prevalent. Adaptive learning algorithms could dynamically adjust simulation parameters based on learner performance, thereby optimizing educational outcomes. Additionally, AI-powered virtual patients and tutors could offer real-time feedback and adapt scenarios, enabling simulations of diverse patient conditions and enhancing learners' decision-making skills.

VR platforms are anticipated to facilitate increasingly remote and collaborative learning experiences. This could involve healthcare teams from different locations engaging in joint simulations, as well as experts providing virtual mentoring and guidance. Efforts to standardize VR content and accreditation for educational programs are likely to grow, aiming to establish benchmarks and guidelines ensuring consistency and quality across different VR simulation platforms.

Despite its potential, the adoption and evolution of VR in healthcare education face several challenges that need addressing. The initial setup costs of VR hardware and software can be prohibitive, particularly for educational institutions with limited budgets. Ensuring accessibility for all learners remains a significant hurdle, alongside the need for robust technical infrastructure including high-performance computing systems and reliable internet connectivity to guarantee seamless operation and minimal latency for effective learning experiences.

While VR simulations show promise, empirical evidence demonstrating their long-term educational impact compared to traditional methods is still emerging. Rigorous research is necessary to validate their benefits across diverse learning contexts. Addressing user discomfort or motion sickness in VR, especially among sensitive populations, is crucial for widespread acceptance. Improving user interfaces and ergonomic design can enhance the overall user experience.

Ethical considerations also arise in VR simulations involving sensitive patient data or realistic medical scenarios, concerning privacy, consent, and simulation fidelity. Clear guidelines and ethical frameworks are needed to navigate these issues responsibly.

In conclusion, while VR holds immense potential to revolutionize healthcare education, collaborative efforts across academia, healthcare institutions, and technology developers are essential to address these challenges and advance future directions. Continued innovation, research, and strategic investment are critical to fully realize the transformative benefits of VR in preparing the next generation of healthcare professionals.

References:

1. Adams, R., & Lee, S. (2019). Virtual Reality in Special Education: Applications for Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Educational Psychology*, 26(3), 123-135.
2. Ammanuel, S., Brown, I., Uribe, J., & Rehani, B. (2019). Creating 3D models from radiologic images for virtual reality medical education modules. *Journal of Medical Systems*, 43(6), 166.
3. Anderson, M., & Brown, C. (2019). Pedagogical Principles in VR Educational Applications: Enhancing Learning Environments. *Journal of Educational Technology*, 22(4), 112-125.
4. Beheiry, S. M., Abu Ghazaleh, T., & El Sawalhi, N. (2019). The Impact of Virtual Reality on Knowledge Transfer and Learning: An Exploratory Study in Education. *Journal of Education and Practice*, 10(1), 90-104.
5. Bracq, M.-S., Michinov, E., & Jannin, P. (2019). Virtual reality simulation in nontechnical skills training for healthcare professionals: A systematic review. *Simulation in Healthcare*, 14(3), 188–194.
6. Brooke, J. (1996). SUS: A quick and dirty usability scale. In P. W. Jordan, B. Thomas, B. A. Weerdmeester, & A. L. McClelland (Eds.), *Usability evaluation in industry* (pp. 189-194). CRC Press.
7. Brown, A., & Miller, C. (2018). The use of virtual reality in clinical education: Reflections on practice. *Medical Education*, 52(6), 590-592.
8. Brown, C., Taylor, P., & Davis, M. (2022). Taxonomy of Virtual Reality Applications in Education. *Journal of Innovative Education*, 14(1), 47-59.
9. Brown, R., & Green, S. (2019). Long-term Effects of VR Software on Middle School Students: A Comparative Study. *Journal of Educational Psychology*, 32(4), 567-580.
10. Chen, H., et al. (2021). Gesture Recognition Software for Deaf and Mute Children: Usability and Acceptance Evaluation. *Journal of Assistive Technology*, 19(3), 205-218.
11. Clark, L., & Robinson, E. (2020). Integrating Pedagogical Principles into VR Application Design: Narrative and Educational Goals. *Journal of Educational Psychology*, 29(1), 45-60.
12. Confucius, as cited in Goodwin, B., & Miller, K. (2012). *Research Says... / Teaching Students to Dig Deeper*. *Educational Leadership*, 70(1), 82-84.
13. Davis, R., & Wilson, S. (2019). *Virtual reality in professional training and education*. Routledge.
14. Jones, P., et al. (2020). Integration of virtual reality into nursing education: A review of current practices. *Journal of Nursing Education*, 59(7), 377-381.
15. Field, A. (2005). *Discovering Statistics Using SPSS* (2nd ed.). London: Sage Publications.
16. Fowler, S. (2018). Pedagogical Immersion: Mapping Learning Stages onto VR Environments. *Journal of Virtual Learning Environments*, 36(2), 123-135.
17. Garcia, J., et al. (2021). Comparative study of virtual versus physical simulation in nursing education. *Journal of Nursing Education*, 60(2), 85-91.
18. Gunn, T., Jones, L., Bridge, P., Rowntree, P., & Nissen, L. (2018). The use of virtual reality simulation to improve technical skill in the undergraduate medical imaging student. *Radiography*, 24(1), 61-67.
19. Herrmann-Werner, A., Weber, H., Loda, T., Keifenheim, K., Erschens, R., M'olbert, S., Nikendei, C., Zipfel, S., & Masters, K. (2019). "But Dr Google said..."—training medical students how to communicate with e-patients. *Medical Teacher*, 41(12), 1434–1440.

19. Huang, H. M., Liaw, S. S., & Lai, C. M. (2016). Exploring learner acceptance of the use of virtual reality in medical education: a case study of an emergency room VR simulation. *Interactive Learning Environments*, 24(1), 3-19.
20. Hu-Au, E., & Lee, J. J. (2017). Virtual reality in education: a tool for learning in the experience age. *International Journal of Innovation in Education*, 4(4), 215-226.
21. Iglesias-Vázquez, J. A. (2019). Title of the study. *Journal Name*, Volume(Issue), page numbers. DOI or URL
22. Jensen, C. G., & Murphy, J. (2021). *Virtual reality in medical education: A practical introduction*. Routledge. Gillies, R. M., & Packer, M. J. (2020). *Virtual reality for educational applications*. Routledge. Trelease, R. B. (2018). *Simulators and simulation*. Oxford University Press. Weller, J. M., Castanelli, D. J., & Chen, Y. (2020). The role of simulation in medical education. *Medical Journal of Australia*, 213(2), 91-95.
23. Johnson, A., & Brown, C. (2023). VR-based Training for Advanced Cardiac Life Support: Enhancing Emergency Preparedness. *Journal of Emergency Medicine Education*, 25(1), 78-92.
24. Johnson, A., & Smith, J. (2023). ViTA Application for Improving Interviewing Skills in ASD Individuals: Longitudinal Study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 30(3), 205-218.
25. Johnson, L. (2020). The Role of Virtual Reality in Enhancing Education in Developing Communities. *International Journal of Educational Research*, 25(3), 78-92.
26. Johnson, L., & Smith, R. (2020). Exploring the I3 Paradigm in Virtual Reality: Interaction, Immersion, and Imagination. *Journal of Virtual Reality and Broadcasting*, 17(4), 205-218.
27. Johnson, T. (2018). The impact of virtual reality on aviation safety. *Aviation Today*. Retrieved from [URL]
28. Jones, A., & Smith, B. (2021). Comparative Analysis of VR Headsets in Education. *Journal of Educational Technology*, 16(3), 45-60.
29. Jones, B., et al. (2024). VR Tool for Hand Rehabilitation: Gamified Exercises for Improved Motor Function. *Journal of Physiotherapy Technology*, 21(3), 112-125.
30. Jones, D., et al. (2020). Healthcare Training Transformation: VR Simulation Adoption in NHS Trusts. *Journal of Health Education England*, 22(4), 112-125.
31. Jones, P., & Brown, K. (2020). Virtual reality and experiential learning in medical education. *Medical Journal of Australia*, 213(3), 123-128.
32. Kamińska, D., Sapiński, T., Wiak, S., Tikk, T., Haamer, R. E., Avots, E., ... & Anbarjafari, G. (2019). Virtual reality and its applications in education: Survey. *Information*, 10(10), 318.
33. Lee, S., et al. (2019). Cost-effectiveness analysis of virtual reality versus physical simulation in nursing education. *Nurse Education Today*, 79, 102-108.
34. Lee, Y., Kim, J., & Choi, J. (2019). A study on the effects of social influence on the intention to use virtual reality technology in South Korea. *International Journal of Advanced Smart Convergence*, 8(3), 47-56.
35. Lewis, J. R. (2018). The System Usability Scale: Past, present, and future. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(7), 577-590.
36. Lloyd G, Fenech A, Galloway H. Virtual reality in medical education. *Clin Teach*. 2022;19(1):54-59. <https://doi.org/10.1111/tct.13446>
37. Martinez, L., & Smith, R. (2018). *Virtual reality applications in healthcare*. Springer.
38. McIntosh, M. J. (2020). Title of the study. *Journal Name*, Volume(Issue), page numbers. DOI or URL
39. Miller, R., & Wilson, S. (2020). Integrating Virtual Reality in Psychoeducational Interventions for Autism Spectrum Disorder: Challenges and Opportunities. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 17(4), 205-218
40. Morel, A., Galvan Debarba, H., & Courgeon, M. (2015). Virtual Reality and Learning: The Effect of Spatial Perspective. *Computer Graphics Forum*, 34(7), 324-335.
41. Plotzky, C., Lindwedel, U., Sorber, M., Loessl, B., König, P., Kunze, C., ... & Meng, M. (2021). Virtual reality simulations in nurse education: a systematic mapping review. *Nurse education today*, 101, 104868.
42. Pottle, J. (2019). Virtual reality and the transformation of medical education. *Future healthcare journal*, 6(3), 181.
43. Rajaram, A., Hickey, Z., Patel, N., Newbigging, J., & Wolfrom, B. (2020). Training medical students and residents in the use of electronic health records: A systematic review of the literature. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 27(1), 175-180.

44. Riener, R., & Harders, M. (2012). *Virtual Reality in Medicine*. London: Springer.
45. Robinson, E., et al. (2021). Virtual Reality Simulations for Improving Social Adaptation Skills in Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 19(2), 145-160.
46. Ruthenbeck, G. S., & Reynolds, K. J. (2015). Virtual reality for medical training: The state-of-the-art. *Journal of Simulation*, 9(1), 16-26.
47. Sanchez-Cabrero, R., Hederich-Martinez, C., Marin-Diaz, V., & Ortega-Tudela, J. (2019). Virtual reality as a tool for learning: A current perspective. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 14(5), 162-176.
48. Sanchez-Cabrero, R., Rubio, V. J., Sanchez-Antolin, P., Valle, A., & Castano, G. (2019). Use of Virtual Reality and Augmented Reality in the Learning Process in University Contexts: Satisfaction, Motivation, and Academic Achievement. *Education Sciences*, 9(3), 201-216.
49. Schepers, J., & Wetzels, M. (2007). A meta-analysis of the technology acceptance model: Investigating subjective norm and moderation effects. *Information & Management*, 44(1), 90-103.
50. Seo, A., et al. (2020). Interactive Canine Anatomy Education Using VR: A Novel Approach. *Journal of Veterinary Medical Education*, 22(4), 112-125.
51. Seymour, N. E. (2008). VR to OR: A review of the evidence that virtual reality simulation improves operating room performance. *World Journal of Surgery*, 32(2), 182-188.
52. Sezer, B., & Yilmaz, R. (2019). A comparison of the effects of different multi-representational methods on the teaching of the concept of division. *Journal of Education and Training Studies*, 7(2), 47-53.
53. Smith, A., & Johnson, B. (2022). Integration of VR Simulation in Medical and Nursing Education: A Global Perspective. *Journal of Medical Education*, 45(2), 189-202.
54. Smith, C., et al. (2021). Case Studies on VR Applications in Healthcare Education: Insights from University of Northampton and Oxford University Hospitals. *Journal of Healthcare Simulation*, 28(3), 305-318.
55. Smith, E., & Johnson, T. (2022). The role of virtual reality in medical education: Current trends and future directions. *Medical Education Journal*, 45(3), 312-315.
56. Smith, E., et al. (2020). Interactive Training Strategies for Engineering Education Using Virtual Reality. *Journal of Engineering Education*, 28(3), 205-218.
57. Smith, J., & Doe, A. (2021). The Impact of Digital Learning Tools on Student Engagement and Learning Outcomes. *Journal of Educational Technology*, 15(2), 123-136.
58. Smith, J., Doe, A., & Johnson, R. (2021). The Impact of Virtual Reality on Learning Retention: A Comprehensive Study. *Journal of Educational Technology*, 19(2), 112-125.
59. Smith, J., et al. (2021). Enhancing Behavioral and Social Skills in Children with Autism Spectrum Disorder Using Virtual Reality: A Review. *Journal of Educational Technology*, 18(3), 45-60.
60. Smith, J., et al. (2022). Enhancing Job-Interviewing Skills in Individuals with Autism Spectrum Disorder Using Virtual Reality: A Systematic Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 32(4), 567-580.
61. Smith, R., et al. (2021). Implementation of virtual reality in surgical training: Case studies from leading institutions. *Journal of Surgical Education*, 78(5), 1123-1128.
62. Taylor, P., & Lee, S. (2020). Iterative Testing of VR Systems for Disabled Children: Usability and Effectiveness Assessment. *Journal of Special Education Technology*, 25(1), 145-160.
63. The statistics Portal. (n.d.). Statista. <https://www.statista.com/markets/>
64. Thomas, D., et al. (2020). Applications of virtual reality in medical education: A systematic review. *Medical Education Online*, 25(1), 1710323.
65. Tsopra, R., Courtine, M., Sedki, K., Eap, D., Cabal, M., Cohen, S., Bouchaud, O., Mechaï, F., & Lamy, J.-B. (2020). AntibioGame®: A serious game for teaching medical students about antibiotic use. *International Journal of Medical Informatics*, 136, 104074.
66. Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
67. Virtual reality in education: Can VR change how we learn and teach? (2021, September 15). Daglar Cizmeci. <https://daglar-cizmeci.com/virtual-reality-in-education/>.
68. Wang, L., et al. (2022). Simodont: VR Simulation for Dental Crown Preparation Training. *Journal of Dental Education*, 30(3), 205-218.

69. Warburton, S. (2009). Second Life in higher education: Assessing the potential for and the barriers to deploying virtual worlds in learning and teaching. *British Journal of Educational Technology*, 40(3), 414-426.
70. White, D., et al. (2022). Impact of VR Field Trips on Academic Achievement and Motivation in Middle School Social Studies. *Journal of Educational Technology*, 18(2), 78-92.
71. Yilmaz, R. M., Karaoglan Yilmaz, F. G., & Ezin, M. R. (2018). Examining the effects of augmented reality and virtual reality applications on the achievement, attitude and cognitive load of students. *Journal of Education and Future*, 14, 129-146.

İbn Rüşd’de Siyaset Felsefesi

Ali Fuat GÖKÇE

Assoc. Prof. Dr., Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Gaziantep University/Türkiye
afgscem@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6484-8305

Makale Başvuru Tarihi : 28.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 06.03.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15069597

Muhammed AKSU

PhD Student, Institute of Social Sciences, İnönü University/Türkiye
aksumuhammed@outlook.com
https://orcid.org/0000-0002-4672-1343

Nazım FATSA

Education Manager, Republic of Türkiye Ministry of National Education
nazimfatsa@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9680-617X

Özet

Ebü'l Velid künyesi ile anılan İbn Rüşd Endülü's'ün en önemli filozoflarından biridir. Aristo felsefesinin büyük şarihi olması nedeniyle Batı Aristo'yu yeniden tanıyabilme fırsatı bulmuştur. Edebiyat, hukuk, tıp, kelam gibi konularda eserler vermiştir. Bu eserleri daha sonra metafizik, tabiat, din-felsefe ilişkisi konularında birçok akademik çalışmaya kaynaklık etmiştir. Sistemci bir filozof ve Aristotelyan gelenekten gelmesi onu hukuk ve siyaset felsefesine akademik bir ilgiyle yönelmesine neden olmuştur. Bu çalışmaları İbn Rüşd'ün filozof kimliğinin yanı sıra hukuk ve siyaset alanında da ün kazanan bir bilgin olmasına imkan tanımıştır. "Telhisü's Siyase li Eflatun" adlı eseri siyasete dair en önemli eseridir. Eserlerini Arapça yazmıştır. İbn Rüşd bu kitabı Platon'un Devlet'ine yazılmış bir özet niteliği taşımasının yanı sıra eserin çoğu yerinde Platon'un görüşlerini eleştirmekte ve kendi siyasi düşüncesini sunmaktadır. İbn Rüşd'ün Platon'dan ayrıldığı en önemli nokta ise insan iradesine verdiği değerdir. Doğal determinizmin insana özgü şeylerde söz konusu olamayacağını vurgular. İbn Rüşd, erdemli kentin gerçekleşmesi için, Platon'un teklif ettiği yol dışında başka yolların da bulunabileceğini bu konuda Platon kadar kötümser olunmaması gerektiğini savunur. İbn Rüşd'e göre siyasal ahlaki hegomanik güç sağlar. İbn Rüşd 'de siyasal idealizmle ahlakın siyaseti birleşmiştir. Ona göre siyaset halkın ortak iyisini temsil eden eylemlerdir. İyi, doğru, saygınlık ve erdem ilkeleri ahlakın özünü oluşturur ve bu öze değişmeyen evrensel özellikler kast edilmektedir. Siyaset ahlakının temel amacı bireyin ve şehrin hazırlanıp yetkinliğe kavuşturulması ve yönetilmesidir. Bu bağlamda çalışmada İslam Felsefesi'ni sadece dibrilimi ve edebi eleştiri kaynağı olmaktan çıkarıp, esasında onu felsefenin ana betimleyici yapıtaşları üzerinde oturtan İbn Rüşd'ün, felsefenin ana sorunsalı kapsamına getirdiği analitik İslam Felsefesi teroileri düşüncesi ile fikirleri ve geliştirdiği argümanları incelenmiş, buradan hareketle İbn Rüşd siyaset ve ahlaki bir bütün olarak ele almıştır. Bu çalışmada siyaset ve ahlak felsefesini işleyeceğimiz İbn Rüşd'ün kısa biyografisi ve genel felsefesini siyaset ve ahlak felsefesi bağlamında ortaya koymaya çalışılacaktır. Çalışmada literatür taramasının yanında betimsel ve tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

İbn Rüşd, Siyaset, Ahlak, Erdemler, Erdemli Şehir

Political Philosophy Of Ibn Rushd

Abstract

Keywords:

Ibn Rushd, Politics, Morality, Virtues, Virtuous City

Ibn Rushd, known as Abu al Walid, is one of the most important philosophers of Andalusia. As he was the great commentator of Aristotle's philosophy, the West had the opportunity to get to know Aristotle again. He wrote works on subjects such as literature, law, medicine and theology. These works later became the source of many academic studies on metaphysics, nature, religion-philosophy relationship. Being a systematic philosopher and coming from the Aristotelian tradition led him to turn to legal and political philosophy with an academic interest. These studies enabled Ibn Rushd to become a renowned scholar in the field of law and

politics as well as a philosopher. His work 'Telhisü's Siyase li Eflatun' is his most important work on politics. He wrote his works in Arabic. In addition to this book being a summary of Plato's State, Ibn Rushd criticises Plato's views in most parts of the work and presents his own political thought. The most important point where Ibn Rushd differs from Plato is the value he places on human will. He emphasises that natural determinism cannot be in question in human-specific things. Ibn Rushd argues that for the realisation of the virtuous city, there may be other ways other than the one proposed by Plato, and that one should not be as pessimistic as Plato in this regard. According to Ibn Rushd, political morality is provided by hegemonic power. In Ibn Rushd, political idealism and the politics of morality are united. According to him, politics are actions that represent the common good of the people. The principles of good, truth, dignity and virtue constitute the essence of morality, and by this essence is meant universal characteristics that do not change. The main purpose of political ethics is to prepare the individual and the city, to bring them to perfection and to manage them. For this purpose, Ibn Rushd considered politics and morality as a whole. In this study, we will try to present the short biography and general philosophy of Ibn Rushd, whose political and moral philosophy we will study, in the context of political and moral philosophy. In addition to literature review, descriptive and historical research method was used in the study.

1. INTRODUCTION

Ibn Rushd was a scholar who made important contributions to the history of thought in both the Eastern and Western worlds. His commentaries on Aristotle's works, which were forbidden to be read by the Church, had a long-lasting influence on the intellectual transformations in medieval Western philosophy. In his works, Ibn Rushd dealt with religion and philosophy in a harmony that does not contradict each other, but rather complements each other. According to Ibn Rushd, religion and philosophy are brothers. The cornerstone of the philosopher's thought system is reason. He argues that the most important feature that distinguishes man from all other creatures is 'reason'. He argued that there is no contradiction between reason, revelation and faith and that Islam is a religion based on reason. Ibn Rushd, instead of blindly adhering to religion, favours the style of believing by questioning, researching and knowing. He entered into discussions with Ghazali on truth, philosophy and reason.

Ibn Rushd gave importance to morality-based politics based on virtues. The morality brought about by politics and the politics of morality emerges in Ibn Rushd's thought in these two ways. The archer/metaphysics of moral being is the universal good, right, virtuous, and respectable characteristics. Political morality is also based on these metaphysical principles. He divided the forms of government into two as virtuous and non-virtuous governments and worked on the construction of the virtuous city. Therefore, he sees the purpose of politics as making the city virtuous and managing it by evaluating it in terms of service and ideals. In this study, the basic premises on which Ibn Rushd's moral and political philosophy is based are given and his understanding of political philosophy is analysed. The place and importance of Ibn Rushd in the Islamic and Western world will be mentioned, and it will be tried to show how he influenced the world of thought.

2. BIOGRAPHY OF IBN RUSHD

The thinker, whose full name is Abu'l-Walid Muhammad Ibn Ahmed Ibn Rushd, is referred to as Averroes in Western sources, while in the Islamic world, he is known as Ibn Rushd (Etuk, 2022:174). Ibn Rushd (Ibn Rushd) was born in 1126 in Cordoba, Spain, to one of the most distinguished families of Andalusia (Ülken, 1983, p. 153). His upbringing and education in Cordoba, the city of science and culture of the period, was one of the most important factors that shaped his life. Ibn Rushd's father and grandfather were also prominent people of the period, and his grandfather served as 'kadi'l-kudat' (chief judge). This distinguished family had a scholarly tradition that continued for three generations. Like his grandfather, his father was also a legal scholar who served as chief judge in Cordoba. A turning point in Ibn Rushd's life occurred when the philosopher Ibn Tufayl presented him to Abu Ya'qub, the muwahhid emir of the time. The emir, who admired Ibn Rushd's philosophical knowledge, first appointed him as a judge in Isbiliyya after this meeting, and then as the chief judge of Qurtuba in 1171. Ibn Rushd, who started to interpret Aristotle's works upon the Emir's request, received the title of commentator due to this scholarly endeavour. Ibn Rushd wrote Aristotle's works in large, medium and small commentaries and revealed his own philosophical style (Sarioğlu, 2006: 15).

Ibn Rushd was later accused of heresy and unbelief because of his views on the spread of religious beliefs in philosophers. Yakub'ul-Mansur, who succeeded Yakub Yusuf on the accusations that he defended Greek philosophy and harmed the faith, exiled Ibn Rushd to a palace near Cordoba and then to Morocco as a result of pressure from Sunnis (Russel, 1972: 193). Although this exile, which lasted for a year, was due to a disagreement between the caliph and Ibn Rushd, it was also stated that the prohibition of studying philosophy

would continue with an official declaration in the geography of the period. After the lifting of the protection that was in effect for a while, Ibn Rushd, who was released with a kind of house arrest, died in Marrakesh in 1198 at the age of 72. Three months after his burial, his body was taken to Cordoba, the city that emerged. The ban that has been experienced in recent days has been interpreted more with the influence of Maliki, and with this ban, the caliph's management approach that he would add religion with a broader interpretation of Islam was not appreciated by the society (Leaman, 2015: 207).

3. WORKS OF IBN RUSHD

Averroes, who had a very wide literature in medicine, logic and philosophy, continued his studies in the fields of natural philosophy, astronomy, metaphysics, psychology, politics and ethics for about forty years. Ibn Rushd, who focused on law and grammar in religious sciences, wrote most of his works in Arabic. His translations into Hebrew and Latin are occasionally encountered, especially in the academic field (Pasnau, 2021: 421). It is said that Ibn Rushd stopped reading only two nights during his lifetime. The first of these was the night his father passed away and the other was the night he got married (Fahredden, 2018: 48). Ibn Rushd wrote works in many important fields such as logic, natural philosophy, astronomy, theology, law, and medicine. The fact that his works carry traces of the knowledge of Muslim philosophers as well as his original thoughts has enabled Ibn Rushd to take his place as an important sage and philosopher in Andalusia. Although he lived in a period when science and philosophy declined in the Islamic world, he managed to write many scientific and philosophical works (Topdemir, 2016: 59). It is estimated that Ibn Rushd wrote nearly eighty works. He also wrote works on state administration, philosophy and religion. He wrote his works in Arabic. After the destruction of the Andalusian state, it was not easy to access these works after the burning of eighty thousand volumes of books, including the books of Ibn Rushd, which were collected in the square of Granada by order of the church.

His most important book on politics is *Telhisu's Siyase li Plato*. Ibn Rushd discussed his thoughts on politics and the state in his book *Basic Information on Politics*, which he wrote on *Plato's State*. In most parts of his book, he criticises many of Plato's views.

He was born into a family of Maliki jurisprudence and lived in an environment where conversations about Islamic law and morality were common due to his family's position and views. He received his education in Maliki jurisprudence. He wrote '*Bidayat-ul Mujtahid*'. This work is recognised as the basic book of Sunni law (Hourani, 2015: 107-108).

He analyzed rhetorical language, especially through his comments on Plato and Aristotle, and described rhetoric as an art that appeals not only to the intellect but also to the emotions, imagination, and the whole being of human beings by using the power of language. According to Averroes, rhetoric, as a tool used for persuasion, can both reflect the truth and aim to make one adopt ideas that seem plausible or even false. The main function of rhetoric is to create a belief (assent) in the listener or reader and to lead him or her to a certain thought or action (Borrowman, 2008: 352).

In his work '*The Definitive Treatise*,' Ibn Rushd investigates whether the study of philosophy and logic is forbidden by the Sharia. To defend this study, he finds and uses passages from the Qur'an intended for the study of the natural universe.

Ibn Rushd made great efforts to establish the relationship between religion and philosophy on a well-established basis. He dealt with the theological part of the subject in '*Menahij al Edille*' and the philosophical aspect of the subject in '*Faslu'l- Makal*' and '*Damime*', which he wrote in addition to it. '*Kitabü'l Keşf a Menahici'l Edille*' is one of the longest works he wrote to criticise the Ash'ari system. In the field of philosophy, he analysed Plato's *Republic* and Aristotle's *Nicomachean Ethics* (Hourani, 2015: 107-108).

Ibn Rushd, who had adopted Aristotelian philosophy, wrote a response to al-Ghazali's '*Tehafut'ul Felasifa*' with a work called '*Tehafut'ut Tehafut*'. There is a century between these works written by al-Ghazali and Ibn Rushd. Both works are considered to be the most important works of Islamic philosophy. Ibn Rushd criticises both al-Ghazali and the meşshai philosophers in this work (Ülken, 1983: 155-156). In this work, it is claimed that Ibn Rushd states that truth has two different values. On the one hand, there is the truth of faith; on the other hand, there are the truths of reason. Ibn Rushd argued that there cannot be two truths, one stemming from religion and the other from science and philosophy, and that there is a unity of truths. The most important event of Ibn Rushd's intellectual life was his polemic against al-Ghazali. Against al-Ghazali, who rejected Greek philosophy in his book *The Inconsistency of Philosophy* on the grounds that it was incompatible with the teachings of the

Sharia, Ibn Rushd argued in his work *The Inconsistency of Inconsistency* that philosophy and religion could be defended consistently and that the theses put forward by al-Ghazali were wrong.

Ibn Rushd, who was interested in philosophy and medicine in addition to religious sciences, wrote his work 'Al-Külliyat' on medicine. (Sarioğlu, 2018: 32). The philosopher wrote twenty-three books in the field of medicine, both translated and copyrighted, and eighteen of these works have survived to the present day.

4. FUNDAMENTALS OF IBN RUSHD'S PHILOSOPHY

Parallel to Aristotle's unification, the formula of nature examines all sensory mechanisms in the wide areas of movement and action. In addition to the psychology and astronomy of nature psychology, physics is also formed with its questioning and distinguishing feature of the reasons. Ibn Rushd, in the Aristotelian school, changes in new additions to physics by listing the reasons as matter, form, purpose and agent. These are place, time and similar. Ibn Rushd adopted a separate method from Aristotelian logic with the difference of the beginning with physics in his philosophical studies. In this sense, in the definition of ultimate perfection, he made a complete human solution description by referring to the importance of theoretical information, especially in the acquisition of practical information (Montada, 2018).

In his work *Faslu'l-Makal*, Ibn Rushd stated that the message of philosophy and the Quran are the same in terms of the search for truth. This context is parallel to Aristotle. The message that religious and philosophical messages are the same coincides with the fact that both present the truth in different ways but reach the same context. At this point, the Quran is directed at philosophers as well as everyone else. Ibn Rushd, who divided the Quran's formation of faith and belief into three human models, argued that these features, which he expressed as demonstrative, dialectical and rhetorical, could express the truth in three different ways without any change in content. He also explained this method of harmony in detail in his work *The Consistency of Inconsistency* (Belo, 2013: 3).

Ibn Rushd, who stated that there is no difference in purpose between philosophy and religion, emphasizes that both guarantee truth and happiness. According to him, philosophy is a science that demonstrates the evidence of religious reality, even if it has not reached many circles compared to the religious element due to its narrow social interest in the period. At this point, Ibn Rushd, who stated that only philosophers can discover arguments that prove religious teachings, stated in his work *Faslu'l-Makal* that everyone can reach the truth with Islamic rules and that this is the same rationality as philosophy (Leaman, 1980: 171).

In Ibn Rushd's philosophy, knowledge is transferred to the mind through sensation, and the acquisition of knowledge begins with sensations and progresses to the mind. In this methodology, recognizing the concept of "I" is through recognizing the environment. According to the philosopher, a person cannot directly focus on the accumulation of knowledge without the help of premises. In this context, accepting what is right and directing what is wrong to the truth is a meaningful learning principle also used in cognitive psychology. This theory of knowledge, which attaches importance to reaching all kinds of knowledge that leads people to what is right and beautiful, has also contributed to the philosophy of education in terms of taking into account learner competencies and adapting to individual differences (Al-Rsa'i, 2018: 6).

5. PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF IBN RUSHD'S POLITICAL THOUGHT

Ibn Rushd did not write a special work on politics, but it is possible to learn about his views on this subject from his commentaries on Plato's *State*, Aristotle's *Rhetoric* and *Nicomachean Ethics*. The Arabic original of his commentary on the *State* has been lost and only the Hebrew translation made by Samuel ben Yehuda has survived (Rosenthal, 1996: 259).

Averroes defined two types of clerical states in his description of the state. The first is the priestly state with a line of perfection in actions, and the second is the contemporary Muslim state model, which he associates with tyranny. In this state model, power is in the hands of the family, but there are similarities between the "imam and tyrant" states. He criticized the male-dominated caliphate-based system of succession from father to son. In this context, he argued that women, in particular, are seen to exist for service, child-rearing and reproduction, whereas the large female population in society could be used more effectively (Rosenthal, 1953: 266).

According to Ibn Rushd, human competencies are divided into four categories: arts, moral virtues, voluntary acts, and theoretical virtues. The main goal of humanity is the theoretical virtues, and all these other virtues exist only to realise these virtues. Since man is a civilised person by nature, he cannot achieve these virtues without

the help of other people. Therefore, human beings have to share life with others. The aim of ethics is to live virtues (Rüşd, 2005: 30).

The concept of justice has a special place in Ibn Rushd. As a virtuous state is based on justice, it defends that human beings should also be just. In order for man to be virtuous, he must possess moral virtues such as courage and chastity and be able to use his mental faculties regularly. (Rüşd, 2005: 35). The understanding of justice drawn for the human being is also valid in the state, and justice at the personal level is the basis of justice in the state. Justice in the state is the management of the powers of reason, valour and moderation at the required time and to the required extent (Rüşd, 2005: 106).

Advocating the idea that the inductive approach alone is insufficient for problem-solving, Averroes is essentially a rationalist who accepts different nations that agree on sects as universal premises. In this context, he argued that Plato's political teachings were acceptable for Muslim states (Dabbous, 2021: 273). Ibn Rushd interpreted the utopian state concept in the thought systems of Aristotle and Farabi with the political attitude of his own time. He tried to create a system that included the culture of the Islamic religion. According to Ibn Rushd, moral and intellectual virtues constitute the basis of political science. He puts forward a political philosophy according to ancient morality, not the morality produced by politics. What is meant by politics is the administration of the state. What is meant by the state is the people living in the state (Cabiri, 1998).

The existence of the state is undoubtedly necessary. Because without the state, even philosophers cannot realise their happiness. The realisation of the happiness of philosophers depends on their cooperation with the common people (Rüşd, 1986: 330). Ibn Rushd's view on government is the Republic. He even says that the era of the Four Caliphs is the Republican era of Islam. According to Ibn Rushd, the state, like many philosophers, should be governed as a republic, which is a virtuous form of government. Rulers should be chosen among philosophers and scholars. Thus, he says that justice will be the basis for the management of society that there will be no excesses and that everyone will act in cooperation, knowing their own duties (Çubukçu, 1977, s. 64).

Ibn Rushd says that there are verses in the Qur'an that indicate that the common people and scholars have different ways of understanding each other. Because he says that scholars have a more careful perspective about the creation of the universe. For these reasons, he prefers to address the common people, who constitute the lower stratum of society, and the Havas, who constitute the upper stratum, in different ways. According to Ibn Rushd, when addressing the common people, one should be based on religion, and when addressing the Havas, one should be rational and realistic (Rüşd, 1986: 33-34).

In the 11th and 12th centuries, Averroes, who made critical references to the civilization, state, society and past with references to the political history of the Maghreb, reinterpreted Islamic law within the framework of the ideal constitution with his interpretations of Plato's Ideal State in the context of Islamic Sharia. Ibn Rushd, who criticized the Muwahhid State of the period he lived in, stated that the transformation of the plutocratic individual into a hedonist individual is always possible, that the plutocratic and hedonist understanding of the state can be evaluated in the same class, and that the corruption of power holders will transform them into such people (Rosenthal, 1953: 250).

For Ibn Rushd, the ideal state structure is a state where virtuous people live, rulers observe justice, and the level of education is high. Ibn Rushd shares Plato's ideas on issues such as the virtuous city, the transformation of governments, and the social structure. The state has to provide a good standard of living for its citizens. Therefore, the state administrator should be a superior person who has both theoretical and practical knowledge (Turhan, 2001: 106).

In the essence of his work in Plato's Republic, Ibn Rushd refers to the school as the rule of the wise and the rule of philosopher kings as state administrators. Ibn Rushd shows the gaps in the region where this person should be optimized as a state leader. His comparative study has captured the Muslim regimes and other regimes in the period and emerged with a cheerful objective perspective. The strong language he uses is quite harsh in describing the flaws of the regime. This liberating feature has distanced itself from the names of timocracy, democracy and tyranny, and virtuous cities (Butterworth, 1992: 192).

According to Ibn Rushd, the condition of being virtuous is knowledge and wisdom. Being virtuous is what makes the individual and the state privileged. Cities that possess knowledge are virtuous cities. What shows that individuals are virtuous is the decisions they take and the attitude they show in the face of events. What makes the state virtuous is that it bases its decisions on science (Rüşd, 2005: 97). According to Ibn Rushd, there are two ways to create nations with virtuous individuals. The first of these is to persuade individuals and the second

is to use force. Every individual must have knowledge, and Ibn Rushd, who considers it an obligation to develop knowledge and skills, sees no harm in coercing individuals who do not have knowledge. When war is inevitable, the state should encourage heroism to influence its citizens (Rüşd, 2005: 39-40).

Ibn Rushd says that the rulers of virtuous cities should be sages, that is, philosophers experienced in virtue. Because philosophers are the ones who will educate the people about being virtuous. Persuasion, poetry and oratory are the methods used in educating the public. With these methods, people acquire moral and practical virtues. The main purpose of the state is to ensure the spread of virtues among the people. If persuasion is not successful, it may resort to coercion, but this is not desirable because it is not needed in a virtuous state (Korkut, 2018: 184). After the ruler of the virtuous city is the wise king, as defined by Ibn Rushd, the people will obey him with respect. This wise king should be capable of learning the theoretical sciences, have a strong memory, love learning, love truth, stay away from sensual pleasures, control his ego, have a proper oratory, and be willing to become competent in all parts of science (Rüşd, 2005: 125).

Ibn Rushd argued that religion leads people to virtuous behaviour. According to Rushd, religion is a principle of virtue because the principles of behaviour laid down by religions are based on revelation. Through these principles, people learn the obligations of their religion and have more virtuous behavioural characteristics than other people. If people grow up obeying the commands and prohibitions of religion, they will definitely become virtuous people (Rüşd, 1986: 294).

In Ibn Rushd's political philosophy, the concept of justice is the most important phenomenon for a virtuous city. He stipulated that individuals must be just for a state to be virtuous. If there is justice in the individual, there is justice in the state. If a state must be ruled justly in order to be virtuous, people must be virtuous in order to be just. The understanding of justice possessed by the people who make up the state finds its counterpart in the state (Rüşd, 2005: 106). The survival of the state depends on everyone fulfilling their duties properly. Therefore, everyone should engage in a single art and specialise in this art.

According to Ibn Rushd, although women are equal to men as human beings, they are different in terms of gender, strength and endurance. However, these differences do not prevent women from taking office in the state and engaging in philosophy. Ibn Rushd also mentions the situation of women in Andalusia. He says that women here are restricted to jobs such as childbirth and care and that they have lost their other abilities. He says that if women with superior qualities in terms of intelligence and ability are given the necessary education, sages and rulers can also emerge among women. He also argues that women have superior talents in art than men. He states that women, who are equal to men in number, are a burden on men because they cannot develop themselves and this is one of the reasons for the impoverishment of cities (Rüşd, 2005: 113).

According to Ibn Rushd, the family forms the basis of a democratic virtuous city and must be protected by law. In a democratic city, the will of the ruler is shaped by the wishes of the people. The choice of these rulers was determined by chance or by lot. Ibn Rushd states that most cities of his time were democratic cities (Korkut, 2018: 192). Ibn Rushd says that individuals living in a democratic city are divided into two classes: ordinary people and masters. These masters occasionally seize the property of the people by using violence. He says that the power and duty of war in these cities belong to the commoners. The ruler has to distribute the income fairly among the common people. If they cannot provide this justice, the common people will tend to recommend these rulers (Rüşd, 2005: 106).

According to Ibn Rushd, tyranny is the complete opposite of the virtuous city and the features that are valid in the virtuous city are not valid in this city. Ibn Rushd says that society will be divided into two classes due to tyranny in the administration. He states that in order not to lose and protect their power and wealth, rulers will use violence against the people and, in a sense, enslave them. From time to time, there may also be wars of interest and power between administrators. This use of force by the rulers can be directed not only to their own people but also to other cities and their people by turning into a power owned by the whole city people (Korkut, 2018: 193).

Oligarchy governments, on the other hand, according to the philosopher, are cities where people who are extremely passionate about wealth, property and riches come to power by forcefully obtaining the people's goods such as gold, silver and money. These rulers are very ambitious to collect money from the people through violence and cruelty. They spend the wealth they obtain by force extravagantly and do not share it with anyone (Rüşd, 2005: 177).

According to Ibn Rushd, who says that a virtuous state of law was established in the era of Prophet Muhammad and the four caliphs and it was an example of a republican form of government; this state turned into a timocracy that emphasised glory and honour during the period of Muawiya b. Abu Sufyan. He says that this tradition continued in the Islamic world until the era of the Murabaptids. After this Umayyad tendency, the principles of the Islamic state were destroyed and fitna and anarchy emerged (Tanju, 2013: 23).

He says that as everything in the universe is subject to deterioration, deterioration in virtuous cities is inevitable, although difficult. According to Ibn Rushd, the reason for this deterioration is the faulty practices of the rulers. These rulers lose their virtuous qualities as a result of their disobedience to the rules they must follow and turn into tyrant rulers. According to Ibn Rushd, after virtuous cities are built, they can transform into other cities. This chain of transformation is the same as Plato's chain of transformation. This transformation is as follows: 1. The virtuous city ruled by the wise king or the virtuous city ruled by the aristocracy ~ 2. Timocracy ~ 3. Oligarchy ~ 4. Democracy ~ 5. Tyranny. Ibn Rushd follows Plato in the transformation of cities (Korkut, 2018: 191-192).

Ibn Rushd, who portrayed Plato with his superior characteristics in political and sociological philosophy, considered Plato as a nominal value of his philosophy. Ibn Rushd portrayed the hegemony of the property owners of the states of this period in the heat of the crises related to the tyranny of the political model in Cordoba. Ibn Rushd's formula among Christians in the treatment, especially the Jews, was a strong force. Jews, who were dominant in both cultures and languages among the Christian and Muslim communities in conflict in Spain of the period, played an important role in the transition of philosophy, especially since they were dominant in Hebrew, Arabic and Latin. This continued as a natural result of cultural transfer. On the other hand, the travellers who continued the Ibn Rushd school as prisoners or those who adopted it, the Jews of the period, were opponents. The Ibn Rushd formula, which was adopted as life to the teachings of the Torah, was not adopted by the Jewish Rabbis and clergy in this context (Horowitz, 1960: 704).

6. CONCLUSION

Ibn Rushd was an important philosopher of Islamic philosophy who lived between 1126-1198. He was born in Andalusia as the child of a family who worked at important levels of the state and wrote many works both in religious sciences and in fields such as physics, psychology and mathematics with the contributions of his father and grandfather, who were interested in scientific sciences like him. He wrote his works in Arabic. He interpreted the works of Aristotle, one of the most important names of Greek philosophy, and accelerated the introduction of Greek philosophy to the Western world. For this reason, Ibn Rushd (the most competent) was given the nickname The Commentator. Ibn Rushd differs from other Islamic philosophers due to some of his characteristics. One of these features is that he was accepted as the 'great commentator' in the West because of his commentaries on Aristotle, and the other is that he contributed to the development of free thought in the West and this thought remained important until the emergence of a new philosophical movement in the West.

In Ibn Rushd's philosophy, the importance of reason and the relationship between philosophy and religion come to the fore. Instead of a rationalism that excludes religion, he tried to achieve harmony between reason and religion by putting reason at the centre. According to Ibn Rushd, the Holy Qur'an itself calls people to use their reason and to think about the existence of God, the creation of the universe and many other issues with verses. However, this approach was strongly criticised by many philosophers in his time and later. Ibn Rushd's attempt to bring religion and philosophy together and his criticism of the theologians are based on the aim of making room for philosophy and philosophers in the political and social sphere. Against al-Ghazali, who rejected Greek philosophy in his book *The Inconsistency of Philosophy* on the grounds that it was incompatible with the teachings of the Sharia, Ibn Rushd argued that philosophy and religion could be defended consistently in his work *The Inconsistency of Inconsistency*. However, this defence had both social and political consequences and he was first accused of heresy and then dismissed from his duties and punished with exile.

He discussed his thoughts on politics and the state in his book on Plato's State, *Basic Knowledge on Politics*. Although he followed in Plato's footsteps, he criticised him from time to time and managed to put forward his own unique views. He wrote the book in three parts. He tried to apply Plato's political views to the political and social conjuncture in the Islamic world of his time. He has interpreted the political, social and economic development of Islamic history in Plato's system of thought. In the section of the book titled 'The Construction of the Virtuous City', he emphasises that man is a social being and virtue emerges through interaction between people. People need other people to acquire their own virtues. He states that in order for the state to be an ideal state, the administration should be based on wisdom. The main duty of the state is to ensure the spread of virtues

among its citizens. To achieve this, the state can follow two ways, one of which is persuasion and the other is coercion. According to Ibn Rushd, rhetorical and poetic discourse is necessary for the majority of the people, while rational discourse is necessary for the elite and sages. In the second part of the book, he talks about the characteristics of the leaders of the virtuous city and that the rulers should be philosophers, whom he calls the wise king. In the last part of the book, he described the characteristics of non-virtuous cities with non-virtuous people and governments.

As a result, Ibn Rushd's work 'Basic Information on Politics' deeply influenced both Islamic thought and Western thought. In short, the importance of reason and the relationship between philosophy and religion have an important place in Ibn Rushd's philosophy. Although Ibn Rushd gave examples from the Holy Qur'an while explaining his views on many issues such as the individual, society, virtues, justice, and the place of women in society, he did not break away from Aristotle's philosophy. Although Ibn Rushd's life and philosophy is the culmination of the development of Islamic philosophy, it has not received the value and attention it deserves in the world of Islamic thought.

REFERENCES

- Al-Rsa'i, M. (2018). Knowledge Theory in Ibn Rushd Literature and Reflection Thereof on Its Educational Philosophy. *International Journal of Progressive Education*, 14(1), 1–7. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2018.129.1>
- Belo, C. (2013). Averroes and Hegel on philosophy and religion. In *Averroes and Hegel on Philosophy and Religion*. <https://doi.org/10.1080/09596410.2014.924671>
- Borrowman, S. (2008). The Islamization of rhetoric: Ibn Rushd and the reintroduction of Aristotle into Medieval Europe. *Rhetoric Review*, 27(4), 341–360. <https://doi.org/10.1080/07350190802339242>
- Butterworth, C. E. (1992). The political teaching of averroes. *Arabic Sciences and Philosophy*, 2(2), 187–202. <https://doi.org/10.1017/S0957423900001636>
- Cabiri, M. A. (1998). *İbn Rüşd :Sire ve Fıkr Dirase ve Nusüs*. Beirut.
- Çubukçu, İ. A. (1977). *İslam Düşünürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Dabbous, R. (2021). A theory of judgment in averroes. *Arab Studies Quarterly*, 43(3), 268–281. <https://doi.org/10.13169/arabstudquar.43.3.0268>
- Etuk, R. A. (2022). Revisiting Averroes' Influence on Western Philosophy. *A Journal of Contemporary Research*, 19(1), 174–194.
- Fahredden, b. (2018). *İslam Filozofu İbn Rüşd*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Horowitz, I. L. (1960). Averroism and The Politics of Philosophy. *University of Chicago Press Southern Political Science Association*, 22(4), 698–727. <https://doi.org/10.2307/2126929>
- Hourani, G. F. (2015). İbn Rüşd'ün İyi ve Kötü Üzerine Görüşleri. *Journal of Islamic Resarch*(26(3)), 107-109.
- İslam Felsefesi Tarihi*. (2001). (K. Turhan, Çev.) İstanbul: İklim Yayınları.
- Korkut, Ş. (2018). *Felasifenin Siyaset Nazariyesi*. Ankara: İlem Kitaplığı.
- Leaman, O. (1980). Ibn Rushd on Happiness and Philosophy. 52(52), 167–181.
- Leaman, O. (2015). *Averroes and His Philosophy*. Routledge, 203.
- Montada, J. P. (2018). Ibn Rushd's Natural Philosophy. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Pasnau, R. . A. B. F. (2021). Ibn Rushd [Averroes]. In *Encyclopedia of Philosophy*, Stanford (p. 421).
- Rosenthal, E. (1996). *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Rosenthal, E. I. J. (1953). The Place of Politics in the Philosophy of Ibn Rushd. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 15(2), 246–278. <https://doi.org/10.1017/S0041977X00111103>
- Russel, B. (1972). *Batı Felsefesi Tarihi2(Ortaçağ)*. (M. Sencer, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Rüşd, İ. (1986). Tutarsızlığın Tutarsızlığı(Tehafüt et-Tehafüt). (K. Işık, & M. Dağ, Çev.) Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Rüşd, İ. (2005). Siyasete Dair Temel Bilgiler, Kurtubalı İbn Rüşd'ün Platon'un Devleti'ne Düştüğü Şerh. (M. H. Özev, Çev.) İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Sarıoğlu, H. (2006). İbn Rüd Felsefesi. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Sarıoğlu, H. (2018). İbn Rüşd. İstanbul: İslam Yayınları.
- Tanju, İ. (2013). "Bir Erken Aydınımın Yaşam Öyküsü". İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Topdemir, H. G. (2016). İbn Rüşd. İstanbul: Say Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1983). İslam Felsefesi"Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru". İstanbul: Ülken Yayınları.

Ayntablı Hâfız Abdülmecidzâde Divânında Yer Alan Meclis ve Meclise Ait Unsurlar Üzerine Bir Değerlendirme

Ramazan TEZCAN
YL. Öğrencisi
ramazantezcan1453@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1351-4919

Makale Başvuru Tarihi : 29.01.2025
Makale Kabul Tarihi : 06.03.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15069648

Özet

Anahtar Kelimeler:

Klasik Türk Edebiyatı, Bezm, Divan, Ayntablı Hâfız Abdülmecidzâde divanı

Klasik Türk edebiyatı asırlar süren bir edebiyat dönemidir. Bu dönem edebî muhtevasını Arap ve Fars edebiyatı temelleri üzerine inşa etmiştir. Klasik Türk edebiyatı; klasik dönem Türk edebiyatı, divân edebiyatı, yüksek zümre edebiyatı gibi isimlerle anılmıştır. Bu dönemde ele alınan eserlerde (şiiirlerde) edebî muhteva sevgili ve aşık üzerine kurulmuştur. Şiiirlerde sevgili çeşitli yönleri ile ele alınmış, benzetmeler ile dilin bütün güzellikleri kullanılarak tasvir edilmiştir. Divân edebiyatında sevgili, aşıkla ile meclislerde gününü gün eden eğlencesine düşkün ve aşığına yan bakışları ile ıstırap veren bir güzeldir. Divân şiiirlerinin yazdıkları şiiirler mazmunlarla dolu kapalı anlamlar içermektedir. Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları yıllarca bu mazmunlar üzerine çalışmalar yapmış, şiiirlerin toplum kültüründen uzak kalıp kalmadıkları şiiirlerin kullandıkları mazmunlar ile özümlemeye çalışılmıştır. Divân edebiyatı şiiirleri şiiirlerini ele alırken toplumdaki tamamen soyutlanmamış, toplum ile ilgili konuları klasik şiiir anlayışı ile kaleme almıştır. Türk edebiyatının önemli dönemlerinden olan İslamiyet etkisindeki Türk edebiyatının temsilcileri bir kısmı daha çok didaktik, dini; bir kısmı da millî ve mahallî konuları içeren eserler vermiştir. Konu, dil ve anlatım, üslup, kullanılan ölçü ve kafiye gibi pek çok özellik dikkate alındığında İslamiyet etkisindeki Türk edebiyatının klasik edebiyat ve halk edebiyatı olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Klasik Türk edebiyatı Arap ve Fars edebiyatı temelleri üzerine kurulmuş ve etkisinde kalmıştır. denilse de gelenekle yetişmiş, Osmanlı toprakları içerisinde büyümüş şiiirler, yüzyıllar süren tarihi mirası eserleriyle geleceğe taşımayı başarmışlardır. Klâsik Türk şiiirinin kaynakları arasında Arap ve Fars edebiyatının etkisi, fenni ilimler, beşerî bilimler, mitoloji vb. gibi unsurlar gösterilse de şiiirin içinde yetiştiği toplum, geçmişten gelen örf ve onun şiiiri ele alış biçimini etkilemiştir. Bu çalışmada toplumsal hayatın unsurlarından meclis kültürü ve meclise ait kavramlar, 17. yüzyıl da yaşamış olan Ayntablı Hâfız Abdülmecidzâde divânından hareketle incelenmiştir.

A Study on the Gathering and Gathering-Related Elements in the Divân of Ayntablı Abdülmecidzâde Hâfız

Abstract

Keywords:

Classical Turkish literature, Bezm, Divan, Divan of Ayntablı Hâfız Abdülmecidzâde.

Classical Turkish literature refers to a literary tradition that lasted for centuries, deeply rooted in Arabic and Persian influences. Often referred to as Divan literature, this period is characterized by refined poetic expression, rich metaphors, and high literary aesthetics. In Divan poetry, the central theme revolves around the dynamics between the beloved and the lover. The beloved is depicted as an enchanting figure who enjoys social gatherings, finds pleasure in entertainment, and captivates her admirers with sidelong glances, simultaneously bringing both joy and suffering. Divan poets frequently employed intricate metaphors, prompting scholarly discussions on whether they remained engaged with societal realities or distanced themselves from them. Despite their elaborate poetic style, these poets did not completely detach from society; rather, they subtly reflected social and cultural themes within their works. The influence of Islam played a significant role in shaping Turkish literature, giving rise to predominantly didactic and religious works while also accommodating national and local subjects. Considering elements such as theme, language, style, meter, and rhyme, Turkish literature under Islamic influence can be categorized into two primary branches: classical literature and folk literature. This study examines the cultural elements of social life, particularly the tradition of gatherings (meclis) and related concepts, based on the Divan of Ayntablı Hâfız Abdülmecidzâde, a 17th-century poet.

1. GİRİŞ

“Kültür, bireylerden meydana gelir ve toplumun yapısını oluşturur. Bu hâliyle, insanların maddi ve manevi üretiminde gerçekleşen etkin, yaratıcı faaliyetlere dönüşür” (Kongar, 1981, s.398). Bu husus itibariyle divân şairleri eserlerini içinde buldukları toplumun mayası ile yoğurmuş ve ortaya çıkarmışlardır.

İşitilir ki uğurlar giricek bir eve dünle

Ölü toprağını saçıp uyudurlarmış insanı

(Necâtî Beg Divânı, Kıt'a 90, s. 148)

Diyen Necâtî yaşadığı dönemdeki bir halk inancından söz eder. Necâtî'nin söylediğine göre, eskiden bir yerde bulunan insanların üzerine ölü toprağı serpiline uyuyacaklarına ya da sessiz kalacaklarına inanılmış. Bu inanç günümüzde de tembel, uyuşuk, cansız, miskin anlamlarında kullanılan "üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi" deyiminde yaşamaktadır (Onay, 1992, s.326).

Klasik şiirin halk inanış, örf ve geleneklerinden kopuk olmadığı ile ilgili birçok çalışma yapılmış olup H Dilek Batislam'ın hazırlamış olduğu “15. Yüzyıl Divan Şiirinde Halk Kültürü” adlı çalışması, Ömer Özkan'ın 2007 yılına hazırlamış olduğu “Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı” adlı Osmanlı kültür ve sanatını derinden incelediği çalışması örnekler arasında yerini almıştır. Dursun Ali Tokel'in “Divân Şairi Diyor ki” adlı kitabı da Türk kültürü ve sosyal hayatını tüm açıklığı ile günümüze taşıyan eserler arasında gösterilebilir.

Bu çalışma içerisinde 17. yüzyılda yaşamış olduğu bilinen Ayıntablı Hâfız Abdülmecidzâde divânı içerisinde yaşadığı dönemde toplumsal hayatın izleri bilhassa 17. yüzyılda meclis ve meclis kültürüne ait kavramlar, divânda yer alan gazeller ile açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Ayıntablı Hafız Abdülmecidzâde'nin Hayatı ve Divânı

17. yüzyılın sonlarına doğru yaşayan Hâfız Abdülmecidzâde'nin doğum tarihi belli değildir. Şuara tezkirelerinde adı geçmemektedir. Tezkirelerde adından söz edilmemesinin sebebini il dışına çıkmayıp bütün hayatını Antep'te geçirmiş olmasına bağlanılmaktadır. 1109/1697-98 yılında kaleme aldığı Nazm-ı Ferâ'id adlı eserinden ve divanını istinsâh eden Bursalı Mehmet Emin'in divanın sonuna kaydettiği H.1113/M.1701 tarihinden çıkararak XVII. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır (Dağlıoğlu, 1939, s.57).

Divânının üç nüshası bulunmaktadır. Şairin adı, Ali Emiri, manzum 92'de “Ayıntablı Hâfız Abdülmecidzâde”, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan 27'de “Hâfız Mezîd-zâde”, Konya Bölge Kütüphanesi 3375'te de “Hâfız Mezîd-zâde” diye geçmektedir. Divân, önce Maraş mahkemesi kâtiplerinden Bursalı Mehmet Emin Efendi tarafından istinsâh edilmiş; daha sonra Ali Emîrî Efendi'nin eline geçmiş ve Fatih Millet Kütüphanesi'ne konulmuştur (Güzelbey 1978). Şairin sadece divân yazmadığı aynı zamanda Nazm-ı Ferâ'id isminde bir eserin olduğu ve bu eserin bir nüshasının da Ankara Milli Kütüphane yazma eserler A 507' de olduğu tespit edilmiştir. Abdülmecidzâde'nin hâfız olmasından dolayı küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. İsminde yer alan zâde ifadesi onun köklü ve saygın bir aileden geldiğini göstermektedir.

Divânı dil özellikleri bakımından 17.yüzyıl Anadolu sahasının söyleyişleri ile örtüşmektedir. İncelediğimiz divânda 278 gazel, 2 kıt'a, 1 mesnevi, 2 muhammes, 7 müfret, 1 tahmis, 2 terci-bend, 2 terki-bend yer almaktadır. Divânında yer alan şiirlerin çözümlemesi yapıldığında Fuzulî'den etkilenmiş olduğu tespit edilmiştir. Şiirleri muhteva bakımından Allah aşkı ve ona kavuşma arzusu ile yanıp tutuşan bir aşğın ağzından çıkan sözler niteliğindedir.

3. Hâfız Divânında Meclis ve Meclise Ait Unsurlar

3.1. Bezm

Sözlük anlamı içkili eğlenceli meclis demektir (Devellioğlu, 1999, s.98). Osmanlı toplumunda eğlence, yaşanan sosyal sıkıntıları yok etmek için kullanılan bir araç görevi görmekteydi. Osmanlıda bezm, rezmden sonra toplumu hayata bağlayıp ayakta tutan bir bağ gibiydi (Coşkun, 2017, s. 343). Bahar vakitlerinde bir meclis kurulur ve bu meclise halk katılabilirdi. Yalnız meclise katılmanın belli başlı kuralları, adabı vardı. Kuralları sağlayan kişi meclise oturabilirdi. Yuvarlak şekilde ve yan yana diz üzerinde oturulan bezmde herkesin birbirini görebilmesi mümkündür (Levend, 2018, s. 306). Bezm gül bahçesinde bahar aylarında gerçekleşir. Baharın gelişi çiçeklerin rengârenk bezenişinden anlaşılmaktadır. Çiçekler açılıp hava ısındığında gülşene bir meclis kurulur. Tüm yılın derdi sıkıntısı bu mevsimde eğlence ile atılır (Atalay, 2017, s. 682).

17. yüzyıl tarihi kaynakları incelediğinde gülşende güller açtıktan sonra padişah seferden döner ve bezmlere katılabilirdi. Bezm erkânı padişaha çeşitli hünerlerini sergiler, şairler yazdıkları şiirleri bu meclislerde padişaha sunardı.

Divân edebiyatında bezm şairlerin şiirlerinde çokça yer alan mekânlar arasında yer almaktadır. Bezm çeşitli kavramlar ile birlikte kullanılarak hem vahdeti hem de kesreti sembolize etmektedir. Ayrıca sevgilinin güzellik unsurları arasında bezm sevgilinin güzel yüzüdür. Göz kapaklarının yuvarlak olması bezm meclisinde oturma şeklini, yüzünde yer alan hatlar ise bezmde bulunan kişileri, kaşlarının kavisli olmasından dolayı oluşan bakış ifadesi bezm kurallarını ifade etmektedir.

Hâfız şiirlerinde bezm kavramını en çok sevgilinin güzellik unsuru olarak kullanmıştır.

Yürüt ayağı sâkî durma şun peymâneñi bir bir
Kerem kıl iltifât eyle-gözet-mestâneñi bir bir
Eşir-i cām-ı la'lin bezm-i hüsnünde dil-i Mecnûn
N'ola zencir-i zülfünde göre dîvâneñi bir bir

(G.103 b. 1-2)

Sâkî kadehi dolaştırarak şarabı bir bir sun, kendinden geçip sarhoş olanlardan elinden gelen iyiliği esirgeme. Mecnun'un gönlü, güzellik meclisinde kırmızı kadehin esiridir. O senin delini, divaneni zülfünün zencirinde bir bir görse ne olabilir ki?

3.2.Sâkî

Kelime anlamı kadeh sunan, içki veren demek olan sâkî, bezm âleminin en önemli unsurlarından biridir (Pala, 2010, s.387).

Bezmdede sâkînin görevi meclise gelenlere içki dağıtmaktır. Sâkî aynı zamanda sevgilidir ve onun dağıttığı içki aşkı coşturan bir araçtır (Atalay, 2017, s. 682).Sâkî sadece içki dağıtmakla kalmaz aynı zamanda meclis düzenini belirler. Meclis kurulduktan sonra sâkî kadeh devreder ve eğlence başlar. Biten kadehleri sıra ile doldurur. Sâkî mecliste sıkça bulunmasından dolayı musiki ve dansta oldukça ustalaşmıştır. Sâkî o kadar güzeldir ki aşğın ona bakması gönlünde bir sarhoşluk oluşturur. Bu manevi bir sarhoşluktur.

Sâkîlik çok eski bir meslektir. Bu mesleğin köklü geçmişi sâkînamelerde karşımıza çıkmaktadır. Sâkînameler sadece sâkînin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler değil aynı zamanda meclis adabı ile ilgili bilgiler de içermektedir (Atalay,2017, s.684).

Endişe-i la'li lebi cānān dile düşdü
Sun sāğarı sâkî
Def'-i ğam idim aldı beni fikr ile ğay ğu
Ey cām-ı muşaffā
Bend etdi dili bir perîniñ zülfüne Hâfız
Aql etdi ziyāde

(G. 23 b. 9/10/ 11)

Hâfız bu dizelerinde sâkîden kadeh ile içki getirmesini istemektedir. Gamdan uzaktır fakat bir güzelin saçının sevdası Hâfız'ı kendine bağlamıştır. Hâfız bu durumdan sarhoşluk hâli ile kurtulur yoksa sevgiliyi düşünmeden yapamaz. "Kadeh sun, getir, vir, gezdir" gibi fiillerle sâkînin şarabı dağıtış şekilleri şiirlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Bezm kurulduğunda bir halka oluşturulur. Sâkî ortada içki sunar. Bir yanda mum ve buhurdanlık bulunur. İçki gazellerde mey olarak ele alınmıştır. Mey kelimesi farsça hâne kelimesi ile kullanılmış bez meclisine yer yer meyhâne de denmiştir.

3.3.İçki

Şarap: Kelime anlamı olarak, içilecek şey, üzümden yapılan mayalı içki olarak tanımlanmıştır (Bahadır, 2012, s. 13). Dünya hayatı insanlar için dert ve tasa ile doludur. İnsan derdini yalnızca sâkînin sunduğu şarap ile unuttur farklı alemlere dalar.

Şarap üzüm suyundan yapılır. Üzüm birden fazla tanelere sahip olması bakımından bir yana da kesreti sembolize etmektedir.

Şarabın rengi kırmızı olması bakımından sevgilinin dudağını hatırlatmaktadır. Bu durumu şairimiz şu şekilde ele almıştır;

Dil-i sūzāni bezm-i hūsni cānānda dimeñ hāmūş
Şarāb-ı cāmı la'lin kaşd-i nūş etmekde kan dutmuş

(G.139 b.6)

Sevgilinin güzellik meclisinde yanan gönlü suskun kalmış demeyin. Dudağın kadehteki şarabı içmeye kastettiğinden onu kan tutmuş. Bu bağlamda şarap ile dudak renk bakımından ilişkilendirilmiştir.

Hum, şarap küpü anlamına gelmektedir(Devellioğlu, 1999, s.381). Şarap tasavvufi anlamda da insanın gönlünü sarhoş eder. Kimileri birlik şarabından içtiğinde çok sarhoş olmuş kimileri ayık durumdadır. Hâfız bu dizelerinde şarabı vahdet ile bütünleştirmiş ve tasavvuf ile ilişkilendirmiştir.

Humm-ı vahdetden aldı teşne-diller sāgar-ı saħba
'Aceb nūş eyleyende kimi ser-ħoş kimi ayıkdır

(G.84 b.5)

Susamış gönüller vahdet küpünden kadehlerini aldı. (Bu sebeple) içenlerden kiminin sarhoş kiminin ayık olmasına şaşılır mı?

3.4.Kadehler

Ayak/ ayag, ayaklı şarap kadehi anlamına gelmektedir. Kadehler önceleri devrin şartlarına ve imkânlarına göre üretilmekteydi. Bu kelimenin şarap mı yoksa kadeh için mi kullanıldığı tartışılmış; ancak “şarabı at kulağıyla içelim” ifadesinden hareketle bir kadeh cinsi olduğu anlaşılmıştır (Çayıldak, 2018, s. 68).

Ayağı koyma elden dest-i yâr isterseñ ey Hâfız
Yeter maħşûduña kim dâmen-i pîr-i muğân dutmuş

(G.139 b.13)

Hâfız bu dizelerinde kadehi elden bırakmaması gerektiğini yârin (sevgilinin) elini tutmak için güzel pîrin (meyhanecilerin en eskisi) eteğinden tutması gerektiğinden bahsetmektedir. Tasavvufî olarak pîrin eteğine tutduğunda sevgilinin eline ulaşmak, doğru yolu bulmak daha kolaydır.

Câm kelimesi edebî metinlerde; sırça bardak, cam kadehler anlamında kullanılır (Şentürk, 2017, s 336). Câm klasik şiirde farklı terkipler ile anılıp bezme dair beyitlerde yer almaktadır. Divânlardan tespit edilen terkipler şu şekildedir; cām-ı ‘aşk, cām-ı ‘ayş, cām-ı ‘ırz, cām-ı ‘işret, cām-ı ‘işret-i Dârâ...(Bahadır, 2012, s. 290).

Bezm meclisinin ortak noktası aşktır. Sevgilinin ıstırabından kurtulamamış âşıklar orada meşk eder. Onları derinden etkileyen üzüntü ve aşk meyden sonra daha da şiddetlenir. Sâkîye seslenerek ondan şarap isterler.

Bezm-i şafâ-yı ‘ışkda ħarâretde kim gönül
Şun cāmı şâki def`-i ğam et ibtidâ bana

(G.5 b.10)

Yukarıda yer alan beyitte Hâfız aşk ve sefa meclisinde gam ve kederi def etmek için sâkîden öncelikle şarap istemektedir.

Ĥarâret faķrı yakmış ol dili bî-çâreyi gör-kim
Dutar karşıñda ol la`l-i lebi şî`riñe cām dervîş

(G.134 b.6)

Çaresiz gönlü sıcaklığın yokluğu yakmış. Gör ki dervîş, senin karşında o tatlı dudaklı sevgiliye kadeh tutmuş. Sarhoşluk halinde sevgilinin kırmızı dudakları gözlerini ayıramadığı bir yer olmuş ve rakibini kıskanmıştır.

Ĥaldı hevesi la`lûñ ile elde piyâle
Men teşneye şunsan n`ola bir cām-ı zülâle

(D.1 b.13)

Piyâle küçük kadeh anlamına gelmektedir (Bahadır, 2012, s. 300). Şair sevgilinin kırmızı dudağının hayaliyle elinde kadehle kalmıştır. Susamış olan şair sevgiliden tatlı içimli şarap istemektedir.

Sagar, içki bardağı, içki kadehi anlamına gelmektedir. Bezme içki konularak misafirlere ikram edilir (Bahadır, 2012, s 301).

Endîşe-i la`l-i lebi cāñan dile düşdü
Sun sāğarı sâkî

(G.23 b.26)

Şair bu dizelerinde sevgilinin dudaklarının endişesinin gönlüne düşmesinden dolayı sâkîden bir kadehle şarap istemektedir. Bu onun acısını hafifletmektedir.

Ayāğın doğru baş sâkî bu bezm-i ehl-i ‘irfāna
Elinde sāğarı ħoş tüt düşüp meksûr olur bir gün

(G.223 b.8)

Hâfız bu dizelerinde ise sâkînin irfan meclisinde ayağını doğru basması gerektiğini söylemiştir. Kadehi sunarken hoş tutmalıdır. Kadeh sürekli âşıklar arasında devreder. Bu durum Hâfız’ın gözünden kaçmamıştır ve sâkîye bu işinde bir sonu olduğunu hatırlatmıştır.

Sebû, şarap testisi anlamına gelir. Eskiden şarap, küp veya testilerde saklanarak yaz mevsiminde şarabın soğuk olması sağlanırdı bunun yanında ev ve meyhanelerin izbe köşelerinde su testisi gibi şarap testileri de saklı dururdu (Pala, 2015, s 393).

Ayāğ üzre tûrur şubħ u mesâ sâkî ħuzûrunda

Sebū bir bende-i muḳbildir ammā istiḳāmetli

(G.238 b.10)

Sakî huzurunda sabah akşam ayakta durur. Şarap testisi bir mutlu köledir sabit ve kararludur. Bu dizelerde şarap testisinin aşıkları sarhoş etmeye kararlı olmasından bahsedilmiştir.

3.5.Çerag

Çerag kandildir. Meclisi aydınlatmak için kullanılır. Meclis geç vakitlerde başladığı için aydınlatmak için şem yahut çerag kullanılır (Bahadır, 2012, s. 158). Klasik şiirde çerag şairler tarafından sıkça kullanılmış bir mazmundur. Sevgili âşığa bir bakış atarak onun gönlünü ateşe verir ve bu ateş uzun süre âşığın gönlünde yanar. Aynı zamanda şem ve pervâneye de şiirlerde çokça telmih yapılmıştır.

Şu 'â'-ı bezm-i hüsniñde gönül pervâne tek yansa

Ne ğamdır kim ezelden ol seniñ kendi çerâğıñdır

(G.62 b.4)

Güzellik meclisine aydınlık veren gönül pervâne gibi yansa ne mutludur ki o seniñ kendi aydınlığıñdır.

3.6.Bezm Âleminde Mûsikî

İnsanın var oluşundan itibaren duygu ve düşünceleri yürekte ifade etmeye yarayan müzik, Osmanlı kültüründe de varlığını devam etmiştir. Toplum yeni bir hüviyet kazandırdığı müzik ile duygu ve düşüncelerini aksettirir. Bu husustan dolayı hemen hemen tüm padişahlar bir çalgı aleti çalmayı öğrenmişlerdir. Haremde bulunan cariyelere de Osmanlı kültürü içerisinde raks ve mûsikî eğitimi verilmiştir. Musikî toplumla bir bütün olmasının yanı sıra eğlence meclislerinin de vazgeçilmezi haline gelmiştir.

Bezme eğer müzik olacaksa, müzisyenler önceden davet edilir, konuklardan önce meclise teşrif ederdi (Coşkun, 2017, s 356). Şairler bezm ile birlikte musikide kullanılan çalgı aletlerine de eserlerinde yer vermişlerdir. Hâfız divânında yer alan beyitler incelediğinde def ve ney sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Def, küçük davullardan olup vurmali çalgılar arasındadır(Bilgin, 2020, s.528). Eğlence meclislerinde çalınan müziğin makamına göre kullanımı tercih edilir veya edilmez.

Ney sarı, budaklı bir kamıştan yapılan çalgıdır. Dokuz boğumlu olan bu çalgı birisi arkada olmak üzere toplam yedi delikten oluşur ve bu delikler kızgın demirle veya demirle yapılmış keski ile açılır (Özkan, 2007, s 485).

Ney Mevleviliğin de önemli sembollerinden biridir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinde, birinci planda "Ney" vardır. Şikâyet etmektedir; ayrılıkları anlatmaktadır. "Kamışlıktan kesildim kesileli feryat etmedeyim; erkek kadın herkes feryadına uymada, ağlayıp inlemededir. Aslından uzak düşen, elbette buluşma çağını arar, her toplumda ağladım, inledim; herkesle eş dost oldum; herkes kendince bana dost oldu ama içimdeki sınırlarımı kimse araştırmadı" demektedir. Mevlânâ Ney'e aşk ateşinin düştüğünü, hakikat şarabını aşkın coşturduğunu söyler (Çetinkaya, 2019, s. 1979).

Def gibi sineñi dög dâ'ire-i kânûnda

Ney gibi inle diliñden çıka lahn-ı 'acemî

(G.261 b.5)

Kanun çemberinde def gibi gönlüne vur, ney gibi inle ve dilinden acemi bir nağme çıksın. Diyen Hâfız mûsikinin insan vücudunda yer alan etkisine de değinmiştir. Ney'in çıkardığı sese ve bu sesin insan üzerindeki etkisine atıfta bulunmuştur.

4.Sonuç

Klâsik Türk edebiyatı şairleri edebî varlıklarını toplumdan kopmayarak topluma ait unsurları şiirlerinde işleyerek gün yüzüne çıkarmışlardır. Yaşadıkları coğrafyanın birer parçası olan şairler günlük hayattan izlere şiirlerinde yer vermişlerdir.

Toplumsal hayattan kopuk olmayan klasik Türk edebiyatı ve toplum arasındaki bağlantıyı açıklamak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar bir divân üzerinde sınırlandırılmış bazen de aynı yüzyılda yaşamış farklı şairleri esas almıştır.

Klâsik dönem şairleri içlerinde oldukları şiir dünyasını kendi hayat anlayışları ile birlikte toplumun sunduklarını da katarak harmanlamışlar ve ortaya toplumla bütünleşen eserler koymuşlardır.

Bu çalışmada 17. yüzyılda Gaziantep'te yaşamını sürdürdüğü bilinen Hâfız Abdülmecidzâde divânında yer alan meclis ve meclise ait unsurlar ele alınmıştır.

Divânı taradığında Hâfız'ın 17. yüzyıl söyleyiş güzelliklerine yer verdiği, aynı zamanda bezm ve bezme ait unsurları ustaca şiirlerinde işlediği tespit edilmiştir. Çoğu zaman bezmi çeşitli tamlamalar içerisinde kullanmış ve vahdet ile ilişkilendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Atalay, Buse (2017). "Klasik Türk Edebiyatında Şâirlerimizin “Sâki” Kavramına Kazandırdığı Anlamlar." Kesit Akademi Dergisi 3(10), 680-691.
- Bahadır, Savaşkan C.(2012)."16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap Ve Şarapla İlgili Unsurlar." Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgin, Emrah (2020). Divan Şiirinde Geçen Musiki İstılahlarına Dair Genel Bir Tasnif Denemesi. Tuded 60(2), S.517-537.
- Coşkun, Vedat (2017). Zati Divanı’na Göre 16.Yüzyılda Sosyal Hayat. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1939). Gaziantep Meşâhiri. Gaziantep: Cumhuriyet Halk Partisi Basımevi.
- Devellioğlu, Ferit (1999). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Güzelbey, Cemil Cahit (1978). “Abdülmecitzâde- Mezitoğlu Divanının Yeni Bir Nüshası”. Gaziantep Sabah Gazetesi. 19.7.1978.
- Kongar, Emre (1981). Toplumsal Değişme, Rem-Zi, İstanbul.
- Onay, A. Talat (1992). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı , (Haz. Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara.
- Özkan Ömer (2007). Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (Xiv-Xv. Yüzyıl). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özkara , R. Derya (2017).Ayntablı Hâfız Dîvân, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Pala, İskender (2015). Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat (1997). Necatî Beg Divânı, Meb Yayınları, İstanbul.

BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de Çocuğun Üstün Yararı İlkesinin Kapsamı ve İşlevleri

Ayşegül GÜLHAN

Öğr. Gör. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi
aysegulgulhan@arel.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8376-2550>

Makale Başvuru Tarihi : 29.01.2025

Makale Kabul Tarihi : 06.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15071067

Anahtar Kelimeler:

Çocuk Hakları,
Çocuğun Üstün Yararı,
Üstün Yarar Kapsamı,
Üstün Yarar İşlevleri.

Özet

BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme evrensel bir sözleşme ve sözleşmede tanınan haklar da evrensel haklardır. Çocuğun üstün yararı, çocuğun korunması için başvuru temel ilkelerden biridir. Çocuğun üstün yararına ilişkin net bir tanımlama yapılmadığı için devletlerin iç hukukları, kültür ve aile yapıları dolayısıyla uygulama farklılıkları meydana gelebilecektir. İlke, uyuşmazlıkların çözümünde bir anahtar görevi görecektir ve çatışan menfaatlerin çocuk lehine çözümünde esaslı bir yorum ilkesi ve hukuki temel oluşturacaktır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin tamamına sirayet eden ilke, hakların bir bütün olarak korunması ve sözleşme hükümlerinin çocuk menfaatine uygun olarak kullanıldığından emin olunması için bir teminat da teşkil eder. Çocuğun üstün yararı ilkesinin tanımlanamıyor olmasının yaratacağı tehlike ile dezavantajların en aza indirilmesi ve sözleşmenin ana felsefesinin korunması adına, kapsamı ve içeriğinin açıklanması zorunluluğu doğmaktadır.

The Scope and Functions of the Best Interests Principle of the Child in the UN Convention on the Rights of the Child

Abstract

Keywords:

Children's Rights,
Best Interests of the Child,
Best Interests Scope,
Best Interests Functions.

The UN Convention on the Rights of the Child is a universal convention and the rights recognized in the Convention are universal rights. The best interests of the child is one of the basic principles applied for the protection of the child. Since there is no clear definition of the best interests of the child, there may be differences in practice due to the domestic laws, cultures and family structures of states. The principle will serve as a key to resolving disputes and will constitute a fundamental principle of interpretation and legal basis for resolving conflicting interests in favor of the child. The principle, which permeates the entire CRC, also constitutes a guarantee to protect the rights as a whole and to ensure that the provisions of the Convention are used in the best interests of the child. In order to minimize the dangers and disadvantages caused by the lack of a definition of the principle of the best interests of the child and to protect the basic philosophy of the Convention, it is necessary to explain its scope and functions.

1. GİRİŞ

Çocuğun bir hakkın öznesi haline gelmesi ve çocuk haklarının tanınması, 17. yüzyıl sonrasında tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte devlet ve birey kavramlarının yeniden tanımlanması ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır (Ozansoy, 1999: 45-46). Üretim ilişkilerinde kendilerine biçilen yeni rolde çocuklar, sistemin nitelikli işgücü gereksiniminin sağlanması için yetişkinler dünyasından kopararak ayrı bir dünyaya yerleştirilmişlerdir (Ozansoy, 1999: 46-47). Hukukun işlevini, toplumun savunmasız ya da başka bir ifade ile zarar görme olasılığı daha fazla olan kesimlerini korumak olarak nitelendiren görüş, bedensel, zihinsel ve ekonomik olarak en güçsüz ve bağımlı insanların, yani çocukların korunmasını hukukun başlıca konularından biri olarak kabul etmiştir (Serozan, 2017: 4; Lopatka, 1992: 47-52).

Uluslararası hukukta çocuk haklarının düzenlemelerde yer alması 20. yüzyılı bulur ve önemli tartışma alanlarından birini oluşturur. Çocuk hakları temel evrensel ilkeler ışığında gelişim gösterir ve çocukların da insan haklarından faydalanmalarını gerekli kılar. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (ÇHS) sadece koruyucu nitelikteki hakları sıralamakla kalmadığı, aynı zamanda çocuğun acil ihtiyaçlarının ötesinde insan hakları olarak nitelendirilebilecek hakları da konu aldığı ileri sürülmüştür (Eekelaar, 1992: 232). Hatta çocuğun korunması ve toplumla uyumlu bir şekilde gelişmesi için yaşadığı toplumun geleneklerinin ve kültürel değerlerinin de önemli olduğu, yerel koşullara göre küçük değişiklikler yapma olasılığının sözleşmenin evrenselliği hususuna halel getirmeyeceği ifade edilmiştir (Lopatka, 1992: 48). Sözün özü Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de sayılan hakların bir kısmı çocuklara özgü haklar olmakla birlikte bir kısmı da klasik insan haklarıdır ve tıpkı insan hakları gibi bu haklar da evrenselidir (Lopatka, 1992: 47; Eekelaar, 1992: 232; Serozan, 2017: 8).

Çocuğun üstün yararının çocuk hukukunda karşılaşılan meselelerde öncelikli olarak uygulanması ilkesi, ilk kez 1959 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi'nde yer bulmuştur. Buna göre, "*Kanunlar hazırlanırken çocuğun çıkarları önemle göz önünde tutulmalıdır.*" (m.2/son cümle). Bu hükümle birlikte her ne kadar ilke hukuki düzenlemeler hazırlanırken göz önünde bulundurulmuş ise de bahsi geçen bildirgenin bağlayıcılığı bulunmadığı için ilkeye uyulması bir zorunluluk olarak görülmemiş ve etkisi sınırlı kalmıştır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası'nın 35 ve 10. maddeleri, 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi'nin 272 vd. maddeleri ve diğer ilgili mevzuat hükümleri bu ilkenin etkisi ile şekillenmiştir (Akyüz, 1980: 344-345).

Çocuğun üstün yararı ilkesinin düzenlendiği bir diğer uluslararası metin olan 1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) bağlayıcı nitelikte bir yasal düzenlemedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi 09.12.1994 tarihinde onaylayan Türkiye Cumhuriyeti, 27.01.1995 tarihinde bir uygun bulma kanunu ile iç hukukun parçası haline getirmiştir (27.01.1995 tarih ve 22189 sayılı RG). ÇHS'nin çocuğun yüksek yararının gözetilmesi başlığını taşıyan 3/1 maddesi, "*Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.*" hükmünü amirdir.

ÇHS'de pek çok hakka yer verilmekte ve devletlere bu hakların yerine getirilmesi konusunda birtakım yükümlülükler getirilmektedir (Özdemir ve Ruhi, 2023: 15-16; Akyüz, 2020: 45; Serozan, 2017: 49). Bununla beraber ÇHS ile öne çıkan bazı haklar vardır ki, bunlar sözleşmedeki diğer hakların güvence altına alınması ve korunması için öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gereken temel ilkeler olarak kabul görmektedir. Nitekim BM Çocuk Hakları Komitesi'nin ÇHS'ye ilişkin Genel Yorumlarından 5'incisi, Genel Uygulama Önlemleri başlığını taşımaktadır. Söz konusu metinde, BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından belirlenen temel ilkeler, devletin tüm kademelerinde (yasama, yürütme, yargı) dikkate alınmak ve ÇHS'nin bütününde uygulanmak üzere açıklanmaktadır. Buna göre, ÇHS m.2'de düzenlenen ayırıcılık yasağı, m.3'de düzenlenen çocuğun üstün yararının gözetilmesi, m.6'da düzenlenen yaşama ve gelişme hakkı ve son olarak m.12'de düzenlenen çocuğun görüşlerinin alınması ve katılım hakkı temel ilkeler olarak sayılmıştır. Yine BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından yayımlanan 14 Numaralı Çocuğun Yüksek Yararının Birinci Planda Dikkate Alınması Hakkı (madde 3, paragraf 1) ile İlgili Genel Yorumda da çocuğun yararının üstünlüğü ilkesi, "*sözleşmenin temel değerlerinden biri*" olarak belirtilmiştir.

ÇHS'de yer alan hakların tamamının yorumu ve hayata geçirilmesinde uygulayıcıların öncelikli olarak göz önünde bulundurulacağı belirtilen üstün yarar kavramına sözleşme metni içerisinde doğrudan atıflar da yapılmıştır. Örneğin, çocuğun ana-babası ile yaşamasını düzenleyen 9., çocuğun yetiştirilmesinde ana-baba ve devletin sorumluluklarını düzenleyen 18., işkence ve özgürlükten yoksun bırakmaya karşı korunma hakkını

düzenleyen 37., adil yargılanma ve çocuğa özgü adalet sisteminin ilkelerini belirlediği 40. maddesinde çocuğun üstün yararının gözetileceği açıkça ifade edilmiştir.

Çocuğun üstün yararı ilkesi, bağlayıcı nitelikteki bir uluslararası sözleşme ile iç hukukumuzun bir parçası haline gelmiş ve ulusal mevzuatımızda da kendisine farklı isimlendirmelerle yer bulmuştur. Örneğin, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu m.41/A “*çocuğun üstün yararı*” kavramını kullanırken; 4721 sayılı TMK m.166/3, 182/2, 254/2 vb. hükümlerinde “*çocuğun menfaati*” terimini tercih etmiştir. Ülke, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası’nın 41/2 maddesinde, “*Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir.*” denilmek suretiyle anayasal güvenceye de alınmıştır.

“Çocuğun yüksek yararı”, “çocuğun üstün yararı”, “çocuğun menfaati” gibi farklı terimlerle anılan ilkenin önemine binaen bir tanımının olması gerekip gerekmediği de üzerinde uzlaşa sağlanmış bir durum değildir. Bununla birlikte, ilkenin kapsam ve işlevleri ortaya konularak tanımı yapılamasa bile, taraf devletlerin evrensel nitelikteki sözleşmenin temel ilkesini yorumlarken keyfiyetten uzak durmaları sağlanabilir. Çalışmada öncelikle ilkenin tanımının yapılması/yapılmaması tartışması üzerinde durulup, ardından kapsam ve işlevlerine açıklık getirilecektir.

2. ÇOCUĞUN ÜSTÜN YARARI İLKESİNİN TANIMI/TANIMSIZLIĞI

Çocuğun üstün yararı ilkesi, ÇHS’de ve iç hukuk düzenlemelerinde tanımlanmamıştır. BM Çocuk Hakları Komitesi’nin 14 Numaralı Genel Yorumunda, “*Çocuk Hakları Komitesi (Komite) madde 3, paragraf 1’i çocuğun tüm haklarının yorumlanmasında ve yaşama geçirilmesinde geçerlilik taşıyan, Sözleşme’nin dört genel ilkesinden biri olarak belirlemiştir ve bu ilkeyi özel durum ve koşullara uygun değerlendirmeler gerektiren dinamik bir kavram olarak görmektedir.*” denilmek suretiyle ilke hakkında tanım verilmemesinin bilinçli bir tercih olduğu da zımnen ifade edilmiştir. Söz konusu Genel Yorumda devamla; “*Çocuğun yüksek yararı kavramı karmaşıktır ve içeriği tek tek özel durumlarda belirlenmelidir. (...) Dolayısıyla, çocuğun yüksek yararı kavramı esnek ve uyarlanabilir özellik taşımaktadır. Kavram, kişisel durum, koşullar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak ilgili çocuğun ya da çocukların özel durumuna göre uyarlanmalı ve tanımlanmalıdır. (...) Her iki durumda da, değerlendirme ve belirleme, Sözleşme ve İhtiyari Protokollerinde yer alan haklara tam saygı çerçevesinde gerçekleştirilmelidir*” denilmiştir.

Doktrinde ise, çocuğun üstün yararı ilkesinin tanımının yapılması gerekip gerekmediği noktasında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Buna göre, bir görüş, kavramın bir haktan ziyade hakların yaşama geçirilmesinde bir kılavuz olduğu, bu nedenle de hâkim tarafından takdir hakkı kullanılmak suretiyle somut olayın özellikleri çerçevesinde uyarlanabileceği yönündedir (Tanrıbilir, 2011: 72-73; Serozan, 2017: 65-66; Akyüz, 2020: 55 vd.; Özdemir ve Ruhi, 2023: 24-25; Ekingen, 2024: 105).

Bir başka görüş, dar anlamda çocuğun güvenliğini çocuğun yararı ile denk tutmuş, “*somut bir durumda çocuğun maddi, manevi, ekonomik, sosyal bütünlüğünün korunması, geliştirilmesi, kültürel haklarıyla eğitim ve öğretiminin sağlanmasıdır*” şeklinde bir açıklama getirerek ilkeler çerçevesinde tanımlama yoluna gitmiştir (İnan, 1999: 712). İlkenin bir diğer tanımı, “*Çocuğu ilgilendiren her işve davada göz önüne alınan, çocuğun yaşına, fiziksel, zihinsel, ahlaksal, ruhsal sağlığı ve gelişimine, çocuğun isteklerine ve mutluluğuna, sosyoekonomik koşullar gibi çevresel etmenlere, çocuğun yararının çatıştığı kişilerle ilişkilerine ve çocuğun yakınlarının görüşlerine göre belirlenen, göreceli ve aslında varsayımsal bir ölçüttür.*” şeklinde yapılmıştır (Elçin Grassinger, 2009: 58. Aynı yönde bkz. Yücel, 2013: 120; Subaşı, 2022: 9). Çocuğun üstün yararı ilkesini “*çocuğun uyum sağlayabileceği ve gelişimini sürdürebileceği bir velayet ve/veya kişisel ilişki düzenlemesinde ihtiyaç duyduğu etkenlerin bileşimi*” olarak tanımlayanlar, konuya ana, baba ve çocuk ekseninde bakıldığını ve hem kısa hem de uzun vadede çocuğun gelişiminin devam ettirilmesinin garantisi olarak ilkenin başı çektiğini ifade etmişlerdir (Kelly, 2016: 182).

Diğer bir görüş, ilke için genel bir tanımlamanın hiçbir zaman yeterli olmayacağını, zira uygulama alanının genişliği ve tehlikelerin farklı olması nedeniyle değişen, göreceli ve varsayımsal bir kavram olduğunu söylemiştir (Elçin Grassinger, 2010: 825). Bununla beraber çocuğun menfaatinin korunması için eğer çocuk yetişkin olsaydı kendisiyle ilgili nasıl bir karar verecek idi ise, çocuk adına karar veren kişinin de bunu göz önünde bulundurarak, yani kendini onun yerine koyarak sonuca ulaşması gerektiğini savunmuştur (Elçin Grassinger, 2010: 827).

Doktrinde bir diğerk görüş, çocuğun üstün yararının tanımsızlığını vurgulamakla birlikte, bunun tamamen hâkimin takdir yetkisine bırakılmasının sakıncalı olabileceğini ileri sürmüştür. Buna göre, herhangi bir kural ya da kılavuz yokluğunda bu yaklaşım yetki sahibine sorgulanmaz bir takdir hakkı tanımaktadır. 1994: 26-27). Yazar, ilkenin açık uçlu olması, özellikle bazı kültürlerde olumlu yaklaşılana ama gerçekte çocuklar için zararlı görülen uygulamaları meşrulaştırabileceğini ifade etmiştir (Parker, 1994: 26-27). Eğer uluslararası insan hakları hareketi kültürel göreceliliğin önüne geçmek istiyorsa, üstün yarar ilkesinin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak standartlar belirlemesi gerektiği tavsiye edilmiştir (Parker, 1994: 27). Doktrinde benzer yönde bir başka görüş, tanımın belirli olmadığı ve her davanın kendine özgü gerçeklerine göre farklılık gösterebileceğini ifade ettikten sonra, yine de ilkenin uygulanabilmesi için standartlar getirilmesi ve “üstün yarar” kavramının daha az takdire bağlı olması gerektiğini savunmuştur (Funderburk, 2013: 231-232). Nitekim, ilkenin açıklanması ve uygulanması için Amerikan eyaletlerinin bir kısmında hakimlerin başvurabilecekleri kılavuzlar ve bunlarda belirlenen birtakım standartlar olduğu da ifade edilmiştir (Funderburk, 2013: 232 vd.). Ayrıca bkz. Zermatten, 2010: 494-495). Sonuç olarak, çocuğun üstün yararının anayasal haklardan olduğu ve mahkemelerin ilkeyi esas alarak bulunacakları müdahalelerin, ebeveynlerin çocukları yetiştirme hakkına yönelik değil, ebeveynlerin görevini yerine getirmemesi ihtimalinde (sağlık, refah ve güvenliğine yönelik istismarda) hakkın korunması için yapılabileceği belirtilmiştir. Bunun mümkün olabilmesi içinse çocuğun üstün yararına ilişkin standartlar belirlenmeli ve mahkemelerce bu standartların uygulanması sağlanmalıdır (Funderburk, 2013: 265).

Yargıtay kararlarında ise, “Çocuğun üstün yararını belirlerken; onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve toplumsal gelişiminin sağlanması amacıyla gözetilmesi gereklidir. Ana ve babanın yararları; boşanmadaki kusurları, ahlaki değer yargıları, sosyal konumları gibi durumları, çocuğun üstün yararını etkilemediği ölçüde göz önünde tutulur.” denilmek suretiyle ilkenin tanımı yapılmadan hâkimin takdir yetkisini oluştururken göz önünde bulundurması gereken unsurlar belirtilmekle yetinilmiştir (Yarg. 2. HD. 01.12.2021 tarih ve 2021/9109 E., 2021/8993 K. sayılı ilamı; Yarg. 2. HD. 16.01.2018 tarih ve 2016/8726 E., 2018/610 K. sayılı ilamı).

Kısacası, çocuğun üstün yararını öngören ilkeye ilişkin gerek yasal düzenlemelerde gerekse doktrinde tanım yapılmaktan kaçınılmıştır. İlkenin ÇHS’nin ilgili tüm hükümlerinin yorumunda göz önünde bulundurulma zorunluluğu, tanımı zorlaştırdığı gibi sınırlandıra da bilir. Bu nedenle kapsam ve çerçeveyi belirlemek suretiyle şemsiye bir kavram yaratılması makul görünmektedir (Alston, 1994: 15; Todres, 1998: 171). Ancak unutulmamalıdır ki, ÇHS’nin çok sayıda devlet tarafından onaylanmasının bir sebebi de asgari düzeyde koruma getirmesi ve sözleşmedeki ifadelerin son derece genel olmasıdır. Bu da devletlerin uygulamalarında farklılıklar oluşabileceği anlamına gelir. Her ne kadar BM Çocuk Hakları Komitesi 14 Numaralı Genel Yorum ile ilkenin değerlendirilmesi sırasında dikkat edilecek hususlara ilişkin birtakım açıklamalar getirmeye çalışmış olsa da, kanımızca Genel Yorum yerel mahkemelerin uygulamada takdire dayanan kararlarını tamamen ortadan kaldırmayacak, ancak karar verilirken genel ilkelerin hatırlanmasına vesile olacaktır. Bu durum farklı mahkemelerin farklı uygulamalarını bertaraf etmeye yeterli olmayacaktır. Bu nedenle ilkenin kapsamının yanı sıra işlevlerinin de açık bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

3. ÇOCUĞUN ÜSTÜN YARARI İLKESİNİN KAPSAMI

Çocuğun üstün yararı ilkesinin yasal düzenlemelerde tanımlanmama nedenleri göz önünde bulundurulduğunda her çocuğun ve çocuğun içinde bulunduğu durumun özel olduğunun kabul edilmesi ve bireysel çözümlerin üretilmesi noktasında serbestlik tanınması lüzumu öne çıkmıştır. Ancak bunun uygulayıcıların keyfi kararlarına ya da birtakım sosyo-kültürel farklılıkların eşitsizlik yaratacak şekilde meşrulaştırılmasına izin verici bir hale getirilmemesi gerekir. İlkenin uygulanması ve eşitsizliklerin önüne geçilmesinin bir yöntemi de ilkenin kapsamının doğru bir şekilde belirlenmesinden geçer.

3.1. Konu Bakımından Kapsamı

İlke telaffuz edilmeye başlandığı ilk zamanlarda çocuğun bir hak öznesi olması ve saygı görmesi temeline dayandırılmıştır. Buna göre, çocuğun üstün yararının göz önünde bulundurulması bir lütuf değil, toplumun geleceğini oluşturan ve hatta varoluşunun devamlılığını sağlayan çocukların ihtiyaçlarına odaklanılması gerektiğini ifade eden bir zorunluluk olarak düşünülmüştür. 1959 tarihli BM Çocuk Hakları Bildirgesi madde 2, “Çocuk, özel olarak korunur, yasalar ve başka yollarla sağlıklı ve normal biçimde, özgürlük ve saygınlık koşullarında bedensel, zihinsel, ahlaki, manevi ve toplumsal olarak gelişmesine olanak sağlayacak fırsat ve kolaylıklardan yararlanır. Bu amaçla çıkarılacak yasalarda, çocuğun çıkarları önde gelir.” hükmünü amirdir. İlkenin Çocuk Hakları Bildirgesi’nde yer aldığı hali ile konu bakımından kapsamı, yalnızca çocuklar için yapılacak düzenlemeleri içermektedir. 1979 tarihli BM Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi

Sözleşmesi ilkeyi benimsemekle birlikte, kapsamı çocuğun bireysel olarak menfaatinin ön planda tutulduğu aile hukuku ile sınırlı kalmıştır. BM Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nde görüşümüzü destekleyecek yönde öne çıkan iki hüküm vardır. Bunlardan ilki 5. maddede, “*Taraf Devletler aşağıdaki konularda gerekli tedbirleri alırlar: (...) b) Ailede verilen eğitimin, toplumsal bir işlev olarak anneliğin gerektiği şekilde anlaşılmasını ve çocuğun büyüülmesinde ve yetiştirilmesinde erkeklerin ve kadınların ortak sorumluluğunun kabul edilmesini, yani çocuğun menfaatlerinin her durumda öncelik taşıdığını de içermesini sağlamak.*” şeklinde düzenleme alanı bulmuştur. İkincisi ise, 16. Maddede, “*1. Taraf Devletler evlilik ve aile ilişkileri ile ilgili bütün konularda kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbiri alır ve özellikle erkeklerle kadınların eşitliğini öngören aşağıdaki hakları tanır: (...) f) Velayet, vasilik, kayyımlik ve evlat edinme veya bu kavramların bulunduğu ulusal mevzuattaki benzer kurumlar bakımından aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olma; her hal ve karda çocukların menfaatlerine üstünlük tanınır (...)*” ifadesi ile hüküm altına alınmıştır.

Diğer yanda ÇHS’de çocuğun üstün yararı ilkesi sadece yasama organlarının tasarruflarına değil, yürütme ve yargı organlarının faaliyetlerine sirayet ettirilmiştir; hatta kamu/idare ile özel kurumlar arasında ayırım yapılmadan çocuğu ilgilendiren her durumda ilkenin öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (ÇHS m.3). ÇHS ilkeyi konu bakımından genişletmiş ve Sözleşmenin hem uygulanmasında hem de yorumlanmasında temel bir ilkeye dönüştürmüştür.

3.2. Kişi Bakımından Kapsamı

Çocuğun üstün yararı ilkesinin kişi bakımından kapsamının belirlenmesinde ÇHS’nin hükümlerine geçilmeden, başlangıçta yer alan Önsöz’üne bakıldığında “... doğum sonrasında olduğu kadar, doğum öncesinde de uygun yasal korumayı da içeren özel güvence ve koruma gereksiniminin bulunduğu...” ifadesi ile çocuğun doğum öncesi dönemin de hatırlatıldığı görülür. Sözleşme içeriğinin doğum öncesi, yani ceninin hukuksal durumunu da kapsayıp kapsamayacağı konusuna, çok daha tartışmalı bir alan olması ve sözleşmenin evrensel ilkeler getirme yolundaki amacını engelleyebileceği düşüncesi ile Önsöz kısmında değinilmekle yetinilmiştir (Akıllıoğlu, 1995: 4 vd.).

Sözleşmenin 1. maddesi, “*Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.*” hükmünü amirdir. Buradan hareketle sözleşmede bir yaş sınırı ön görüldüğü ve 18 yaşına kadar herkesin çocuk olarak kabul edildiği söylenebilir. Eğer devletlerin iç hukuk düzenlemelerinde farklı bir erginlik yaşı getiriliyorsa, örneğin gerçek kişilerde erginlik yaşı 17 olarak belirlenmiş ise, yine de kişi 18 yaşına kadar çocuk olarak kabul edilecek ve sözleşme hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Bireysel olarak her çocuk ayırım gözetilmeksizin sözleşmede tanınan haklara sahip olabilecektir. Böylece devletler kendi iç düzenlemelerinin gereklerini ileri sürerek sözleşme hükümlerinin uygulanmasından kaçınamayacaklardır.

ÇHS’nin “Mülteci çocukların durumlarına özgü hakları” başlığını taşıyan hükümde, “*Herhangi bir nedenle kendi aile çevresinden sürekli ya da geçici olarak ayrı düşmüş bir çocuğa bu Sözleşmeye göre tanınan koruma, aynı esaslar içinde, ana-babası ya da ailesinin başkaca üyelerinden hiçbirisi bulunamayan çocuğa da tanınacaktır.*” ifadesi yer almaktadır (ÇHS m.22/2-son). Konuyla ilgili olarak BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından yayınlanan 6 Numaralı Genel Yorum Refakatsiz ve Ayrılmış Çocuklarla İlgili Olarak Menşe Ülkeleri Dışında Gözetilecek Hususlar konusuna açıklık getirmiştir. Söz konusu Genel Yorumda yanlarında kimse bulunmayan çocuklar (refakatsiz küçükler) ile ayrılmış çocukların da kapsam dahilinde olduğu ifade edilmiştir (Arslan, 2023: 78-79). Genel Yorum 6’da “*‘Yanlarında kimsesi bulunmayan çocuklar’ (ayrıca ‘refakatsiz küçükler’ de denmektedir) Sözleşme’nin 1. maddesinde de belirtildiği gibi, ana babasından ve diğer akrabalarından ayrılmış, yasalar veya geleneksel olarak onlara bakmakla yükümlü bir büyükten de yoksun çocuklardır. ‘Ayrılmış çocuklar’, Sözleşme’nin 1. maddesinde de belirtildiği gibi, ana babasından, daha önceki yasal veya geleneksel bakıcılarından ayrılmış, ancak diğer akrabalarından ayrılmamış olabilecek çocuklardır. Dolayısıyla, yetişkin bir aile üyesinin eşlik ettiği çocuklar da bu kapsama girmektedir.*” şeklinde kapsam belirtilmiştir. Türk hukukunda 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu m.3/1-m uyarınca, refakatsiz çocuk, “*Sorumlu bir kişinin etkin bakımına alınmadığı sürece, kanunen ya da örf ve adet gereği kendisinden sorumlu bir yetişkinin refakati bulunmaksızın Türkiye’ye gelen veya Türkiye’ye giriş yaptıktan sonra refakatsiz kalan çocuğu*” ifade eder denilmiştir. Ayrıca 2015 tarihli Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Refakatsiz Çocuklar Yönergesi’nde de aynı yönde bir tanımlama

yapılmıştır (Yönerge m.4/1-p). Kısacası ÇHS çocuklara bütüncül yaklaşımını burada da korumuş; mülteci, refakatsiz, ayrılmış ve vatansız ayırımı yapmadan tümünü sözleşmenin kapsamı dahiline almıştır.

Kişi bakımından kapsam belirlenirken değinilmesi gereken bir diğer husus, bireysel olarak çocukların hakları ile topluluk ya da grup halindeki çocukların haklarının farklılık arz edip etmediği noktasıdır. Bu konuya iki açıdan yaklaşılabilir. İlki yerli ahaliye mensup çocukların bir grup olarak çıkarlarının korunmasına odaklanır. Sözleşmenin 30'uncu maddesi "*Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.*" hükmünü amirdir. Konuyla ilgili ÇHS'nin 11 Numaralı Genel Yorumu "*Yerli Halklara Mensup Çocuklar ve Sözleşme'de Yer Alan Hakları*" başlığını taşımakta ve sözleşmenin tüm çocukları kapsayan hakların yanı sıra yerli halk ve azınlık topluluklarına dahil çocuklara özgü haklarının yorumlanmasına ilişkin açıklamalar getirmektedir. Burada artık bireysel olarak bir çocuğun haklarının korunmasından ziyade, ahaliye mensup çocukların grup olarak korunması için devletlere getirilen yükümlülükler ve alınacak özel önlemlere açıklık getirmek amaçlanmıştır.

Sözleşmenin kapsamı çerçevesinde ele alınacak bir diğer açı, bireysel olarak bir çocuğun çıkarları ile grup olarak çocukların çıkarları çatıştığında üstün yarar ilkesinin konumlandırılmasında ortaya çıkar (Hammarberg, 2008). Bu durumda ise ÇHS ile tanınan haklar (hiçbir çocuğun ayrımcılığa uğramaması ve dezavantajlı çocukların ihtiyaçlarının dikkate alınması vb.) tehlikeye atılmadan yaratıcı yaklaşımlarla dengenin sağlanması gerektiği ifade edilmiştir (Hammarberg, 2008). Nitekim BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından yayımlanan 14 Numaralı Genel Yorumda ilkenin bireysel olarak bir çocuğun ve kolektif olarak çocukların üstün yararlarının gözetilmesi olarak değerlendirilmesi ama bunun da özellikle bir çocuğun menfaatinin gerekli kıldığı uygulamalarda diğer bütün çocuklara sirayet edecek anlamda kullanılmaması, durumun gereklerine göre kişi ya da grup menfaati değerlendirmesi yapılması gerektiği izah edilmiştir.

3.3. Yer ve Zaman Bakımından Kapsamı

Çocuğun üstün yararı ilkesinin yer bakımından uygulanması, tıpkı kapsamı belirleyen diğer unsurlar gibi ÇHS'den bağımsız düşünülemez. Nitekim ÇHS, Türkiye Cumhuriyeti dahil 196 ülke tarafından imza edilmiştir. Oldukça yüksek katılımı olan sözleşme, taraf devletlerin tamamında uygulama alanı bulacaktır. Uluslararası hukukun önemli aktörlerinden biri olan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilip imzaya açılan sözleşme, taraf devletlerin tüm ülke sınırları içerisinde bağlayıcı olacaktır.

Uluslararası sözleşmenin bahsi geçen ilkesi, zaman bakımından taraf devlet için bağlayıcı hale geldiği andan itibaren uygulama alanı bulacaktır. İlke daha önce 1959 tarihli BM Çocuk Hakları Bildirgesi'nde zikredilmiş olmakla birlikte, Bildirge bağlayıcılığı bulunmayan bir metin olduğundan taraf devletler açısından bir hak ve yükümlülük doğurmayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti açısından T.C. Anayasası m.90 uyarınca temel hak ve hürriyetleri düzenleyen milletlerarası sözleşme, 1995 tarihindeki uygun bulma kanunu ile bağlayıcı bir düzenleme olarak iç hukukumuzun bir parçası haline gelmiştir.

3.4. İlkenin Uygulayıcıları Bakımından Kapsamı

ÇHS m.3/1, "*Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.*" hükmü ile ilkenin uygulayıcılarını belirlemiştir. Bununla birlikte ÇHS m.18/1, "*(...) Çocuğun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi sorumluluğu ilk önce ana babaya ya da durum gerektiriyorsa yasal vasilere düşer. Bu kişiler her şeyden önce çocuğun yüksek yararını göz önünde tutarak hareket ederler.*" ifadesi ile ÇHS m.3'te sayılmamasına rağmen ana, baba ve çocuğun yasal temsilcilerinin de çocuğun üstün yararı ilkesini gözetmeleri gerektiğini hüküm altına almıştır.

BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından yayımlanan 14 Numaralı Genel Yorumda hükümde bahsi geçen "*kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları*" kapsamının çocuk çalışmaları yapan, çocuklar ile ilgili karar alan tüm kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra kâr amacı güden ya da gütmeyen özel kurum ve kuruluşlar olduğu belirtilmiştir. Burada altını çizmek istediğimiz nokta, hükümde sınırlı sayı prensibinin uygulanmadığı, aksine kamu ya da özel kurum ve kuruluşların geniş yorumlanması gerektiğidir. Zira çocukla ilgili çalışma yapan ya da karar veren Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü de olabilir, Otizm, Zihinsel Özel Gereksinimler ve Nadir Hastalıklar Daire Başkanlığı da olabilir. Bu nedenle kapsamın belirlenmesinde sayma

usulünden ziyade, yerine getirilen faaliyetin ilgilisi gibi bir çerçeveden bakılması kanaatimizce de isabetli görünmektedir.

ÇHS madde 3'te "*mahkemeler*" de sayılmıştır. 14 Numaralı Genel Yorumda da mahkemeler denince sadece karar vericilerin anlaşılması, hukuk ya da ceza davaları, hatta alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri (arabuluculuk, uzlaştırma, hakem heyeti vb.) de olacak şekilde geniş açıdan değerlendirilmesi söylenilmiştir. Kanaatimizce bu ifade, ülkedeki çocukları ilgilendiren yargı faaliyetini yerine getiren tüm organizasyonu içine alacak şekilde yorumlanmalıdır. Her ne kadar yorumda "ceza ve hukuk davaları" olarak ifade edilse de Türk yargı sistemi açısından idari yargılama ve anayasa yargılaması süreçleri de dahil edilmelidir. Bu anlamda süreçte çocukla doğrudan teması olan yargı örgütünün her bireyi (hâkim, savcı, bilirkişi, sosyal hizmet uzmanı, adli psikolog vb.) uygulayıcı ilgili kişi olarak kabul edilmelidir.

Son olarak idari makamlar ve yasama organının çocukları doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren tüm faaliyetlerinde ilkenin göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir. İdari makamların eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çevre, teknoloji, göç vb. konular hakkında verecekleri kararların daha çok bir çocuğu etkileyebileceği, diğer yandan yasama organının yasal düzenlemeler yapmak suretiyle ya da uluslararası anlaşmalar yoluyla birçok çocuğu etkileyecek kararlar alabileceği ileri sürülmüştür. Kanaatimizce de devletin her kademesindeki idari makamlar ile yasama organının faaliyetleri çerçevesinde alınan kararlar ve yapılan düzenlemelerde çocukların yetişkinlerden farklı özellikleri ve ihtiyaçları olduğunun anlaşılması ve buna hassasiyet gösterilmesi önemlidir. Söz konusu faaliyetlerde ilkenin uygulayıcılar tarafından içselleştirildiğinin gösterilmesi, sözleşmenin çocukları koruma yolundaki vazifesinin yerine getirildiğine dair son derece açık bir kanıt oluşturur.

4. ÇOCUĞUN ÜSTÜN YARARI İLKESİNİN İŞLEVLERİ

Çocuk haklarının korunması bağlamında çocukların zihni, fiziki, ahlaki ve ruhi gelişimlerinin güvenli bir ortamda en iyi şekilde sağlanması ile ilke arasında doğrudan bir bağ vardır. Her bir çocuk sözleşme ile getirilen hakların tamamından yararlanmakta eşittir. Konu, hakların uygulanması, eşitlik ve adalet kavramlarına gelince hemen herkesin zihninde benzer çağrışımlar olması da kaçınılmazdır. Çocuğun üstün yararı ilkesi karar vericiler tarafından uygulandığında, ilkenin aynı ya da benzer olaylarda aynı ya da benzer sonuçlar doğurması onun adil olarak uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Oysa ilkenin tanımlanmasından kaçınılmış ve her somut vakada durumun şartlarına göre değerlendirilecek bir kavram olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte tanımsızlığın getirdiği bir boşluk da bulunmaktadır. İlkenin her durumda hatırlatılması, kimi zaman çocuğun hakkının sınırlandırılması ya da bir haktan mahrum edilmesinin de gerekçesi olabilir. Yine tanımsızlık, kavramın benimsenerek uygulanması yerine, harciâlem ifadelerle her koşulda tekrarlanmasına ve sadece usulî bir zorunluluğun yerine getirilmesi olarak görülmesine sebep olabilir. Üstün yarar ilkesinin tanımsızlığının bu gibi dezavantajlarını ortadan kaldırmak için kapsamının belirlenmesinin yanı sıra ilkenin işlevlerine de açıklık getirilmelidir.

Çocuğun üstün yararı ilkesinin işlevlerini açıklamaya başlamadan önce BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından yayımlanan Çocuğun Yüksek Yararının Birinci Planda Dikkate Alınması Hakkı (madde 3, paragraf 1) ile İlgili Genel Yorum No.14'ten bahsedilmesi gerekir. Söz konusu Genel Yorum, ilkenin üç yönlü bir kavram olduğunu ifade ettikten sonra, bunları "*hak, ilke ve usul kuralı*" olarak saymıştır. Ayrıca 14 Numaralı Genel Yorumun hazırlanma amaçları belirlenirken özellikle ilkenin, çocuğun hak öznesi olduğu her durumda menfaatlerinin öncelikli olarak değerlendirilip dikkate alınması hususunda bir farkındalığın oluşturulmasının yanı sıra uygulama alanlarının da neler olabileceğine ilişkin genel açıklamalar yapılarak yol gösterilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Genel Yorumun amacı, "*(...) çocukların, yüksek yararlarının birinci planda, kimi durumlarda da en başta (bakınız, aşağıda paragraf 38) değerlendirilip dikkate alınması ve haklarının yaşama geçirilmesine ilişkin kavrayışın güçlendirilmesidir. En genel anlamdaki amacı ise, hak sahipleri olarak çocuklara tam saygı gösterilmesini sağlamak üzere tutumlarda gerçek anlamda bir değişiklik yaratılmasıdır. (...)*" ifadeleri ile açıklanmıştır.

İlkenin işlevi doktrinde farklı başlıklar altında incelenmiştir. Elçin Grassinger, çocuğun menfaatinin işlevleri başlığı altında; çocuğun yerine verilen kararlarda çocuğun iradesinin yerini alır, zayıf durumdaki çocuğun eksikliğini dengeler, hukuki sebeptir, velayet hakkının sınırlarını belirler, müdahalenin yasal zemini, çocuğun kişi olarak görülmesini ve çocuğun sağlıklı büyümesini sağlar şeklinde bir sıralama yapmıştır (Elçin Grassinger, 2010: 828-832). Akyüz ise, çocuğun iradesinin ve isteğinin yerini tutar, çocuğun zayıf durumunu dengeler, ana-babaya ve resmi makamlara yol gösterir, toplumsal işlevi vardır demiştir (Akyüz, 2020: 58-60; aynı yönde

Subaşı, 2022: 10-12). Hazar ise, ilkenin maddi hak, genel bir yorum ilkesi ve bir usul kuralı olduğu nitelendirmesini yaptıktan sonra, özellikle Anayasa Mahkemesi'nin görüşünü açıklamış ve nihai itibariyle işlevinin bir usul kuralı olduğunu tekrar etmiştir (Hazar,2022: 680-681).

Bu kısa açıklamalardan sonra üstün yarar ilkesinin işlevleri kanaatimizce şöyle sıralanabilir:

ÇHS'de yer alan çocuğun üstün yararı ilkesinin şemsiye bir hüküm olduğunu ifade etmiştik. Bunun anlamı, ilkenin sözleşmede yer alan hakları ve hakların yarattığı hukuki durumları veya hukuki ilişkileri kapsayacak şekilde genel olarak uygulanmasıdır. İlke, sözleşmenin çıkış noktasından beri sahip olduğu çocuğun korunmasına ilişkin bakış açısının çözüm bekleyen ve sözleşmenin uygulanmasını gerektiren tüm meselelerde ortaya konulmasını, dikkate alınmasını ve uygulanmasını sağlayacak olan unsur işlevi görmektedir (Alston, 1994: 15-16). Sözleşmenin kendi içinde ilkenin gördüğü bu işlevin dışarıya yansımaları ise, sözleşmeye taraf olan devletlerin çocukları ilgilendiren tüm kararlarında, güç ilişkilerinin dengelenmesi ile kaynakların dağıtılması sırasında yürütülen faaliyetlerinde ve yasaları şekillendiren bir kriter olarak kullanılmasında kendini gösterir. Nitekim taraf devletler, çocukları ilgilendiren yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinin tamamında verdikleri kararların ve yaptıkları düzenlemelerin çocuğun sağlığına, güvenliğine ve psikolojik/fiziksel gelişimine olan etkilerini dikkate almak zorundadırlar. Sözleşme bir sistem öngörmekte ve belli bir amaç doğrultusunda koruma alanları getirmektedir. İşte ilke adeta bir çimento işlevi görerek sözleşmedeki tüm haklara dokunur ve onları sistemin içerisinde bütün olarak bir arada tutmaya yarar.

İlkenin bir diğer işlevi, sözleşmenin içerdiği haklar arasındaki çatışmaların çözümünde başvurulan değer olarak sayılabilir (Alston, 1994: 16). Doktrinde bu işlevi, "çocuğun zayıf durumunun dengelenmesi" olarak isimlendiren yazarlar da mevcuttur (Elçin Grassinger, 2010: 829; Akyüz, 2020: 59; Subaşı, 2022: 10-11). Doktrinde bir başka yazar bu işlevi, "çözüm işlevi" olarak nitelendirmiş ve vakaların çoğunda bir dizi olası çözüm olacağını, karar vericilerin seçecekleri çözüm yöntemini ideal olarak "çocuğun yüksek yararına" olduğu için seçeceklerini, sonuç olarak da çocuklar için en uygun kararı vermelerine yardımcı olmak için üstün yarar ilkesinin uygulanacağını ifade etmiştir (Zermatten, 2010: 493). Yine benzer yönde, ilkenin en temel işlevinin gelişen menfaatlerin çözümlenmesine ilişkin olduğu belirtilmiştir (Hazar, 2022: 660). Kanaatimizce bu işlev iki yönlü düşünülebilir. Şöyle ki, ilk olarak çocuğun üstün yararı, çocukların sağlığı, eğitimi ve genel refahı adına alınan kararlarda bir öncelik sıralaması yapar ve çocuğun menfaatlerini ön sıraya koyar. Sözleşme içeriğindeki farklı hakların çatışması halinde, ilke doğrultusunda çözüme varılabilir. İkinci olarak ise, çocuk veya çocuk grupları ile diğer hak özneleri (örneğin anne, baba, vasi vb.) arasında ortaya çıkabilecek çatışmalarda ilkeye başvurulabilir. Bu durumda ilke aynı zamanda bir kılavuz işlevi görür. Örneğin, aile hukuku uyuşmazlıklarında, özellikle velayet hakkının verilmesi ya da kişisel ilişki kurulması, çocuğun bakımı ve korunması hakkında verilecek kararlar noktasında, hâkim çocuğun menfaatini düşünerek bir karar verecektir. Bu işlevin uygulama alanı bulunduğu vakalarda uzun vadeli bir perspektifle değerlendirme yapılmalıdır. Yani çocuğun günlük çıkarları doğrultusunda ilke işletilmemeli; bunun yerine çocuğun sağlıklı bir şekilde büyüebilmesi, içinde yaşadığı topluma faydalı bir birey olarak katılabilmesi için hakkında verilen kararın uzun vadede çocuğun gelişimine katkı sağlayacak nitelikte olmasına dikkat edilmelidir.

Çocuklar toplumun geleceğini belirler; onlar yenilik ve değişim potansiyelleri ile toplumu gelecekte ayakta ve hayatta tutacak olanlardır. Sağlıklı ve güvenli bir çevrede yetiştirilen, eğitimde fırsat eşitliği sağlanan, ayırım gözetilmeden her çocuğun haklarının olduğu ve korunduğu bilincinin aşılandığı çocuklar, yetişkin birer birey olduklarında toplumun sürdürülebilirliği için önemli rol oynayacaktır. ÇHS ile getirilen haklara ilişkin yürütülen süreçlerde üstün yarar ilkesi öncelikli olarak uygulanacak, üstün yarar ilkesinin dokunduğu her hak önemli ve öncelikli kabul edilecektir. Çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimlerinin desteklenmesi ve korunması sadece devletlere değil, çocuğun yasal temsilcilerine de yüklenen bir dizi görevi beraberinde getirir. Toplumun saygın bir üyesi olan çocukların haklarının korunması ve uygulanmasında üstlendiği bu işlev de ilkenin toplumsal işlevi olarak adlandırılmıştır (Elçin Grassinger, 2010: 832; Akyüz, 2020: 59-60).

Çocuğun üstün yararı ilkesi, çocuk haklarının temeli niteliğinde bir ilke olması dolayısıyla, ÇHS veya ulusal mevzuatta düzenlenmeyen ve uygulama ile ortaya çıkacak diğer tüm meselelerde öncelikli olarak gözetilecektir (Parker, 1994: 27; Alston, 1994: 16). Doktrinde ilkenin bu işlevi, "kontrol işlevi" olarak adlandırmıştır (Zermatten, 2010: 492-493). Ayrıca BM Çocuk Hakları Komitesi, Çocuğun Yüksek Yararının Birinci Planda Dikkate Alınması Hakkı (madde 3, paragraf 1) ile İlgili Genel Yorum No.14 paragraf 36'da ilkenin söz konusu işlevine değinilmiştir. Bu işlev, bir çocuk veya çocuk grubu gibi daha kitlesel toplumların yaşamlarını etkileyecek karar alma süreçlerinde ilkenin öncelikli olarak değerlendirildiğine ilişkin bir garanti de sunar

(Zermatten, 2010: 493). Çocuğun haklarının en yüksek seviyede korunmasını temin eden ilkenin uygulamasına geçildiğinde, öncelikli olarak gözetilip gözetilmediğinin belirlenmesi için bir kontrol mekanizması kurulmalıdır. Bu denetimin objektif ve şeffaf şekilde yürütülmesi, taraf devletlerin resmi işleyiş içinde önceden tasarladığı mekanizmalarla mümkün olabilecektir. Çocuklarla ilgili tüm işlem, eylem ve kararlarda üstün yarar ilkesi öncelikli olarak gözetilmelidir. Aksi takdirde, işlemi gerçekleştiren yasama, yürütme veya yargı organının faaliyeti sırasında ya da sonrasında ortaya çıkan aykırılığın tespiti ve söz konusu işlemin/kararın iptali söz konusu olacaktır. Denetimi yapacak mekanizma, taraf devletin iç hukuk sistemi dahilinde kurulacak olup; örneğin Türk hukuku açısından bu, Anayasa Mahkemesi, Danıştay ya da Yargıtay olabilir. Kısacası, kontrol işlevinin gerçekleştirilmesinde taraf devletlere bir yükümlülük getirilmiştir.

5. SONUÇ

Çocuğun üstün yararı ilkesi, çocuğun menfaatinin her koşulda mutlak olarak ve öncelikle korunması gerektiğini vurgular. İlke çocuğun toplumun saygın bir bireyi olarak temel haklarla birlikte sosyal, kültürel, ekonomik haklarının da en yüksek seviyede güvence altına alınmasını hedefler. Çocuğun üstün yararı çoğu kere çocuk tarafından değil, çocuk adına verilen bir karar olarak karşımıza çıkar. Bu da mevcut seçenekler içerisinde hangisinin çocuğun esenliği ve refahı için uzun vadede en iyisi olduğunu belirlemek suretiyle yapılır. En iyisinin belirlenmesi ise bir standarda tabi kılınmadığı gibi, en iyiyi kim belirler, bu belirlemeyi yaparken hangi kriterleri kullanır vb. pek çok sorunu da beraberinde getirir. Tanımının olmaması, karar alıcıların keyfi muamelelerine dönüşme, kültürel ve sosyal yapının alınan kararda çok ön plana çıkması riskini de barındırır. Ayrıca, kavramın benimsenerek uygulanması yerine harciâlem ifadelerle her koşulda tekrarlanmasına ve sadece usulî bir zorunluluğun yerine getirilmesi olarak görülmesine sebep olabilir.

Üstün yarar kavramının tanımlanmasından kaçınılması kanaatimizce makul görülmeyle birlikte, bu “tanımsızlığın” ilkenin varlığını tehdit edecek noktaya gelmemesi için en azından bir çerçeve çizilmesi, ÇHS’nin ve ilkenin uygulanması bakımından çocuğun lehine bir sonuç doğuracaktır. Zira ilkenin tanımlanmıyor/tanımlanamıyor olması onun ÇHS’nin temel ve öncelikle uygulanan ilkelerinden biri olduğu gerçeğini değiştirmedeği gibi, ilkenin yok sayılmasına da sebep olmaz. İlkenin açıklanabilmesi için Komite tarafından yayınlanan 14 Numaralı Genel Yorum, birtakım standartlar belirleyerek ve yol göstermek suretiyle ilkenin aynı ya da benzer olaylarda aynı ya da benzer sonuçlar doğurması, kısaca adil olarak uygulandığını göstermesi açısından önemli bir adım olmakla birlikte yeterli değildir.

İlkenin kapsamını oluşturan konular, kişiler, uygulayıcılar, yer ve zaman bakımından uygulanması teker teker değerlendirilerek tanım verememenin kapsam oluşturmaya engel olmadığı ortaya konulmuştur. Yine uygulayıcıların insafı ya da keyfine terkedilemeyecek kadar önemli olduğunu düşündüğümüz ilkenin işlevlerinin belirlenmesiyle de bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu sayede çocuğun üstün yararı ilkesinin somut olayda uygulanırken en elverişli çözüm seçeneğinin üretilmesi ve tercih edilmesine ve nihai olarak ilkenin gerçek anlamı ile uygulanmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıllıoğlu, T. (1995). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.
- Akyüz, E. (1980). Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi. *AÜEBFD*, 13(1), 339-365.
- Akyüz, E. (2020). Çocuk Hukuku, Çocukların Hakları ve Korunması. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Alston, P. (1994). The Best Interests Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights. *International Journal of Law and Family*, 8, 1-25.
- Arslan, İ. (2023). Türk Hukukunda Refakatsiz Çocukların Hukuki Durumu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (55), 73-110.
- Eekelaar, J. (1992). The Importance of Thinking That Children Have Rights. *International Journal of Law and Family*, 6, 221-235.
- Ekingen, E. (2024). Uluslararası Hukukta Çocuk Haklarının Korunması. Çocuk Hukuku Genel Esaslar ve Güncel Meseleler. Adalet Yayınevi, Ankara, 93-140.

- Elçin Grassinger, E. G. (2010). Çocuğun Menfaati Gereği Çocukla İlgili Uyuşmazlıklarda Görüşünün Alınmaması Gereken Durumlar. Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 822-846.
- Elçin Grassinger, E. G. (2009). Türk Medeni Kanunu'nda Yer Alan Velayet Hükümleri Kapsamında Küçüğün Kişi Varlığının Korunması İçin Alınacak Tedbirler. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Funderburk, C. (2013). Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. *Children's Legal Rights Journal*, 33(2), 229-266.
- Hammarberg, T. (2008). The Principle of The Best Interests of The Child – What It Means and What It Demands from Adults. Council of Europe Commissioner for Human Rights. <https://rm.coe.int/16806da95d> (Erişim tarihi 15.01.2025).
- Hazar, Z. (2022). İnsan Hakları Çatışmalarının Çözümlemesinde Çocuğun Üstün Yararı İlkesinin İşlevi: Türk Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(2), 647-684.
- İnan, A. N. (1999). Çocuğun Korunmasında Medeni Kanunumuzun İlkeleri ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede Hak Grupları. Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı. İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 703-720.
- Kelly, J. B. (2016). Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı Anlamını Arayan Bir Kavram. Çeviren: Tuba Birinci Uzun. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(147), 181-192.
- Lopatka, A. (1992). The Rights of the Child Are Universal: The Perspective of the UN Convention on the Rights of the Child. The Ideologies of Children's Rights. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London, 47-52.
- Ozansoy, C. (1999). Öznesini Arayan Nesnelere – Çocuk ve Çocuk Hakları. *TBBD*, 11(1), 39-62.
- Özdemir, H. & Ruhi, A. C. (2023). Çocuk Hukuku (Ders Kitabı). On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Parker, S. (1994). The Best Interest of The Child – Principles and Problems. *International Journal of Law and the Family*, 8, 26-41.
- Serozan, R. (2017). Çocuk Hukuku. Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Subaşı, Z. N. (2022). Çocuk Hakları Birleşmiş Milletler Sözleşmesi Bağlamında Çocuğun Üstün Yararı. Prof. Dr. Ali Naim İnan Anısına Çocuk Hukuku Armağanı. Filiz Kitabevi, İstanbul, 3-40.
- Tanrıbilir, F.B. (2011). Çocuk Haklarının Uluslararası Korunması ve Koruma Mekanizmaları. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Todres, J. (1998). Emerging Limitations on the Rights of the Child: the U.N. Convention on the Rights of the Child and Its Early Case Law. *Columbia Human Rights Law Review*, 30(1), 159-200.
- Yücel, Ö. (2013). Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı Bağlamında Çocuğun İradesi. *Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 117-137.
- Zermatten, J. (2010). The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *International Journal of Children's Rights*, 18, 483-499.

16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Eserlerinde Gemi Adları Üzerine

Ümit EVCİ

Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi

umitevci@kku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4406-292X>

Makale Başvuru Tarihi : 06.02.2025

Makale Kabul Tarihi : 10.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15071199

Özet

Anahtar

Kelimeler:

Denizcilik, Türk
Denizcilik Tarihi,
Gemi, Osmanlı
Devleti.

Türk denizciliği, Hazar ve Karadeniz kıyılarında başlayan denizcilik faaliyetleriyle tarih sahnesine çıkmıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türklerin üç tarafı denizlerle çevrili bir coğrafyada denize ve denizciliğe olan ilgileri daha da artmıştır. Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin Marmara kıyılarında bir tersane kurup Akdeniz ve Ege'ye açılmasıyla gelişen denizcilik, Osmanlı Dönemi'nde altın çağını yaşamıştır. Osmanlı'nın genişleme politikaları, donanma gücü, gemi donanımları ve gelişimi, denizcilik teknolojileri ve ilerleyişi Türklerin denizlerdeki hakimiyetini pekiştirmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllar Osmanlı'da denizciliğin zirvede olduğu dönemlerdir. Fakat XVI. yüzyılın sonlarına doğru Duraksama Dönemi'ne girdiği görülmektedir. Bu çalışmada XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı Dönemi denizciliğinin Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli, Kitab-ı Bahriye, Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Mir'âtü'l-Memâlik, Târih-i Âl-i Osmân Matrakçı Nasuh, Şikârî Karamannâme, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Kemal Paşa-zâde Tevârih-i Âl-i Osman, Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi ve Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr adlı eserlerine yansıyan gemi türleri adları tespit edilmiş ve her bir eserden örnek cümleler çalışmaya aktarılmıştır.

On Ship Names in 16th and 17th Century Ottoman Artifact

Abstract

Keywords:

Maritime, Turkish
Maritime History,
Ship, Ottoman
Empire

Turkish maritime history emerged with the naval activities that began along the shores of the Caspian and Black Seas. The Turks, who migrated from Central Asia to Anatolia, increased their interest in the sea and maritime activities as they settled in a geography surrounded by seas on three sides. Maritime advancements, which developed with the establishment of the Anatolian Seljuk State after the Battle of Manzikert, continued with the construction of a shipyard on the shores of the Marmara and the expansion into the Mediterranean and the Aegean. During the Ottoman period, Turkish maritime history reached its golden age. The Ottoman Empire's expansion policies, naval power, ship equipment and development, maritime technologies, and advancements solidified Turkish dominance at sea. The 15th and 16th centuries were the peak periods of Ottoman maritime power. However, by the late 16th century, the empire entered the Stagnation Period. In this study, ship types mentioned in 16th and 17th-century Ottoman maritime history have been identified based on the works Gazavâtname and Zeyl by Barbaros Hayreddin Pasha, Kitab-ı Bahriye, Lütfi Pasha and Tevârih-i Âl-i Osman, Mir'âtü'l-Memâlik, Târih-i Âl-i Osmân by Matrakçı Nasuh, Şikârî Karamannâme, Anonymous Tevârih-i Âl-i Osman, Tevârih-i Âl-i Osman by Kemal Paşa-zâde, Seyahatname by Evliya Çelebi, and Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr. Each ship type has been identified, and example sentences from these works have been included in the study.

1. GİRİŞ

Orta Asya’da yaşayan Türklerin açık denizlere kıyısının olmaması sebebiyle deniz ve denizcilikle ilgilenmedikleri düşüncesi yaygındır. Türklerin deniz ve denizcilik ile tanışmasını Malazgirt Savaşı’ndan sonra kurulan Anadolu Selçuklu Devleti’nin tersane kurmasıyla sağladığı düşünülmektedir. Halbuki Türkler ‘teñgiz’ adını verdiği nehirlerden geçmişler ve okyanus anlamına gelen ‘taluy’ sözünü kullanmışlardır. Oğuz destanın içinde ise Oğuzların sal ve kayık yaptığına dair bilgiler yer almaktadır. ‘‘Oğuz bu işte savaş ve mücâdelenin fayda vermeyeceğini anladı. Döndü ve büyük bir ırmağa geldi. Askerin bir kısmı bunu **gemi** ve **sallara** binerek, bir kısmı da yüzerek geçtiler.’’ Divânu Lügâti’t-Türk ‘te ‘eşyek ayur; başım bolsa **sondırıda** suw icgey men’’ Eşek der ki, 'başım esen olacaksa, deniz suyu bile içerim. ‘‘**tering teñgiz**’’ derin deniz anlamına gelen kelimeler de eserde görülmektedir.¹ Kutadgu Bilig’de ‘‘Ölüm uçsuz bucaksız bir **denizdir**; iyice dikkat edersen, dipsiz bir çukurdur. Evlenen kimseyi bir **gemiye** binmiş farzet, **gemiye** binen kimse denize açılır.’’ cümlelerinde de görüldüğü üzere Türklerin daha önce de deniz ve denizcilikle ilgilendiği görülmektedir (Ögel, 1995: 20-21; Togan, 1982: 25; Arat, 1959: 1140-3386).

Malazgirt zaferinin ardından Anadolu’nun Türkleşme süreci hız kazanmış, 1085 yılında İzmir ve çevresini ele geçiren Çaka Bey, denizlerde Türkler adına ilk önemli girişimleri başlatan kişi olmuştur. Ardından Selçuklular, Alanya ve Sinop’ta bir tersane inşa ederek Akdeniz ve Karadeniz’e yönelik donanma faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Selçuklulardan sonra Çandaroğulları, Aydınoğulları, Menteşe, Saruhan, Karasi gibi beylikler Anadolu’da siyasi birliğin bozulmasına neden olsalar da denizlerde kendilerini göstermiş ve zaman sonra Osmanlı donanmasının altyapısını oluşturmuşlardır (Turan, 1993: 83-89; Merçil, 2015: 106-109; Cahen, 1988: 7).

Osmanlı Devleti kuruluş döneminde Orhan Bey’in Karesi Beyliğinin topraklarını alana kadar donanmaya sahip değildir. Karesi Beyliğinin denizcilikte gelişmiş olması ve tersanelerinin varlığı bir süre sonra Gelibolu tersanesinin kurulmasıyla Osmanlı’nın deniz gücünü oluşturmaya başlamıştır (Emecen, 1996: 87-87; Gencer, 2001: 6-7). Yıldırım Bayezid, 1399’daki İstanbul kuşatmasında Gelibolu tersanesinde hazırlattığı gemilerle hem karadan hem denizden harekete geçmiştir. Çanakkale Boğazı’nda Cenevizlilerle yaptığı deniz mücadelesinde başarılı olup Cenevizlilerin çekilmesini sağlamıştır. Bu savaş Osmanlı donanmasının tarihte batıyla yaptığı ilk mücadele olarak yer almaktadır. Venedik ve Cenevizlerle olan mücadeleler, antlaşmalar ve dostluk ilişkileri Osmanlı donanmasının hem denizcilik tecrübesini hem de gemi teknolojisini geliştirmesine katkı sağlamıştır (Uzunçarşılı, 1988: 288). II. Murat Osmanlı’nın donanma gücünden daha çok yararlanmıştı. Akdeniz’de Venediklilere ait adaları ve Selanik’i kuşatmış Karadeniz’de ise Trabzon Rum İmparatorluğuyla denizde mücadele etmiştir. Fatih Sultan Mehmet’e kadar olan dönemlerde Osmanlı donanmasının faaliyetleri kendi kıyılarını ve limanlarını korumakla sınırlı olmuştur (Uzunçarşılı, 2020: 390-391). Fatih Sultan Mehmet’in öncelikli hedefi İstanbul’du. Bunun için güçlü ve büyük bir donanmaya ihtiyaç vardı. Gemicilerin ve mürettebatın da yetişmiş olması gerekiyordu. Bütün çalışmalar bu temelde olup hedefler bu doğrultuda çizilmiştir. Eski gemilerin tamir ettirilip yenilerinin yaptırılmasıyla donanma gücü artırılmıştır. Karadeniz’i Türk gölü haline getirmeyi amaçlamış ve Amasra, Sinop ve Trabzon Rum İmparatorluğu ve son olarak da Kırım seferine çıkarak önemli bölgeleri almıştır. 1475’te Karadeniz’i Türk gölü haline gelene getiren Fatih Sultan Mehmet Akdeniz’e yönelmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 473-474; Dukas, 1956: 164-165; Bostan, 2007: 16; Demir, 2015: 25). Osmanlı donanmasının açık denizlerde Venediklilerle savaşacak yetkinlikte bir denizciliği ve gemi teknolojisi yoktur fakat II. Bayezid Doğu Akdeniz’de tersane ve gemi teknolojisinde yenilikler yaparak donanmaya güç katmıştır. 1499-1503 Venedik savaşı Osmanlı donanmasının artık kendi limanlarını korumaktan öte açık denizlerde de mücadele edebilecek düzeye geldiğinin göstergesidir. II. Bayezid, Karadeniz’de ticaret limanı olan Kili ve Akkırman’ı topraklarına katıp Akdeniz’de İnebahtı, Modon, Koron ve Navarin bölgelerini alarak üstünlük kurmuştur (İnalçık, 2000: 54-55; Bilge, 2015: 56-57; İnalçık, 2013: 139; Bostan, 2007: 22). Yavuz Sultan Selim ise kara ordusunun ne kadar önemli olduğunu bilse de Safevi seferi esnasında donanmanın da gerekli olduğunu farkedip tersaneleri genişleterek Mısır seferi için gemi yapımı emrini vermiştir. Hem karadan hem de denizden donanma desteğiyle kuşatılan Mısır fethedilmiştir. Hindistan

¹ Metin için bkz. DLT s. 216-403-497

Doğu ticaretini canlandırmak ve güvenliğini sağlamak için Kızıldeniz’de filo inşasını başlatmıştır. Rodos’u almak için hazırlıklara başlayan Selim’in vefatıyla Rodos seferi yarıda kalmış Kanuni Sultan Süleyman ise bu seferi tamamlayarak Rodos’u fethetmiştir (Gencer, 2001: 12-14; Özbaran, 2011: 82-91; Bostan, 2007: 25-26). Kanuni Dönemi’nde ise Batı Akdeniz’de mücadeleler devam etmiştir. Bu dönemde Kaptan-ı Derya olarak atanan Barbaros Hayreddin Paşanın hizmetleri neticesinde Akdeniz Türk gölü olmuştur. Hayreddin Paşa, gemi mühendisliği ve inşası konusunda yenilikler yapmış ve eksiklikleri gidermeye çalışmıştır. Atılan yenilik adımları sonucunda Cezayir ve Tunus Osmanlı toprağına katılmıştır. Venedik’e ait adalar fethedilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Venedik, Ceneviz, İspanya, Portekiz gibi kuvvetler bir olarak Haçlı donanmasını oluşturmuş Preveze Kalesi’ni kuşatmıştır. Hayreddin Paşa büyük bir filoyla girdiği bu mücadelede Haçlı donanmasını bozguna uğratmıştır. Cihad-ı Ekber olarak anılan bu zafer ülkede şenliklerle kutlanmıştır (Bostan, 2007: 26-27; Bunes, 1999: 392-396). II. Selim zamanında Tunus ve Kıbrıs’ın alınmasıyla artık Osmanlıların denizlerde yenilmez olduğuna inanılmaya başlanmıştır. Kıbrıs gibi stratejik bir bölgenin alınması Papa’yı harekete geçirmiştir. Venedik ve İspanya’nın katıldığı haçlı donanması oluşturulmuştur. İnebahtı’da yapılan savaşta Osmanlı donanması yenilgiye uğratılmıştır. Haçlı ittifakının gemileri Osmanlı gemilerine göre daha teknolojik ve güçlü olduğundan kürekli gemilerin sonu yelkenli gemilerin başlangıcı olmuşlardır (Sancar, 2006: 173-182; Gencer, 2001: 22). XVII. yüzyıl Osmanlı denizciliğinde ise Avrupa’daki teknolojik ilerlemelerin takip edilmemesi, niteliksiz deniz personeli, denizcilikten anlamayan kimselerin Kaptan-ı Derya makamına getirilmesi ve Anadolu’da yaşanan Celâli isyanlarından dolayı sönük bir dönem görmekteyiz (Gencer, 2001: 22-23; Sancar, 2006: 184-193).

Osmanlı donanması XV. yüzyılın sonlarına doğru gittikçe güçlenmiştir. Osmanlı Devleti denizde Venedik ve Ceneviz gibi deniz gücü kuvvetli ülkelerin tecrübelerinden ve teknolojisinden faydalanarak kendini geliştirmiştir. Donanmanın gücü gelişmiş gemiler ve denizde uzman olan personelden gelmektedir. Osmanlı donanmasında gemiler kürekli ve yelkenli olarak ikiye ayrılmıştır. XVII. yüzyılın sonlarına kadar uzun bir süre *çektiri* olarak bilinen hem kürekli hem yelkenli gemiler donanmanın temelini oluşturmuştur. XVII. yüzyılın sonlarında ise kalyon yapımı yaygın hale gelmiştir (Sancar, 2006: 45; Uzunçarşılı 2020: 455; Bostan-Özbaran, 2009: 269-270).

2. İNCELEME VE BULGULAR

Çalışmamızın amacı olan XVI. Ve XVII. yüzyıl eserlerinde Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname’si ve Zeyli, Kitab-ı Bahriye, Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Mir’âtü’l-Memâlik, Târîh-İ Âl-i Osmân Matrakçı Nasuh, Şikâri Karamannâme, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Kemal Paşa-zâde Tevârih-i Âl-i Osman, Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi ve Tuhfetü’l-Kibâr fi Esfâri’l-Bihâr adlı eserlerde sözü edilen gemi türleri adların dil malzemesine faydalı olacağı düşünülerek taranmış ve uygun örneklerle yansıtılmıştır.

Ağrıbar

Tek direkli yelkenli gemilerdir. Nakliye amaçlı kullanılmışlardır (Beydiz, 2008: 68).

İttifâk bir gün yine subh vaktinde gördi kim bir ağrıbâr çıka geldi (BH, s. 237).²

Ol limana iskandil ile küçük ağrıbar gemicükler girür (SN, 1cilt, s. 319).

At Gemisi

Fatih Sultan Mehmet döneminde atları taşımak için kullandıkları baş ve kış tarafında çitallı rampalar olan gemilerdir. İstanbul, Lapseki, Çardak ve Gelibolu arasında orduyu malzemesiyle birlikte taşımıştır (Beydiz, 2008: 51).

² Eserlerden alınan örnek cümlelerin imlasında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Eserlerden bire bir aktarılmıştır.

*Paşa[-yı kişver-küşâ] dahi kadırğa ve **at gemisi** ve göke ve mavna aksâmından üç yüz gemi donadup zahîre ve esbâbın ihzâr ve yeniçeri ve azabın âmâde edüp huzûr-ı hümâyûna vardı (TK, s. 93).*

At Kayıkları

Baş ve kış tarafı hayvanların kaymaması için rampalıdır. İki baş ve iki kıçta olmak üzere dört küreklidir (Uzunçarşılı, 1988: 457).

*Ve Koca Mustafâ Paşa'yı cümle azebistân askeriyle Okmeydânı ensesinde Levend Çiftliği nâm mahalde mukaddemâ elli pâre kadırğa ve elli pâre **at kayıkları** koyah-ı hıyâbân içre âmâde idi (SN, 1. Cilt, 40).*

*Ammâ şimdi bu iskeleden iki günde iki yüz pâre **at kayıklarıyla** muvâfik eyyâm-ı müsâ'id ile karşı tarafa geçilüp...(SN, 3. Cilt, 7).*

Barça

Osmanlı donanmasında XVI. yüzyıl başlarına kadar savaş gemisi olarak kullanılmış daha sonraları ise nakliye amaçlı kullanılmaya devam etmiştir. Üç direkli yelkenli gemilerdir (Bostan, 2010, s. 141; Beydiz, 2008: 67).

*Anda yata meğer kim anda küffâr-ı hâk-sâr gemülerinden üç pâre kalyon ve bir pâre **barça** varımış (BH, s. 99).*

***Barçalar** varurlar, ol adacuka balamar bağlarlar (KB, 3. Cilt, s. 981).*

*Amma zikr olan Reşid Burcu denizden bir **barça** yelkene benzer (KB, 4. Cilt, s. 1511).*

*Ve bu yılda İspanya kralı Ulun mel'ün seksen pâre kadırğa ile iki yüz **barça** vakrule ve kalyate ve kayak ve'l-hâsıl beş yüz pâre gemiler tonadub zemin mağribde olan Cezâyire gıtdiler (LPT, s. 295).*

*Meşelâ bacaloşkalar, **barçalardan** nebtiz gibi geçüp ve şâykalar 'azîm pencereler açup anlar dağı küleklerden darda ile kadirğaları geriye döndürüp ve üstümüze avuç kayasın yağmur gibi gönderüp...(MM, s. 81).*

*Badaluşkalar **barçalardan** nebtiz gibi geçüp ve şaykalar azîm pencereler açardı (TK, s. 143).*

*Ve bu karavanalardan mâ'adâ yedi yüz **barça** ve galyon ve pink ve burtun ve şitiye ve şayka ve kara[mür]sel ve'l-hâsıl bu makûle yedi yüz pâre pür-silâh keştîlere mühimmât ve cebehâne ve sâ'ir levâzımâtı ile leb-ber-leb asker doldurup yedi yüz pâre gemiye cümle taraf-ı pâdişâhiden kirâları verilüp hâzır-bâş oldular (SN, 1. cilt, s. 118).*

*Ve limanına iki yüz **barça** ve galyon ve karaka ve kadırğa sığar liman-ı kebîrdir (SN, 5. Cilt, s. 243).*

*Alaman denizinde üç bin pâre galyona ve **barçaya** ve karaka gemilere mâlikdir (SN, 6. Cilt, s. 208).*

*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre **barça** ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadırğa ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).*

Başarda/Başdarda

Küreklî gemiler sınıfında kadırgalardan sonra en önemlisi olan başarda, kadırgalardan büyük mavnalardan da uzundur. 26-36 oturaktan oluşan gemilerdir. XVI. yüzyılın ilk dönemlerinde donanmada aktif kullanıldığı bilinmektedir. Rodos kuşatmasında da otuz beş başarda donanmaya

destek sağlamıştır. Büyüklüklerine göre donanmada Orta Başlarda, Paşa Başlarda ve Başlarda-i Hümayûn olarak üçe ayrılmıştır (Beydiz, 2008: 47; Bostan, 2010: 107-108).

Cem'an altmış bir pâre başlarda ve kadirğa tamâm oldu ve on sekiz pâre dahi Cezâir'den gelmiş idi (BH, s. 284).

...muḳaddemâ Mısr Ḳapudânı Pîrî Big Bender-i Süveys'den otuz miḳdârı başlarda ve ḳadirğa ve ḳalita ve ḳalyon ile çıkup Ḳulzüm-i 'Arab'dan ya'nî Baḫr-i Aḫmer'den Cidde'ye uğrayup... (MM, s. 73).

Malta gazâsına niyyet edüp beş yüz pâre kadirğa binâ olunmak fermân olunup iki aded kara mavunalar ve bir başlarda-i azîm binâ olunmuşdur (SN, 1. Cilt, s. 99).

Tershânenin her gözünde birer kadirğa bodostaması kurup haftada birer kadirğa binâ olunmağa mübâşeret olunup bir başlarda-i hümayûn ve on aded kara mavunalar inşâ olunup Tershâne-i âmire âdem deryâsı oldu (SN, 2. Cilt, s. 73).

Piyâle Paşa Bâğçesi'ne ve Kamışlı buruna gıgırup pâdişâhın başdardasının kayalığından ve solundan deryâyı Galata handakı gibi açarak talattum-ı deryâ ederek gülleler geçüp karaya çıkup dağları ve bâğları âlân u tâlân ederdî (SN, 5. Cilt, s. 146).

Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirğa ve galyeta ve mavuna ve başlarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).

Bazergan Gemisi

Ticaret gemisidir.

'Âkıbet Sultân Murâd'ı bir bazergan gemisi ile İlçe ovasına geçürdiler (LPT, s. 175).

Burtun

Borton ve bortun olarak da geçen burtun, XVII. yüzyılda Osmanlı donanmasında kullanılan kalyon türü bir gemidir. Daha çok erzak ve asker nakliyesinde kullanılmıştır (Bostan, 2010: 161).

Fethin on dördüncü günü küffârın donanması muvâfık rûzgâr ile arz-ı şevket ederek seksen pâre çekdirir kadirğa ve dört mavna ve hayli burtun ile kal'a önünden geçüp Suda Limanı'na gitdi (TK, s. 198).

Ve bu karavanalardan mâ'adâ yedi yüz barça ve galyon ve pink ve burtun ve şitiye ve şayka ve kara[mür]sel ve'l-hâsıl bu makûle yedi yüz pâre pür-silâh keştilere mühimmât ve cebehâne ve sâ'ir levâzımâtları ile leb-ber-leb asker doldurup yedi yüz pâre gemiye cümle taraf-ı pâdişâhîden kirâları verilüp hâzır-bâş oldular (SN, 1. Cilt, s. 118).

Yine ba'zı gemiler girer ammâ iri bârçe ve karavana ve burtun ve galyon gemiler girüp demir birağıp yatmazlar (SN, 3. Cilt, s. 29).

Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirğa ve galyeta ve mavuna ve başlarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).

Andan yine cânib-i şarka kâmil bin dörd yüz adım gidüp bir köşede bir burc-ı azîmdir kim cümle kalyon [Q 282b] limanında olan kalyon ve şayka ve karamürsel ve burtunları muhâfaza eder bir burc-ı kebîrdir (SN, 10. Cilt, s. 338).

Celbe

Küçük savaş gemisidir.

... *avn-ı inâyet-i ilâhî karîn-i hâl ve yümn-i himmet-i pâdişâhî rehîn-i âmâl olup hâzır u müheyyâ on kıt'a celbe ve sanbuk gemilere râst gelüp altı-yedi yüz mikdâr müret- teb ü mükemmel âdemîsi taşrada bulunup...* (MNT, s. 463).

Cerim

Kökeni Arapça olan Cerm adından gelmektedir. Bir tür kayık veya tekne olarak nakliye amacıyla kullanılmıştır. Baş ve kış tarafının içeriye bükük ve dönüktür (Beydiz, 2008: 55-56).

Yıldı on bin pâre gemi ve kayasa ve cerim ve firkate ve şayka ve kalyeta gelüp Rûm'dan ve Nil'le Fûncistân'dan metâ' getirirler (SN, 10. Cilt, s. 151).

Çekeleve

On beş metre uzunluğunda on ile on üç oturaktan oluşan hızlı hareket edebilen iki direkli ve yelkenli gemidir (Beydiz, 2008: 51).

Sultân Murâd Hân-ı Râbi' asrında Karadeniz'de keştî cümle 9000, bâ-husûs Ucalı Hacı Alî şaykası iki anbârlı ve iki dikmeli ve Gümrük Emîni Alî Ağa'nın Kuru Zevrak nâm şaykası ve Fırtıloğlu şaykası ve Cido Alî şaykası ve Kosdıça Mustafâ şaykası ve Abâcioğlu şaykası ve Kalafatoğlu şaykası ve Katrânoğlu karamürseli ve Âşcı karamürseli ve Çiço karamürseli ve niçe bin şayka ve zarbina ve karamürsel ve çekeleve ve meneksile gemiler Karadeniz'de şinâverlik ederdi (SN, 1.cilt, s. 254).

Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirga ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8.cilt, s. 64).

Ve cümle kadirga ve firkate ve çekeleve ve tartınar ve balkarmata ve kalyeta makûlesi gemiler birer yedek ip ile bağlayup bî-hayf u haşyet yatırlar, a'lâ yatakdır (SN, 10.cilt, s. 343).

Çırnık

Küçük tekne türüdür.

...*hâzır olan gemiler ve kayık ve çırnıklar ve sal ve potlar ve tulumlar ile cümle asker nehr-i Turla'yı geçüp...* (SN, 5.cilt, s. 80).

Filipot

Yelkenli bir gemi türüdür.

Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirga ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8.cilt, s. 64).

Firkate

Uzun ve dar, kürekle ve yelkenle hareket edebilen on ile on yedi oturaktan oluşabilen seri gemiler oldukları için bütün Akdenizde kullanılmıştır. İtalyanlar "Frigata", Fransızlar "Fregate" ve İngilizler tarafından ise "Frigate" olarak adlandırılan bu gemiler çekdiri türü donanma gemileri içinde en küçüğüdür (Beydiz, 2008, s. 45; Bostan, 2010: 127-128).

Ba 'dehû İstanköy'e varıldıkda levend firkatelerini bozup âdemlerin kadirgalara tevzi' etdiler (TK, s. 133).

*Hemân beriden iki yüz pâre **firkate** ve kayıklar içre Okmeydânı'ndan gelen guzât-ı müslimîn gemilere girüp salpa demir, avanta kürek, ribaça gemir edüp bir baş on pâre kalyonlara ve on pâre balkarmata kadırgalara cümle guzât-ı müslimîn zenbûr-ı asel, kovana üşer gibi üşüp kıçdan ve başdan ankebût-vâr resenbâzlık edüp kâfir keştilerine mâl-â-mâl olurlar (SN, 1. Cilt, s. 42).*

*Beri tarafda bizimle donanma-yı hümayûn ile yüz elli pâre kadırğa ve kalita ve başdarda iki yüz elli pâre **firkate** ve iki yüz pâre şayka ve karamürsel ile cümle-i cümele dörd yüz pâre yelken keştî ile kırk bin deryâ askeri pür-silâh olup Kapudan Siyâvûş Paşa ve Tershâne Kethüdâsı Piyâle Kethüdâ ve Yeniçeri ağası (---) Ağa re'yiyle mezkûr Anapa Limanı'ndan salpa demir edüp fırişka rüzgâr ile nehr-i azîm Kuban suyu Karadeniz'e mahlût olduğu mahalli geçüp...(SN, 2. Cilt, s. 61).*

*Bu kulle etrâfında sağîr ü kebîr otuz aded kayıklar ve **firkate** ve iskanpaviyeler var idi kim sâhibleri cümle kal'a etrâfında olan bâğlarda ayş [u] işretlerde iken kal'a muhâsara olunca kayık sâhibleri cümle bâğlarda kalup pinhân oldular (SN, 5. Cilt, s. 236).*

*Ekseriyyâ **firkateler** ile karşularında olan âsî Arnavudlukda Kilimente ve Karadağ kâfirlerin ve Pulya cezîresi ve İspanya'nın Klora kıyıları ve Cicilya yakaların yaka yıka mâl-ı ganâ'imler alup gâret ederek kal'a-i Nova'ya gelirler (SN, 6. Cilt, s. 251).*

*Ammâ birkaç kerre leyle-i zulmetde Manya ve Malta **firkateleri** geçüp içerde mezkûr Vostişçe kasabasını ihrâk edüp boğazdan geçelim derken kal'a ne-ferâtları haberdâr olup balyemez toplar ile **firkatelerin** gark etmişlerdir (SN, 8. Cilt, s. 122).*

*Anı seyr edüp iki günden sonra on pâre Sönbeki **firkatesi** hâzır olup ve on pâre **firkate** ve sandal, Rodos'dan gelüp bizim **firkate** ile yigirmi bir pâre **firkate** ve sandal boğazı şaykanın ikisin yedeğe alup donanma-i azîm ile şâdumân ederek Sönbeki'den Rodos'a lodos üzre (---) mîl muvâfık eyyâm ile gidüp...(SN, 9. Cilt, s. 101).*

*Nîl'den suyu Yenikapu [Q 207b] tarafında zîr-i zemînden gelir, bürke içinde hânedân sâhiblerinin [Y 132b] kendilere mahsûs **firkate** ve filika ve kayıkları vardır, birbirlerinin sarâylarına kayıklarla varup gelirler (SN, 10. Cilt, s. 148).*

Göke/Göge

Çekdiri sınıfı kürekli ve yelkenli, altı mavna üstü kalyona benzeyen yirmi ile yirmi üç oturaktan oluşan bir küreğini yedi kişi çekebilen savaş gemileridir (Beydiz, 2008, s. 67; Bostan, 2010: 140-141).

*Mezkûr limana gayet iri karakalar, ya'ni ulu **gögeler** girür, çıkar (KB, 1. Cilt, s. 359).*

*Ve büyük karakalar, ya'ni gayet ulu **gökeler** ol liman ağzının gün doğusu tarafında olan kulenün dibinde yaturlar (KB, 3. Cilt, s. 1199).*

Iskanpaviye

Kürekli gemiler sınıfında yer alan Iskanpaviye, haberci gemisi olarak kullanılan kürekli ve yelkenli gemi türüdür (Bostan, 2010: 137).

*Bu kulle etrâfında sağîr ü kebîr otuz aded kayıklar ve **firkate** ve **iskanpaviyeler** var idi kim sâhibleri cümle kal'a etrâfında olan bâğlarda ayş [u] işretlerde iken kal'a muhâsara olunca kayık sâhibleri cümle bâğlarda kalup pinhân oldular (SN, 5. Cilt, s. 236).*

Kadırga

XVII. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı donanmasında büyük öneme sahip olan kadırgalar, uzun ve çok fazla eni olmayan seri hareket edebilen gemilerdir. XVII. yüzyıldan sonra kadırgalar yerini daha dayanıklı gemiler olan kalyonlara bırakmıştır (Beydiz, 2008: 46-47; Bostan, 2010: 114-126).

Cem'an almış bir pâre **başarda** ve **kadırğa** tamâm oldu ve on sekiz pâre dahi Cezâir'den gelmiş idi (BH, s. 284).

Beş **kadırğa** dahî bile var idi
Anların ikdâmı bize âr idi (KB, 1. Cilt, s. 105).

Ol adacuklara furtuna yıldız ile otuz beş pare **kadırğa** mavuna birbirine bağlayup baş halas eyledük (KB, 2. Cilt, s. 519).

Amma **kadırğa** yahud kayık kadar su söker gemiler; ol limana girürler (KB, 3. Cilt, s. 989).

Ol velînü zamanında bir kâfir **kadırğası** zikr olan Manastır kurbüne gece ile şikâra gelmiş (KB, 4. Cilt, s. 1397).

...muḳaddemâ Vilâyet-i Mıṣr'dan Bender-i Başra'ya irsâl olınan donanma gemilerünüñ mevcûd olanı yine Mıṣr'a varmak fermân olunup ber-mücib-i emr-i 'âlî, Maḫrûsa-i Başra'ya varılup mevcûd olan on biş pâre **kadırğa** ile Deryâ-yı Hürmüz'den Vilâyet-i Mıṣr'a 'azm olunup... (MM, s. 70).

Kayura Rodos'a şâh-ı şitâbân
Olub cümle **kadırğa** ana havadar (LPT, s. 249).

Hişâr gediklerinde ṭuran cenk-sâz ü tüfenk-endâz kâfirler yardım geldi deyü gediklerin ḫâlî koyub ol gelen **kadırğalara** vardılar ol fırsat ile ğâziler yürüyüş idüb hişâr bedenlerine kemend atub çıkmğa başladılar (ATAO, s. 154).

Kadırğalarıñ içi, öñi ve kıçı, tîr-i ḳadere benzer ser-tîz nîzelerle neyistâna dönmişdi (KPT, s. 254).

Gerekdir ki ale't-ta'cîl hâzır bulunan azabları cem' edüp on pâre **kadırğa** donadup [11a] ol cânibe şitâb edesin ve mahall-i teveccühü ol karye varmayınca bir ahade iş'âr etmeyesin (TK, s. 90).

Malta gazâsına niyyet edüp beş yüz pâre **kadırğa** binâ olunmak fermân olunup iki aded kara mavunalar ve bir başarda-i azîm binâ olunmuşdur (SN, 1. Cilt, s. 99).

Tershânenin her gözünde birer **kadırğa** bodostaması kurup haftada birer **kadırğa** binâ olunmağa mübâşeret olunup bir başarda-i hümayûn ve on aded kara mavunalar inşâ olunup Tershâne-i âmire âdem deryâsı oldu (SN, 2. Cilt, s. 73).

Böğürdelen kal'asındaki **kadırğa** ve kayıklar ve ma'sûka nâm peremeler ile hânı hatt üzre beri Basra'ya geçirirken rûy-ı deryâda bir alây-ı azîm olup alâ zu'mî'l-a'dâ Basra kal'asından niçe yüz pâre toplar atılup niçe bin tüfeng-i pürrengler endâht olup âdem deryâsı temevvüc edüp cümle ahâlî-i Basra Acem elçisi istikbâline bir alây-ı Muhammedî olmuşdur kim diller ile ta'bîr ü kalemler ile tahrîr olunmaz (SN, 5. Cilt, s. 277).

Sene 1077 Zilhiccesinin onuncu gün ıyd-ı adhâda Karadeniz'den Ammârzâde Kapudan [195b] Paşa on beş pâre **kadırğa** ile donanma-i hümayûn KeŒe limanına azîm şâdimânlar ile girüp lenger-endâht oldukda cümle limanda olan **kadırğalara** cemî'i keştîler safâ geldiniz topları ve tüfengleri atup kapudan paşaya şâdimânlar etdiler (SN, 8. Cilt, s. 12).

Ve bu kal'anın bir liman-ı azîmi var; a'lâ demir dutar kalyon ve **kadırğa** yatağı latîf limandır (SN, 9. Cilt, s. 72).

Gavrî dahi başı tedârikine düşüp cemî'i emvâl [ü] erzâkının götürmede hafîf, bahâda girân eşyâların İskenderiyye kal'ası hazînesinde münderic edüp dahi etrâf bilâddan yedi yıl mukaddem mâl-ı Kârûn

tahsil edüp İskenderiyye'de hıfz edüp elli pâre **kadırga** dâ'imâ İskenderiyye'de elbetde hâzır idi (SN, 10. Cilt, s. 68).

Kalita/ Kalyata

Çekdiri türü savaş gemisi olan on dokuz ile yirmi dört oturaktan oluşan kadırgadan küçük savaş gemisidir. İtalyanca 'Galiotta', Osmanlı kaynaklarında ise 'Kalyete' ve 'kalyat' gibi farklı kelimelerle yazılmıştır. XV. yüzyılda kullanılmaya başlanılan kalyatalar hızlı ve hafif gemilerdir (Bostan, 2010: 126).

*Ve Anatoli cânibinden Süleymân Paşa dahi pâdişâhdan yedi gün sonra gelüp İstanbul'a vusûl buldı ve pâdişâh hazretleri gazâ-yı mezkûrun niyyetine [İ 224a] müteveccih oldukların öte cânibde İspanya kralı olan mel'ün âgâh olup "Vilâyet tenhâdur" diyüp fi'l-hâl seksen pâre kadırga ile iki yüz barça ve yüz elli karavula ve niçe kayık ve **kalita** ve şayka muhassal beş yüz pâre gemi donanup ve ihzâr idüp mağrib-zemîninde olan Hayreddîn Paşa'nun tahtını Cezâyir'e gönderdi (MNT, s. 389).*

*Beri tarafda bizimle donanma-yı hümayûn ile yüz elli pâre kadırga ve **kalita** ve başdarda iki yüz elli pâre firkate ve iki yüz pâre şayka ve karamürsel ile cümle-i cümlele dörd yüz pâre yelken keştî ile kırk bin deryâ askeri pür-silâh olup Kapudan Siyâvûş Paşa ve Terşâne Kethüdâsı Piyâle Kethüdâ ve Yeniçeri ağası (---) Ağa re'yiyle mezkûr Anapa Limanı'ndan salpa demir edüp fırişka rüzgâr ile nehr-i azîm Kuban suyu Karadeniz'e mahlût olduğu mahalli geçüp... (SN, 2. Cilt, s. 61).*

*...muqaddemâ Mısr Kapudânı Pîrî Big Bender-i Süveys'den otuz miqdârı baştarda ve kadırga ve **kalita** ve kalyon ile çıkup Kuzüm-i 'Arab'dan ya'nî Bahr-i Aşmer'den Cidde'ye uğrayup... (MM, s. 73).*

*Gelüb bu haberi Hayre'd-dîn Re'is'e virdükleri gibi ol dahi tersehâneye varup bir yarar **kalyata** var idi (BH, s. 106).*

*...vezîr-i sâni Mustafa Paşa deryâdan serdâr olup kalyon ve mavna ve kadırga ve **kalyata** ve kayık envâ'ından yedi yüz kadar keştî ile bir rûz-ı firûzda cânib-i Rodos'a revâne oldular (TK, s. 104).*

*Ve bu yılda İspanya kralı Ulun mel'ün seksen pâre kadırga ile iki yüz barça vakrule ve **kalyate** ve kayık ve'l-hâsil beş yüz pâre gemiler tonadub zemin mağribde olan Cezâyire gittiler (LPT, s. 295).*

*Ale's-sabâh ki oldu Piyâle Kethudâ iki yüz pâre firkate ve kadırga ve **kalyeta** ile boğaz ağzın alup yatdı (SN, 1. Cilt, s. 116).*

*Yılda on bin pâre gemi ve kayasa ve cerim ve firkate ve şayka ve **kalyeta** gelüp Rûm'dan ve Nil'le Fûncistân'dan metâ' getirirler (SN, 10. Cilt, s. 151).*

Kalyon/Galyon

XVI. yüzyılın başlarında daha çok nakliye amacıyla kullanılan kalyonlar XVII. yüzyılın ortalarında Girit seferi sıralarında savaş gemisi olarak donanmada yerini almıştır. Üç direkli yelkenli savaş gemisidir. İtalyanca 'galion' kelimesi Osmanlı kaynaklarına 'kalyon' ve 'galyon' olarak geçmiştir (Bostan, 2010: 142).

*Anda yata meğer kim anda küffâr-ı hâk-sâr gemülerinden üç pâre **kalyon** ve bir pâre barça varimiş (BH, s. 99).*

*Ol limana Cicilya'dan **kalyonlar** ve karavileler buğday iledür, Siyah Arabla değışürler (KB, 4. Cilt, s. 1445)*

*...muqaddemâ Mısr Kapudânı Pîrî Big Bender-i Süveys'den otuz miqdârı baştarda ve kadırga ve **kalita** ve **kalyon** ile çıkup Kuzüm-i 'Arab'dan ya'nî Bahr-i Aşmer'den Cidde'ye uğrayup... (MM, s. 73).*

*Ve barça ve **kalyon** ve kadirğa ve kayık envâ'ından üç yüz gemi dahi âmâde kılınup dilrân-ı ceng-cû ile İnebahtı cânibine gönderildi (TK, s. 96).*

*Hemân beriden iki yüz pâre firkate ve kayıklar içre Okmeydânı'ndan gelen guzât-ı müslimîn gemilere girüp salpa demir, avanta kürek, ribaça gemir edüp bir baş on pâre **kalyonlara** ve on pâre balkarmata kadirğalara cümle guzât-ı müslimîn zenbûr-ı asel, kovana üşer gibi üşüp kıçdan ve başdan ankebût-vâr resenbâzlık edüp kâfir keştilerine mâl-â-mâl olurlar (SN, 1. Cilt, s. 42).*

*Ve bu karavanalardan mâ'adâ yedi yüz barça ve **galyon** ve pink ve burtun ve şitiye ve şayka ve kara[mür]sel ve'l-hâsıl bu makûle yedi yüz pâre pür-silâh keştilere mühimmât ve cebehâne ve sâ'ir levâzımâtı ile leb-ber-leb asker doldurup yedi yüz pâre gemiye cümle taraf-ı pâdişâhîden kirâları verilüp hâzır-bâş oldular (SN, 1. Cilt, s. 118).*

Kalyonun direği ve kıçı isa başı ve dümeni gidüp bî-cenâh kaldı (SN, 2. Cilt, s. 72).

*A'lâ latîf limanı vardır lâkin kara karaka ve burten ve şınıya ve **galyon** karavana **kalyonlar** girüp yatamazlar, top menzili ba'îd alarka yatarlar (SN, 3. Cilt, s. 31).*

*Ve limanına iki yüz barça ve **galyon** ve karaka ve kadirğa sığar liman-ı kebîrdir. Hattâ bu liman içre iki aded Venedik mavunaları var idi kim eğer anları ta'bir ü tavsîf etsek başka bir müdevven olur (SN, 5. Cilt, s. 243).*

*Alaman denizinde üç bin pâre **galyona** ve barçaya ve karaka gemilere mâlikdir (SN, 6. Cilt, s. 208).*

*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve **galyon** ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirğa ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).*

*Ve bu limana Poyraz limanı derler. Cemî'i şayka ve karamürsel ve **kalyon** ve rençber gemileri bunda lenger-endâht olur (SN, 9. Cilt, s. 144).*

*Senede bin pâre celebe ve polta ve karaka ve **galyon** gemiler gelüp gümrük alınır bir benderdir (SN, 9. Cilt, s. 399).*

*Andan yine cânib-i şarka kâmil bin dörd yüz adım gidüp bir köşede bir burc-ı azîmdir kim cümle **kalyon** [Q 282b] limanında olan **kalyon** ve şayka ve karamürsel ve burtunları muhâfaza eder bir burc-ı kebîrdir (SN, 10. Cilt, s. 338).*

Karaka

Büyük yelkenli ticaret ve savaş gemisidir.

*Ol **karakanun** içinde olan ebâbı bî-kusur çıkardukda gemü dahi garîk-i fi'l-bahr oldu (BH, s. 244).*

*Mezkûr limana gayet iri **karakalar**, ya'ni ulu gögeler girür, çıkar (KB, 1. Cilt, s. 359).*

*Velî mezkûr boğaza gayet ulu **karakalar** girmez, sığdur (KB, 2. Cilt, s. 901).*

*Ve büyük **karakalar**, ya'ni gayet ulu gökeler ol liman ağzının gün doğusu tarafında olan kulenün dibinde yaturlar (KB, 3. Cilt, s. 1199).*

*Cenevizli anları iki büyük **karaka** ile ol yatduğu yere göndermişler idi (TK, s. 119).*

...dahve-i kübrâda varıldıkda nâ-gâh küffâr-ı hâksârın dört pâre **karaka** mu'âdili azîm baskın barçaları ve üç büyük kalyonları ve altı pâre Portukal karavelesi ve on iki kıt'a çekdirir kalyataları cümle yirmi beş pâre gemi ile üzerlerine geldi (TK, s. 142).

*Ve limanına iki yüz barça ve galyon ve **karaka** ve kadirğa sığar liman-ı kebîrdir. Hattâ bu liman içre iki aded Venedik mavunaları var idi kim eğer anları ta 'bir ü tavsîf etsek başka bir müdevven olur* (SN, 5. Cilt, s. 24).

*Alaman denizinde üç bin pâre galyona ve barçaya ve **karaka** gemilere mâlikdir* (SN, 6. Cilt, s. 208).
*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbisi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve **karaka** ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirğa ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir* (SN, 8. Cilt, s. 64).

*Senede bin pâre celebe ve polta ve **karaka** ve galyon gemiler gelüp gümrük alınır bir benderdir* (SN, 9. Cilt, s. 399).

*Cemî'i Hind ü Sind ve Yemen ve Habeş gemileri ve celebeleri ve Hindistân **karaka** gemileri bu sarâya yanaşup öşür alınır* (SN 10. Cilt, s. 454).

Karamürsel

Osmanlı donanmasının ilk çekdiri türü gemisidir. Karamürsel Bey'in kendi adını verdiği Karamürsel Limanında yaptırdığı ilk gemidir. Dönemin en çok nakliye amaçlı kullanılan fakat daha sonraları Osmanlı'nın ilk donanma gücünü oluşturan gemi türüdür (Beydiz, 2008: 49; Bostan, 2010: 130-131).

*Sultân Murâd Hân-ı Râbi' asrında Karadeniz'de keştî cümle 9000, bâ-husûs Ucalı Hacı Ali şaykası iki anbârlı ve iki dikmeli ve Gümrük Emîni Ali Ağa'nın Kuru Zevrak nâm şaykası ve Firtiloğlu şaykası ve Cido Ali şaykası ve Kosdıça Mustafâ şaykası ve Abâcioğlu şaykası ve Kalafatoğlu şaykası ve Katrânoğlu **karamürseli** ve Aşcı **karamürseli** ve Çiço **karamürseli** ve niçe bin şayka ve zarbina ve **karamürsel** ve çekeleve ve meneksile gemiler Karadeniz'de şinâverlik ederdi* (SN, 1. Cilt, s. 254).

*Beri tarafda bizimle donanma-yı hümayûn ile yüz elli pâre kadirğa ve kalita ve başdarda iki yüz elli pâre fırkate ve iki yüz pâre şayka ve **karamürsel** ile cümle-i cümele dörd yüz pâre yelken keştî ile kırk bin deryâ askeri pür-silâh olup Kapudan Siyâvûş Paşa ve Terşhâne Kethüdâsı Piyâle Kethüdâ ve Yeniçeri ağası (---) Ağa re'yiyle mezkûr Anapa Limanı'ndan salpa demir edüp fırışka rüzgâr ile nehr-i azîm Kuban suyu Karadeniz'e mahlût olduğu mahalli geçüp...* (SN, 2. Cilt, s. 61).

*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbisi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve **karamürsel** ve zarbina ve çekeleve ve kadirğa ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir* (SN, 8. Cilt, s. 64).

*Andan yine cânib-i şarka kâmil bin dörd yüz adım gidüp bir köşede bir burc-ı azîmdir kim cümle kalyon [Q 282b] limanında olan kalyon ve şayka ve **karamürsel** ve burtunları muhâfaza eder bir burc-ı kebîrdir* (SN, 10. Cilt, s. 338).

Karavele/Karavile

Osmanlı donanması savaş gemilerinden biridir. Üçgen şeklinde tek yelkenlidir. XV. yüzyılda iki veya üç direktan oluşan bu gemilerin yelkenleri denizin ve rüzgarın durumuna göre latinn ve kare yelkenli olarak değişmiştir. Portekiz ve İspanyolların keşif gemileri olan karaveleler XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı donanmasında yer almışlardır (Bostan, 2010: 162).

...dahve-i kübrâda varıldıkda nâ-gâh küffâr-ı hâksârın dört pâre karaka mu'âdili azîm baskın barçaları ve üç büyük kalyonları ve altı pâre Portukal **karavelesi** ve on iki küt'a çekdirir kalyataları cümle yirmi beş pâre gemi ile üzerlerine geldi (TK, s. 142).

Ol limana Cicilya'dan **kalyonlar ve karavileler** buğday iledür, Siyah Arabla değışürler (KB, 4. Cilt, s. 1445).

Kayasa

Kıç tarafının baş tarafına göre daha yüksekte olan tek direkli ve dörtgen yelkenli gemi türüdür (Beydiz, 2008: 55).

Yılda on bin pâre gemi ve **kayasa** ve cerim ve firkate ve şayka ve kalyeta gelüp Rûm'dan ve Nîl'le Fûncistân'dan metâ'getirirler (SN, 10. Cilt, s. 151).

Kayık

Başı kıçı aynı yükseklikte olan, farklı çeşitleri ve görevleri de olsa genelde taşımacılık için kullanılan küçük teknelerdir (Beydiz, 2008: 54).

Ayamuri'de bir halim **kayık** var idi (BH, s. 101).

Ol adacukla Bozca Ada'nun arasından **kayık** geçmez, sığdur (KB, 1. Cilt, s. 213).

Amma kadirğa yahud **kayık** kadar su söker gemiler, ol limana girürler (KB, 3. Cilt, s. 989).

"Bunlar yalnız değıldir, bunların ardınca dahi gemiler vardır." deyüb küllîsi karaya dökülüb, bu iki **kayık** karaya dökülen kâfirler gemilerinden ayrılıb kimi tağa kaçub ve kimi anda olan köylerde sandal alub başları tedârikinde oldılar (LPT, s. 242).

Ol zamândan berü Âl-i Osmân ol ahdi sımayup köprüden geçmeyüp sudan **kayıkla** geçerler (MNT, s. 128).

Hâneleri arası yollar ve cedveller olup [8a] her yolda piyâde ve **kayık** gezüp hâne be hâne hareket etmek mümkindir (TK, s. 84).

Ve Koca Mustafâ Paşa'yı cümle azebistân askeriyile Okmeydânı ensesinde Levend Çiftliği nâm mahalde mukaddemâ elli pâre kadirğa ve elli pâre **at kayıkları** koyah-ı hıyâbân içre âmâde idi (SN, 1. Cilt, s. 40).

Böğürdelen kal'asındaki kadirğa ve **kayıklar** ve ma'sûka nâm peremeler ile hânı hatt üzre beri Basra'ya geçirirken rûy-ı deryâda bir alây-ı azîm olup alâ zu'mı'l-a'dâ Basra kal'asından niçe yüz pâre toplar atılıp niçe bin tüfeng-i pürrengler endâht olup âdem deryâsı temevvüc edüp cümle ahâlî-i Basra Acem elçisi istikbâline bir alây-ı Muhammedî olmuştur kim diller ile ta'bîr ü kalemler ile tahrîr olunmaz (SN, 5. Cilt, s. 227).

Ve bu mezkûr iki kat iç hisâr etrâfların handak yerine nehr-i Kiriş dolap şehir içinde **kayıklar** ve gemiler gezüp her hânenin şahnişinleri ve bâğçelerinin maksûreleri nehr-i Kirişler kenârına vâki' olup herkes maksûrelerinde balıkların envâ'ın sayd edüp herkes hânedan hâneye **kayıklar** ile gidüp gezerler (SN, 7. Cilt, s. 138).

Ve küffârın on pâre pür-silâh yüksüz serdemend firkateleri ve gerüden dahi sandallar ve **kayıklar** ile imdâdları gelmede (SN, 8. Cilt, s. 125).

Amâmâ Menderes nehri ile çekeleve **kayıkları** ve Gelibolu ve İstanköy kayıkları ve Sönbeki ve Anabolu firkateleri ve zarbuna ve şayka gemileri nehr-i Menderes'den içeri girüp bu Balat şehriden metâ' alırlar (SN, 9. Cilt, s. 101).

*Nîl'den suyu Yenikapu [Q 207b] tarafında zîr-i zemînden gelir, bürke içinde hânedân sâhiblerinin [Y 132b] kendilere mahsûs firkate ve filika ve **kayıkları** vardır, birbirlerinin sarâylarına **kayıklarla** varup gelirler (SN, 10. Cilt, s. 148).*

Mavuna/Mavna

XV. yüzyıldan itibaren osmanlı donanmasından kullanılmaya başlanılan mavunnalar baştardalardan daha geniş ve yüksek, üç direkli ve iki katlı çekdiri sınıfında yer alan gemi türüdür. Adı ve şekli itibariyle Batı'dan esinlenilmeyen tek gemi türüdür (Bostan, 2010: 124).

*Ol adacuklara furtuna yıldız ile otuz beş pare kadirga **mavuna** birbirine bağlayup baş halas eyledük (KB, 2. Cilt, s. 519).*

*Yüz seksen pâre kadirga ve on **mavuna** ve yüz yetmiş barça ve karamürsel envâ'ı gemiler cümle üç yüz altmış pâre keştî ile Kapudan Ali Paşa dokuz yüz yetmiş yedi Zilhiccesi evâsıtında (16-26 Mayıs 1570) Beşiktaş'dan salup Akdeniz'e revâne oldular (TK, s. 168).*

*Malta gazâsına niyyet edüp beş yüz pâre kadirga binâ olunmak fermân olunup iki aded kara **mavunalar** ve bir başdarda-i azîm binâ olunmuşdur (SN, 1. Cilt, s. 99).*

*Hattâ bu liman içre iki aded Venedik **mavunaları** var idi kim eğer anları ta 'bîr ü tavsîf etsek başka bir müdevven olur (SN, 5. Cilt, s. 243).*

*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirga ve galyeta ve **mavuna** ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).*

Meneksile

Kısa kavak ağaçlarından üç parça şeklinde yapıldığı ve Karadeniz'e dayanıklı olduğu bilinmektedir (Beydiz, 2008: 53).

*Sultân Murâd Hân-ı Râbi' asrında Karadeniz'de keştî cümle 9000, bâ-husûs Ucalı Hacı Alî şaykası iki anbârlı ve iki dikmeli ve Gümrük Emîni Alî Ağa'nın Kuru Zevrak nâm şaykası ve Fırtıloğlu şaykası ve Cido Alî şaykası ve Kosdıça Mustafâ şaykası ve Abâcıoğlu şaykası ve Kalafatoğlu şaykası ve Katrânoğlu karamürseli ve Âşcı karamürseli ve Çiço karamürseli ve niçe bin şayka ve zarbina ve karamürsel ve çekeleve ve **meneksile** gemiler Karadeniz'de şînâverlik ederdî (SN, 1. Cilt, s. 254).*

Pereme

Ticari amaçla kullanılan bir gemi türüdür. Bizanslılar döneminde Porta Perema olarak bilinen yük ve yolcu taşıyan gemilerdir (Beydiz, 2008, s. 63).

*Piyâle Paşa vefâtından sonra Halîc tathîr olmayarak bârân-ı rahmet selinin hâr [ü] hâşâkıdan Halîc türâb ile pür olup **pereme** ve kayıklar girüp çıkması mu 'attal oldukda herkes hânesin ilerü binâ ederek hâlâ Halîc mu 'attal kalmışdır (SN, 1. Cilt, s. 194).*

*Böğürdelen kal 'asındaki kadirga ve kayıklar ve ma 'şûka nâm **peremeler** ile hânî hatt üzre beri Basra'ya geçirirken rûy-ı deryâda bir alây-ı azîm olup alâ zu 'mî'l-a 'dâ Basra kal 'asından niçe yüz pâre toplar atılup niçe bin tüfeng-i pürrengler endâht olup âdem deryâsı temevvüc edüp cümle ahâlî-i Basra Acem elçisi istikbâline bir alây-ı Muhammedî olmuşdur kim diller ile ta 'bîr ü kalemler ile tahrîr olunmaz (SN, 5. Cilt, s. 277).*

*Zîrâ Mısır'ın kayığı ve **peremeleri** cümle eşekdir (SN, 10. Cilt, s. 77).*

Pink

Hollanda ve Kuzey Amerika’da balıkçı gemileri olarak kullanılan bu gemiler Osmanlı döneminde de eserlerde yerini almıştır (Beydiz, 2008: 64).

*Ve bu karavanalardan mâ’adâ yedi yüz barça ve galyon ve **pink** ve burtun ve şitiye ve şayka ve kara[mür]sel ve’l-hâsıl bu makûle yedi yüz pâre pür-silâh keştilere mühimmât ve cebehâne ve sâ’ir levâzımâtı ile leb-ber-leb asker doldurup yedi yüz pâre gemiye cümle taraf-ı pâdişâhîden kirâları verilüp hâzır-bâş oldular (SN, 1. Cilt, s. 118).*

*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve **pink** ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirga ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).*

Polaka

İki veya üç direkli yelkenli gemidir. Ticaret ve nakliye amaçlı kullanılmıştır.

*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve **polaka** ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirga ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).*

*Bu kal’anın maşrık tarafında iri taşlar ile binâ-yı kavm-i Amâlîka bir liman-ı azîmi var ammâ büyük barçalar ve karavana kalyonlar giremezler, ammâ küçük şitiye ve potaç ve pink ve burtun ve **polaka** ve tartınar ve galyeta ve kadirga ve çekeleve ve zarbina(r) ve şayka gemiler girüp müstevfâ yatırlar (SN, 8. Cilt, s. 136).*

Pot

Geniş gövdeli ve sağlam yapılıdır. Ticaret ve taşımacılık için kullanılan yelkenli bir gemi türüdür. Akarsuları geçmek için kullanılan sal anlamına da gelmektedir.

*...hâzır olan gemiler ve kayık ve çırnıklar ve sal ve **potlar** ve tulumlar ile cümle asker nehr-i Turla’yı geçüp...(SN, 5. Cilt, s. 80).*

Sal

Birçok kalın direk yan yana bağlanarak yapılan, düz ve korkuluksuz deniz veya ırmak taşıtı (TBS, 2023: 3039).

*Anda giceyle ağacdan bir **sal** düzüp Ece Beğ ol gâzîlerle üzerine binüp ol Cimini Hisâr’un nevâhîsine çıkup bağlar arasında bir kâfir bulup tutup **sala** bindürüp girü Süleymân [İ 44b] Paşa’ya geldiler (MNT, s. 140).*

*...hâzır olan gemiler ve kayık ve çırnıklar ve **sal** ve potlar ve tulumlar ile cümle asker nehr-i Turla’yı geçüp...(SN, 5. Cilt, s. 80).*

Sanbuk

Arap Yarımadası, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz’de kullanılan geleneksel bir yelkenli gemi türüdür. İki direkli ve üçgen(latin) yelkenlidir.

*... avn-ı inâyet-i ilâhî karîn-i hâl ve yümn-i himmet-i pâdişâhî rehîn-i âmâl olup hâzır u müheyyâ on kıt’a celbe ve **sanbuk** gemilere râst gelüp altı-yedi yüz mikdâr müret- teb ü mükemmel âdemîsi taşrada bulunup...(MNT, s. 463).*

Sandal

Başı kıçu aynı yükseklikte olan, farklı çeşitleri ve görevleri de olsa genelde taşımacılık için kullanılan kayıklardır (Beydiz, 2008: 54).

Şol üç pâre gemü bunun kâtında sandalı gibi görünürlerdi ve bunlar dahi gemüyi boşaldub içinde esbâbı çıkarub burca taşıdılar (BH, s. 105).

*Âhiri sandal ile çıkmış olar
Gemisi olup helâk gelmiş olar* (KB, 1. Cilt, s. 175).

Sandalcuklar ol dökündü ardında sığınurlar (KB, 3. Cilt, s. 989).

Sandallar oradan varurlar (KB, 4. Cilt, s. 1515).

‘Bunlar yalnız değildir, bunların ardınca dahi gemiler vardır.’ deyüb küllîsi karaya dökülüüb, bu iki kayık karaya dökülen kâfirler gemilerinden ayrılıub kimi tağa kaçub ve kimi anda olan köylerde sandal alub başları tedârikinde oldılar (LPT, s. 242).

Ve sandallar bırağılup helâk olan kadırgaların reisleri Alemşâh Reis ve Kara Mustafa ve Kalafat Memi ve gönüllü serdârî Dürzî Mustafa Beğ ve sâir Mısır kullarından ve alatçıdan iki yüz kadar âdem alınıp kürekçileri arab olmağın kenâra döküldüler (TK, s. 143).

Ve küffârın on pâre pür-silâh yüksüz serdemend firkateleri ve gerüden dahi sandallar ve kayıklar ile imdâdları gelmede (SN, 8. Cilt, s. 125).

Anı seyr edüp iki günden sonra on pâre Sönbeki firkaresi hâzır olup ve on pâre firka ve sandal, Rodos'dan gelüp bizim firka ve yigirmi bir pâre firka ve sandal boğazı şaykanın ikisin yedeğe alup donanma-i azîm ile şâdumân ederek Sönbeki'den Rodos'a lodos üzre (---) mîl muvâfık eyyâm ile gidüp...(SN, 9. Cilt, s. 141).

Ve ol kâfirden firâr edüp limana giren şayka sehl rahnedâr olmuş, der-akab cümle keştilerin sandalları ve kayıkları şaykaya cem' olup içinde olan ibâdullâhı taşraya çıkarup gemi hiffet bulup halâs oldu (SN, 10. Cilt, s. 348).

Şayka

Rusça kökenli bir isim olan şayka, martı anlamına gelmektedir. Daha çok Karadenizde görülen şaykaların başları ve kıçları birdir. Altları düz, alçak ve hafif malzemedir yapıldığı için hasar alsalar da suya batmayan teknelerdir (Beydiz, 2008: 49).

Meşelâ bacaloşqalar, barçalardan nebtiz gibi geçüp ve şaykalar ‘azîm pencereler açup anlar dağı küleklerden darda ile kadırgaları geriye döndürüp ve üstümüze avuç kayasın yağmur gibi gönderüp...(MM, s. 81).

Ba'dehu Karadeniz'de üç yüz pâre Kazak-ı âk şaykastıyla ceng-i azîm edüp Kazağ'ın cümle şaykalarından feth edüp ser-nigûn haç peykerleri ile Âsitâne'ye dâhil oldu (SN, 1. Cilt, s. 106).

Beri tarafda bizimle donanma-yı hümayûn ile yüz elli pâre kadırga ve kalita ve başdarda iki yüz elli pâre firka ve iki yüz pâre şayka ve karamürsel ile cümle-i cümlele dörd yüz pâre yelken keştî ile kırk bin deryâ askeri pür-silâh olup Kapudan Siyâvûş Paşa ve Tershâne Kethüdâsı Piyâle Kethüdâ ve Yeniçeri ağası (---) Ağa re'yiyle mezkûr Anapa Limanı'ndan salpa demir edüp fırişka rüzgâr ile nehr-i azîm Kuban suyu Karadeniz'e mahlût olduğu mahalli geçüp...(SN, 2. Cilt, s. 61).

Ağzı daracık olmak ile sekiz rüzgâr-ı zorkârdar emîn limandır. Hattâ küffâr zamânı bu limândan incü çıkarmış. Hâlâ ba'zı zamân Urus şaykaları gelüp bu limandan incü çıkarırlarmış (SN, 7. Cilt, s. 260).

Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirga ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).

Yılda on bin pâre gemi ve kayasa ve cerim ve firkate ve şayka ve kalyeta gelüp Rûm'dan ve Nil'le Fûncistân'dan metâ' getirirler (SN, 10. Cilt, s. 151).

Şınıya

Kürekli ve üç yelkenli, küçük ve manevra yeteneği yüksek bir gemi türüdür. Osmanlı döneminde, şınıya gibi küçük tekneler, özellikle liman hizmetleri, malzeme barındırma ve askeri birleşimler için kullanılmıştır.

A'lâ latîf limanı vardır lâkin kara karaka ve burten ve şınıya ve galyon karavana kalyonlar girüp yatamazlar, top menzili ba'îd alarka yatarlar (SN, 3. Cilt, s. 31).

Şitiye

Hafif ve hızlı bir yapıda olan bu gemiler uskunadan büyük ağrıbardan küçük, kürekli ve yelkenli gemi türüdür. Osmanlı denizcilik tarihinde, şitiye gibi küçük ve manevra kabiliyeti yüksek gemiler, özellikle haberleşme, haberleşme ve liman hizmetleri gibi görevlerde önemli bir rol oynamıştır (Beydiz, 2008: 57).

Ve bu karavanalardan mâ'adâ yedi yüz barça ve galyon ve pink ve burtun ve şitiye ve şayka ve kara[mür]sel ve'l-hâsıl bu makûle yedi yüz pâre pür-silâh keştilere mühimmât ve cebehâne ve sâ'ir levâzimâtları ile leb-ber-leb asker doldurup yedi yüz pâre gemiye cümle taraf-ı pâdişâhîden kirâları verilüp hâzır-bâş oldular (SN, 1. Cilt, s. 118).

Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadirga ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir (SN, 8. Cilt, s. 64).

Tartınar

Orta büyüklükte yük taşımaya uygun bir gemi türüdür. Özellikle Osmanlı dönemi ticari denizde bulunmadığında önemli bir yere sahip olmuş ve dönemin nakliye gemileri arasında yer almıştır. Günümüzde bu dönem tarihi denizcilik kayıtlarında geçmektedir ve aktif kullanımda değildir.

Bu kal'anın maşrık tarafında iri taşlar ile binâ-yı kavm-i Amâlîka bir liman-ı azîmi var ammâ büyük barçalar ve karavana kalyonlar giremezler, ammâ küçük şitiye ve potaç ve pink ve burtun ve polaka ve tartınar ve galyeta ve kadirga ve çekeleve ve zarbina(r) ve şayka gemiler girüp müstevfâ yatırlar (SN, 8. Cilt, s. 136).

Ve cümle kadirga ve firkate ve çekeleve ve tartınar ve balkarmata ve kalyeta makûlesi gemiler birer yedek ip ile bağlayup bî-havf u haşyet yatırlar, a'lâ yatakdır (SN, 10. Cilt, s. 343).

Tekne

Bir tür küçük deniz taşıtıdır (TBS, 2023: 3488).

Suyu gemiye tekne gibi doldurup getirirler (TK, s. 86).

Tonbâz

Altı düz ve güvertesiz olan nehirlerde kullanılan kayıktır (Beydiz, 2008: 52).

...cümle sandallara ve firkate ve çekelve ve zarbûne ve tonbâzlara tahmîl edüp... (SN, 2. Cilt, s. 61).

Tulum

Osmanlı döneminde yük ticareti veya balıkçılık için kullanılan bir tekne türü olduğu belirtilmektedir.

...hâzır olan gemiler ve kayık ve çırnıklar ve sal ve potlar ve **tulumlar** ile cümle asker nehr-i Turla'ya geçüp... (SN, 5. Cilt, s. 80).

Zarbina/Zarbuna

Bir tür küçük gemidir.

*Sultân Murâd Hân-ı Râbi' asrında Karadeniz'de keştî cümle 9000, bâ-husûs Ucalı Hacı Ali şaykası iki anbârlı ve iki dikmeli ve Gümrük Emîni Ali Ağa'nın Kuru Zevrak nâm şaykası ve Fırtıloğlu şaykası ve Cido Ali şaykası ve Kosdîça Mustafâ şaykası ve Abâcioğlu şaykası ve Kalafatoğlu şaykası ve Katrânoğlu karamürseli ve Âşçı karamürseli ve Çiço karamürseli ve niçe bin şayka ve **zarbina** ve karamürsel ve çekeleve ve meneksile gemiler Karadeniz'de şinâverlik ederdi* (SN, 1. Cilt, s. 254).

*Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve **zarbina** ve çekeleve ve kadırğa ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir* (SN, 8. Cilt, s. 64).

*Ammâ Menderes nehri ile çekeleve kayıkları ve Gelibolu ve İstanköy kayıkları ve Sönbeki ve Anabolu fırkateleri ve **zarbuna** ve şayka gemileri nehr-i Menderes'den içeri girüp bu Balat şehriden metâ' alırlar* (SN, 9. Cilt, s. 101).

TARANAN METİNLER

- BH Gündoğdu, A., Şahin, H.G. ve Altun, D. (2019). *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*. Ankara: Panama Yayıncılık
- KB Çabuk, V. ve Duran, T. (1988). *Kitab-ı Bahriye I-II-III-IV*. Ankara: Tarih Araştırmaları Yayın Birimi
- KPT Severcan, Ş. (1991). *Kemal Paşa-zâde Tevârih-i Âl-i Osman*. Doktora Tezi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri
- LPT Kayhan, A. (2001). *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âli Osman*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- MM Kiremit, M. (1999). *Seydi Ali Reis Mir'âtü'l-Memâlik İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: TTK Yayınları
- MNT Bilge, R. (2015). *Tarih-i Sultan Bayezid Matrakçı Nasuh*. İstanbul: Arvana Yayıncılık
- KN Sözen, M. ve Sakaoğlu, N. (2005). *Şikârî Karamannâme*. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları
- ATAO Aktan, A. (1995). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*. Doktora Tezi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri
- TK Bostan, İ. (2018). *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr Kâtib Çelebi*. Ankara: TÜBA, Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Dizisi: 21
- SN Dankoff, R., Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatname'si I. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Dankoff, R., Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2003). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VII. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Dankoff, R., Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2003). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Dankoff, R., Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2005). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Dankoff, R., Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2007). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi X. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmanın Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2000). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IV. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kurşun Z., Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (1998). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Sezgin, İ., Kahraman, S.A. ve Dağlı Y. (2001). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi V. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

KAYNAKÇA

- Arat, R.R. (1959). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig*. Ankara: TTK Yayınları
- Beydiz, M.G. (2008). *XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Osmanlı Gemi Tasvirleri*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Bilge, R. (2015). *Tarih-i Sultan Bayezid Matrakçı Nasuh*. İstanbul: Arvana Yayıncılık
- Bostan, İ. (2007). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi
- Bostan, İ. (2010). *Osmanlılar ve Deniz*. İstanbul: Küre Yayınları
- Bostan, İ. ve Özbaran S. (2009). *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Cahen, C. (Çev. Erol Üyepazarcı) (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Demir, T. (2015). *Denizlerdeki Osmanlı*. İzmir: Yakın Kitabevi
- Dukas, (Çev. Vladimir Mirmiroğlu) (1956). *Bizans Tarihi*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları

- Emecen, F. M. (1996). Beylikten Sancağa. Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülâhazalar. *Belleten*, 60(227), 81-92.
- Ercilasun, A.B. ve Akkoyunlu, Z. (2023). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları
- Bunes, M.A. (1999). Kanunî, Barbaros Paşa ve V. Charles: Akdeniz Dünyası. (İçinde: (Ed.) Eren, G. (1999). *Osmanlı Ansiklopedisi I*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları)
- Gencer, A.İ. (2001). *Bahriye 'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti 'nin Kuruluşu*. Ankara: TTK Yayınları
- Gündoğdu, A., Şahin, H.G. ve Altun, D. (2019). *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtnâmesi ve Zeyli*. Ankara: Panama Yayıncılık
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*. İstanbul: Eren Yayıncılık
- İnalçık, H. (2013). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İnan, G. ve (haz. Erhan Afyoncu) (2019). *Târih-i Âl-i Osmân*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları
- Merçil, E. (2015). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: TTK Yayınları
- Özbaran, S. (2011). Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu. *Tarih Dergisi*(31), 65-146.
- Sancar, E. (2006). *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Togan, Z.V. (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları
- Turan, O. (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: TTK Yayınları
- Uzunçarşılı, İ.H. (2020). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınlar

Dijital Teknolojilerle Dijital Bağımlılık Arasındaki İlişkinin Boyutları

Rızacan KÜRTÜNLÜ

Doktora Öğrencisi,
İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Gazetecilik Bölümü
rizacankurtunlu@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-2312-4646>

Makale Başvuru Tarihi: 08.02.2025

Makale Kabul Tarihi : 12.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü: Derleme Makale

DOI: 10.5281/zenodo.15071922

Ceyda ILGAZ BÜYÜKBAYKAL

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
cilgaz@istanbul.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3976-8781>

Özet

**Anahtar
Kelimeler:**

Dijital Teknoloji,
Dijital Bağımlılık,
Sosyal Etkileşim,
Dijitalleşme

Gelişen teknolojiyle birlikte bağımlılık kavramının günlük yaşamımızda sıkça kullanılması üzerine bu konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaların arttığı bir gerçektir. Özellikle teknoloji bağımlılığı günümüzde birçok insanı ve toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. Dijital teknolojilerin ve sosyal ağların bağımlılık yapıcı etkisi mevcuttur. Aşırı ve kontrolsüz teknoloji ve internet kullanımına ilişkin geliştirilen bağımlılık modeli davranışsal bağımlılık olarak kategorize edilmektedir. Dijital çağ olarak adlandırılan güncel dönem içerisinde internet bağımlılığı, dijital bağımlılık ve bunların alt türlerinin insanlarda görülme sıklığı artış göstermiştir. Bu nedenle dijital bağımlılık / teknoloji bağımlılığı kavramları incelenmiş, mevcut sosyal medya ağlarının teknik yapısı ve bireyler üzerindeki tehditleri irdelenmiştir. Bireysel etkilerin yanı sıra mevcut kolektif durum ele alınmış ve sosyalleşme eyleminin yapısal dönüşümü üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, teknolojik aygıtların, sosyal medya ağlarının ve dijital oyunların gelişen tekniklerle güncellenmesi, bu ve benzeri ürünlerin daha bağımlılık yapıcı hale gelmesine neden olduğu belirtilmiştir. Bağımlılık yapıcı etkinin artırılmasında, teknoloji şirketlerinin ve sermaye sahiplerinin kendi çıkarları doğrultusunda etik dışı atımları bulunmaktadır. Kişilerin dikkat / odak halleri ve karar alma yetilerine yönelik manipülasyonlar söz konusudur.

Dimensions Of The Relationship Between Digital Technologies And Digital Addiction

Abstract

Keywords:

Digital Technology,
Digital Addiction,
Social Interaction,
Digitalization

With the advancement of technology, the concept of addiction has become increasingly prevalent in daily life, leading to a rise in studies on this subject. In particular, technology addiction has been negatively impacting many individuals and societies. Digital technologies and social networks exhibit addictive effects. The addiction model developed for excessive and uncontrolled use of technology and the internet is categorized as behavioral addiction. In the contemporary period, referred to as the digital age, the prevalence of internet addiction, digital addiction, and their subtypes has been increasing. Therefore, this study examines the concepts of digital addiction and technology addiction, analyzes the technical structure of existing social media networks, and explores their threats to individuals. In addition to individual effects, the current collective situation is evaluated, with a focus on the structural transformation of socialization. As a result, it has been noted that the continuous updates and advancements in technological devices, social media platforms, and digital games contribute to making these products increasingly addictive. The unethical initiatives of technology companies and capital owners, driven by their interests, play a significant role in exacerbating addictive effects. Manipulations targeting individuals' attention, focus, and decision-making abilities are also observed.

1. GİRİŞ

20. yy'ın neredeyse sonlarına kadar madde bağımlılığı olarak kullanılan bağımlılık kelimesinin internetin gelişmesi ve dünya çapında yayılmasıyla birlikte farklı bir anlama bürünmüştür.

Bağımlılık günümüzde bireyin, bir nesnenin kullanımında veya gerçekleştirdiği bir aktivite üzerinde kendi iradesiyle karar alamaması, kontrolü kaybetmesi ve bu durumdan psikolojik ve fizyolojik anlamda olumsuz yönde etkilendiği halde ondan vazgeçememesi olarak değerlendirilir (Çini, 2019: 772).

Bağımlılıktan söz edildiğinde zihinde ilk canlanan uyuşturucu ve alkol imgeleridir. Bunlar, beyin kimyasını değiştirebilen psikoaktif maddelerdir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren yapılan detaylı araştırmalar bu durumu değiştirdi. Artık temelde madde kullanımı olmaksızın çeşitli davranışlar da bağımlılık kategorisi içerisinde ele alınmaya başladı (Newport, 2019: 31). Yakın tarihli çalışmalar, bağımlılık yapıcı davranışların uyuşturucu kullanımıyla örtüşen reaksiyonlara neden olduğunu ortaya koymaktadır. Ele alınan iki örnekte de beyin çeşitli bölgelerinde dopamin salgılanır, dopamin reseptörlere tutunur ve reseptörler yoğun haz duygusunu oluşturur. Normal şartlarda beyin yüksek dozda dopamin salgılamaz ancak psikoaktif maddeler ve bağımlılık yapan deneyimler bu süreci değiştirir, dopamin üretiminde ivme kazanılır (Alter, 2018: 70). Aşırı sosyal medya kullanımı ve dijital oyun oynama bozukluğu bağımlılık yapıcı davranışlar içerisinde yer alır. Dijital bağımlılık geliştiren kişi için sosyal medya platformu içerisinde geçirdiği andaki yaşadığı rahatlama hissi ile madde bağımlılığına sahip bir kişinin uyarıcıya eriştiğindeki durumu benzerlik gösterebilir.

İnternet bağımlılığı, aşırı veya takıntılı çevrimiçi ve çevrimdışı bilgisayar kullanımıyla karakterize edilen, sıkıntıya ve bozukluğa yol açan bir davranış modelidir (APA Dictionary, 2018). İnternet bağımlılığı ya da dijital bağımlılık, davranışsal bağımlılıklar kategorisinde değerlendirilir. “*Bir kişi kısa vadede büyük bir psikolojik gereksinimi karşılamakla birlikte uzun vadede önemli ölçüde zarar verecek bir davranışa karşı koyamıyorsa, o bir davranışsal bağımlılıktır*” (Alter, 2018: 27). Bireylerin, teknoloji kaynaklı davranışsal bozulmaları bağımlılığın göstergesidir.

Olumsuz bir çağrışıma sahip olan bağımlılık kişisel yaşamdaki etkisine ek olarak davranışları değiştirememeye halini de içerir. Teknoloji kullanımına yönelik duyulan memnuniyet veya haz alma durumu, genel anlamda bağımlılığın ilk etapdaki etkileri arasında yer almaktadır (Gerhart, 2017: 182).

Byung-Chul Han'ın kavramlarından biri olan *heyecan kapitalizmi* verimlilik artışı sağlamak için aslında emeğin ötekisi olması gereken oyunu da ele geçirmiştir. İş dünyasını ve yaşam alanını oyunlaştırır. Oyun işe heyecan katar, hatta işi dramatikleştirir, böylelikle de motivasyonu yükseltir. Çabuk elde edilen başarı deneyimi ve ödüllendirme sistemi sayesinde performansın ve kazancın artmasını sağlar (Chul Han, 2019: 57). Sosyal medyadan ya da dijital oyundan alınan zevk, kişilerin bağımlılık geliştirmesine zemin hazırlayan birincil etmenler arasında gösterilebilir.

Dijital teknolojiler günlük yaşamla giderek bütünleştikçe, internet bireylerin dikkatini çekmekte oldukça yetkin bir hale gelmektedir. Buna bağlı olarak kolektif yapıda bilgi toplama ve kişiler arası bağlantı kurma biçimlerinde küresel değişimler yaşanmaktadır (Firth vd., 2019: 126). Dikkatle ilişkili olarak güncel çalışmalar ve uygulamalarda dikkat ekonomisi kavramı önem kazanmaktadır. Gelişen ve dönüşen teknolojik, ekonomik ve sosyal faktörlerin karmaşık yapıdaki etkileşim boyutu dikkat ekonomisi tanımlanmasıyla temsil edilmektedir. Dikkatin dağılım mekanizmalarını anlamak dijital teknoloji temelli dünyayı ve sistemi kavrayabilmek adına önem taşımaktadır. Dijital ve yeni nesil teknolojilerin merkezde olduğu bu dönemde, kullanıcıların dikkatini yakalamak adına sofistike ve çok yönlü taktikler geliştirilmekte ve kullanıcı katılımını yüksek düzeyde tutmak adına psikolojik içgörülerden faydalanılmaktadır (Yalçınkaya ve Karadağ, 2024: 70). Bu yaklaşım, kullanıcı bağımlılığını pekiştiren ve uygulama sahibi teknoloji firmalarının çıkarını gözetilen bir yöntemdir.

Küresel ölçekte teknoloji kullanımındaki artış, kişilerin kendi aralarında gerçekleştirdiği farklı türden birçok etkinliğin dönüşümüne de neden olabilmektedir. Teknolojik gelişmelerin günlük hayata entegrasyonu çeşitli faydalara aracılık etse bile zararlı durumları da beraberinde getirmektedir. Bağımlılık yapıcı teknolojinin her yönüyle ele alınması, mevcut negatif etkilerinin irdelenmesi ve olası tehditlerinin analiz edilmesi, teknoloji bağımlılığını anlamaya ve engellemeye ilişkin oldukça önem arz etmektedir.

2. ALGORİTMALAR VE SONSUZ KAYDIRMA DÖNGÜSÜ

Algoritmalar, belirli kararlar altında belirli bir amacı yerine getirmeye yarayan, soyut, sonlu, etkili, bileşik bir kontrol yapısıdır (Hill, 2016: 58). Sosyal medya platformlarında aktif olarak algoritmalar kullanılmaktadır. Sosyal medya ortamında gerçekleştirilen iletişime algoritmalar aracılık etmektedir ve iletişimi, ilişkileri ve toplumu dönüştürücü bir etkiye sahiptir (Taylor ve Choi, 2022: 1). Sosyal ağlarda kişinin karşısına çıkan içerikler, öncesinde gerçekleştirdiği etkileşimler ve bıraktığı dijital izlerin temel alınarak algoritmalar aracılığıyla hesaplanarak, benzer içeriklerin kişiye sunulmasını içerir. Bunlara, Instagram keşfet sayfası, TikTok sizin için sekmesi ve Facebook akışındaki içerikler örnek gösterilebilir.

Yapay zeka tekniklerinin gelişimine bağlı olarak algoritmaların daha etkin kullanımı da söz konusu olmuştur. Kullanıcılarla etkileşim kurma amacıyla kullanılan yapay zeka algoritmaları, genellikle kişinin inanç, tutum ve tercihleriyle örtüşecek içerikleri sunar ve bu durum kişiyi, farklı perspektiflerden ve bakış açılarından yoksun kılar (Verma, 2024: 153). Bu durum filtre balonlarının oluşmasına neden olacağı gibi, kişinin beğenilerine, tercihlerine ve görüşüne hitap eden içeriklerin sürekli olarak sunulması, mevcut sosyal medya platformundan ayrılmasını zorlaştırmaktadır.

Filtre balonu kavramsallaştırması ilk kez Eli Pariser tarafından oluşturulmuştur. Pariser'e göre yeni nesil internet teknolojilerinin temelinde yatan kodlama sistemi oldukça açıktır. Bu teknolojiler beğendiğiniz şeylere bakar ve belirli çıkarımlarda bulunmaya çalışırlar. Bu çıkarım tahmin motorları tarafından yürütülür. Kim olduğunuza dair bir fikir oluşturan bu motorlar, sonraki hamlenizi tahmin etmeye çalışır ve ne istediğiniz konusunda teoriler geliştirir. Kişiyi özel üretilen bu içerik evreni filtre balonu olarak adlandırılır. Oluşturulan filtre balonları, bilgi ve içeriklerle karşılaşma biçimlerini şekillendirir ve temelden bir değişim söz konusu olur (Pariser, 2011:10). Algoritmaların, filtre balonlarının oluşturulması ve sistematik bir şekilde işleminde göz ardı edilemeyecek bir etkisi vardır.

Bu zamana kadarki süreçte de kendi ilgi alanlarımıza göre medyayı tükettiğimizi belirten Pariser, filtre balonunun daha önce mevcut olmayan üç dinamiği ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki; filtre balonunun içerisinde yalnız olunması ve insanları birbirinden ayıran bir yapıya sahip olmasıdır. Diğer insanlarla doğrudan etkileşime alan tanımaz. İkinci olarak dikkat çeken ise filtre balonunun görünmez yapısıdır. İçinde bulunan önyargılı bilgiler ve içerikler kolayca fark edilmez. Üçüncü dinamik ise; filtre balonuna dahil olmanın kişinin seçimiyle gerçekleşmiyor oluşudur (Pariser, 2011: 10-11). Özgür bir yönelim hali bulunmamaktadır. Filtre balonunun içerisinde yer alan kişinin diğer kişilerle etkileşimi sınırlanmış haldedir. Aynı zamanda filtre balonu tarafından sunulan içerikler, kişinin kendi isteğiyle bir gazeteyi okumasını, televizyonda bir haber kanalını izlemesini ya da internet ortamında kendi tercihi doğrultusunda bir web sitesini takip etmesi eylemlerine benzememektedir. Bunlar, bireyin belirli eğilimleri doğrultusunda kendisinin seçim yaptığı ve bunun bilincinde olduğu durumları temsil etmektedir. Güncel dönemde, gelişen teknolojiler, algoritmalar ve yapay zeka sistemlerinin birleşimiyle filtre balonunun etki alanı artmış ve etki alanından sıyrılmak gittikçe güçleşmiştir. Filtre balonu, kişinin ilgi alanını suistimal ederek uygulama içerisinde daha çok vakit geçirmesine neden olabilir ve dijital bağımlılık halini tetikleyebilir.

Sosyal medya platformlarının bağımlılık yapıcı etkisini maksimize eden uyarlanabilir algoritmalar. Uyarlanabilir algoritmalar, teknoloji şirketlerinin üretimi olan uygulamaların, her kullanıcı için daha bağımlılık yapıcı hale gelmesini destekler (Bhargava ve Velasquez, 2021: 333). Algoritmalar bunu, belirli içerik türlerinin belirli kullanıcıyı platformla etkileşimde bulunduğu süreyi izleyerek yapar ve bu verileri, kullanıcının mevcut platformla sürekli etkileşimde kalması için içeriği sürekli yeniler ve kullanıcının tercihine göre içeriği ayarlar (Lee vd., 2018; akt. Bhargava ve Velasquez, 2021: 334). Kullanıcıların verdiği etkileşimler bir geri bildirim oluşturur ve bu döngüsel bir hal alır. Uygulama her verilen etkileşim karşısında kullanıcıyı daha yakından tanımakta ve onu uygulama içerisinde daha fazla vakit geçirmeye teşvik etmektedir. TikTok'ta bulunan "sizin için" sekmesinde ya da Instagram'daki "reels" kısmında kullanıcının karşısına çıkan içerik, ona özel bir yansımadır ve ardı arkası kesilmeyen kaydırma halinde, her zaman bir sonraki içerik yine kişinin ilgisini yakalamaya yönelik bir atılımı içermektedir.

Johann Hari, kullandığımız teknolojilere dikkat etmemiz gerektiğini, çünkü bilincimizin zaman içinde o teknolojilerin şeklini almaya başladığını belirtir (2024: 94-95). Teknoloji temelli şekillenen bilinç yapısının, dijital bağımlılığa karşı sağlayacağı direnç zayıflayabilir.

Dikkat ekonomisinin kullanıcıyı bağımlı hale getirmesini açıklamanın genel yolu kişinin dikkatin ele geçirilmesi durumudur. TikTok'taki sonsuz kaydırmanın yarattığı cazibenin temeli, ikna edici tasarımının beyni etkilemesi ve kişinin devam etme isteğini karşı konulamaz hale getirmesidir. Gönüllü ve değer temelli tercihler bu yolla devre dışı bırakılır (White, 2024: 5). Akıllı telefon bağımlılığı (nomofobi), kişinin rasyonel kapasitesi için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bağımlılığın en belirgin etkisi kişinin dikkatinin sık aralıklarla ele geçirilmesini ve devam eden görev ve işlerini aksatmasını içermektedir. Özellikle güncel dönem içerisinde internet bağlantılı ekranlardan kaçmak neredeyse imkansız hale geliyor ve görevlerin aksaması durumunu pekiştiriyor. Birçok insan akıllı telefon bağımlılığını tetikleyen web sitelerini, uygulamalarını ve mesajlarını kontrol etmeden işine konsantre olamıyor. Belirli iş kollarındaki zorunlu ekran kullanımı da bağımlılığın pekişmesine uygun bir ortam sağlamaktadır (Aylsworth ve Castro, 2021: 664-665). Yaşanılan dijital çağ içerisinde herhangi bir mesleğin internet, sosyal ağlar ve çeşitli dijital uygulamalardan bağımsız olarak ilerlemesi oldukça güçtür ve bu tarz örneklerle sıklıkla rastlanılmamaktadır. Örneğin, bir para transferini gerçekleştirmek isteyen kişi bunu genellikle mobil bankacılık uygulamaları üzerinden yapmayı tercih edebilir. Transfer görevini gerçekleştirdikten sonra aynı araçla saniyeler içerisinde kendisini en sevdiği dizinin bir kesitini izler vaziyette bulabilir. Saniyeler içerisinde Instagram'daki reels içeriklerine erişebilmiş ve kaydırmaya başlamıştır.

Mevcut bulgular, dijital medya araçlarını kullanarak çoklu görev yapmanın, dijitalin dışında kalan ortamlarda çoklu görev yapma becerisine ilişkin bir katkı sağlamadığını göstermektedir. Aksine, dikkat dağıtıcı unsurların sürekliliği kişinin bilişsel kapasitesini azaltmakta ve genel olarak dikkat dağıtan unsurları görmezden gelme yetisini köreltmektedir (Firth vd., 2019: 121). Entelektüel kapasitenin etkili bir biçimde kullanılabilmesi pürdikkat çalışma önkoşulunu içermektedir. Psikoloji ve nörobilim alanlarında yapılan çalışmalar, pürdikkat çalışma beraberinde gerçekleşen zihinsel zorlanmanın, mesleki, sanatsal ya da sportif becerinin gelişmesi için gerekli olduğunu ortaya koymaktadır (Newport, 2017: 9). Bildirimler aracılığıyla ya da sürekli kaydırma isteğiyle bölünen dikkat, zihinsel zorlanmaya engel olmakta ve kişinin düşünsel gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Sosyal medya uygulamalarından gelen bildirimler yalnızca kişisel bildirimleri içermemektedir. Uygulama içerisinde takip edilen kişilerin yapmış olduğu paylaşımlar yine bir bildirim olarak kişinin ekranında belirmektedir. Instagram'da takip halinde olunan herhangi bir kullanıcı, belirli bir süre paylaşımında bulunmamış ve sonrasında bir paylaşım gerçekleştirdiyse, kullanıcının uzun bir aradan sonra gönderi paylaştığı Instagram tarafından takipçisi olduğu kişiye iletilir. Kişisel olmayan etkileşimler yine bir bildirim içermekte ve kişinin dikkatini olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda TikTok platformunda geçirilen zaman esnasında, takipçisi olmaksızın akışınızda beliren bir içerik türüne ya da kullanıcıya birkaç saniye fazla bakılması, kolayca yeni bir bildirim döngüsüne girilmesine neden olacaktır. Görüntülenen gönderinin türüne benzer bir içerik paylaşıldığında ya da akışınızda karşınıza çıkan kullanıcı yeni bir içerik paylaşımında bulunduğunda, uygulama tarafından bilgilendirme gerçekleştirilir.

TikTok ve Instagram benzeri sosyal medya platformlarının bağımlılık yapıcı etkisinin en kritik noktalarından biri, algoritmalar tarafından önerilen içeriklerin sonunun olmaması ve sürekli kaydırmayı teşvik etmesidir. Bu gibi benzeri uygulamalar yaygınlaşmadan önce klasik bir web sitesinin doğal bir durma işareti vardı. Web sitesinde bulunan sayfa sonu durma eylemine olanak sağlıyordu. Sayfa sonuna gelindiğinde web sitesinden çıkmak ya da sonraki sayfaya geçmek için bağlantıya basmak kullanıcıya bırakılmıştı. Karar alma sürecinde hala etkin olan kullanıcının kendisiydi. Güncel sosyal medya platformları, kişi kaydırıkça otomatik olarak bir sonraki içeriği sunmaya hazırdır ve kullanıcının düşünmesine bir an için bile zaman tanımaz (Bhargava ve Velasquez, 2021: 327). İnsanların durma kurallarını göz ardı etmeye meyilli olduğunu belirten Alter, eski bir alışkanlığın kesintiye uğramasından ziyade yeni bir şey yapmaya başlamalarının nedeninin daha önemli görülebileceğini belirtmektedir. Ona göre, durma kurallarının bağımlılık yapıcı ve kompulsif davranışlar üzerinde büyük bir rolü vardır ve yeni nesil teknolojiler durma kurallarını zedeler (Alter,

2018: 169). Teknik imkanların şirketlerin çıkarları doğrultusunda kullanımını, kişinin karar alma hakkını suistimal etmeye yönelik eylemleri barındırır.

Teknoloji firmalarının platformlarını daha bağımlılık yapıcı hale getirmek için kullandıkları tasarım özellikleri tam tersi bir amaç için de kullanılabilir. Sosyal medya aracılığıyla kullanıcılarını daha sağlıklı ilişkiler kurmak için teşvik etmek ve buna uygun ortamı sağlamak mümkündür. Bu gibi atılımlar, teknoloji şirketleri tarafından kolaylıkla uygulanabilecek düzeltmelerdir (Bhargava ve Velasquez, 2021: 343). Jacques Ellul'e göre (2003: 98), bir sisteme yönelik getirilen eleştiri ve meydan okuma hali, teknik bir meydan okumayı içermektedir ve teknik bir güce karşı direniş gösterebilecek yine teknik bir güç olacaktır. Ellul'ün perspektifiyle mevcut durum yorumlandığında, tekniğin tümünden reddi yerine, uygulamanın geliştirilme aşamasında gerçekleştirilen tasarım tekniğinin dönüşümü, kolektife yansıyan sorunun çözümü olabilir. Bağımlılık yapıcı tasarımlardan kaçınmak için sosyal medya platformlarını kullanmamak bireysel bir çözüm oluşturabilir ancak algoritmik tekniğin kendisini ortadan kaldırmaz. Tasarım aşamasında kullanılan tekniğin karşısında bir başka tasarım tekniğinin kolektif yararı gözetilen şekilde uygulanması pozitif dönüşümü sağlayabilir.

3. SOSYAL ETKİLEŞİM VE SOSYALLEŞME PRATİKLERİNDEKİ DÖNÜŞÜM

Her toplumun çeşitli sosyo-kültürel kodları mevcuttur ve bireyin bu kodları içselleştirerek toplumsal yapıya katılımı mümkün olur. Birey toplumsal yapıya katılım sağladıktan sonra sosyalleşme süreci başlar ve bu süreç, dönemin şartlarının sunduğu imkanlar dahilinde öğrenilen bir süreçtir (İşman vd., 2016: 610). Sosyalleşme sürecinde araç olarak yükselen yeni teknolojilerin, sürecin dinamikleri üzerinde etken bir rol oynadığı söylenebilir. Sosyal medya platformları, gerçek dünyadaki sosyal bağlantıların taklidini içererek kişileri mevcut platform içerisinde etkileşime yöneltir (Gerhart, 2017: 184).

Teknolojik ilerlemeler ve bunun insan hayatına entegrasyonu birlikte sosyalleşme biçimlerinde de dönüşümler yaşanmıştır. Dijital dönem, yalnızca teknik gelişmeleri ve buna bağlı olarak iş kollarını etkilemekle kalmaz ya da bu gelişmelerin etki alanı bireysel boyutlarla sınırlanmaz. Kişiler arası etkileşim eyleminin yapısal dönüşümüne aracı olur. Buna bağlı olarak, interaksyonlar teknoloji temelli bir biçimde şekillenmeye başlar.

Dijital medya, kullanıcılara geleneksel medyadan farklı olarak daha etkileşimli bir iletişim olanağı sunarken, daha önce pasif olan bireyi aktif hale getirmenin yolunu açmıştır. Teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan ve günümüzde sosyalleşme açısından etkin olan sosyal medya platformları, iletişim biçimlerini değiştirirken, bireylerin düşünce ve fikir oluşturma tarzlarını da ciddi şekilde etkilemiştir (Sarıkaya & Büyükbaykal, 2024: 21-22).

Dijital dünyada bireyin sanal ağ hareketleri konusunda internet tabanlı eylemleri arasında sosyal mecralarda etkileşimde bulunması, veri taraması yapması, haber içeriklerine erişim sağlaması, kendi yayın içeriklerini ve akışını oluşturması, birey odaklı medya modelinin bir yansımasıdır. (Aydemir ve Fetah, 2022: 977). Bireyler sanal ortamda diğer ağ gruplarıyla sanal iletişim kurmakta böylece sanal bir topluluk ortaya çıkmaktadır.

Teknoloji aracılığıyla kurulan etkileşimdeki öncül problemlerden biri sohbet odaklı iletişimin bozulmasıdır. Sherry Turkle'a göre (2015), irtibat ve sohbet arasında önemli bir fark bulunmaktadır. İrtibat, online sosyalleşme ortamındaki düşük yoğunluklu etkileşimleri kapsar. Sohbet ise, gerçek hayat akışındaki yüksek yoğunluklu etkileşimleri temsil etmektedir. Kişiler arası yüz yüze iletişim tamamen karşı tarafa odaklanmayı ve dinlemeyi gerektirir. Empati duygusunu pekiştiren bir yapısı vardır (akt. Newport, 2019: 135). Çevrimiçi hayat içerisinde gerçekleştirilen temaslar büyük ölçüde irtibattır ve gerçek bir sohbetin yerini tutamaz. Sohbet odaklı oluşturulmayan iletişim biçimleri kişiyi tatmin etmekten uzaktır ve gerçek ilişkiler kurmanın önünde bir engel oluşturur.

Güncel dönemde, insanların birbiriyle bağlantılı olma hali mesafeyle ilişkilendirilmemektedir. Kişilerin birbirine olan uzaklığından ziyade kişinin teknolojik cihaza olan uzaklığı, bağlantılı olma durumundaki ana etken haline gelmiştir (Turkle, 2011: 155). Her an her yerde insanlara eşlik eden mobil cihazlar, kişileri birbirine bağlar ancak bu bağlanma hali pozitif yönde işlerlik sağlamaz. İrtibatın sürdürülmesine olanak sağlar fakat sohbetin yanılmasıyla öteye geçemez. Dijital araçların

kişilere bu denli yakın olması ve kolay erişilebilirliği kişiyi, arkadaşlar ya da aile fertleriyle bir araya gelmek yerine sanal ortamlarda düşük yoğunluklu etkileşimlere teşvik eder.

Çevrimiçi etkileşimlerin çevrimdışı sohbet etme biçimine karşın kolay ve hızlı yapısı, bu doğrultuda daha az enerji gerektiren bir faaliyet olması tercih edilebilirliğini artırmaktadır. Ancak unutulmaması gereken, insan beyninin evrimleşme sürecinin yüz yüze iletişim dönemine denk geldiğidir. İnsan beyni, iletişim sürecinde örtük analog ipuçlarından yararlanır. Yüz ifadesi, ses tonu ve beden dili gibi bu ipuçları önem arz etmektedir çünkü yüksek performans içeren bilgi işleme ağlarını harekete geçirirler. Temel hedefi bağımlılık oluşturan bir etki yaratmak olan dijital uygulama ve araçlar, bunu gerçekleştirmek için sosyal içgüdüleri negatif yönde etkileyen tasarımlara başvurmuşlardır. Yaratılan sosyalleşme illüzyonu o denli başarılı olur ki, kişi gereken özeni çevresine gösterdiğini düşünür (Newport, 2019: 133-134). Günlük hayat akışı içerisinde WhatsApp üzerinden mesajlaşmak ya da Snapchat aracılığıyla anlık fotoğraflar göndermek yüksek yoğunluklu iletişim olarak algılanabilir. Bu gibi durumlar gerçek bağlar kurmanın önünde güçlük oluşturmasının yanı sıra uzun vadede insanın sosyalleşme ihtiyacına yönelik bir doyum da sunmamaktadır.

Stres, günlük yaşam içerisinde kişinin üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yeni nesil teknolojilerin yaygınlaşması ve günlük hayata entegrasyonu birlikte, kişileri teknolojiyi kullanmayı iten etmenler, teknolojiye dayalı stresi yani teknostresi ortaya çıkarmıştır. Teknostres, fiziksel ve zihinsel sağlık üzerinde çeşitli problemlere neden olabilmektedir (Çoklar ve Şahin, 2011: 173). Teknostres, sosyal ağ yorgunluğuna da yol açmaktadır (Zamur Tuncer ve Tanır Levendeli, 2023: 491). Teknolojiyi temele alan iletişim biçimlerimde aşırı kullanım, teknostrese ve buna bağlı olarak hayat kalitesinde bir düşüşe neden olabilir. Aynı zamanda ekranlardan yayılan mavi ışık insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Mavi ışık sabah, sarı ışık ise gündüzle ilişkilidir. Beyindeki epifiz bezi melatonin hormonunun salgılanmasına aracılık eder ve melatonin hormonu uykuya geçişi sağlar. Mavi ışık gözün arkasına çarptığı esnada epifiz, melatonin hormonu üretimini sonlandırır ve vücut kendini gündüze hazırlar (Alter, 2018: 68).

Uyku kalitesinin, fiziksel ve zihinsel sağlık üzerindeki etkisi bilinen bir gerçektir. Apple ürünleri “Night Shift” özelliğini sunarak, gece vakitlerinde ekrandaki mavi ışığın azaltılması, sıcak tonların aktif edilmesini sağlamıştır. İlk bakışta insan sağlığını korumaya yönelik bir atılım olarak görülmektedir. Melatonin hormonu üretimine engel olan mavi ışığın önüne geçildiği bariz bir gerçektir ancak unutulmaması gereken bu tarz iyileştirmeler kişinin akıllı cihazını gece kullanmaya devam etmesine de olanak sağlamaktadır. Night Shift ve benzeri özelliklerin, sürekli kullanım halinin zaman ve mekan tanımayan yapısını desteklediği öne sürülebilir. Aynı zamanda bu durum sosyalleşme biçimlerinde de değişikliği tetikler. Kişi gündüzleri arkadaşlarıyla buluşarak gerçekleştirdiği sosyalleşme eylemleri yerine gece mesajlaşmayı tercih edebilir.

Sohbeti merkeze alan iletişim benimsendiğinde aktif olarak etkileşim halinde olunan insan sayısında azalma yaşanması kuvvetle muhtemeldir. Gerçek sohbetin benimsendiği iletişimde bunun için zaman ayrılması bir koşuldur. Sosyal medyada kolaylıkla kullanılan beğeni ve tekrar paylaşım gibi etkileşimlerden daha zor bir duruma işaret etmektedir. Ancak benimsenen sohbet merkezli iletişim, kişinin arzuladığı ve gelişiminin bir parçası olan topluluk ve aidiyet hissini sağlamaktadır (Newport, 2019: 138-139). Aidiyet duygusunun pekişmesi için gereken bir aradalık, zaman ve mekanı ortadan kaldıran bağımlılık yapıcı teknolojiler tarafından sekteye uğramaktadır.

4. “BEĞEN” BUTONU VE ONAYLANMA İLİŞKİSİ

Instagram ya da Facebook’un bağımlılık yapıcı etkisinin altında, paylaşılan her gönderinin beğeni ve yorum alması ya da almaması üzerine kuruludur. Paylaşılan gönderi istenilen etkileşimi almazsa bir başka gönderi paylaşılabilir. Instagram’da elde edilen geri bildirimler tutarsız bir işleyişe sahiptir (Alter, 2018: 197). Bu nedenle istenilen beğeni ya da yorum sayısına ulaşmak için kullanıcı paylaşım yapmaya devam eder. Aynı zamanda sosyal medya platformlarına gelen güncellemeler ve spesifik veri kümelerinin analizinin sağlandığı özelliklerin eklenmesiyle, kullanıcıların kendileriyle ilgili bilgileri paylaşmayı kolaylaştır (Fejes-Vékássy vd., 2024: 30121). Bu durum, kişilerin hedeflediği etkileşime ulaşması yolunda daha sık paylaşım yapmasını sağlayan teknik bir kolaylıktır.

Olumsuz geri bildirim kullanıcı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu nedenle kullanıcı paylaşım yapmadan önce birçok fotoğraf çeker (Alter, 2018: 199). Negatif bir yoruma maruz kalmanın ya da onaylanmadığını hissetmenin sanal ortamlardaki potansiyel etkisi, kullanıcıların yeteri kadar iyi çıkmadığını düşündüğü bir gönderiyi paylaşmaktan kaçınma ihtiyacında görülmektedir.

Sosyal doğrulanma, düşünce birliğine sahip insanlar grubuna dahil edilmenin bir göstergesidir. Benzer düşüncelere sahip insanlarla bir arada olmak kişinin bir rahatlama hissi yaşamasını sağlar. Benzer olmayan ve gruba dahil edilmeyen kişiler “sosyal ölüm cezası”na tabi tutulur. Uzun süren ve dışlanma hali hatırlandığında bile kişiyi etkilemeye devam eden bir sürece işaret etmektedir. Sosyal doğrulanma ise kısa süreli bir yapıya sahiptir ve sürekli olarak yenilenmesi gerekir (Alter, 2018: 203). Sosyal medya paylaşımlarında beğeni almak, kişinin onaylandığı gösteren bir durumdur.

Sanal ortamda dışlanmaktan kaçınan kullanıcı, beğeni alması muhtemel fikirlerini dile getirmeye ya da güncel güzellik algısına uygun görünen fotoğrafını paylaşmaya meyillidir. Ağ toplumu olarak adlandırılan dönem içerisinde öteki yönelimlilik, kişilerin pasif davranışlar sergilemesine ve sessizleşmesine yol açmaktadır çünkü herkesin birbirini izlediği bir ortam söz konusudur (Kaya Erdem, 2010: 59-60). İzlendiğinin bilincinde olan kullanıcı, ötekileştirilmemek ve toplumsal onaya erişmek amacıyla dijital ortamda kendini fiziksel ve düşünsel olarak kabul görececek şekilde yansıtmayı hedefleyebilir. Sanal uzamda yer almaya başladığı anda, kişi kimlik oluşturma sürecine başlar ve kişinin diğer kullanıcılar tarafından nasıl algılanmak istediği, kimliğin özelliklerini belirleyen niteliktedir. Paylaşım yapma hali onaylanma ihtiyacına yönelik bir girişimdir (İşman vd., 2016: 618). Aykırı içerikler istenilen etkileşimi sağlamadığı noktada azalma eğilimi gösterirken, kolektife uyumlu içeriklerin yoğun paylaşımı söz konusu olabilir.

Toplumsal onayın kestirme yolu haline gelen “beğen” butonu, kullanıcıların sürekli olarak hesaplarını kontrol etme dürtüsünü harekete geçirdi. Kişiler beğenilerini dile getirmek ya da aynı fikirde olduğunu beyan etmek yerine, tek tıkla bu görevi üstlenen butonların etkisine girdi (Newport, 2019: 141). Beğeni ya da olumlu yorum almanın, güncel dönem içerisinde fikrini yüz yüze dile getirmekten daha öncelikli kılınması, toplumsal onayın ve onaylanma ihtiyacının sosyal ağlar üzerinden gerçekleşen etkileşiminin sistematik bir şekilde uygulanmasına neden olur. Böylelikle, zaman içerisinde asli olanın sosyal medyadaki beğeni butonu olarak konumlanması mümkün olabilir.

5. SONUÇ

İçinde bulunulan dijital dönem birçok dönüştürücü etkiye sahiptir. Yeni nesil teknolojilerin gelişmiş teknik özellikleri, yalnızca teknolojik ilerleyiş olarak ele alınamayacağı, bunun bireysel ve toplumsal yaşam pratiklerinde önemli rol oynayan bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Tekniğin tek başına nötr yapısı, büyük teknoloji şirketleri ve çıkar grupları tarafından manipüle edilmektedir. Elde edilen karı maksimize etme amacıyla büyük firmalar, teknolojinin bağımlılık yapıcı özelliklerini her geçen gün artırmaktadır. Özellikle, sosyal ağlarda kullanılan algoritmik hesaplamalar kişileri uygulama içinde tutmakta oldukça başarılıdır. Dikkat ekonomisi politikasıyla yola çıkan bu güç sahipleri kullanıcıların karar alma yetilerini manipüle ederek, kullanıma sürdükleri sosyal medya platformunda daha fazla vakit geçirmelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda sıklıkla bildirimler tarafından uyarılan bireyin dikkati kesintiye uğratılmakta ve uygulamaya girişinin sağlanması hedeflenmektedir. Davranışsal bağımlılığa itici güç olan bu gibi atılımlar, fiziksel ve zihinsel çeşitli problemlere yol açmaktadır.

Ekrana bağımlı hale gelen bireylerin sosyalleşme biçimlerinde de değişimler yaşanmaktadır. İletişimin temelini oluşturan sosyal etkileşimlerin sanal ortamlarda gerçekleştirilmesi birçok negatif sonuca sebep olmaktadır. Fiziki ortamda bir araya gelerek gerçekleştirilen sohbet odaklı etkileşimler, bireyler arasında güçlü bağların oluşmasına aracılık etmektedir. Sosyal ağ platformlarının düşük yoğunluklu etkileşimleri bir sosyalleşme illüzyonu yaratmaktadır. Dijital teknolojilerin kolay erişilebilir ve hızlı etkileşime olanak tanıyan yapısı kullanıcıları birbirine yakınlıktır gibi görünse de aslında insanları birbiriyle mesafelendirmektedir. Bireylerin yüksek yoğunluklu iletişim kurmak için bir araya gelmemesinin temel nedeni, bu etkileşimlerin yanılışına kapılmaları ve gereken sosyalleşmeyi gerçekleştirmediğine inanmalarıdır. Toplumsallaşma sürecinin ve aidiyet hissinin oluşmasının en önemli koşullarından biri olan empati oluşturabilme yetisi, dijital ortamların derinlik içermeyen sosyal

etkileşimleri nedeniyle yitilmektedir. Sürekli bağlantılı olma hali insanların birbiriyle olan bağından ziyade insanın teknolojiye olan bağımlılığını içermektedir.

İnsanlar, kendilerini tanımlayabilmek için geribildirim gereksinim duymaktadırlar. Sosyal medya platformları bu gereksinime fazlasıyla yer vermektedir. Özellikle Facebook veya Instagram gibi fotoğraf yükleme platformları, kullanıcılara sınırsız geribildirim imkanı sağlamaktadır. Bireyin üstünde ciddi anlamda sanal mutluluk duygusu veren bu geri bildirim, dikkatsizce kullanıldığında bağımlılık yapıcıdır (Sarıkaya ve Büyükbaykal, 2019: 7).

Beğeni butonu ve geri bildirimler kişinin sosyal medya ağlarında oluşturduğu kimliği ve kendini gösterme biçimini şekillendirmektedir. Beğeniler ve olumlu yorumlar genellikle onaylanmayla ilişkili olarak kullanıcıyı tatmin eden etkileşimlerdir. Paylaşılan gönderinin ne kadar beğeni aldığı, kullanıcının ne denli onaylandığı ölçmesi için bir veri oluşturur. Bir sonraki paylaşımının daha az beğeni alması durumunda kişi daha az onaylandığını ya da onaylanmadığını düşünerek paylaştığı gönderinin uygunluğunu sorgulamaya başlayabilir. Onaylanma hissini kullanıcıdaki yarattığı haz, yüksek beğeni alma hedefine ve dolayısıyla paylaşım yapma döngüsüne itebilir. Hedef ve ödül mantığının obsesif boyutlara ulaşması kişinin davranışsal bağımlılık edinimine yol açabilir.

Bu çalışmada, yeni nesil teknolojilerin, sosyal ağların ya da internetin birey üzerindeki tehditleri ve bağımlılık yapıcı olası durumları irdelenmiştir. Ancak teknolojinin tümünden reddi ya da mevcut avantajlarının göz ardı edilmesi faydalı bir sonuç sağlamayacaktır. Teknolojik cihazlar belirli bir sınırlama dahilinde ve kişinin bilinçli kullanımı doğrultusunda insan hayatını oldukça kolaylaştıran araçlardır. Bireyin, dijital ortamlarla teması esnasında kendi yararını gözeterek kullanımı, onu olası tehditlere karşı koruyabilir. Her koşulda unutulmaması gereken, teknoloji şirketlerinin ve sermaye sahiplerinin, etik olmayan bir ilerleyiş sergilediğidir. Bireyi müşteri olarak konumlandıran bu gruplar, kar maksimizasyonu hedefiyle kullanıcının fiziksel ve zihinsel sağlığını istismar etmektedirler. Sistemdeki işleyişin ve ürünlerin bağımlılık yapıcı özelliklerinin farkında olmak, teknoloji bağımlılığına karşı bir direnç oluşturabilir.

KAYNAKÇA

Alter, A. (2018). *Karşı Konulmaz – Bağımlılık Yapıcı Teknolojinin Yükselişi ve Bizim Ona Esir Edilişimiz*. (D. İrengün, Çev.). İstanbul: Paloma Yayınevi.

Aydemir, V. & Fetah V. (2022). Dijital Oyun Ortamında NFT Kullanımı ve Oyna-Kazan Modelinin Yapısal Analizi, *TRT Akademi Dergisi*, Cilt 7, S.16, Ankara: Afşar Medya, 971-1005.

Aylsworth, T., & Castro, C. (2021). Is there a duty to be a digital minimalist?. *Journal of Applied Philosophy*, 38(4), 662-673.

Bhargava, V. R., & Velasquez, M. (2021). Ethics of the Attention Economy: The Problem of Social Media Addiction. *Business Ethics Quarterly*, 31(3), 321–359.

Chul Han, B. (2019). *Psikopolitika Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çini, Y. N. (2019). Teknoloji Bağımlılığının Sebepleri Üzerine Bir Roman Analizi: “Postayla Gelen Deniz Kabuğu”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sayı: 6.

Çoklar, A. N., & Şahin, Y. L. (2011). Technostress Levels of Social Network Users Based on ICTs in Turkey. *European Journal of Social Sciences*, 23(2), 171-182.

Ellul, J. (2003). *Teknoloji Toplumunu*. (M. Ceylan, Çev.). İstanbul: Bakış Yayınları.

Erdem, B. K. (2010). Sibersığınak “Ağ Toplumunun Yalnızlaşan Bireyinin Kendini İfade Etme Mecraları ve Biçimleri: Farmville Örneği”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (14), 47-71.

Fejes-Vékassy, L., Ujhelyi, A., & Lantos, N. A. (2024). I don't care, I share!–The importance of self-disclosure overwrites the risks of sharing on Social Media. *Current Psychology*, 43(38), 30120-30134.

Firth, J., Torous, J., Stubbs, B., Firth, J.A., Steiner, G.Z., Smith, L., Alvarez-Jimenez, M., Gleeson, J., Vancampfort, D., Armitage, C.J., Sarris, J. (2019). The “online brain”: how the Internet may be changing our cognition. *World Psychiatry*, 18(2), 119–129.

Gerhart, N. (2017). Technology addiction: How social network sites impact our lives. *Informing Science: the International Journal of an Emerging Transdiscipline*, 20, 179-194.

Hari, J. (2024). *Çalınan Dikkat Neden Odaklanamıyoruz?*. (B. E. Aksoy, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

Hill, R.K. (2016). What an Algorithm Is. *Philos. Technol.* 29, 35–59.

İşman, A., Buluş, B. & Yüzüncüyıl K. S. (2016). Sosyalleşmenin Dijitale Dönüşümü ve Dijital Benliğin Sunumu. *TRT Akademi*. 1(2), 608-619.

Newport, C. (2017). *Pürdikkat*. (O. Öztürk, Çev.) İstanbul: Metropolis Yayıncılık.

Newport, C. (2019). *Dijital Minimalizm*. (C. Mavituna, Çev.) İstanbul: Metropolis Yayıncılık.

Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You?*, New York: Penguin Press.

Sarıkaya, B.F. & Büyükbaykal, I.C. (2019). *Adam Alter ve Sosyal Bir Sorun Olarak Davranışsal Bağımlılık*, İletişim Çalışmaları 2019, Ed. Prof. Dr. Aytekin İşman, Prof. Dr. Aydın Ziya Özgür, Prof. Dr. Ahmet Eskicumalı, Dr. Mustafa Öztunç, Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Sarıkaya, B.F. & Büyükbaykal, G.N. (2024). *Dijital Çağda Kanaat Önderleri Olarak Influencerlar*, Gazetecilik ve Medya Çalışmaları Alanında Uluslararası Çalışmalar-1, Ed. Prof. Dr. A.Ceyda Ilgaz Büyükbaykal, Konya: Eğitim Yayınevi. (1-24)

Taylor, S. H., & Choi, M. (2022). An Initial Conceptualization of Algorithm Responsiveness: Comparing Perceptions of Algorithms Across Social Media Platforms. *Social Media + Society*, 8(4), 1-12.

Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.

Verma, D. (2024). Impact of Artificial Intelligence on Journalism: A Comprehensive Review of AI in Journalism. *Journal of Communication and Management*, 3(2), 150-156.

White, D. J. (2024). Paying attention to attention: psychological realism and the attention economy. *Synthese*, 203(2), 43.

Yalçınkaya, N. & Karadağ, M. (2024). *Dikkat Ekonomisi “Dijital Dünyada Pazarlamanın Yeri”*. Ankara: Serüven Yayınevi.

Zamur Tuncer, R., & Tanır Levendeli, Ş. (2023). Bağ(ım)lı Bireyden Yorgun Bireye: Dijital İletişim Çağında Sosyal Ağ Yorgunluğu. *Selçuk İletişim*, 16(2), 479-507.

Çevrimiçi Kaynaklar

American Psychological Association Dictionary of Psychology. (2018). Erişim: <https://dictionary.apa.org/internet-addiction>

Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma: Teorik ve Uygulamalı Bir Karşılaştırma

Yeter AVŞAR

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

yetercicek@ksu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7190-7150

Makale Başvuru Tarihi : 09.02.2025

Makale Kabul Tarihi : 14.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15073274

Sadegül DURGUN

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

sadegulozcan@ksu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4652-7804

Anahtar Kelimeler:

*Çevre, Yönetişim,
Sürdürülebilir
Kalkınma,
Kalkınma
Planları, SKA
Endeksi*

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma hususunu teorik ve uygulama açısından ele almaktır. Sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılamayı ifade etmektedir. Bu bağlamda küresel ve ulusal birtakım faaliyet ve çalışmalar söz konusudur. Bu kapsamda özellikle Birleşmiş Milletler’in çalışmaları ve yayımladıkları endeksler önem arz etmektedir. Bu çalışma ve faaliyetler kapsamında Türkiye de gerek yasal ve örgütsel düzeyde çalışmalar yaparak gerekse de kısa, orta ve uzun vadeli planlarda sürdürülebilir kalkınma hususuna değinerek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında Türkiye’nin kalkınma planlarında sürdürülebilir kalkınma meselesi aranmış ve elde edilen bilgi ve bulgular uygulama olarak değerlendirilebilecek olan BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda teorik çalışmalar ile uygulamanın paralellik arz ettiği saptanmıştır.

Sustainable Development in Turkey: A Theoretical and Practical Comparison

Keywords:

*Environment,
Governance,
Sustainable
Development,
Development Plans,
SDG Index*

Abstract

The aim of this study is to address the issue of sustainable development in Turkey in terms of theory and practice. Sustainable development refers to meeting the needs of today without compromising the needs of future generations. In this context, there are a number of global and national activities and studies. In this context, especially the studies of the United Nations and the indices they publish are important. Within the scope of these studies and activities, Turkey has also carried out activities both by conducting studies at the legal and organisational level and by mentioning sustainable development in short, medium and long term plans.

Within the scope of this study, the issue of sustainable development was searched in Turkey’s development plans and the information and findings obtained were compared with the UN Sustainable Development Goals Index, which can be considered as an application. As a result of the comparison, it has been determined that the theoretical studies and practice are in parallel.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma konusu 1970'lerden itibaren dünya gündeminde kendine yer edinmeye başlamış çevre-ekonomi dengesinin korunmasında azami öneme sahip bir konu olmuştur. İfade edilen yıla kadar kalkınma konusu tek başına devletlerin önceliği olmuş ve bu noktada çevre feda edilmiştir. Ancak çevre sorunlarının küresel bir hal almaya başlamasıyla kalkınmanın çevreyle birlikte var olması gerektiği, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarının bir bütün olarak ve benzer önem dereceleri ile ele alınması gerektiği fark edilmiştir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınma gelecek nesilleri ve onların haklarını göz ardı etmeden bugünü yaşamayı ifade etmektedir.

1970'lerde ortaya çıkmaya başlayan sürdürülebilir kalkınma uluslararası alanda kısa sürede yankı uyandırmaya başlamıştır. Bu noktada çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Ancak kavramın ve bu noktadaki uygulamaların yaygınlaşması ve popülerleşmesi 1980'lerin sonuna doğru Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan Brundtland Raporu ile olmuştur. Sonraki süreçte sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin faaliyetler, çalışmalar, toplantılar ve yayımlar artarak devam etmiştir. Bu bağlamda özellikle yayımlanan endeksler sürdürülebilirlik açısından hem ülkelerin hem de bir bütün olarak dünyanın nerede olduğunu göstermek açısından önemlidir. Uluslararası düzeyde gerçekleşen ve farkındalık uyandıran çalışmalar ulusal düzeylerde de çalışmaların ve düzenlemelerin yapılmasına vesile olmuştur. Ülkeler sürdürülebilir kalkınma noktasında çok çeşitli faaliyetler yapmışlardır ve yapmaktadırlar. Türkiye'de bu ülkelerden biridir.

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin çalışmaları küresel düzeydeki çalışmalarla paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda 1970'lerle birlikte ülkede de sürdürülebilir kalkınma ve bunun önemli bir sac ayağını oluşturan çevre konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yasal düzenlemelerin yanı sıra örgütsel düzenlemelerle çevre konusunun önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlarla birlikte kısa, orta ve uzun vadeli planlarda çevre, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma meseleleri yer almıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmanın teorik ve uygulamalı bir karşılaştırmasını yapmaktır. Bu bağlamda teorik kapsam için kalkınma planları ve uygulama kapsamı için de BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi ele alınmıştır. Çalışmanın yöntemini doküman analizi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1963 yılı ile birlikte hazırlanmaya başlanan ve hali hazırda on ikincisi yayımlanan kalkınma planlarının tamamı sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olan ekonomik, çevresel ve sosyal açılardan taranmıştır. Bu hususta Munasinghe'nin (2009) sürdürülebilir kalkınma üçgeninde belirttiği alt boyutlar planlarda taranmıştır. Ekonomik boyut için büyüme, istikrar ve etkinlik, sosyal boyut için güçlendirme, danışma ve katılım, kurumlar ve yönetim ve çevresel boyut için ise esneklik, biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar ve kirlilik alt boyutları doğrultusunda tarama yapılmıştır. Ayrıca sürdürülebilirlik konusu da planlarda aranmıştır. Yapılan tarama sonucunda elde edilen bilgiler ile BM'nin 2000 yılından beri yayımladığı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi'nde yer alan Türkiye'ye ait puanlar karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda planlarda yer alan hususlarla endeks puanlarının paralellik arz ettiği ifade edilebilir. Özellikle 3. Kalkınma planından itibaren çevre konusunun önem arz etmeye başladığı görülmektedir. 2000'li yıllardaki planlarla birlikte de sürdürülebilirlik konusunun gündeme geldiği ve sonraki planlarda da bu hususa daha fazla önem verildiği görülmektedir. 2000 yılından beri yayımlanan endekste de Türkiye'nin puanlarının birkaç yıl istisna olmak üzere düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu husus teori ve uygulama arasındaki tutarlılık olarak değerlendirilebilecektir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Günümüzde dünya gündemini sıkça meşgul eden konuların başında gelen sürdürülebilir kalkınma, basit bir kavram olarak düşünülse de, aslında kavram tüm boyutlarıyla ele alındığında derin bir anlam içerdiği anlaşılmaktadır (Gürlek, 2010: 86). Sürdürülebilir kalkınmaya giden yolda dünyada yaşanan gelişmelerin ciddi etkileri olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı neticesinde ortaya çıkan ekonomik, teknolojik, sosyal gelişmeler, hızlı kentleşme, yine hızlı nüfus artışı, doğal kaynaklar üzerine yoğun taleplerin ve çevreye uygulanan baskının artması ve üretimle birlikte aşırı bir tüketimin olduğu kontrol edilemeyen bir kalkınma sürecine girilmiştir. Bu noktada kalkınma, kapitalist sistem tarafından sınırları belirlenen ekonomik yapıda doğrudan kişi başına düşen gelirin artması olarak tanımlanmakta ve bu sistemde kaynakların aşırı kullanılması, sınırsız tüketimin varlığı ve yüksek kar ön planda tutulmaktadır. Bu sistem geleceği yok saymakta akabinde çevreyi de hızlı bir şekilde tüketmektedir. Bu sürecin, çevre ve ekoloji noktasında ciddi ve geri döndürülemez hasarlar ortaya çıkarması çevre ve kalkınmada sürdürülebilirlik kavramını ortaya çıkarmıştır (Özmehmet, 2008: 2).

Sürdürülebilirlik, günümüzde neredeyse her alanda çok sık kullanılan kavramların başında gelmektedir. Sürdürülebilirliğe ilişkin ilk adımlar 18. ve 19. yüzyıl iktisatçılarına kadar götürülse de sürdürülebilirliğin çevre ile olan ilişkisi 1970'lere rastlamakta ve kavram özellikle 1980'li yıllardan sonra farklı alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı köken itibari ile Latince "Sustinere" kelimesinden gelmektedir. Kavram esas itibari ile sürdürmek, kesintisiz olmak, devam ettirmek, desteklemek, ileriye doğru gitmek, var olanın devamlılığını sağlamak ve var olmak anlamlarında kullanılmaktadır (Yeni, 2014: 183; Tıraş, 2012: 56; Belli & Çelik, 2022: 65). Sürdürülebilirlikte, bir şeyin sürekli olması durumu herhangi bir iradeden bağımsız olarak da gerçekleşebilirken, ancak sürdürülebilir olması durumunda ise, bütün şartlar uygun olsa bile bir iradenin bu doğrultuda tercih kullanmasına bağlı olduğu unutulmamalıdır (Akgül, 2010: 135). Sürdürülebilirlik tek başına önemli bir anlam ifade etmemekle birlikte son dönemde çevre ve ekonomi arasındaki bağlantıyı sağlayan sürdürülebilir kalkınma kavramı ile daha da popüler bir hale dönüşmüştür. Sürdürülebilir kalkınmada "kalkınma" ve "sürdürülebilir" sözcükleri bir arada bulunmakta ve burada kalkınma ekonomi ile sürdürülebilirlik ise çevre ile ilgili olmaktadır. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmada, ekonomik faaliyetlerin çevreyi "hayat arkadaşı" olarak kabullenmesinden yani bu yönde bir irade doğrultusunda tercih kullanmasından doğduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda insan- doğa ilişkileri "çatışma" bir başka ifadeyle "boşanma" durumundan "uzlaşma" durumuna doğru bir geçiş süreci yaşamaktadır (Şahinöz, 2019: 79; Şahin & Kutlu, 2014: 55). Sürdürülebilir kalkınma genel olarak bu şekilde ifade edildiği gibi kavramın detaylı tanımı da çeşitli ekonomistler tarafından yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki şekilde verilmiştir ((Tietenberg, 1992, Repetto, 1992, O'Riordan, 1988' dan aktaran; Gürlük, 2010: 88).

- Dünyanın bütün kaynaklarının gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullanıldığı kalkınma şekline sürdürülebilir kalkınma denilmektedir.
- Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakları, beşeri kaynağı, fiziksel ve finansal varlığı, uzun dönem refahı sağlayan ve bunu insanlık için yöneten bir kalkınma stratejisi olmaktadır.
- Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların ve kurumların yaşama haklarına cevap verecek politik ve etik eylemler bütünü olarak ifade edilebilmektedir.

1970'lere egemen olan çevre ve ekonomik büyümenin tezlerini bir sentez haline getirme anlayışı çerçevesinde şekillenen sürdürülebilir kalkınma anlayışında, çevre ve ekonominin birbirini tamamlaması gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik kalkınma için bir araç olduğu ve çevreye duyarlı üretim ve tüketim politikaları üreterek de kalkınmanın mümkün olacağı belirtilmektedir (Toprak, 2006: 147). Yine sürdürülebilir kalkınmanın birbiriyle iç içe geçmiş üç yönünün bilinmesi de bu anlayışı ortaya koymaktadır. Bunları aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür (Gedik, 2020: 197):

- Ekonomik Yönü: Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik yönünde, ekonomik açıdan sürdürülebilir bir sistem için, sürekli olarak mal ve hizmet üretilebilmelidir. Hükümetin yönetilebilir olması gerekmektedir. Yine hükümetin dış borcu koruyabilmesi ve sektörel dengesizliklerden kaçınması da gerekmektedir.
- Çevresel Yönü: Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem için, doğal kaynakların aşırı sömürülmemesi, yenilebilir olmayan kaynakların dengeli kullanılması şarttır. Ayrıca biyolojik çeşitliliğin, doğanın istikrarının ve ekosistemin işlevselliğinin korunması gerekmektedir.
- Sosyal Yönü: Sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem için ise, sağlık, eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, dağıtımsal eşitlik, yönetim ve hesap verebilirlik gibi hususların sağlanması gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın yukarıda ifade edilen bu üç boyutu da sürdürülebilirliği kapsamakla birlikte sürdürülebilir kalkınmanın amacına hizmet edebilmesi için bu boyutların tümünün bir arada olması gerekmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma birbirini tamamlayan bu farklı boyutlar arasında ilişkiyi sağlamakta ve bunlar arasında denge kurmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesinde temel şart ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasıdır (Seydioğulları, 2013: 19). Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma toplum açısından düşünüldüğünde sosyal, ekonomik ve kültürel yönü önem kazanırken, doğal kaynaklar kapsamında düşünüldüğünde ise ekolojik yönü önem kazanmaktadır (Toprak, 2006: 148).

Günümüzde ekonomik anlamda ilerlemek istemenin bir bedeli olarak hem küresel ve ulusal hem de bölgesel ve yerel bazda yüzleşilen çevre sorunlarını çözmeye yönelik bir yaklaşım olarak sürdürülebilir kalkınma ele alınmakta ve ülkeler mevcut tüm politikalarına sürdürülebilir kalkınmayı entegre etmeye çalışmaktadırlar. Çünkü hem ekonomik anlamda gelişmeyi sağlamanın hem de doğa yaşamına yani çevreye zarar vermeden

çevreden yararlanmanın temel koşulu kaynakları tahrip etmemekten geçmektedir. Zira günümüzde hem insanın hem de ekonominin çevre ile uyumunun nasıl sağlanacağı, yaşanılabilir bir geleceğin nasıl tesis edileceği ve bunu sağlarken ve sürdürülebilir kılmaya çalışırken ortaya çıkan engellerin nasıl kaldırılacağına dair sorular toplumların güncel ve acil çözmesi gereken sorunları olmaktadır. Bu noktada insan ve doğa uyumunun mevcut ekonomik sistem içerisinde desteklenen çözümü sürdürülebilir kalkınma olmaktadır. Buradan hareketle sürdürülebilir kalkınma, çevre sorunlarının çözümü için toplumsal alanda topyekün bir uzlaşmayı gerektirmekle birlikte bu uzlaşımın sağlanabilmesi de insanın yaşam kalitesini artırma adına ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yaptığı özveriye bağlı olmaktadır (Kılıç, 2006: 83; Erden Özsoy & Kılıç, 2016: 36).

Sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimine bakıldığında, sürdürülebilirlik kavramının kökeninin ortaçağa kadar uzandığı görülmekle birlikte sürdürülebilir kalkınma kavramının ise henüz çok yeni sayılabilecek bir zamanda kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik, 19. yüzyılda ilk olarak orman, balık ve tarım alanlarında kullanılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ise 20. yüzyıl ile birlikte yaşanan küresel çevre sorunlarına çözüm noktasında bir yaklaşım olarak kullanılmaya başlanmıştır (Tıraş, 2012: 61). Özellikle de 1960'lı yıllar ile çevreye verilen hasarın boyutlarının artmasıyla başlayan çevre sorunları tüm dünya ülkelerinde çevrenin algılanmasına vesile olmuş ve çevreye yönelik hareketler 1970'lerde uluslararası alana yayılmıştır (Özmehmet, 2008: 5). Böylelikle sürdürülebilir kalkınma bu tarihten itibaren gerçekleşen toplantılarda ele alınmaya başlanmıştır. Kavram ilk olarak Roma Kulübü bünyesinde ortaya koyulan Büyümenin Sınırları adlı raporda ortaya atılmıştır. Kavramın gelişmesini sağlayan ikinci adım ise 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Konferansı olmuştur. İki faaliyetin de üzerinde yoğunlaştığı ana konu çevrenin iyileştirilmesi, korunması, gelecek nesillere daha fazla tahrip edilmeden bırakılması şeklinde olup, sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır (Akgül, 2010: 135). Kavramın günümüzde anlaşıldığı ve kullanıldığı haline gelme noktasında en önemli rolü olan çalışma ise BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında hazırladığı Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz)'dur. Sürdürülebilir kalkınma bu raporda "bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma" şeklinde tanımlanmış ve dünya gündemine yerleşmiştir (Yeni, 2014: 184). Ayrıca bu raporda sürdürülebilir kalkınmanın özünde 2 temel kavram içerdiği belirtiliyor. Bunlar (Gedik, 2020: 200):

- Birincisi ihtiyaçlar kavramıdır. Bu kavramda özellikle bahsedilen yoksulların ihtiyaçlarına öncelik verilmesi gerektiğidir.
- İkincisi ise, çevrenin günümüzdeki ve gelecekteki ihtiyaçlarını giderme yeteneğine teknolojinin ve sosyal organizasyonun getirdiği sınırlamalar düşüncesidir.

Sürdürülebilir kalkınmanın dünya ülkelerince teori ve uygulama noktasında bir politika olarak popüler hale gelmesi ise 3-4 Haziran 1992 yılında Brezilyanın Rio de Janeiro kentinde gerçekleşen 1992 Rio Konferansı olarak bilinen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" ile olmuştur. Bu konferansa 178 ülkenin devlet başkanları ve temsilcileri katılmış ayrıca bu konferansla sürdürülebilir kalkınma daha da detaylandırılmıştır (Tıraş, 2012: 61; Kılıç, 2009: 30).

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin 1992 yılından sonra da çeşitli uluslararası çalışmalar BM öncülüğünde yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasıyla (Sipahi, 2010: 334; Şahinöz, 2019: 82; Yılmaz ve Yücel, 2022: 696; Onay, 2009: 109; Karakaya & Özçağ, 2001): 1994 yılında Nüfus ve Kalkınma Konferansı (Kahire), 1995 yılında Taraflar Konferansı (COP), 1996 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı -1997 yılında Rio-5 Zirvesi (San Jose), 2002 yılında I. Dünya Kentsel Forumu (Nairobi), 2004 yılında II. Dünya Kentsel Forumu (Barselona), 2005 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi, 2006 yılında III. Dünya Kentsel Forumu (Vancouver), 2008 yılında IV. Dünya Kentsel Forumu (Nanjing), 2010 yılında V. Dünya Kentsel Forumu (Rio de Janeiro), 2012 yılında Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda (Rio+20), 2015 yılında Paris Antlaşması, 2015 yılında New York'ta düzenlenen Zirve ve Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), 2024 yılında 29. COP (Bakü)' tur. Bu çalışmalar neticesinde sürdürülebilir kalkınmanın, mevcut olan küresel çevre sorunlarının çözümüne bir çare olacağı ve ülkelerin çevre politikalarına ve çevre yönetimlerine bu yönde ağırlık vermeleri gerektiği anlaşılmıştır. Teorik olarak uluslararası alanda sürdürülebilir kalkınmanın, ciddi biçimde ele alınan bir konu olduğu, dünya çapında yapılan çalışmalardan da anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar topyekün bir iş birliğini gerekli kılmakta bu noktada ülkeler yapılan çalışmalara katılımlarıyla yönetişimi de uygulamaya koymaktadırlar. Keza küresel olan çevre sorunlarına da bu şekilde yaklaşılması elzem görülmektedir. Dünyada sürdürülebilir kalkınma kapsamında yaşanan bu gelişmeler Türkiye ölçeğinde ise Türkiye'nin de bu yaklaşımı yakından izlemesi şeklinde yankı bulmuştur.

Türkiye’de sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışmaların henüz çok yeni olduğu söylenebilecektir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çevre konusuna ilgi 1970’li yıllarla başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın önemli dayanaklarından biri olan çevre sorunlarının Türkiye’de, ülkenin konumu, gelişmişlik ve kalkınma durumları gibi nedenlerden dolayı farklı düzeylerde gerçekleştiği görülmektedir. Belirtildiği gibi Türkiye 1970’li yıllarla başlayan pek çok uluslararası çalışmaya taraf olmuştur. Bunlara ek olarak Türkiye’de çevreye yönelik olarak 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatının sürdürülebilir kalkınma ve bu noktada önem arz eden çevre sorunlarına ilişkin uzun ve kısa vadeli planlar hazırladığı belirtilebilir. Yine 1973 yılına tekabül eden 3. Beş Yıllık Kalkınma Planıyla çevreye yönelik doğrudan politikaların üretilmeye başlandığı görülmüştür. Tabii ki bunda dünyada gerçekleşen önemli faaliyetlerin etkisi büyüktür. Ayrıca Türkiye’de çevre konusuna ilişkin kurumsal yapılanmalar noktasında önemli adımlar atıldığı da aşikârdır. Çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli kanunlarda yer alan hükümler, 1970’li yıllara kadar farklı bakanlık ve kuruluşlar tarafından kendi ilgi alanları ile alakalı olarak uygulanmıştır. Çevre alanında ilk bağımsız yapılanma; 1973 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile “Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu” nun oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kurul daha sonra 1974 yılında “Çevre Koordinasyon Kurulu” na dönüştürülmüştür (01.03.2025, csb.gov.tr). Akabinde 1978 yılında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Bu birim 2000’lere kadar çeşitli kurumlara bağlanarak varlığını sürdürmüştür. 2003 yılına gelindiğinde, Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma çalışmaları kapsamında Çevre ve Orman Bakanlığı kurulmuştur. Ayrıca 2011 yılında ifade edilen bakanlık Çevre ve Şehircilik Bakanlığı adını almış, İmar ve İskân Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı gibi birçok kurum bu bakanlığın çatısında birleştirilmiştir (Gürkan, 2024: 529). Son olarak 2021 yılında bakanlığın ismi, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Yine 1982 Anayasanın 56. maddesinde “Çevre Hakkı” yer almakta olup herkesin kaliteli ve temiz bir çevrede yaşama hakkı olduğu vurgulanmış ve bunun devlet kadar vatandaşların da sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir. Akabinde 1983 yılında Çevre Kanunu oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra çevreye yönelik çok çeşitli kanunların, yönetmeliklerin çıkarıldığı görülmektedir (Kırımhan, 2005: 145). Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de sürdürülebilir kalkınma hususu çevre sorunlarıyla bağlantılı şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikalar da bu belirtilen ulusal metinlerde yerini almıştır. Bu doğrultuda Türkiye’nin 2002 yılında gerçekleşen Johannesburg Zirvesi’nde sunduğu Ulusal Rapor, 1992 yılında gerçekleşen Rio Konferansından 2022 yılına kadar geçen on senenin Türkiye açısından sürdürülebilir kalkınma noktasında bir değerlendirmesini ifade etmekte ve rapor yönetişimi baz alarak ülkedeki tüm birimlerin bu sürece katılımını desteklemiştir. Yine Rio Konferansının çıktılarını desteklemek amaçlı Türkiye’de Yerel Gündem 21 eylem planları oluşturulmuştur (Özmehmet, 2008: 19).

Türkiye’de sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmayı hayata geçirmeye yönelik çevre, çevre politikası ve çevre yönetimi hususlarında bir değerlendirme yapıldığında, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının belirtilen hususlarda bütüncül bir şekilde ele alınmadığı söylenebilir. İfade edilen çevre, çevre politikası ve çevre yönetimi hususlarında, Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olmasından da hareketle, ekonomik kalkınmaya öncelik veren ekonomik yaklaşımların hâkim olduğu ifade edilebilir. Ayrıca tüm bu hususlarda yönetişimin de ana merkeze yerleştirilerek faaliyetlerde bulunulması sürdürülebilir kalkınmanın amacının tam olarak uygulamada karşılığını bulmasına hizmet edecektir (Ergün & Çobanoğlu, 2012: 109).

3. TEORİ VE UYGULAMADA TÜRKİYE’DE SÜRDÜRLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma hususu dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ortaya çıktığı andan itibaren gündemi meşgul eden bir konu olmuştur. Bu doğrultuda yasal mevzuatla birlikte kısa, orta ve uzun vadeli plan ve programlarda sürdürülebilir kalkınma hususuna değinilmiştir. Bu noktada kalkınma planları teorik bir çerçeve çizmesi açısından önemlidir. Teorik çerçevede ortaya konulan hususların uygulamaya aktarılması noktasında da uluslararası endeksler önem arz etmektedir. Bu noktada BM tarafından yayımlanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi ülkeler bazında ve doğal olarak Türkiye özelinde de ortaya koyduğu verilerle aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

3.1.Kalkınma Planlarında Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınmanın Türkiye özelindeki ve teorik bağlamdaki durumunu ortaya koymak adına kalkınma planları¹ incelenmiştir. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu oluşturan ekonomik, sosyal ve çevresel hususlar ele alınmıştır. Ekonomik boyut için büyüme, istikrar ve etkinlik hususları, sosyal boyut için,

¹ Çalışma kapsamında incelenen tüm kalkınma planları Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı web sitesinden alınmıştır.

güçlendirme, katılım ve danışma, kurumlar ve yönetim hususları ve çevre boyutu için esneklik, biyoçeşitliliği, doğal kaynaklar ve kirlilik hususlarına bakılmıştır. Bir bütün olarak sürdürülebilirlik meselesi de planlarda ayrıca taranmıştır.

1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963- 1967)

Planda, iktisadi büyüme hedefleri, bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği, ulaşılmamanın önündeki engeller hususuna yer verilmiştir. Etkinlik konusu planda yer almamaktadır. İstikrar meselesine para ve fiyatlar üzerinden değinilmiştir. İstikrarlı bir ekonomik düzen için yapılması gereken durumlardan ve istikrarsızlığa nelerin sebep olabileceği planda kendine yer bulmuştur. Planda müdahaleci devlet anlayışı söz konusudur.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna ilişkin olarak 1. Beş Yıllık Kalkınma planı sosyal yönün alt boyutları olan güçlendirme, katılım, dayanışma ve sosyal kurumlara yönelik hususları içermemektedir. Bununla birlikte yönetim meselesi de planda yer almamaktadır. Ancak yıl bazlı değerlendirme yapıldığında bu durumun normal olduğu aşikârdır.

Çevresel konuların planda eksik olduğu görülmektedir. Esneklik hususu iktisadi bir esneklik olarak ele alınmıştır. Biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar ve kirlilik hususları plan metninde yer almamaktadır.

2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968- 1972)

Planda büyüme konusu özellikle gayrisafi milli hasıla vurgusu ile yer almaktadır. İktisadi anlamda bir etkinlik konusuna planda değinilmemiş olmakla birlikte istikrar hususu fiyat istikrarı üzerinden çoğunlukla ele alınmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanmasında yapılması gerekenler ile farklı alanlardaki istikrarsızlıkların sebepleri belirtilmiştir.

Planda sosyal anlamda güçlendirme ve katılım hususları yer almamakla birlikte danışma konusuna Danışma Kurulu bağlamında ve sosyal refah hizmetleri başlığı altında sosyal danışma hizmetleri şeklinde yer verilmiştir. Ayrıca yine aynı başlık altında aile danışma hizmetleri konusuna da değinilmiştir. Sosyal kurumlar yine metinde doğrudan sadece bir yerde geçmekte iken yine ilk planda olduğu gibi yönetim hususu 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da yer almamaktadır. Bu husustaki belirtilen önceki gerekçenin burada da geçerli olduğu söylenebilecektir.

İlk planda olduğu gibi II. Planda da çevre konusu farklı konu başlıkları altında ve onlarla ilişkili şekilde ele alınmıştır. Biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar ve kirlilik meseleleri planda yer almamakla birlikte esneklik konusu ise politika uygulamaları ile iktisadi manada planda kendisine yer bulmuştur.

3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973- 1977)

Planda özellikle büyüme hızından ve sektörel büyümeden bahsedilmiştir. Etkinlik konusu planda kaynak kullanımında etkinlik ve kamu kesiminde etkinlik ve verimlilik konuları bağlamında ele alınmıştır. Etkinlik ve verimlilik konusunda kuruluşlarda sorunların olduğu, bu hususlara önem verilmediği planda kendine yer bulmuştur. Etkinlik ve verimliliği artırmaya yönelik alınması gereken tedbirlere planda yer verilmiştir. İstikrar konusu ilk iki planda olduğu gibi fiyatlar üzerinden daha çok ele alınmıştır.

Güçlendirme konusu planda doğrudan yer almamakla birlikte katılım konusu, içme suyu, sağlık ocağı gibi faaliyet ve yapılar özellikle yatırım maliyetini düşürmek amacıyla halk katılımı şeklinde planda yer almaktadır. Danışma meselesi sadece iki yerde geçmektedir. İlki Danışma Kurulu kapsamında ve ikincisi ise bilimsel çalışmalarda danışmanlık hizmetleri şeklindedir. Sosyal kurumlar kalkınmanın önemli bir parçası olarak planda yer almakta ve yönetim hususu ilk iki plana benzer gerekçelerle planda yer almamaktadır.

Çevre konusu çevre sağlığı, çevreye uyum, çevre kirlenmesi şeklinde yer almakla birlikte planda çevre sorunları şeklinde bir bölüm yer almıştır. Biyoçeşitlilik konusu planda yer almamaktadır ancak doğal kaynaklar hususu madencilik kapsamında yer alırken özellikle dikkati çeken bir başka husus doğal kaynakların kullanım ve işletilmesinde tükenebilirlik özelliklerin göz önünde bulundurulacağıdır. Esneklik konusuna bakıldığında ise diğer planlarda olduğu gibi farklı konulardaki esnekliklerden söz edildiği çevresel konularda bir esneklik meselesine değinilmediği görülmektedir.

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973- 1983)

Planda ekonomik anlamda büyüme hususu gayri safi milli hasılanın ve gayri safi yurt içi hasılanın büyüme hızı, sektörel büyümeler, büyüme hızının artırılması, büyüme hızındaki yavaşlamanın nedenleri üzerinden ele alınmıştır. Etkinlik konusu kaynak ve araçların kullanımında etkinlik şeklinde ele alınmakla birlikte KİT'lerin

etkinlik ve verimliliğine de kısaca değinilmiştir. İstikrar konusu ise diğer planlara benzer şekilde fiyat ve gelir istikrarı kapsamında ele alınmıştır.

Sosyal anlamda bir güçlendirme meselesi planda doğrudan yer almamaktadır. Katılım meselesi kültürel faaliyetlere katılım, işçilerin kendileri ile ilgili meselelere katılımı, yerel yönetimlere halkın katılımı, demokrasinin bir gereği olarak katılım şeklinde planda kendine yer bulmuştur. Danışma konusu sadece çeşitli alanlarda danışmanlık birimleri oluşturulması kapsamında bahse konu olmuştur. Sosyal kurumlar ve yönetim konuları ise planda yer almamıştır.

Esneklik konusu çevresel konular kapsamında ele alınmamıştır. Benzer şekilde biyoçeşitlilik konusu da yine planda yer almamaktadır. Doğal kaynak kullanımında rasyonellik, işletilmesinde sömürü ve savurganlığın önüne geçilmesi, doğal kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesi için yapılması gerekenler planda yer almaktadır. Planda bir bütün olarak çevre konusu ise çevre sağlığı ve çevre sorunları başlıkları ile yer almakla birlikte, ayrıca çevre kirlenmesinden ve nedenlerinden bahsedilmektedir. Kirlenme türleri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Çevre sorunları kapsamında uluslararası iş birliğinin dikkate alınacağı yine planda belirtilen bir diğer önemli husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çevre konusunda çalışan yerel yönetimlerden, vakıf ve derneklere kadar farklı aktörlerin destekleneceğine planda yer verilmiştir. Bazı büyük projelerin (su projeleri vb.) çevresel etkileri ve çevre dengesine yönelik hususların dikkate alınacağı planda kendilerine yer bulmaktadır. Belirli alanlardaki faaliyetlerin (çimento üretimi gibi) çevreye zararlarının azaltılmasına yönelik yapılabilecekler de planda yer verilmiştir. Kentlerin fiziksel planlamasının çevreye uyumlu olması konusu da planda dikkati çeken bir diğer konudur. Bir bütün olarak sürdürülebilirlik meselesi ise planda yer almamaktadır.

5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985- 1989)

Büyüme hususu planda farklı sektörlerdeki büyüme hızları ve istikrarlı bir ekonomik büyüme şeklinde ele alınmıştır. Etkinlik konusu önceki iki plana benzer şekilde kaynak kullanımında etkinlik ve kamu hizmetlerinde etkinlik konularında ele alınmıştır. İstikrar konusu büyüme ve gelişme konuları ile birlikte ele alınmakla beraber fiyat istikrarı ve çalışma hayatında istikrar da planda yer almaktadır.

Güçlendirme konusu sosyal anlamda plan metninde yer almamaktadır. Danışma konusu ise önceki planlara benzer şekilde farklı konulardaki danışmanlık hizmetleri bağlamında ele alınmıştır. Katılım konusuna planda yer verilmemiştir. Sosyal kurumlar ve yönetim meselesi de yine planda yer almamaktadır.

Planda esneklik konusuna bakıldığında daha çok mali konularda bir esneklik meselesinin konu edildiği görülmektedir. Biyoçeşitlilik ve doğal kaynaklar konuları planda kendisine yer bulamamışken, kirlilik konusu çevresel anlamda ele alınmıştır. Diğer planlara benzer şekilde bu planda da çevre sorunları ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Çevrenin korunması, çevrenin kirlenmesinin önlenmesi, çevresel etkilerin değerlendirilmesi ve bu kapsamda “Çevresel Etki İrdelenmesi” raporu alınması, kaynakların gelecek nesillerin de yararlanabileceği en iyi şekilde kullanılması muhafazası ve geliştirilmesi ve çevre sorunlarının bir bütünlük içinde ele alınması hususları planda dikkati çeken hususlardır. Ancak bir bütün olarak sürdürülebilirlik konusu planda yer almamaktadır.

6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990- 1994)

Planda büyüme konusu, ekonomik büyüme, büyüme hızı, reel büyüme, gayri safi milli hasıla, büyümenin serbest rekabet ilkesi içerisinde gerçekleştirilmesi şeklinde ele alınmıştır. Etkinlik konusunda kamu kurum ve kuruluşlarında etkinlik ve verimlilik hususu ile kaynak ve araç kullanımında etkinlik konularına değinilmiştir. İstikrar konusu önceki iki plana da benzer şekilde istikrarlı bir kalkınma, ekonomik ve sosyal gelişmenin istikrar içerisinde sürdürülmesi ve farklı alanlarda gelir istikrarı şeklinde ele alınmıştır.

Sosyal anlamda güçlendirme konusuna ailenin korunması bağlamında değinilmiştir. Danışma konusu diğer planlara benzer şekilde danışmanlık hizmetleri şeklinde planda yer almıştır. Katılım konusu ise planda “mesleğe yöneltme ve benzeri istihdamı geliştirme faaliyetlerine kamu kuruluşları ile özel istihdam kuruluşlarının aktif katılımını” sağlamak şeklinde yer almaktadır. Sosyal kurumlar ve yönetim konusu ise planda doğrudan yer bulmamaktadır.

Planda esneklik konusu çevresel anlamda değil daha ziyade ekonomik anlamda kendine yer bulmuştur. Biyoçeşitlilik konusu planda yer almazken, doğal kaynakların israf edilmemesi gerektiği planda dikkati çeken bir husustur. Ayrıca sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde ve insan sağlığı ile doğal dengeyi koruyarak doğal kaynakların yönetimini sağlamak, gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak hususu yine planda belirtilen önemli bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Planda çevre ve

yerleşme üst başlığı ile çevre sorunları alt yer almaktadır. Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi, çevrenin tekrar kullanılabilir hale getirilmesi, “bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun dikkate alınması”, çevre bilinci geliştirilmesi, çevre verilerinin bir merkezden toplanması, çevre sorunlarının dünyada olduğu gibi Türkiye’de de artıyor olması gibi hususlar yer almakla birlikte sürdürülebilirlik meselesine planda değinilmemiştir.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996- 2000)

Planda büyüme hususu gayri safi milli hasılanın büyümesi, ekonomik büyüme hızı, sektörel büyümeler hususlarında bahsedilmekle birlikte, sürdürülebilir bir büyüme hususu özellikle belirtilmiştir. Etkinlik konusu diğer planlara benzer şekilde kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimlilik temelinde ele alınmış olup, denetimde etkinlik, hizmet sunumunda etkinlik, ekonomik etkinlik, mahalli idarelerin etkinliği gibi hususlar ayrıca belirtilmiştir. İstikrar konusu ise planda ekonomik istikrarın nasıl sağlanabileceği, bu noktadaki eksiklikler, istikrar önlemleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Sosyal güçlendirme konusu “Türkiye'nin sosyal alandaki gelişmesini bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde daha da güçlendirme” şeklinde planda yer almaktadır. Katılım konusu planda geniş bir şekilde ele alınmış, kadın katılımı, toplumsal barış ve katılımın güçlendirilmesi, gençlerin katılımı, özel sektörün ve farklı aktörlerin çeşitli faaliyetlere katılımı, kalkınmaya katılım, katılımcılık ve halka dönük bir yönetim anlayışının yerleştirilmesi, halkın mahalli idarelerin kararlarına ve uygulama süreçlerine katılımı konuları planda yer almıştır. Danışma konusu diğer planlardakine benzer şekilde daha ziyade danışmanlık hizmetleri kapsamında planda bulunmaktadır. Yönetişim hususu ise yine diğer planlara paralel biçimde bu planda da yer almamaktadır.

Esneklik konusu çevresel anlamda planda yer almamaktadır. Biyoçeşitlilik de planda yer almaktadır. Bu hususta biyolojik çeşitliliği azalması ve bu doğrultuda yapılabilecek hususlar planda belirtilmektedir. Doğal kaynakların korunması, yönetilmesi, gelecek nesillere aktarılması, en uygun şekilde kullanılması hususları planda kendine yer bulmaktadır. Planda bir bütün olarak çevre meselesi geniş bir şekilde yer almıştır. Öncelikle çevrenin korunması ve geliştirilmesi şeklinde bir ana başlık plana dâhil edilmiştir. Çevre konusunda yapılan uluslararası faaliyetlere planda yer verilmiştir. Çevrenin korunması, çevre kirliliği, çevreye ilişkin mevzuatın uygulanmasındaki yetersizlikler, çevre sağlığı, çevresel risk faktörlerinin azaltılması, zirai ilaç kullanımında çevreye zarar verilmemesi, çevre dostu ürün ve teknolojiler, rekabet gücü-çevre koruması dengesinin gözetilmesi, çevresel etki değerlendirmesi, çevreyle uyumlu tarımsal kalkınma, ekonomik ve sosyal kararlarda çevrenin dikkate alınması, çevre yönetimi, çevresel veri oluşturulması, çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımı, çevre alanında profesyonel eğitim verilmesi, çevreye duyarlılık, çevre sorunlarının çözümünde ulusal ve uluslararası alanda işbirliği yapılması, çevre ve kalkınma politikalarının uyumlaştırılması gibi konular planda kendine yer bulmuştur. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma konusunun varlığı planda dikkat çeken bir husustur. Sürdürülebilir kalkınma noktasında yapılması gerekenler bağlamında planda çeşitli hususlara da yer verilmiştir.

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001- 2005)

Planda büyüme konusuna herhangi bir başlık altında yer verilmemiştir. Etkinlik hususu özellikle kamusal hizmetlerde etkinliğin artırılması şeklinde yer almış ve ana başlık olarak yer verilen konuda farklı alt başlıklarıyla ayrıntıya inilmiştir. Adalet hizmetlerinde etkinlik, güvenlik hizmetlerinde etkinlik şeklinde başlıklar planda yer almaktadır. Bununla birlikte mali anlamda etkinlik konusuna da planda yer verilmiştir. İstikrar konusu planda makro ekonomik istikrar, fiyat istikrarı, istikrarlı ekonomik büyüme doğrultusunda atılacak adımlar, istikrarsızlık yaşanan alanlarda bu istikrarsızlığa nelerin neden olduğu gibi konular yer almaktadır.

Güçlendirme planda yer almamakla birlikte, katılım hususu planda sıklıkla vurgulanmıştır. Katılımcı demokrasi, özel sektör katılımının sağlanması, özellikle önemli görülen projelere halk katılımını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi, il gelişme planlarının hazırlanması ve uygulanmasında ilgili tüm kesimlerin katılımının sağlanması, sivil toplum örgütlerinin kalkınma süreçlerine katılımının teşvik edilmesi, katılımcı sosyal diyalog ve çoklu danışma mekanizmalarının geliştirilmesi planda katılım konusunda yer alan hususlardan bazılarını ifade etmektedir. Danışma konusu ise farklı alanlarda danışmanlık hizmetleri, farklı danışma kurullarının oluşturulması ve danışma mekanizmaları şeklinde planda yer almaktadır. Bunlarla birlikte yönetim konusu planda doğrudan yer verilen bir mesele olmamıştır.

Esneklik konusu planda piyasalarda esneklik ve kurumsal esnekliğin sağlanması şeklinde kendisine yer bulmuştur. Biyoçeşitlilik planda yer almakla birlikte doğal kaynaklar konusu, doğal kaynakların yönetimi, en rasyonel şekilde değerlendirilmesi, güncel takiplerinin yapılması, sürdürülebilir kalkınmadaki önemleri,

sürdürülebilir bir şekilde kullanımlarının temini ve bu noktada dengenin sağlanması şeklinde yer almıştır. Bununla birlikte doğal kaynakların etkin yönetimini ve gelecek kuşaklara daha sağlıklı doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakılmasını sağlayacak yeterli çevresel gelişmenin kaydedilememiş olduğuna da planda yer verilmiştir. Kirlilik konusu da planda çevre ve su kirliliği şeklinde kendine yer bulmuş, nedenler ve yapılması gerekenler planda belirtilmiştir. Çevre konusu planda bir başlık olarak ele alınmış, çevre sorunları, uluslararası alandaki toplantı ve faaliyetler, sorunların çözümü noktasında yapılması gerekenler başlık altında değerlendirilmiştir.

9. Kalkınma Planı (2007- 2013)

Büyüme konusu planda ekonomik büyüme, sürekli büyüme, sürdürülebilir büyüme, yüksek büyüme performansı, farklı hususların büyüme üzerindeki etkisi, sektörel bazda büyümeler şeklinde ele alınmıştır. Etkinlik konusuna bakıldığında kaynak kullanımında, hizmet sunumunda, kamu yönetiminde, denetim faaliyetlerinde etkinlikten bahsedildiği görülmektedir. İstikrar konusu ise istikrarlı büyüme, kalkınmanın istikrarlı sürdürülmesi, makroekonomik istikrarın kalıcı hale getirilmesi, mali piyasalarda istikrar, fiyat istikrarı gibi konular şeklinde ele alınmıştır.

Sosyal anlamda bir güçlendirme hususuna planda doğrudan değinilmemektedir. Katılım konusu ise toplumsal diyalog ve katılımcılığın güçlendirilmesi, kamusal hizmet sunumunda katılımcılık, özel sektör katılımı, kültür politikalarının hayata geçirilmesinde STK'ların etkin katılımının gerçekleştirilmesi, kamu politikalarının oluşturulmasında demokratik katılımının sağlanması, özellikle yerel düzeyde halkın yönetime katılması şeklinde planda ele alınmıştır. Danışmanlık hususu diğer planlara benzer şekilde bu planda da ele alınmıştır. Yönetişim konusu ise doğrudan planda yer alması açısından önemlidir. Kurumsal yönetim, iyi yönetim planda vurgulanmaktadır.

Esneklik konusu planda mevzuatta esneklik, kamu yönetiminde esneklik, işgücü piyasalarında esneklik gibi konular üzerinden işlenmiştir. Biyoçeşitlilik planda yer almakla birlikte, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, doğal kaynakların korunması, kullanım koşulları gibi hususlar planda yer almıştır. Bir bütün olarak çevre konusuna planda vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu bağlamda çevrenin gelecek nesilleri de dikkate alan bir anlayış içinde korunması, çevre kirlenmesi ve yol açan hususlar, çevresel etki değerlendirme konuları ve buralardaki aksaklıklar, çevre açısından sürdürülebilirlik, çeşitli faaliyet alanlarında (enerji gibi) çevresel zararların en alt düzeyde tutulması, çevreye saygılı sürdürülebilir bir rekabet, çevreye duyarlılık, çevre yönetim sistemleri, çevre ve kalkınma ile ilgili sağlıklı ve entegre bilgi sistemlerinin oluşturulması, sanayi de çevre dostu tekniklerin uygulanması hususları plan bünyesinde ele alınmıştır. Planda sürdürülebilirlik de vurgulanmıştır.

10. Kalkınma Planı (2014- 2018)

Büyüme konusu planda yenilikçi üretim, istikrarlı yüksek büyüme şeklinde bir başlıkla ele alınmıştır. Büyüme ve istihdam, büyüme stratejileri, büyüme hızı, yeşil büyüme, sürdürülebilir büyüme, büyüme imkânları, büyüme dinamikleri, büyüme performansı ve bunu etkileyen hususlar ve sektörel büyüme gibi hususlar büyüme bağlamında ele alınmış konulardır. Etkinlik, etkinlik-verimlilik, maliyet-etkinlik, kamu kesiminde etkinlik, kaynak kullanımında etkinlik şekillerinde planda yer almıştır. İstikrarlı büyüme, makroekonomik istikrar, finansal istikrar, fiyat istikrarı, ekonomide istikrarın korunması gibi konularda planda kendisine yer bulmuştur.

Güçlendirme konusu planda, kurumsal kapasitenin, beşeri sermayenin, temel hak ve özgürlüklerin, sosyo-ekonomik kalkınma politikaları arasındaki uyumun güçlendirilmesi şeklinde ele alınmıştır. Danışma meselesi planda sadece danışmanlık hizmetleri şeklinde yer almıştır. Katılım konusu ise katılımcı bir yönetim anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda, sivil toplum kuruluşlarının, özel sektörün, kadınların, gençlerin özellikle kendileri ile ilgili konulara katılımı, katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi konularına değinilmiştir. Ayrıca planda e-katılımın güçlendirileceği de belirtilmiştir. Kurumsal yönetim, yerel yönetimlerde yönetim süreci (yerel yönetim), küresel yönetim, küresel ekonomik yönetim, bölgesel yönetim bağlamında planda yönetim konusuna yer verilmiştir.

Esneklik konusu planda çevresel anlamda ele alınmamıştır. Biyolojik çeşitlilik konusu biyoçeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına öncelik verilmesi ve biyoçeşitliliğe dair stratejik belgelerin oluşturulması şeklinde ele alınmıştır. Doğal kaynakların korunması, doğal kaynaklar üzerinde oluşan baskı ve nedenleri, doğal kaynakların etkin kullanımı, doğal kaynakların kullanılmasında nesiller arası hakkaniyet ve sürdürülebilirliğin esas alınması, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi yine planda kendisine yer bulan konulardır. Çevre kirliliği, kirliliğin önlenmesi, görüntü, gürültü kirliliği gibi konular da planda yer almaktadır. Çevre konusu sürdürülebilir çevre başlığı şeklinde planda bulunmaktadır. Bu bağlamda çevre yönetimi, çevre mevzuatı, çevrenin korunması, çevreye duyarlı yaklaşımlar, çevre üzerindeki baskı ve nedenleri, çevre kirliliği,

çevre dostu şehirler, çevre sorunlarının çözümüne ülke gerçeklerini gözeten bir anlayışla, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ve “göreceli kapasiteler” ilkeleri çerçevesinde katkı sunulması, çevre sorunlarına duyarlı projeler geliştirilmesi, çevre dostu teknolojiler kullanılması, çevre bilincinin artırılması gibi konular planda karşımıza çıkmaktadır. Onuncu Kalkınma Planının kalkınmanın sürdürülebilirliğini merkeze alan bir yaklaşımla hazırlandığı planda belirtilmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilir şehirler, sürdürülebilir büyüme, sürdürülebilir üretim ve tüketim, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı vurgulanmıştır.

11. Kalkınma Planı (2019- 2023)

Büyüme konusu genel anlamda diğer planlardakine benzer hususları ihtiva etmekle birlikte, bu planda akıllı büyüme konusuna değinilmiştir. Konu özellikle akıllı kentler bağlamında ele alınmıştır. 10. Kalkınma Planına benzer şekilde bu planda da yeşil büyüme konusuna yer verilmiştir. Etkinlik konusu hizmetlerde etkinlik, kamu harcamalarında etkinlik ve sektörel bazlı etkinlik konuları üzerinden şekillendirilmiştir. İstikrar konusu ise istikrarlı ve güçlü ekonomi başlığı ile ele alınmıştır. İstikrar konusu 11. Kalkınma Planında da diğer planlara benzer alt konular bağlamında değerlendirilmiştir.

Güçlendirme konusu sektörel bazda belirtilmiş ve farklı sektörlerin güçlendirilmesi konusu ele alınmıştır. Katılım konusu da bir önceki plana benzer şekildedir. Kamu yönetiminde katılımcılık, kadınların, gençlerin katılımı, katılımcı mekanizmaların varlığı ve güçlendirilmesi, yerel katılım, STK ve özel sektör katılımı bu bağlamda planda ele alınmıştır. Danışma konusunun danışmanlık hizmetleri şeklinde ele alınmasının yanında, yönetim danışmanlığı şeklinde bir başlığa yer verilmiştir. Yönetişim konusu ise iyi yönetim şeklinde planda yer almış ve ayrıntılı şekilde alt başlıklara ayrılarak açıklanmıştır. Artan iyi yönetim ihtiyacından bahsedilmiştir.

Biyoeçşitlilik koruma, sürdürülebilir hale getirme, envanter hazırlama gibi hususlarla birlikte ele alınmakta, bununla birlikte biyolojik çeşitliliğin tespiti, tescili, kaybı gibi konulara da planda yer verilmektedir. Bununla birlikte doğal kaynaklara ilişkin hususlar diğer planlara benzer şekilde ele alınmıştır. Çevre kirliliği farklı alt türleri ile birlikte planda yer bulmuştur. Çevre konusu sürdürülebilir çevre başlığı ile ele alınmıştır. Çevrenin korunması, çevre hedefleri, sürdürülebilir çevre, çevreye duyarlı kentleşme yaklaşımı, çevre dostu ürünler gibi konulara planda değinilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma konusu planda vurgulanan bir husus olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarından bahsedilmiştir.

12. Kalkınma Planı (2024- 2028)

Büyüme konusuna planda istikrarlı büyüme başlığı şeklinde yer verilmiş olup, ekonomik büyüme, doğayla uyumlu büyüme, hızlı büyüme performansı, sürdürülebilir büyüme, yeşil büyüme, nitelikli büyüme ve dengeli büyüme gibi konular vurgulanmıştır. Etkinlik hususu diğer planlara benzer şekilde bu planda da yer almıştır. İstikrar konusunda ise istikrarlı büyüme, ekonomik istikrar, fiyat istikrarı, makroekonomik istikrar hususları da planda yer almaktadır.

Güçlendirme konusu farklı sektörlerde yer almakla birlikte sosyal uyumu güçlendirme, kent aidiyetini ve yerel bağları güçlendirme konuları planda ayrıca yer almaktadır. Katılım konusu planda diğer planlara benzer şekilde demokratik katılımın güçlendirilmesi, STK ve özel sektör katılımı, gençlerin ve kadınların katılımı, karar alma süreçlerine vatandaş katılımı, e-katılımın artırılması bağlamında ele alınmıştır. Danışma konusu danışmanlık hizmetleri şeklinde planda yer almıştır. Yönetişim konusu 11. Kalkınma Planına benzer şekilde iyi yönetim şeklinde ele alınmış ve ayrıntılı bir şekilde farklı alanlardaki haliyle de planda yer bulmuştur.

Esneklik konusu planda yer almamıştır. Doğal kaynaklar konusunda da diğer planlardakine benzer bir yaklaşım mevcuttur. Doğal kaynaklar üzerindeki baskı, doğal kaynakların yönetimi, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliği gibi konular planda yer almaktadır. Yine biyoeçşitliliğin korunması ve geliştirilmesi de plan dâhilinde belirtilen hususlardır. Çevre kirliliği ve bununla mücadele ile sıfır kirlilik konusu plandaki önemli hususlardandır. Çevre konusu sürdürülebilir çevre başlığı şeklinde planda yer bulmuştur. Çevre dostu, çevresel duyarlılık, çevre kalitesi gibi meselelere plan dâhilinde yer verilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ve amaçları bir bütün halinde planda yer almış ve farklı alanlardaki sürdürülebilirlik planda bulunmaktadır.

3.2. Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi Kapsamında Türkiye’ nin Mevcut Durumu

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) Endeksi BM tarafından 2000 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yayımlanan bir endekstir. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) Endeksi (Sustainable Development Goal Index -SDG) ve Gösterge Tabloları, resmi veri kaynakları ile resmi olmayan veri kaynaklarının bir karışımını kullanmaktadır. Resmi veriler, genellikle ulusal hükümetler tarafından uluslararası kuruluşlara bildirilen verilere

karşılık gelmektedir. Resmi veriler ayrıca kavramların, veri toplama yöntemlerinin ve sonuçların karşılaştırılabilirliğini sağlamak için bir süreç içermektedir. Resmi olmayan veriler genellikle hükümet dışı aktörler (araştırma kurumları, üniversiteler, STK'lar, özel sektör) tarafından farklı teknikler (tahminler, uydu görüntüleri, uzman anketleri, diğerleri) kullanılarak toplanmaktadır. Genel olarak SKA Endeksi ve Gösterge Tabloları raporunda resmi verilerin %65'i ve resmi olmayan verilerin %35'i kullanılmaktadır. Kullanılan resmi verilerin yarısından fazlası üç kuruluşta gelmektedir. Bunlar, OECD, WHO ve UNICEF' dir (Sustainable Development Report, 2024).

Bilindiği üzere sürdürülebilir kalkınmanın 17 amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar yoksulluğa son, açlığa son, sağlıklı ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar ve amaçlar için ortaklıklar şeklinde sıralanabilir (BM-Türkiye, 2024). İlgili amaçlar doğrultusunda BM 193 ülkeyi kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) Endeksi'ni ifade edildiği üzere 2000 yılından beri yayımlanmaktadır. Türkiye de bu ülkeler içerisinde yer almaktadır ve bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma endeksi puanları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.1. Türkiye'nin Yıl Bazlı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi

SKH Endeksi	2024	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
	70.50	70.47	70.12	70	70.35	69.86	69.73	69.13	68.92	69.02	68.92	69.22	68.92	68.48	68.36	68.03	67.38	66.58	66.19	65.97	65.95	65.75	66.23	66.11	65.81

Kaynak: SDG Index Dikkate Alınarak Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda Türkiye'nin puanları değerlendirildiğinde yıl bazlı küçük ilerlemelerin olduğu tablo 3.1.'den anlaşılmaktadır. 2000 yılında 65.81 ile başlayan endeks puanı 2024 yılına gelindiğinde yaklaşık 5 puan artarak 70.50 puan olmuştur. Birkaç yıl küçük düşüşler yaşanmasının dışında genel olarak düzenli bir artış olduğu tablodan anlaşılmaktadır. 2024 yılında Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksindeki dünya sıralamasına bakıldığında ise 167 ülke içerisinde 72. sırada olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Artan küresel çevre sorunları neticesinde bu sorunu çözmeye odaklı pek çok yaklaşım geliştirilmiştir. Özellikle de 1970'li yıllarla birlikte geliştirilen bu yaklaşımlar sonraki süreçlerde popülerlik ve yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlardan biri de çevre ve ekonomi dengesini önecleyen bir yaklaşım olarak beliren sürdürülebilir kalkınma olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma özünde bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek neslin ihtiyaçlarını mevcut çevreden karşılama haklarını elinden almamak üzerine kurulu bir yaklaşımdır. Bu noktada küresel ölçekte 1970'lerden itibaren çeşitli faaliyet ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ülkeler küresel ölçekte ortaya koyulan politikaları ve düzenlemeleri ulusal düzeyde de uygulama yönünde çaba sarfetmişlerdir. Türkiye de sürdürülebilir kalkınma noktasında dünyayla benzer bir şekilde yol almıştır. Bu noktada yapılan yasal düzenlemelerle, oluşturulan politikalarla, kurumsal yapılanmalarla ve kısa, orta ve uzun vadeli planlarla sürdürülebilir kalkınmayı uygulamaya geçirmeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma noktasındaki mevcut durumunu ortaya koyabilmek adına özellikle teorik bir çerçeve sunması adına kalkınma planları önemli görülmektedir.

Kalkınma planları Türkiye'de ilk olarak 1963 yılında hazırlanmaya başlanmıştır. Çalışma kapsamında günümüzde uygulamada olan plan da dahil olmak üzere toplam olarak 12 plan sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde taranmıştır. Planların tamamında ekonomik büyüme ve istikrar meselesine değinilmiş, özellikle 7. Kalkınma Planından sonra sürdürülebilir bir büyümeden bahsedilmiştir. Etkinlik hususu 3. Beş Yıllık Plandan itibaren etkinlik ve verimlilik bağlamında ele alınmıştır. Sosyal boyuta bakıldığında güçlendirme ve danışma meselelerinin planlarda kendilerine çok fazla yer bulamadıklarını söylemek mümkündür. Katılım hususu 6.

Kalkınma Planından sonra gündeme gelmeye başlamış sonraki planlarda farklı açılardan sıklıkla vurgulanmıştır. Hatta 10. Kalkınma Planı ile birlikte e- katılım meselesi gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Yönetişim konusunun doğrudan geçtiği ilk plan 9. Kalkınma Planı olmuştur. Akabindeki planlarda da yönetim konusu işlenmiştir. Yönetişimin 1989'daki ilk kullanımının ardından yaygınlaşmaya başladığı düşünüldüğünde 6. Kalkınma Planı ile beraber yönetim hususunun planlarda yer bulmaya başlaması beklenen bir husus olabileceken Türkiye'de 9. Kalkınma Planı ile birlikte yönetimden bahsedilmeye başlanmıştır. Çevresel açıdan bakıldığında ilk iki planda çevre konusunun çok fazla yer almadığı 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte çevre konusunun gündemi meşgul etmeye başladığı ve bu hususun çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma meselelerinin küresel düzeyde tartışılmaya başlanmasıyla paralellik arz ettiği görülmüştür. Çevre hususu bir bütün olarak ele alınmakla beraber biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar, kirlilik gibi meseleler de planlarda ayrı ayrı incelenmiştir. 10. Kalkınma Planı ile birlikte yeşil büyümeden bahsedilmesi dikkati çeken bir husustur. Özellikle 7. Kalkınma Planı ile birlikte sürdürülebilirlik meselesi ve bunun farklı alanlardaki yansımaları planlar dahilinde işlenmiştir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında küresel ölçekteki gelişmelere büyük ölçüde benzerlik gösteren bir durumun Türkiye için mevcut olduğu söylenebilecektir.

Çalışma bağlamında kalkınma planları ile birlikte ele alınan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi de Türkiye' nin kalkınma planlarındaki sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaklaşımını destekler niteliktedir. 2000 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan endekste ülkenin puanlarının pozitif yönde ilerlediği görülmektedir. Nitekim kalkınma planlarında da 7. Kalkınma Planıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma konusu gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde sürdürülebilir kalkınma noktasında Türkiye'nin teorik düzeydeki yaklaşımlarının, uygulama olarak sayılabilecek olan endeks puanlarıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Bununla birlikte bu sonuç Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma noktasında ileri düzeyde olduğunu da göstermemektedir. Nitekim ülke sıralamaları dikkate alındığında 70. sıralarda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olan ekonomi, sosyal ve çevre boyutlarını bütüncül bir yaklaşımla ele alması, planlarda yönetim hususu sıklıkla vurgulanmasına rağmen uygulamaya aktarma noktasındaki eksiklikleri gidermesi, iklim yönetişimini öncelemesi, yerel, ulusal ve küresel iş birliği ve koordinasyon faaliyetlerini geliştirmesi ülkenin sürdürülebilir kalkınma düzeyini üst seviyelere taşıyabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. *Antropoloji*, (24), 133-164.
- Belli, A. & Çelik, Z. E. (2022). Sürdürülebilir Çevre Örneği: Türkiye'de Yavaş Şehirler (Cittaslow), *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 63-89.
- Birleşmiş Milletler Türkiye, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>, Erişim Tarihi: 01.03.2025.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <http://www.surdurulebiliralkinma.gov.tr/dokumine/>, Erişim Tarihi: 03.03.2025.
- Erden Özsoy, C. & Dinç, A. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekolojik Ayak İzi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 53(619), 35-55.
- Ergün, T. & Çobanoğlu, N. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 97-123.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Gürkan, S. (2024). Küresel Çevre Sorunları ve Türkiye'de Çevre Eğitiminin Durumu. *The Journal of Social Sciences*, 43, 525-537.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85-99.
- Karakaya, E. & Özçağ, M. (2001). Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi. In *First conference in fiscal policy and transition economies*, University of Manas, 1- 7.
- Kılıç, C. (2009). Küresel İklim Değişikliği Çerçevesinde Sürdürülebilir Kalkınma Çabaları Ve Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 19- 41.

- Kılıç, S. (2006). Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 81-101.
- Kırımhan, S. (2005). *Çevre Yönetimi: Nüfus, Kaynak ve Çevre İlişkileri*. Turhan Kitabevi, 360.
- Munasinghe, M. (2009). Sustainable Development in Practice. *New York: Cambridge*.
- Onay, A. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma, Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik Raporlaması. *EJOIR IWCEA Özel Sayısı*, 3, 104- 118.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
- Seydioğulları, H. S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji. *Planlama Dergisi*, 23(1), 19-25.
- Sipahi, E. B. (2010). Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve Yönetişim. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), 331-344.
- Sustainable Development Report 2024, <https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2024/sustainable-development-report-2024.pdf>, Erişim Tarihi: 01.03.2025.
- Sustainable Development Report, <https://dashboards.sdgindex.org/explorer>, Erişim Tarihi: 29.02.2025.
- Şahin, İ. & Kutlu, S. Z. (2014). Cittaslow: Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Bir Değerlendirme. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 2(1), 55-63.
- Şahinöz, A. (2019). Sürdürülemez "Sürdürülebilir Kalkınma". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 77-101.
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Isparta: Suleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2.
- Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.
- 1.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf, Erişim Tarihi: 21.02.2025.
- 2.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf, Erişim Tarihi: 24.02.2025.
3. Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Planı_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf, Erişim Tarihi: 24.02.2025.
4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Planı_1979_1983.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2025.
5. Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Planı-1985-1989.pdf>, Erişim Tarihi: 25.02.2025.
- 6.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1990-1994.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2025.
- 7.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1996-2000.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2025.
- 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2025.
9. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

10. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
11. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
12. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_11122023.pdf, Erişim Tarihi: 03.03.2025.

Özel Eğitime Yönelik Halkla İlişkiler Stratejileri: Bilinçlendirme, Destek Ve Entegrasyon

Ü. Özlem ÇERÇİ

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Silifke-Taşucu MYO

ozlemcerci@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5581-5587>

Makale Başvuru Tarihi : 12.02.2025

Makale Kabul Tarihi : 17.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15073346

Anahtar Kelimeler:

Özel Eğitim,
Halkla İlişkiler,
Bilinçlendirme,
Destek,
Entegrasyon

Özet

Özel eğitim, çeşitli zihinsel, fiziksel, duygusal veya gelişimsel engelleri olan bireylerin, kendi potansiyellerini en üst düzeyde kullanabilmelerini sağlamak için ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanmış eğitim hizmetleridir. Bu eğitim, bireylerin bağımsız yaşam becerilerini geliştirmeyi, sosyal ve duygusal uyumlarını sağlamayı, akademik becerilerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Özel eğitimde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri toplumsal farkındalık eksikliği ve önyargılardır. Özel eğitime dair önyargıların genellikle yanlış bilgilerden, özel gereksinimleri olan bireylerin toplumdaki izole edilmesinden veya bu bireylerin toplum içindeki rollerine dair yeterli anlayışın olmamasından kaynaklandığının söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan halkla ilişkiler, toplumu belirli bir konu hakkında bilgilendirmeyi, bilinçlendirmeyi ve olumlu bir bakış açısı geliştirerek tutum değişikliği sağlamayı amaçlayan stratejik bir iletişim sanatıdır. Bilgilendirme ve farkındalık yaratma işlevleriyle halkla ilişkiler, toplumsal algıyı dönüştürmeyi hedeflerken doğru ve güvenilir bilgiye dayalı olarak bireylerin düşünce dünyasında köklü değişimler yaratmaktadır. Medya, dijital platformlar ve etkinlikler aracılığıyla halkla ilişkiler, yalnızca bilgilendirici bir rehber değil, aynı zamanda önyargıların kırılmasına ve daha kapsayıcı bir anlayışın gelişmesine katkıda bulunan bir köprü görevi görmektedir. Bu noktada halkla ilişkiler, bilgi eksikliğini gidermek, önyargıları değiştirmek, özel eğitim gereksinimi olan bireyleri toplumla kaynaştırmak ve topluma bu bireylerin potansiyellerini göstermek amacıyla pek çok yöntem ve araçtan yararlanarak özel eğitime katkı sağlama potansiyeline sahip bir disiplindir. Bu bağlamda, araştırma özel eğitim öğretmenlerinin halkla ilişkilerin farkındalık yaratmadaki rolüne ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, özel eğitim alanında görev yapan 15 öğretmen ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilecek ve elde edilen veriler MAXQDA24 programı ile analiz edilmiştir. Görüşmelerde, öğretmenlerin özel eğitime dair toplumsal algıya, halkla ilişkilerin farkındalık yaratma sürecindeki rolüne ve etkili iletişim stratejilerine ilişkin değerlendirmeleri ele alınmıştır. Araştırmadan elde edilecek bulguların, halkla ilişkiler faaliyetlerinin özel eğitimde farkındalık yaratmada nasıl daha etkili kullanılabileceğine dair stratejik öneriler sunması beklenmektedir.

Public Relations Strategies for Special Education: Awareness, Support, and Integration

Keywords:

Special Education,
Public Relations,
Awareness, Support,
Integration

Abstract

Special education refers to educational services specifically designed to meet the needs of individuals with various mental, physical, emotional, or developmental disabilities, enabling them to maximize their potential. This form of education aims to develop independent living skills, ensure social and emotional adaptation, and support academic abilities. One of the most significant challenges faced in special education is the lack of societal awareness and the presence of prejudices. These biases often stem from misinformation, the isolation of individuals with special needs from society, or a limited understanding of their roles within the community. On the other hand, public relations (PR) is a strategic communication discipline that seeks to inform, raise awareness, and foster positive perspectives that lead to attitude change. Through its informational and awareness-raising functions, PR aims to transform social perceptions and create profound changes in public understanding based on accurate and reliable information. Utilizing media, digital platforms, and various events, PR serves not only as an informative guide but also as a bridge that helps break down prejudices and foster a more inclusive perspective. At this point, PR has the potential to contribute to special education by

addressing the lack of information, changing biases, integrating individuals with special educational needs into society, and showcasing their potential. By employing various methods and tools, PR plays a crucial role in bridging the gap between individuals with special needs and the broader community. Within this context, the present study aims to explore the perspectives of special education teachers regarding the role of PR in raising awareness. In the study, in-depth interviews were conducted with 15 special education teachers, and the obtained data were analyzed using the MAXQDA24 program. The interviews focused on teachers' assessments of societal perceptions of special education, the role of public relations in raising awareness, and effective communication strategies. The findings of this research are expected to provide strategic recommendations on how PR activities can be more effectively utilized in raising awareness about special education.

1. GİRİŞ

Kapsayıcılık ve eşitlik ilkelerinin giderek daha fazla önem kazandığı bir çağda, özel eğitim adil ve etkili bir eğitim sisteminin temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Özel eğitim, engelli bireylerin öğrenme ihtiyaçlarına özel olarak yanıt verecek şekilde, sınıf, ev veya hastane gibi ortamdan bağımsız olarak tasarlanmış bir öğretim süreci olarak tanımlanmaktadır (Francisco vd., 2020, s.1). Özel eğitim, yalnızca engelli bireyler için değil, aynı zamanda risk altındaki bireyler de dahil olmak üzere farklı öğrenme gereksinimlerine sahip öğrenciler için kritik bir öneme sahiptir. Bu alanı "özel" kılan, bireylerin özgün ihtiyaçlarına duyarlı şekilde yapılandırılmış ve alanında uzman eğitimciler tarafından uygulanan özel öğretim yöntemlerinden oluşmasıdır. Geleneksel sınıf ortamlarında yaygın olarak kullanılmayan bu yöntemler, özel gereksinimli bireylerin bilişsel, akademik ve sosyal gelişimlerini en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen bireyselleştirilmiş ve yenilikçi yaklaşımlar içermektedir (Cook ve Schirmer, 2003, s.200). Ancak, özel eğitimin potansiyelinin tam anlamıyla gerçekleşmesi yalnızca eğitimcilerin uzmanlığına ve ailelerin özverisine bağlı değildir; aynı zamanda, özel gereksinimli bireylerin toplum tarafından anlaşılması, kabul edilmesi ve desteklenmesi de kritik bir rol oynamaktadır. Özel olarak geliştirilmiş öğretim yöntemleri ve uyarlanmış müfredatlar elbette önemli olmakla birlikte, bilinçli bir kamuoyu ve erişilebilir kaynaklar olmadan yeterli değildir. İşte bu noktada, stratejik halkla ilişkiler (PR), özel eğitim alanındaki algıları şekillendiren, desteği harekete geçiren ve anlamlı değişimi teşvik eden hayati bir güç olarak devreye girmektedir.

Halkla ilişkiler (PR), temelinde, kuruluşlar ile hedef kitleleri arasında karşılıklı faydaya dayalı ilişkiler kurmayı amaçlayan stratejik bir iletişim sürecidir. Etkili anlatılar oluşturma, itibar yönetimi, paydaş katılımını güçlendirme ve kamuoyunu etkileme gibi fonksiyonların yanı sıra toplumu bilgilendirme, farkındalık oluşturma, tutum ve davranış geliştirme / değiştirme gibi geniş bir işlev yelpazesini kapsamaktadır. Özel eğitim bağlamında ele alındığında, halkla ilişkiler çok daha kritik bir rol üstlenerek toplumsal algıları dönüştüren, desteği harekete geçiren ve çeşitli öğrenme gereksinimlerine sahip bireylerin yararına sistemsel değişimi teşvik eden güçlü bir araç olma potansiyeline sahiptir. Özel eğitimde halkla ilişkilerden, engelli bireylerin değer gördüğü, anlaşıldığı ve tam potansiyellerine ulaşmaları için desteklendiği daha bilinçli, empatik ve kapsayıcı bir toplum yaratmak amacıyla yararlanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, damgalama ve yanlış algılarla mücadele etmek, özel eğitimdeki öğrencilerin karşılaştıkları zorluklar ve sahip oldukları yetenekler konusunda farkındalık yaratmak ve okullarda ve toplumda kabul ve saygıyı teşvik eden bir kültür inşa etmek kritik bir önem taşımaktadır. Halkla ilişkiler, bu öğrencilerin ihtiyaçlarını, haklarını ve başarılarını etkili bir şekilde duyurarak kapsayıcılığın önündeki engelleri ortadan kaldırmaya ve herkes için daha adil bir eğitim ortamı oluşturmaya katkı sağlayabilecek ancak etkili şekilde yararlanılmayan kilit bir alan olarak beklemektedir. Bu bağlamda özel eğitim öğretmenlerinin halkla ilişkilerin farkındalık yaratmadaki rolüne ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, S.Ü. İletişim Fakültesi'nden alınan 05.03.2025 tarih ve 2025/05 sayılı etik kurul izni ile özel eğitim alanında görev yapan 15 öğretmen ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler MAXQDA24 programı ile analiz edilmiştir. Görüşmelerde, öğretmenlerin özel eğitime dair toplumsal algıya, halkla ilişkilerin farkındalık yaratma sürecindeki rolüne ve etkili iletişim stratejilerine ilişkin değerlendirmeleri ele alınmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Her ülkede, genel eğitim hizmetlerinin kapsamı dışında kalan ve özel destek gereksinimi olan öğrenci popülasyonları mevcuttur. Bu öğrenciler, ya bireysel özelliklerinin sosyal ve pedagojik ortamlara intibak edememesi ya da söz konusu ortamların, bu öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak adaptasyonlardan mahrum

olması sebebiyle, farklılaştırılmış bir eğitim yaklaşımına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum, özel eğitim hizmetlerinin sunulmasını bir zorunluluk haline getirmektedir (Çitil, 2020, s.11). Özel eğitim, engelli bireylerin benzersiz öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmış, yapılandırılmış bir eğitim hizmetleri sistemini ifade etmektedir. Bu sistem, fiziksel, bilişsel, duygusal, gelişimsel veya öğrenme güçlüğü yaşayan öğrencilerin eğitime en etkili şekilde erişmelerini sağlamak amacıyla özel öğretim, destek ve uyarlamaları kapsamaktadır (Conderman ve Pedersen, 2005, s. 90). Gerber (2017, s. 3-14) özel eğitimin kökenlerinin ve gelişiminin, engelli bireylere yönelik toplumsal tutumlarla yakından ilişkili olduğunu açıkladığı çalışmasında özel eğitimin yalnızca bireylere akademik beceriler kazandırmaktan ibaret olmadığını ifade etmektedir. Özel eğitim, aynı zamanda toplumsal düzeyde farkındalık yaratan, farklı öğrenme ihtiyaçları olan bireylerin topluma entegrasyonunu kolaylaştıran, destek mekanizmaları oluşturan stratejik bir iletişim sürecini de gerektirmektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde (Allam ve Martin, 2021; Skiba vd., 2008; Berry ve Gravelle, 2013; Wang ve Reynolds, 1996; Recchia ve Puig, 2011; Alquarini, 2011; Salih vd., 2024) özel eğitim öğretmenleri, engelli bireylerin eğitim süreçlerinde çeşitli pedagojik, yapısal ve iletişim temelli zorluklarla karşılaşmaktadır. Öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarına uygun öğretim stratejileri geliştirme ve motivasyonlarını sağlama sürecinde yaşanan güçlükler, öğretim süreçlerinin etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, öğretmenlerin pedagojik uygulamalarını destekleyecek yeterli ve güncel eğitim materyallerinin eksikliği, özel eğitim müfredatına dair bilgi yetersizliği ve öğretmenlerin alan dışı branşlardan görevlendirilmesi, eğitim kalitesini düşüren temel etkenler arasında yer almaktadır. Paydaş desteğinin sınırlı olması, yanlış bilgilendirme, farkındalık eksikliği ve ailelerin çocuklarının özel eğitim gereksinimlerini kabul etmekte zorlanmaları, öğretmenlerin karşılaştığı zorlukları daha da artırmaktadır. Bunun yanı sıra, özel eğitim öğretmenlerine verilen ek idari görevler ve özel eğitim hizmetlerinin yürütülmesine yönelik iletişim süreçlerindeki aksaklıklar, eğitim ortamlarının etkinliğini azaltmaktadır. Okulların altyapısının engelli bireylerin gereksinimlerine tam anlamıyla uyumlu olmaması ve kapsayıcı eğitim anlayışının yaygınlaşmaması, özel eğitime erişimi kısıtlayan diğer önemli unsurlardır. Tüm bu faktörler bir araya geldiğinde, özel eğitim sisteminde daha sürdürülebilir, kapsayıcı ve destekleyici politikaların geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Özel eğitim alanındaki önemli bir zorluk, kolay erişilebilir ve doğru bilginin eksikliği ile yaygın yanlış anlamaların birleşmesidir. Bu durum, eğitimcilerin etkili stratejiler uygulamasını engellemekte, destek arayan aileler için çeşitli engeller oluşturmakta ve engelli öğrenciler hakkında olumsuz stereotiplerin devam etmesine neden olmaktadır. Özel eğitime dair daha bilinçli ve derinlemesine bir anlayışın geliştirilmesi, kapsayıcılığın teşvik edilmesi ve tüm öğrenciler için uygun desteğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Tablo 1: Özel Eğitim ile İlgili Yanlış Anlaşımlar ve Doğruları

Yanlış Anlama (Misconception)	Daha Doğru Açıklama (More Accurate Statement)
Özel eğitim, aslında sadece iyi öğretimdir; her öğrenciye verilmesi gereken kaliteli eğitimin aynısıdır.	Özel eğitim, tipik öğrenciler için etkili olan yöntemlerden önemli ölçüde farklıdır ve özel olarak tasarlanmış öğretim yöntemleri içerir.
Özel eğitim, sadece farklı öğrenen öğrencilere hoşgörü ve anlayış göstermektir.	Engelli öğrenciler için sabır ve anlayış önemlidir, ancak özel öğretim becerileri olmadan etkili eğitim mümkün değildir.
Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin çoğu zihinsel engellidir.	En yaygın özel eğitim ihtiyacı zihinsel engellilik değil, öğrenme güçlükleri ve iletişim bozukluklarıdır.
Özel eğitim, sorun çıkaran veya uyum sağlayamayan öğrencilerin yerleştirildiği bir yerdir.	Özel eğitim, öğrencilerin sorun çıkardıkları için değil, öğrenme güçlükleri yaşadıkları için sağlanan bir eğitim hizmetidir.
Özel eğitime giren bir öğrenci bir daha çıkamaz, bu bir çıkmaz sokaktır.	Çoğu engel tedavi edilemez; bu nedenle özel eğitim, öğrencilerin maksimum gelişimini sağlamak için uzun vadeli destek sunar.

Özel eğitim, öğrencilere düşük beklentili ve basitleştirilmiş bir müfredat sunarak onların başarılarını engeller.	Özel eğitim, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun şekilde yüksek beklentilerle öğrenmelerini sağlamalıdır.
Özel eğitim, ayrımcıdır ve etnik azınlıkları başarısızlığa mahkûm eden bir sistemdir.	Araştırmalar, bazı etnik grupların özel eğitimde fazla temsil edildiğini gösterse de, bu durumun okul dışı faktörlerle de ilişkisi vardır ve özel eğitim gereksinim duyan öğrenciler için bir "çıkılmaz sokak" değildir.
Tüm engelli çocuklar özel eğitime yönlendirilmelidir çünkü fazla öğrenemezler.	Bazı engelli öğrenciler genel eğitimde başarılı olabilirken, diğerleri özel eğitim desteğiyle daha fazla öğrenme imkânı bulur.
Özel eğitim adil değildir çünkü bazı öğrenciler diğerlerinden farklı eğitim fırsatları veya özel yasal haklar alır.	Adalet, herkese aynı şekilde davranmak değil, her öğrenciye ihtiyacı olan eğitimi sunmaktır.
Eğer genel eğitim iyi yapılıyorsa, özel eğitime gerek kalmazdı.	Genel eğitim, belirli bir öğrenci grubuna hitap eder ve özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler için yeterli değildir; bu nedenle özel eğitim gereklidir.

Kaynak: Kauffman, J.M., Hallahan, D.P., Pullen, P.C., & Badar, J. (2018). *Special Education: What It Is and Why We Need It* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315211831>

Halkla ilişkiler ise kuruluşların kamuoyu nezdinde olumlu bir imaj oluşturmak, kurumsal itibarlarını güçlendirmek ve paydaşlarıyla karşılıklı fayda sağlayan ilişkiler geliştirmek amacıyla yürüttükleri stratejik iletişim süreci olup özel eğitim alanında da kritik ancak çoğu zaman göz ardı edilen, oldukça etkili sonuçlar elde edilmesine katkı sağlama potansiyeli olan bir alandır. Stratejik bir yönetim fonksiyonu olan halkla ilişkiler faaliyetleri yalnızca bilgi iletiminden ibaret olmayıp, aynı zamanda bir kuruluşun misyonunu, değerlerini ve toplumsal katkısını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Yanlış anlamaları önlemek, bilgi vermek, güven tesis etmek, kurum ile kamuoyu arasında güçlü bir bağ kurmak ve uzun vadeli bir olumlu algı inşa etmek etkili halkla ilişkilerin hedefleri arasındadır. Bu doğrultuda, medya ilişkileri, stratejik içerik üretimi, sosyal medya yönetimi, sosyal sorumluluk, sponsorluk, topluluk etkileşimi ve kriz iletişimi gibi çeşitli teknik ve faaliyetlerden yararlanılmaktadır. Tüm bu unsurlar, halkla ilişkilerin yalnızca bir iletişim pratiği değil, toplumsal etkileşimi şekillendiren önemli bir yönetim aracı olduğunu göstermektedir.

Özel eğitim alanında etkili bir halkla ilişkiler stratejisi oluşturmak, eğitim süreçlerinin başarısını artırmak ve toplumsal farkındalığı güçlendirmek açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, üç temel hedef kitleye yönelik stratejik iletişim çalışmaları yürütülmelidir: okul personeli, veliler ve yerel toplum (Steinke, 1987, s. 1-12).

- Okul Personeli: Özel eğitim alanında farkındalık yaratmak ve profesyonel gelişimi desteklemek amacıyla düzenli bilgilendirme bültenleri yayımlanmalı, öğretmen toplantılarında özel eğitimle ilgili güncel gelişmelere yer verilmeli ve eğitimcilerin başarıları görünür kılınmalıdır.

- Veliler: Öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimini desteklemek üzere, velilere yönelik düzenli geri bildirim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Bu kapsamda, "İlgileniyorum" temalı bilgilendirme notları, telefon görüşmeleri ve öğrencilerin bireysel başarılarını teşvik eden rozet veya sertifika uygulamaları gibi yöntemler kullanılmalıdır.

- Yerel Toplum: Toplumsal farkındalığın artırılması ve özel eğitim süreçlerine ilişkin bilgilendirmenin geniş kitlelere ulaştırılması amacıyla, yerel medya organlarıyla iş birliği yapılmalı ve basın bültenleri hazırlanmalıdır. Bu bültenler, haber değeri taşıyan özel eğitim etkinliklerini duyurmalı ve altı temel haber unsuru (kim, ne, nerede, ne zaman, neden, nasıl) doğrultusunda eksiksiz bilgi içermelidir.

Bu halkla ilişkiler stratejileri, özel eğitimin toplumsal önemini vurgulamak ve eğitim süreçlerine yönelik bilinçlendirme faaliyetlerini sistematik bir şekilde yürütmek için bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Halkla ilişkiler, stratejik iletişim yoluyla algıları şekillendirme, tutumları değiştirme ve toplumsal farkındalığı artırma işlevi görmektedir. Bu bağlamda, Frank Jefkins'in 1988 yılında geliştirdiği "transfer süreci modeli", halkla ilişkilerin temel amacının anlamayı sağlamak olduğunu ve bu sürecin olumsuz durumların bilgi yoluyla olumlu bir algıya dönüştürülmesi ile gerçekleştiğini öne sürmektedir (Oyandongha, 2019, s. 235). Bu çalışmanın dayandığı bir diğer önemli nokta RICEE kuramıdır. Nwosu ve Uffoh (2005, s. 58), halkla ilişkiler disiplininde geliştirilen RICEE kuramının, barışın tesis edilmesi ve küresel çapta güvenli, sürdürülebilir bir çevrenin yaratılmasına katkı sağlayacağını vurgulamaktadır. Nwosu'nun 1996 yılında ortaya koyduğu RICEE kuramı, halkla ilişkilerin çatışma yönetimi ve çevresel sorunların kontrolü gibi alanlardaki rolünü açıklamaktadır. Araştırma (Research), Bilgi (Information), İletişim (Communication), Eğitim (Education) ve Değerlendirme (Evaluation) bileşenlerinden oluşan bu model, halkla ilişkilerin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal barışın ve sürdürülebilir çevrenin sağlanmasına katkıda bulunan bir yönetim aracı olduğunu göstermektedir.

Bu iki kuram, halkla ilişkilerin yalnızca bilgi yaymakla kalmayıp olumsuz algıları olumluya çevirmeye, bilinç oluşturup anlayış geliştirmeye ve kamuoyunu yönlendirmeye yönelik önemli bir mekanizma sunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle özel eğitim, çevresel sürdürülebilirlik ve kapsayıcılık gibi alanlarda halkla ilişkiler stratejileri, toplumun farklı kesimlerinin bilinçlendirilmesine, ön yargıların kırılmasına ve destekleyici politikaların geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla, halkla ilişkiler, yalnızca kurumsal iletişim süreçlerini değil, aynı zamanda toplumsal değişimi teşvik eden bir dönüşüm gücünü de içinde barındırmaktadır (Makata vd., 2015, s. 233). Yakwal ve Oyeneye (2004, s.59-60), halkla ilişkilerin özel eğitime yönelik özel işlevlerini ele aldıkları çalışmalarında, bu disiplinin özel eğitimin etkin bir şekilde hayata geçirilmesi ve toplum nezdinde kabul görmesi noktasında çok boyutlu bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Öncelikle, halkla ilişkilerin temel bileşenlerinden biri olan enformasyon ve bilinçlendirme faaliyetleri aracılığıyla, ebeveynler, öğrenciler ve ilgili paydaşlar özel eğitimin kapsamı, amaçları ve olumlu etkileri hakkında bilgilendirilebilir. Bu süreçte televizyon ve radyo spotları, belgesel filmler, tiyatral gösterimler, seminerler ve çalıştaylar gibi çeşitli iletişim araçları stratejik bir şekilde kullanılarak özel eğitime dair farkındalık artırılabilir. Ayrıca, özel eğitim programlarının sürdürülebilirliği için gerekli finansal kaynakların sağlanmasında halkla ilişkiler kritik bir rol oynamakta olup, bağış kampanyaları, gala etkinlikleri ve yardım organizasyonları aracılığıyla toplumsal destek harekete geçirilebilir. Bunun yanı sıra, halkla ilişkiler, özel eğitime dair yanlış algıları düzeltme ve muhalif görüşleri nötralize etme işlevi görerek, kamuoyunun desteğinin sağlanmasına katkıda bulunur. Yasama süreçlerine etkin katılım yoluyla hükümet ve parlamento nezdinde özel eğitim politikalarına yönelik yasal ve mali destek temin edilebilir. Son olarak, halkla ilişkiler süreci, kamuoyu araştırmaları, gözlem ve bireysel görüşmeler gibi bilimsel yöntemler aracılığıyla özel eğitimin uygulanmasını sürekli olarak izleyerek, gerekli düzenlemelerin yapılmasına ve programın etkinliğinin artırılmasına olanak tanır.

Bu çalışma, özel eğitime yönelik etkili halkla ilişkiler stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanmasının, toplumda farkındalık yaratma, destek sağlama ve engelli bireylerin sosyal entegrasyonunu güçlendirme açısından taşıdığı kritik önemi vurgulamaktadır. Milli Eğitim Bakanı Yusuf Tekin, Türkiye'de 2020 yılında 318 bin 327 özel eğitim gereksinimi olan öğrencinin kaynaştırma ve bütünleştirme yoluyla eğitimine devam ettiğini, 2024 yılında ise bu sayının 375 bin 653'e ulaştığını belirtmiştir (aa.com.tr). Bu büyüme, beraberinde, özel eğitim konusunda doğru bilgilendirme, yanlış algıların düzeltilmesi ve toplumun tüm kesimlerinin desteğinin sağlanması ihtiyacını da artırmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma, özel eğitim alanında daha bilinçli, destekleyici ve kapsayıcı bir toplum oluşturulmasına katkı sağlayacak stratejik halkla ilişkiler yaklaşımlarını ortaya koyarak önemli bir boşluğu doldurmayı ve bu alandaki uygulamalara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem akademik literatüre hem de pratikteki uygulamalara önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma, özel eğitim alanında görev yapan öğretmenlerin, halkla ilişkilerin farkındalık yaratmadaki rolüne ilişkin görüşlerini incelemeyi amaçlayan nitel bir çalışmadır. Araştırma deseni olarak fenomenolojik yöntem benimsenmiştir. Fenomenolojik yaklaşım, bireylerin belirli bir olguya veya kavrama dair algılarını, hislerini, bakış açılarını ve deneyimlerini ifade etmelerine olanak tanıyan; aynı zamanda bu olguyu nasıl yaşadıklarını betimlemeye odaklanan bir nitel araştırma yöntemi olarak kullanılmakta olup (Tekindal ve Arsu, 2020, s. 156; Van Manen, 2007, s.12) bu çalışmanın amacına uygun bir veri toplama ve analiz yöntemi sunmaktadır.

3.1. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu, özel eğitim alanında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Öğretmenlerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme, ulaşılması zor veya belirli özelliklere sahip katılımcılara ulaşmak için kullanılan bir yöntemdir (Kılıç, 2013, s. 44). Bu çalışmada, başlangıçta özel eğitim alanında çalışan ve araştırmacının kişisel ağı veya mesleki bağlantıları aracılığıyla ulaşabileceği birkaç öğretmenle iletişime geçilmiştir. Bu öğretmenlerden, araştırmanın amacına uygun olabilecek diğer özel eğitim öğretmenlerini önermeleri istenmiştir. Bu şekilde, kartopu etkisiyle, giderek büyüyen bir katılımcı grubuna ulaşılmıştır. Çalışma grubu, 15 öğretmene ulaşılan kadar bu yöntemle genişletilmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde (Bertaux,1981; Yağar, 2023, s. 142) 15 sayısının kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, kıdem, mezuniyet durumu, görev yaptıkları okul türü vb.) betimsel istatistiklerle belirtilecektir.

3.2. Verilerin Toplanması

Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formu, araştırmacılar tarafından ilgili literatür taranarak ve uzman görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Formda, öğretmenlerin özel eğitime dair toplumsal algıya, halkla ilişkilerin farkındalık yaratma sürecindeki rolüne, etkili iletişim stratejilerine ve karşılaşılan zorluklara ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmaya yönelik açık uçlu sorular bulunmaktadır. Görüşmeler, katılımcıların onayı alınarak ses kaydına alınmış ve daha sonra yazıya dökülmüştür.

3.3. Verilerin Analizi

Görüşmelerden elde edilen veriler, nitel veri analiz programı MAXQDA kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, yazılı veya sözlü metinlerdeki belirli kelimelerin, temaların veya kavramların sistematik olarak belirlenmesi, sınıflandırılması ve yorumlanması sürecidir. Verilerin analizinde, Braun ve Clarke (2006, s.87) tarafından önerilen tematik analiz adımları izlenmiştir:

1. Veri ile Tanışma: Görüşme kayıtları tekrar tekrar okunarak ve dinlenerek verilere aşinalık sağlanmıştır.
2. İlk Kodları Oluşturma: Verilerdeki anlamlı birimler belirlenerek kodlar oluşturulmuştur.
3. Temaları Arama: Kodlar arasındaki ilişkiler incelenerek potansiyel temalar belirlenmiştir.
4. Temaları Gözden Geçirme: Temaların, kodlarla ve veri setiyle uyumu kontrol edilmiştir.
5. Temaları Tanımlama ve Adlandırma: Temalar net bir şekilde tanımlanmış ve adlandırılmıştır.
6. Raporu Yazma: Bulgular, temalar ve alt temalar halinde, doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur.

3.4. Etik Hususlar

Araştırmada etik ilkeler doğrultusunda, katılımcılardan gönüllülük esasına dayalı olarak bilgilendirilmiş onam alınmış, elde edilen veriler gizlilik ve anonimlik ilkelerine uygun olarak saklanmıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve etik kurallar doğrultusunda hareket edilmiştir.

4. BULGULAR

Görüşmeler tamamlandıktan sonra elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Verilerin analizinde MAXQDA24 programından yararlanılmıştır. Veriler hiyerarşik kod modelleri, kod alt modelleri, üst düzey kod istatistikleri gibi somut analizlere dönüştürülmüştür. Katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara ilişkin Bilgiler

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Deneyim
K1	Kadın	43	15
K2	Kadın	51	26
K3	Erkek	48	24
K4	Kadın	40	17

K5	Erkek	35	12
K6	Erkek	30	8
K7	Kadın	28	5
K8	Kadın	38	16
K9	Kadın	45	23
K10	Erkek	42	18
K11	Kadın	33	11
K12	Erkek	35	12
K13	Erkek	45	22
K14	Kadın	41	19
K15	Kadın	38	14

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların 6 erkek ve 9 kadın katılımcıdan oluştuğu görülmektedir. Mesleki deneyim süreleri 5-26 yıl arasında değişen katılımcıların mesleki deneyim süre ortalamasının 16, 13 olduğu göz önüne alındığında alana veri elde etmek için ilişkin yeterli bir deneyim süresi ortaya çıkmaktadır.

Katılımcıların görüşlerinin MAXQDA programı ile analiz edilmesi sonucu oluşturulmuş kelime bulutu Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Kelime Bulutu

Kelime bulutu (word cloud), belirli bir metindeki veya veri kümesindeki kelimelerin sıklığını görselleştiren bir grafik türüdür. Kelimeler, kullanım sıklıklarına bağlı olarak farklı boyutlarda ve genellikle farklı renklerde gösterilmektedir. Daha sık kullanılan kelimeler daha büyük ve belirgin bir şekilde yer alırken, daha az kullanılan kelimeler daha küçük ve görece daha silik biçimde görselleştirilmektedir.

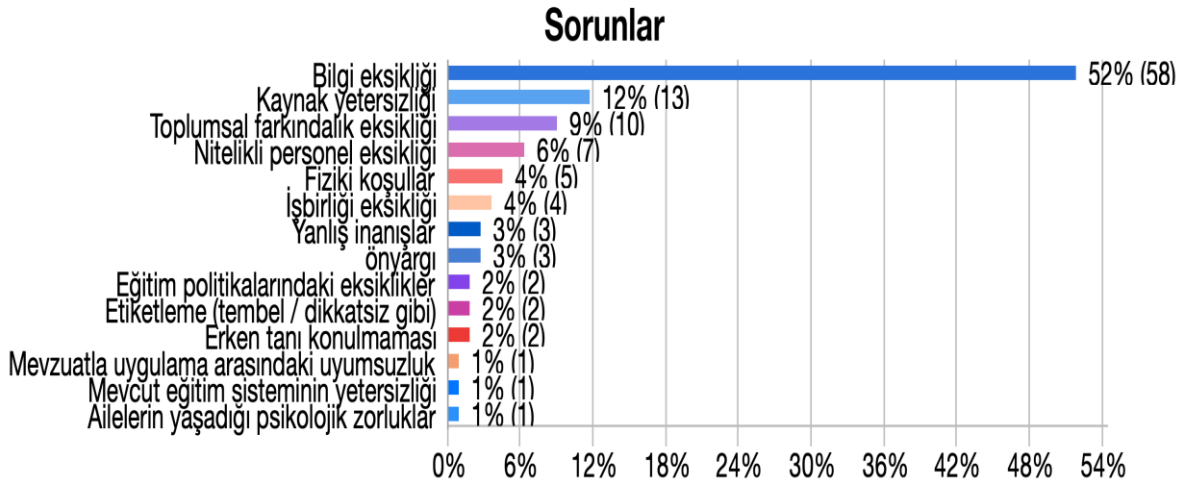
Kelime bulutu analizi, özel gereksinimli bireylerin eğitimi ve toplumsal yaşama katılımı bağlamında belirli temaların öne çıktığını göstermektedir. “Eğitim”, “farkındalık”, “engelli”, “öğretmenler”, “iletişim”, “destek” ve “sosyal” gibi kavramların sık kullanılması, bu konuların çalışma kapsamında merkezi bir yer tuttuğunu göstermektedir. Özellikle “farkındalık” ve “eğitim” kavramlarının belirginliği, katılımcıların görüşleri de incelendiğinde özel gereksinimli bireylerin eğitimi konusunda toplumsal bilincin artırılması ve doğru bilgiye erişimin sağlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, “öğretmenler”, “aile” ve “sosyal” gibi

terimlerin yoğun kullanımı, özel gereksinimli bireylerin eğitim sürecinde öğretmenlerin, ailelerin ve sosyal destek mekanizmalarının kritik rol oynadığına işaret etmekte ve katılımcı beyanlarıyla da desteklenmektedir. Diğer taraftan, “önyargılar”, “yanlış”, “eksiklik” gibi kelimelerin varlığı, özel gereksinimli bireylere yönelik mevcut yanlış inanışlar, eğitim politikalarındaki eksiklikler ve destek mekanizmalarındaki yetersizliklerin ele alındığını göstermektedir.

4.1. Özel Eğitimde Yaşanan Sorunlar

Katılımcılara sorulan “Özel eğitim alanında hangi sorunlar yaşanmaktadır?” sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı Şekil 2’de görülmektedir

Şekil 2: Yaşanan Sorunlar

Şekildeki veriler, belirli bir alanda karşılaşılan temel sorunları ve bunların dağılımını ortaya koymaktadır. Bulgular incelendiğinde, bilgi eksikliği sorununun en yüksek oranda (%51,79) dile getirildiği görülmektedir. İkinci sırada yer alan kaynak yetersizliği (%11,61), mevcut sistemin sürdürülebilirliği açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. Kaynakların sınırlı olması, hizmetlerin etkin sunulmasını zorlaştırmakta ve diğer yapısal problemlerin çözümünü de doğrudan etkilemektedir. Toplumsal farkındalık eksikliği (%8,93) ise kamuoyunun konuya ilişkin duyarlılığının yeterli düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, politika yapımcıların ve ilgili paydaşların bilinçlendirme çalışmaları konusunda daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini göstermektedir. Bulgular arasında yer alan nitelikli personel eksikliği (%6,25) ve fiziki koşulların yetersizliği (%4,46), doğrudan hizmet sunumunu etkileyen yapısal faktörlerdir. Daha düşük oranlarda dile getirilen yanlış inanışlar (%2,68), önyargılar (%2,68) ve etiketleme (%1,79) gibi faktörler ise bireysel ve toplumsal algılarla ilişkilidir. Bu tür bilişsel engeller, yalnızca hizmet sunumunu değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal kabulünü ve sürece katılımını da sınırlayabilir. Eğitim politikalarındaki eksiklikler (%1,79), mevzuat ile uygulama arasındaki uyumsuzluk (%0,89) ve mevcut eğitim sisteminin yetersizliği (%0,89) gibi yapısal sorunlar ise genel sistemin işleyişine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Sonuç olarak, analiz edilen veriler, karşılaşılan sorunların büyük ölçüde bilgi, kaynak ve farkındalık eksikliği ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, sürdürülebilir ve etkin çözümler geliştirilebilmesi için, öncelikli olarak bilgilendirme ve farkındalık artırıcı çalışmaların yapılması, kaynakların daha etkin kullanılması ve ilgili personelin niteliklerinin artırılmasına yönelik politikaların oluşturulması gerekmektedir.

Bilgi ve farkındalık eksikliğine dair görüşler incelendiğinde beş farklı başlıkta toplandığı görülmektedir.

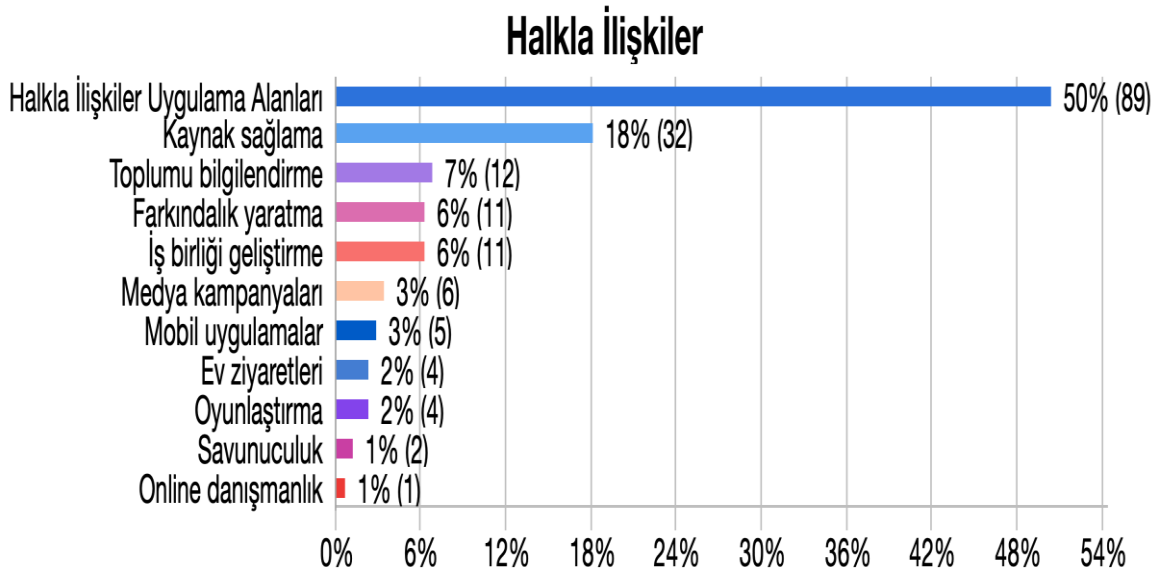
- Toplum: Toplumun genelinde, özel eğitim, farklı engel grupları ve bu bireylerin hakları ve ihtiyaçları konusunda büyük bir bilgi eksikliği vardır.
- Aileler: Birçok aile, çocuklarının engel durumu, hakları, eğitim olanakları ve destek hizmetleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir.
- Öğretmenler: Öğretmenlerin bir kısmı, özel eğitim, kaynaştırma, farklılaştırılmış öğretim ve davranış yönetimi gibi konularda yeterli bilgi ve beceriye sahip değildir.

- Okul Yöneticileri: Okul yöneticilerinin bir kısmı, özel eğitim mevzuatı, kapsayıcı eğitim ve kaynak yönetimi konularında yeterince bilgili değildir.
- Yanlış İnanışlar/Önyargılar: Özel gereksinimli bireylere yönelik çok sayıda yanlış inanış ve önyargı vardır ("Öğrenemezler," "tehlikelidirler," "topluma yük olurlar," vb.).

4.2. Halkla İlişkilerin Özel Eğitime Katkısı

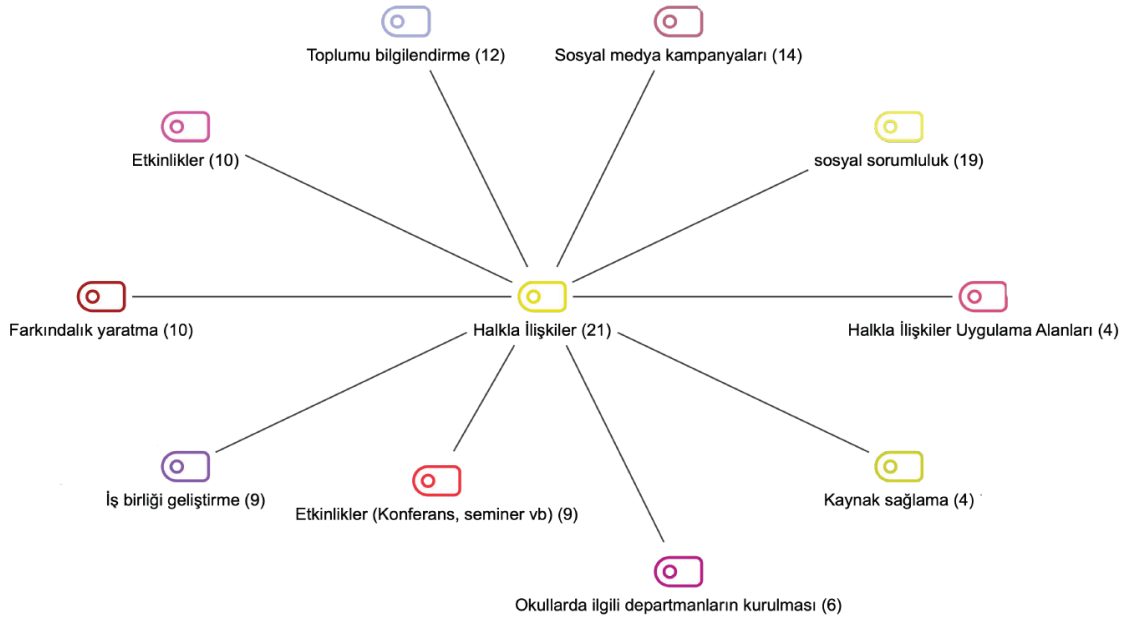
Katılımcılara sorulan "Halkla ilişkiler özel eğitime katkı sağlayabilir mi? Nasıl?" sorusuna verdikleri yanıtları %100 evet olmakla beraber hangi alanlarda veya açılardan katkı sağlayacağına ilişkin ifadelerin dağılımları şekil 3'de görülmektedir.

Şekil 3: Halkla İlişkilerin Katkı Alanları

Şekil 3, katılımcıların halkla ilişkiler uygulama alanlarına verdikleri önemi yüzdelerle dağılımlarla göstermektedir. 'Halkla İlişkiler Uygulama Alanları' (%50, f=89), en yüksek yüzdeye sahiptir. Bu, katılımcıların halkla ilişkilerin ne olduğundan çok, nasıl uygulanması gerektiği, hangi somut adımların atılması gerektiği üzerinde durduğunu göstermektedir. 'Kaynak Sağlama' (%18, f=32), 'Toplumu Bilgilendirme' (%7, f=12) ve 'Farkındalık Yaratma' (%6, f=11) da önemli yüzdelere sahiptir. Bu bulgular, halkla ilişkiler çalışmalarının özel eğitimde hem kaynak yaratma hem de bilgi ve farkındalık düzeyini artırma işlevlerini yerine getirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

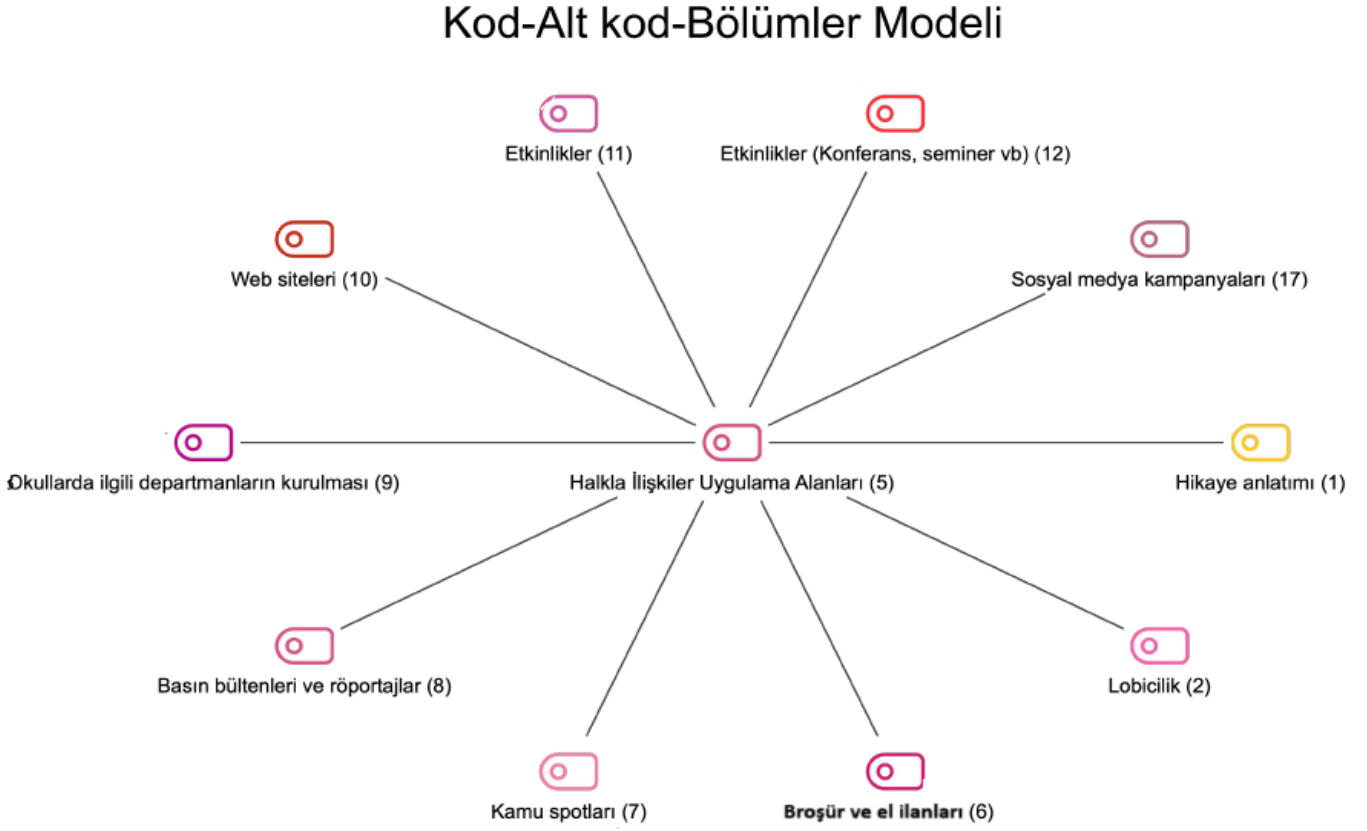
Şekil 4: Halkla İlişkiler Kod- Alt Kod - Bölümler Modeli

Şekil 4, 'Halkla İlişkiler' ana kodunun altındaki farklı konuları ve bunların frekanslarını göstermektedir. 'Sosyal Sorumluluk' (f=19), en yüksek frekansa sahip alt koddur. Bu, katılımcıların özel eğitim konusunu, sadece özel eğitim kurumlarının veya ailelerin değil, tüm toplumun sorumluluğu olarak gördüklerini göstermektedir. Diğer öne çıkan alt kodlar, 'Halkla İlişkiler Uygulama Alanları' (f=4), 'Toplumu Bilgilendirme' (f=12), 'Farkındalık Yaratma' (f=10), 'Medya Kampanyaları' (f=14) ve 'Etkinlikler' (f=10) olmuştur. Bu bulgular, halkla ilişkilerin özel eğitimde çok çeşitli işlevleri yerine getirebileceğini ve farklı iletişim kanallarının kullanılmasını gerektiğini ortaya koymaktadır.

Halkla ilişkilerin özel eğitim alanına katkı sağlayacağını belirten katılımcıların bu noktada iletişim ve halkla ilişkiler alanlarının hangi uygulamalarının (yöntem, araç, materyal) yararlı olacağını düşündükleri sorulduğunda verilen yanıtlar neticesinde yapılan kodlamaların analizine ilişkin bilgiler Şekil 5'te gösterilmektedir.

Şekil 5: Halkla İlişkiler Uygulama Alanları Kod- Alt Kod Bölümler Modeli

Şekil 5, 'Halkla İlişkiler Uygulama Alanları' ana koduna odaklanmakta ve bu kodun altında yer alan alt kodları ve frekanslarını göstermektedir. Bu şema, katılımcıların, özel eğitimde halkla ilişkilerin hangi somut yöntemlerle kullanılabileceğine dair görüşlerini yansıtmaktadır.

'Sosyal Medya Kampanyaları' (f=17), en yüksek frekansa sahip alt kod olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, katılımcıların, sosyal medyanın günümüzdeki gücünün ve etkisinin farkında olduklarını ve özel eğitim alanında farkındalık yaratmak, bilgi yaymak ve destek sağlamak için sosyal medyadan yararlanılması gerektiğini düşündüklerini göstermektedir. Katılımcı 1, sosyal medyanın önemini şu sözlerle vurgulamaktadır: 'Sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanarak, otizmle ilgili doğru bilgileri yayabilir, farkındalık etkinlikleri düzenleyebilir, otizmli bireylerin ve ailelerinin seslerini duyurabilir. Hashtag kampanyaları, canlı yayınlar, soru-cevap etkinlikleri, yarışmalar düzenleyebilir' (K1, Soru 7). 'Etkinlikler' (f=11) ve özellikle 'Etkinlikler (Konferans, seminer vb.)' (f=12) alt kodları da yüksek frekanslara sahiptir. Bu, katılımcıların, yüz yüze etkileşimin ve bilgi alışverişinin önemini vurguladıklarını göstermektedir. Katılımcı 8 etkinliklerin önemine şu sözlerle dikkat çekmektedir: 'Seminerler, konferanslar, paneller, çalıştaylar, festivaller, kermesler, yürüyüşler, sergiler, tiyatro oyunları, film gösterimleri gibi farklı türlerde etkinlikler düzenlenebilir. Bu etkinlikler hem bilgi vermek hem de insanları bir araya getirmek için çok önemli' (K8, Soru 10). 'Web Siteleri' (f=10) alt kodu, özel eğitimle ilgili bilgilerin, kaynakların ve rehberlik hizmetlerinin internet üzerinden erişilebilir olmasının önemini göstermektedir. Katılımcı 3, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: 'İşitme engellilik ve işaret diliyle ilgili kapsamlı, güncel, güvenilir bilgilerin yer aldığı web siteleri ve bloglar oluşturulabilir. Bu platformlarda, makaleler, videolar, röportajlar, rehberler, sıkça sorulan sorular, işaret dili sözlüğü, işaret dili öğrenme kaynakları gibi farklı içerik türleri kullanılabilir' (K3, Soru 10). 'Basın Bültenleri ve Röportajlar' (f=8) alt kodu, geleneksel medyanın (gazeteler, televizyonlar, radyolar) hala önemli bir bilgi kaynağı olduğunu ve özel eğitim konusunun bu mecralarda daha fazla yer alması gerektiğini göstermektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırma, Türkiye'de özel eğitim alanında halkla ilişkilerin mevcut durumunu, potansiyelini ve karşılaşılan zorlukları, özel eğitim öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulguları, özel eğitim alanındaki sorunların çözümünde ve kapsayıcı bir eğitim sisteminin oluşturulmasında halkla ilişkilerin çok önemli ve çok yönlü bir role sahip olduğunu göstermektedir. Çalışma, özel eğitimde halkla ilişkiler faaliyetlerinin katalizör rolünü inceleyerek, toplumsal farkındalık ve iş birliği süreçlerine olan etkisini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, özel gereksinimli bireylerin eğitim süreçlerinde karşılaşılan temel sorunların başında bilgi eksikliği, kaynak yetersizliği ve toplumsal farkındalık eksikliğinin geldiğini göstermektedir. Özellikle eğitim politikalarındaki eksiklikler, nitelikli personel ihtiyacı ve yanlış inanışlar gibi faktörler, özel eğitim alanında sürdürülebilir gelişimin önünde önemli engeller olarak belirlenmiştir. Halkla ilişkiler disiplininin stratejik iletişim boyutuyla ele alındığında, özel eğitim alanında farkındalık yaratma, bilgi eksikliklerini giderme ve kamuoyunu bilinçlendirme açısından kritik bir rol üstlendiği görülmektedir. Kelime bulutu analizleri, halkla ilişkiler çalışmalarının özel eğitim bağlamında eğitimciler, aileler ve toplum arasındaki iletişimi güçlendirmede önemli bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Özel gereksinimli bireylerin eğitimine yönelik sosyal sorumluluk projeleri, medya kampanyaları ve etkileşimli etkinlikler gibi halkla ilişkiler uygulamaları, yanlış inanışların düzeltilmesine ve toplumsal kabulün artırılmasına katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, özel eğitimde etkili halkla ilişkiler stratejilerinin benimsenmesi, yalnızca bireysel farkındalığı değil, kurumsal ve toplumsal düzeyde sürdürülebilir bir bilinç oluşturmayı da mümkün kılacaktır. Bu bağlamda, eğitim politikalarının geliştirilmesi, kamu-özel sektör iş birliğinin artırılması ve halkla ilişkiler araçlarının daha etkin kullanılması, özel gereksinimli bireylerin eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Allam, F. C., & Martin, M. M. (2021). Issues and Challenges in Special Education: A Qualitative Analysis from Teacher's Perspective. *Southeast Asia Early Childhood*, 10(1), 37-49.
- Alquraini, T. (2011). Special Education in Saudi Arabia: Challenges, Perspectives, Future Possibilities. *International Journal of Special Education*, 26(2), 149-159.
- Berry, A. B., & Gravelle, M. (2013). The benefits and challenges of special education positions in rural settings: Listening to the teachers. *The Rural Educator*, 34(2), 3. <https://doi.org/10.35608/ruraled.v34i2.400>
- Bertaux, D. (1981). *From the life-history approach to the transformation of sociological practice. Biography and society: The life history approach in the social sciences*. California: SAGE Publications.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Conderman, G., & Pedersen, T. (2005). Promoting positive special education practices. *NASSP Bulletin*, 89(644), 90-98.
- Cook, B. G., & Schirmer, B. R. (2003). What is special about special education? Overview and analysis. *The Journal of Special Education*, 37(3), 200-205.
- Çitil, M. (2020). Özel Eğitim Alanının Kavramsal, Tarihsel ve Yasal Temelleri, Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri (Ed: Uğur sak ve Seyfettin Toraman), ss.11-45, Afşar Ofset, Ankara.
- Gerber, M. M. (2017). A history of special education. In *Handbook of special education* (Ed: James Kauffman ve Daniel Hallahan), ss. 3-15, Routledge.
- Francisco, M. P. B., Hartman, M., & Wang, Y. (2020). Inclusion and special education. *Education Sciences*, 10(9), 238.
- Jefkins, Frank (1988) Advertising, Public Relations and Marketing Academy Press.
- Kauffman, J.M., Hallahan, D.P., Pullen, P.C., & Badar, J. (2018). Special Education: What It Is and Why We Need It (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315211831>

<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/kaynastirma-egitiminde-ogrenci-sayisi-artiyor/3200699>

Kılıç, S. (2013). Örnekleme yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-6. <https://doi.org/10.5455/jmood.20130325011730>

Makata, C. C., Onuorah, N. G., & Odoh, V. (2015) International Public Relations Strategies in an Evolving World, *International Journal of Media, Security & Development (IJMSD)*, vol.2, ss.232-238.

Nwosu, I. E. (1996) *Public Relations Management: Principles, Issues and Practices* Lagos: Dominican Publishers Ltd.

Nwosu I. E. and Uffoh V. O (2005) *Environmental Public Management Principles, strategies, Issues and Cases*.

Oyadongha, D. J. (2019). Public Relations And Functions In Nigerian Manufacturing Organizations: How Relevant To Output. *Global Journal of Education, Humanities & Management Sciences*, 1(1).

Recchia, S. L., & Puig, V. I. (2011). Challenges and inspirations: Student teachers' experiences in early childhood special education classrooms. *Teacher Education and Special Education*, 34(2), 133-151. <https://doi.org/10.1177/0888406410387444>

Salih, U. Z. U. N., Arı, S., Yıldız, R., & Turhan, Z. (2024). Sınıf Öğretmenlerinin Bakışıyla Özel Eğitim Sınıflarında Karşılaşılan Sorunlar. *Journal of Curriculum and Educational Studies*, 2(3), 30-67. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12523115>

Skiba, R. J., Simmons, A. B., Ritter, S., Gibb, A. C., Rausch, M. K., Cuadrado, J., & Chung, C. G. (2008). Achieving equity in special education: History, status, and current challenges. *Exceptional Children*, 74(3), 264-288. <https://doi.org/10.1177/001440290807400301>

Steinke, G. L., & Steinke, R. J. (1987). *Public Relations for Special Education*.

Tekindal, M., & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-172.

Wang, M. C., & Reynolds, M. C. (1996). Progressive inclusion: Meeting new challenges in special education. *Theory into Practice*, 35(1), 20-25. <https://doi.org/10.1080/00405849609543697>

Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice*. 1(1), 11-30. <https://doi.org/10.29173/pandpr19803>

Yağar, F. (2023). Nitel Araştırmalarda Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi: Veri Doygunluğu. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 138-152. <https://doi.org/10.38122/ased.1030365>

Yakwal, S. M., & Oyeneye, P. O. (2004). Public Relations Practice and Inclusive Education in Nigeria. *The Journal of Advocacy and Rehabilitation in Special Education (JARSE)*, Vol. 2;No. 2; ss. 55-62

Ordu İli Kırsal Turizm Potansiyelinin Doğa Temelli Kaynaklar Açısından Değerlendirilmesi¹

Bahtiyar AYDIN

Arş. Gör. Dr., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi

aydin_bahtiyar@hotmail.com

https://orcid.org/0000-0003-2333-6001

Makale Başvuru Tarihi : 15.02.2025

Makale Kabul Tarihi : 20.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15073414

Özet

Anahtar Kelimeler:

Ordu İli,
Kırsal Turizm
Doğa Temelli
Turizm
Turizm Potansiyeli

Kırsal turizm kabaca kırsal alanların kaynaklarını kullanarak gerçekleştirilen turizm faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Kırsal alanlar; bozulmamış doğal dokuları, özgün yerel kültürel değerlere ev sahipliği yapması ve pastoral yaşam tarzıyla çok uzun zamandır turistlerin ilgisini çekmektedir. Şüphesiz henüz insanların bozucu ve yıkıcı etkisine maruz kalmamış bakir doğal güzelliklere sahip olması kırsalın çekiciliklerinin en başında gelmektedir. Bu yönüyle kırsal alanlar doğa temelli turizm etkinlikleri için en uygun alanları teşkil ederler. Kırsal alanların sahip olduğu bu kaynakların etkin bir şekilde kullanımı için kırsal turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması ve farkındalık oluşturulması oldukça önemlidir. Buradan hareketle çalışmada Ordu ilinin kırsal turizmine hizmet eden veya edebilecek doğal çekiciliklere odaklanılmıştır. Makale, Ordu ilinin fiziki coğrafya özelliklerini merkeze alarak kırsal turizm potansiyelini ortaya koymayı amaçlayan deskriptif bir çalışmadır. Kırsal turizmin sürdürülebilir turizm anlayışındaki önemine vurgu yaparak, Ordu'nun doğal kaynaklarının sağlayacağı fırsatlara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, gerçekleştirilen saha çalışmaları kapsamında gezi-gözlem teknikleriyle ve komuya ilişkin detaylı bir literatür incelemesi ile elde edilen veriler üzerinden şekillendirilmiştir. Makalede, Ordu'nun sahip olduğu coğrafi çeşitliliğin, doğa temelli kırsal turizm faaliyetleri için elverişli bir zemin sunduğu ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. İlin sahip olduğu jeolojik ve morfolojik özellikler, iklim ve bitki örtüsü, hidrografik özellikler gibi doğal çevre koşullarının tamamının kırsal turizm açısından zengin ve çok yönlü bir potansiyel oluşturduğu vurgulanmış; bu potansiyelin ilin tarihi ve kültürel zenginlikleri ile entegre bir şekilde sürdürülebilirlik yaklaşımıyla değerlendirilmesi halinde hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayabileceği sonucuna varılmıştır. Makale, bu bağlamda yerel yönetimler ve turizm paydaşları için bir rehber niteliği taşımayı hedeflemektedir.

An Evaluation of the Rural Tourism Potential of Ordu Province in Terms of Nature-Based Resources

Abstract

Keywords:

Ordu province, Nature-Based Tourism, Rural Tourism, Tourism Potential

Rural tourism can broadly be defined as tourism activities carried out by utilizing the resources of rural areas. Rural regions, with their unspoiled natural textures, authentic local cultural values, and pastoral lifestyles, have long attracted the interest of tourists. Undoubtedly, the pristine natural beauty of these areas, which has not yet been subjected to the destructive and disruptive impacts of human activity, stands at the forefront of their appeal. In this regard, rural areas constitute the most suitable settings for nature-based tourism activities. To effectively harness these resources, it is of great importance to identify the rural tourism potential and raise awareness about its significance. Building on this premise, the study focuses on the natural attractions in Ordu province that currently serve or have the potential to serve rural tourism. This article is a descriptive study aiming to reveal the rural tourism potential of Ordu province by centering on its physical geography characteristics. By emphasizing the importance of rural tourism within the framework of sustainable tourism, it seeks to highlight the opportunities offered by Ordu's natural resources. The research has been shaped by data obtained through field studies employing travel-observation techniques and a comprehensive review of the relevant literature. The article thoroughly demonstrates that the geographical diversity of Ordu provides a conducive foundation for nature-based rural tourism activities. It is emphasized that the province's geological and morphological features, climate, vegetation, and hydrographic characteristics collectively create a rich and multifaceted potential for rural tourism. The study concludes that integrating this potential with the province's historical and cultural wealth within a sustainability approach could contribute to both economic and environmental sustainability. In this context, the article aims to serve as a guiding resource for local governments and tourism stakeholders.

¹ Bu makale "Ordu İli Kırsal Kalkınmasında Kırsal Turizmin Yeri ve Bir Turizm Yönetim Planı Önerisi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Kırsal alanlar sahip oldukları iklim özellikleri, doğal ortamları, manzaraları ve kırsal yaşam tarzı bakımından turizm için çekicilik oluşturmaktadır (Özgüç, 2007, s. 9, 10) ve bu alanlara yönelen talep sürekli artmaktadır. Yerel olumlu etkilerinden dolayı kırsal turizmin, turizmde gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, var olan turizm türlerinin alternatifi ya da tamamlayıcısı olarak önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır (Soykan, 2003).

Kırsal turizm, kırsal alanda bir turizm işletmesinde konaklayarak, kırsal alanın doğasını deneyimlemeyi, yerel halk ile temas kurma ve kaynaşmayı, yerel halkın kültürel ve tarihi değerlerini keşfetmeyi, kırsalın kaynaklarından faydalanarak gerçekleştirilen etkinlikleri içeren bir turizm çeşidi şeklinde ifade edilebilir (Aydın, 2025). Kırsal turizm tek bir turizm etkinliğini ifade eden bir kavram olmanın ötesinde mekânsal bir isimlendirme olması nedeniyle kırsal alanlarda kırsalın kaynaklarını kullanarak gerçekleşen faaliyetlerin hepsini kapsayıcı niteliktedir. Bu nedenle kırsal turizm kavramı sadece tek bir turizm türünü veya aktivitesini içeren bir kavram değil alternatif turizm türleri olarak düşünülebilecek çok çeşitli turizm faaliyetini de içerisinde barındıran bir çatı kavram özelliğine sahiptir (Lane ve Kastenholz, 2015, s. 1137).

Kırsal alanlarda gerçekleştirilebilecek turizm etkinliklerinin çok çeşitli oluşu turistlerin motivasyonlarını belirleyen çekiciliklerin de oldukça çeşitli olmasına neden olmuştur. Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere bozulmamış doğa, yerel kültür, tarihi değerler ve artırılabilir daha birçok etken turistleri kırsal alana çekecek bir motivasyon kaynağı oluşturabilmektedir. Bu noktada bu araştırmada kırsal turizm açısından çekicilik oluşturan kaynaklardan “*doğal alanlarda, manzara, topoğrafya, vejetasyon gibi bozulmamış peyzajlarda, su ve yaban hayatı gibi çeşitli doğal kaynakların kullanımıyla gerçekleşen* (Pirselimoğlu Batman, 2019)” doğa temelli turizm kaynakları ele alınmıştır.

Yeşil ve mavinin farklı tonlarının bir arada görülebildiği Ordu ili doğal güzellikler açısından zenginlik arz etmektedir ve bu yönüyle birçok turizm çeşidinin gelişimine olanak sağlayacak kaynaklara sahiptir. Ayrıca sahip olduğu tarihi ve kültürel kaynaklar itibarıyla turizme konu olabilme noktasında güçlü bir potansiyel barındırmaktadır. Söz konusu potansiyelin hali hazırda fark edilmiş olması Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Ordu'nun geliştirilmesi planlanan 26 destinasyondan biri olarak belirlenmesini sağlamıştır (Zaman, 2018, s. 374).

Tarih öncesi dönemlerden beri çeşitli toplumlara ev sahipliği yapan Ordu'da turizme konu olan kültür varlıkları ve yerel kültür öğeleri de önemli bir çekicilik unsurudur. Yerel mutfak, geleneksel el sanatları, yerel mimari, yerel ekonomik yapı (tarımsal çekicilikler, çarşılar, pazarlar vs), festivaller ve kırsal yerleşmeler gibi birçok kültürel unsur Ordu turizmine katkı sağlamaktadır.

Tüm bunların ötesinde Ordu'yu ziyaret eden turistlerin ana motivasyonlarının ilin sahip olduğu doğal güzellikler olduğu söylenebilir. Öyle ki, sahip olduğu doğal ortam koşulları yerel kültür öğeleriyle birlikte alternatif turizm olarak değerlendirilen turizm çeşitlerinin önemli bir kısmının geliştirilmesine olanak sağlayacak düzeydedir. Bu noktada bozulmamış doğal dokusu, dağlık alanları, vadileri, şelaleleri, kıyıları ve kumsalları, yaylaları ve iklim özellikleri turistlerin ilgisini çekecek kaynakların sadece birkaçını oluşturmaktadır. Söz konusu kaynakların oluşturduğu zengin kırsal turizm potansiyeli bugün Ordu kırsal alanlarında önemli bir turizm hareketliliğinin başlamasını kaçınılmaz kılmıştır. Son yıllarda özellikle de yaylalarda yoğunlaşan bir turizm talebi söz konusudur. Sonuç itibarıyla doğal ve beşerî turizm çekiciliklerine bağlı olarak ilde deniz turizmi ve kültür turizminin yanı sıra kırsal turizm çatısı altında değerlendirilen başta yayla turizmi olmak üzere dağ turizmi, av turizmi, kamp ve karavan turizmi, botanik turizmi, ornito-turizm, çiftlik turizmi vs. gibi doğa temelli turizm çeşitlerinin geliştiği ve geliştirilebileceği alanlar mevcuttur.

Sahip olduğu tüm bu kaynaklar itibarıyla Ordu, turizm pazarından almış olduğu payı her geçen gün artırmaktadır. İlde 2012 yılında 209.704 kişi konaklarken bu rakam her yıl artmış, özellikle 2014 yılı sonrasında yerel yönetimlerin turizmin geliştirilmesi konusunda attığı adımlar (ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımların yapılması vs.) ve 2015 yılında Ordu-Giresun Havaalanı'nın hizmete açılmasıyla birlikte bu artış büyük bir ivme kazanmıştır. 2019 yılında baş gösteren Covid-19 pandemisiyle birlikte bir kesintiye uğramış olsa da pandemi sonrasında hızlı bir toparlanma ile pandemi öncesi rakamlara tekrar yaklaşmıştır. Tablo 22'den anlaşılacağı üzere 2012 yılından günümüze turist sayısında % 320 civarında artış yaşanmıştır.

Tablo 1 : Ordu’da Yıllara Göre Ziyaretçi Sayılarındaki Değişim.

Yıllar		Turist Sayısı	Toplam	Yıllar		Turist Sayısı	Toplam
2012	Yerli	196723	209704	2018	Yerli	536.194	600.245
	Yabancı	12981			Yabancı	64.051	
2013	Yerli	239805	252374	2019	Yerli	625.111	693.035
	Yabancı	12569			Yabancı	67.924	
2014	Yerli	297763	310413	2020	Yerli	314.243	320.900
	Yabancı	12650			Yabancı	6657	
2015	Yerli	427673	454226	2021	Yerli	403250	506117
	Yabancı	26553			Yabancı	24134	
2016	Yerli	529.447	579.009	2022	Yerli	506117	565491
	Yabancı	49.562			Yabancı	59374	
2017	Yerli	466.960	500.504	2023	Yerli	606039	670214
	Yabancı	33.544			Yabancı	64175	

Kaynak: Ordu İl Kültür Turizm Müdürlüğü

İli ziyaret eden turist sayılarındaki artışa paralel olarak konaklama alt yapısında da önemli bir büyüme gerçekleşmiştir. 2021 yılında ilde yer alan turizm işletme belgeli tesislerde 1682 oda ve 3398 yatak kapasitesine sahip olan konaklama sektörü, 2023 yılı itibariyle 1921 oda ve 3877 yatak kapasitesine ulaşmıştır. İlaveten belediye belgeli tesislerde ise 2020 yılında oda sayısı 1205 yatak kapasitesi 2823 iken, 2023 de 2084 yatak kapasitesine erişilmiştir. Son olarak 2023 yılı sonunda toplamda 104 tesis, 2876 oda ve 5961 yatak kapasitesine ulaşmıştır.

Tablo 2: Ordu İli 2023 Yılı Konaklama Kapasitesinin İlçelere Göre Dağılımı.

İlçeler	Belediye Belgeli Tesisler			Turizm İşletme Belgeli Tesisler			Toplam		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi
Altınordu	9	166	314	27	1212	2434	35	1378	2748
Fatsa	5	72	137	4	272	542	9	344	679
Ünye	20	399	944	6	234	470	26	633	1414
Perşembe	5	56	139	3	58	111	8	114	250
Aybastı	11	97	232				11	97	232
Kabadüz	2	12	24	3	64	158	5	76	182
Gölköy	2	29	51				2	29	51

Gürgentepe	1	6	12				1	6	12
Ulubey	2	10	30				2	10	30
Mesudiye	3	56	101				3	56	101
İkizce	1	30	50				1	30	50
Gülyalı	1	22	50	2	81	162	1	103	212
Toplam	62	955	2084	44	1921	3877	104	2876	5961

Kaynak: Ordu İl Kültür Turizm Müdürlüğü

Bu tabloda özellikle Aybastı, Kabadüz ve Mesudiye ilçeleri gibi kırsal turizmin yoğunlaştığı merkezlerde turizm işletmelerinin ve yatak kapasitelerinin sayısındaki artış ilin kırsal kaynaklarına olan talebin de arttığını göstermesi açısından önemlidir. Fakat diğer sektörler gibi turizm de bir plan dahilinde geliştirilmelidir. Bu bağlamda kırsal alanlarda turizme konu olabilecek alanların tespit edilmesi ve potansiyel değerlendirmelerinin yapılması planlama çalışmalarına yol gösterici olabilmektedir. Bu neden bu makalede konu edilen doğal kaynakların turizm açısından kullanılabilirliğinin ortaya konulması, bu kaynaklara ilişkin farkındalık oluşturulması ve karar vericilere rehber olması açısından önem taşımaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu makale 2023 ve 2024 yıllarında Ordu ilinin farklı noktalarında turizme konu olabilecek kaynakların tespit edilmesine yönelik gerçekleştirilen arazi çalışmalarında yapılan incelemeler doğrultusunda elde edilen veriler ile temellendirilmiştir. Saha araştırmaları yukarıda belirtilen yıllarda Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar esnasında kırsal turizme kaynak oluşturabilecek doğal alanlar ziyaret edilerek görsel materyal toplanmıştır. Ayrıca yörede yer yönetimler ziyaret edilerek bu kaynaklarla ilgili planlama çalışmaları hakkında görüş alışverişi gerçekleştirilmiş ve aynı zamanda sahip oldukları veri, belge ve görsel materyeller temin edilmiştir. Ayrıca konuya ilişkin alanyazın detaylı bir şekilde incelenmiş ve saha bulgularını desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Aynı zamanda çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarından çalışmanın amacına hizmet edecek veriler temin edilmiştir. Bu kapsamda Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM)'nden iklim verileri (35 yıllık) alınmış, veriler ilin iklim özelliklerinin turizm bağlamında değerlendirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca Harita Genel Müdürlüğü'nden 1/25.000 ölçekli sayısal topografya verileri temin edilerek Coğrafi Bilgi Sistemleri yazılımları (ArcGIS) aracılığı ile amaca uygun haritalar hazırlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Ordu İli Doğa Temelli Kırsal Turizm Çekicilikleri

Kırsal alanları turizm açısından çekim alanlarına dönüştüren niteliklerinin ilk sırasında sahip olduğu doğal ortam koşulları gelmektedir. Hakikaten de bir yerin jeolojik yapısı, jeomorfolojik özellikleri, iklim koşulları, akarsu sistemleri, bitki örtüsü çeşitliliği gibi fiziki ortam özellikleri turizme konu olma düzeylerini tayin eden ana etkenlerdendir. Bir yerin bahsi geçen özelliklerine bağlı olarak oluşan özgün yeryüzü şekilleri (dağlar, vadiler, kanyonlar vb), hidrografik oluşumlar (akarsu, göl, şelale vb.) orman örtüsü ve bitki çeşitliliğinin birlikte meydana getirdiği doğal manzaralar önemli bir çekicilik oluşturmakta ve aynı zamanda turizm etkinliklerinin çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu durumun araştırma sahası özelinde de ön plana çıktığı görülmektedir. Ordu'nun bugün turizme konu olma düzeyi büyük oranda yukarıda ifade edilen faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan doğal çevre özellikleri ile ilişkilidir.

Jeolojik çeşitlilik açısından oldukça zenginlik arz eden Ordu ve çevresinin jeolojik oluşum ve gelişimi, Kuzey Anadolu Dağları'nın oluşumunu kontrol eden süreçlerle yakından ilişkilidir (Gürgen, 2018, s. 10). İl, Doğu Pontid tektonik birliğinin kuzey zonunda yani Kuzey Anadolu Tektonik Birliği içinde yer almaktadır ve sahanın temelini Kratese ve Eosen yaşlı formasyonlar oluşturmaktadır (Göksu, 1974, s. 6). Farklı jeolojik dönem ve süreçler ile oluşan bu formasyonlar Mesudiye, Çatak, Çağlayan, Tirebolu, Kızılkaya, Akveren, Tekkiraz, Kaçkar, Gököy ve Tekkeköy formasyonlarıdır (Keskin, 2011). Aynı zamanda Kuvaterner yaşlı akarsu taraçaları, kıyı taraçaları ve alüvyal dolgu alanları da geniş yayılım göstermektedir (Özdemir, 2006, s. 15). En

genç birim olan Kuvaterner Dönemi'ne ait alüvyonlar kuzeyde Altınordu, Fatsa, Ünye ve Perşembe ilçe merkezleri ve akarsu vadi yataklarında görülmektedir (Akkan & Gürgen, 1993). Farklı yaş ve yapılara sahip olan bu birimler ilin yüzey şekillerinin çeşitlilik göstermesinde etkili olmuştur.

İl arazisinin maruz kaldığı jeolojik süreçlere bağlı olarak oluşan fay sistemleri de üzerinde durulması gereken bir konudur. İl arazisi içerisinde yer alması da Kuzey Anadolu Dağları'nı güneyden sınırlayan Kuzey Anadolu Fayı da saha açısından önemlidir. Sadece Türkiye'nin değil Dünya'nın en önemli fay sistemlerinden biri olarak kabul edilen bu fay hattı, ilin başta güney ilçeleri olmak üzere üretebileceği güçlü depremler nedeniyle büyük bir risk oluşturmaktadır. Çalışma sahası içerisinde KAF kadar büyük olmamakla birlikte yerel fay sistemleri de mevcuttur. Kretase döneminde meydana gelen sıkışma karakterli tektonik hareketlere bağlı olarak yer yer çarpılmalar, bükülmeler ve çoğunlukla da kırılmalar meydana gelmiştir (Gürgen, 1993; Gürgen, 2018). Deprem üretme potansiyeli turizm açısından bir risk unsuru oluştursa da bu faylar üzerinde yüzeylenen sıcak ve mineralli su çıkışları turizme konu olan kaynaklar olarak değerlendirilmektedir.

Bu açıdan Fatsa ve Akkuş ilçesinde sıcak su çıkışı, Gölköy, Aybastı, Mesudiye, Kabataş, Çamaş, Çatalpınar, Ünye Korgan ve Kumru ilçelerinde ise mineralli su çıkışları mevcuttur. Gölköy ilçesinde bulunan Gölköy Maden Suyu, Meşalan Maden Suyu ve Çermik Suyu; Akkuş ilçesinde Çamalan Maden Suyu kaynağı, Gökçebel Suyu ve Esemen Suyu; Mesudiye ilçesinde Musalı Suyu ve İskevsir Kaplıcası; Ünye ilçesinde Acısu İçmesi, Yayıcı Maden Suyu ve Tekkiraz Suyu; Çatalpınar ilçesinde Elmaköy Çatak Suyu; Kabataş ilçesinde Şifasuyu ve Alankent Maden Suyu ilde bulunan mineralli su kaynaklarıdır. Son olarak Akkuş ilçesinde bulunan Çamalan Kaplıcası ve Fatsa Sarmaşık Kaplıcası da bu faylardan yüzeye çıkan sıcak su kaynaklarıdır.

Bu kaynaklar içerisinde turizm açısından daha çok rağbet gören sıcak su çıkışları Karadeniz genelinde olduğu gibi Ordu'da da sınırlıdır. Bu açıdan ildeki en önemli sıcak su çıkışı Fatsa Sarmaşık Mahallesi'nde bulunan kaynaktır. 47,5 °C sıcaklığa sahip olan bu kaynak üzerinde termal otel ve kaplıca tesisleri bulunmaktadır. Ayrıca burası ilde bu anlamda turizme konu olan tek yerdir.

Fotoğraf 1: Fatsa Sarmaşık Kaplıcası Ve 80 Oda 160 Yatak Kapasiteli 4 Yıldızlı Termal Tesisleri

Kaynak: <https://www.fatsatermal.com/tr>, 01.03.2024

Jeolojik ve tektonik koşullara bağlı olarak arazisinin farklı yapısal ve litolojik özelliklere sahip olması araştırma sahasında yeryüzü şekillerinin de yer yer farklılık arz etmesine neden olmuştur. Bu durum ise turistler için önemli bir çekicilik olan doğal manzaranın çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.

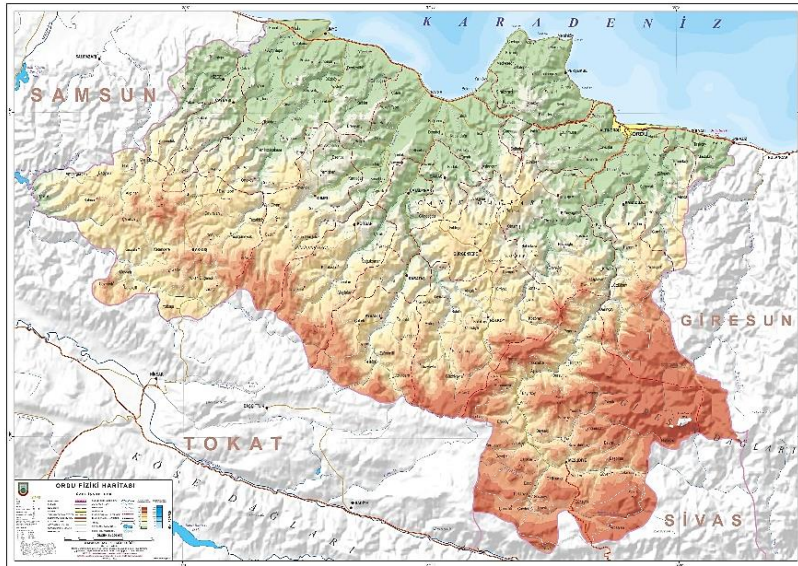
Fotoğraf 2: Farklı Litolojik Özelliklere Bağlı Olarak Oluşan Farklı Manzaralar.

Jeomorfolojik özellikleri itibariyle genel olarak dağlık ve tepelik bir yapıya sahip olan Ordu, Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nın yükseltisini kaybederek nispeten daha düşük yükselti kuşaklarını takip eden, Giresun-Ordu ve ardülkesinin de dahil olduğu Canik Dağları üzerinde yer almaktadır. Giresun Dağları'na yakın olan kesimlerde 2500 metreyi aşan yükseltileri mevcut olan Canik Dağları'nın batıya doğru gidildikçe yükseltisi azalmaktadır. Genel itibariyle 1500-2000 m civarında yükseltiye sahip bu dağlar, yüksek kesimlerinde dalgalı düzlükler (plato) barındırır. Dağların en fazla engebeli olduğu yerler kıyı kuşağı ve yakınlarındaki vadilerin çevresi iken yüksek kesimlerde eğim ve bununla ilişkili olarak da engebe azalır. Canik Dağları'nın kuzey yamacından Karadeniz'e doğru akış gösteren akarsuların araziye parçalamış olması söz konusu engebeli yapının nedenini oluşturmaktadır. (Gürgen, 2018; Trak, 1943; Gürgen, 1993).

Alp sisteminin devamı niteliğindeki Kuzey Anadolu Dağlık Sistemi (Pontidler) dahilinde kalan Ordu, ana hatlarıyla doğu-batı uzanımlı dağ sırası ve kuzey-güney doğrultuda bu sırayı kesen vadilerin oluşturduğu topografik görünüme sahiptir. İlin topografik koşullarını oluşturan ana birimler; dağlık ve tepelik alanlar, aşınım yüzeyleri, vadiler, karstik şekiller, taraçalar ve kıyı şekilleridir (Gürgen, 2018).

Harita 1: Ordu İli Fiziki Haritası

Kaynak: www.harita.gov.tr/urun/ordu-fiziki-il-haritasi/346, Erişim:03.03.2024

Dağlık alanlar dağcılık, kış turizmi, ekstrem sporlar vs. gibi aktiviteler için uygun ortamlar oluşturması nedeniyle turistlerin ilgisini çekmektedir. Bu anlamda Ordu, dağ turizmine uygun alanlar açısından oldukça

zengindir. Ordu ve Giresun sınırları içerisinde yer alan Karagöl Dağı (3107m) topografik açıdan ilin en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca Göndeliç Tepe (2789 m), Eriçok Tepesi (2288 m) ve Yaylı Tepe (2616 m) diğer önemli zirve noktalarından bazılarıdır. Bu noktalar zirve tırmanışları açısından talep gören yerlerdir.

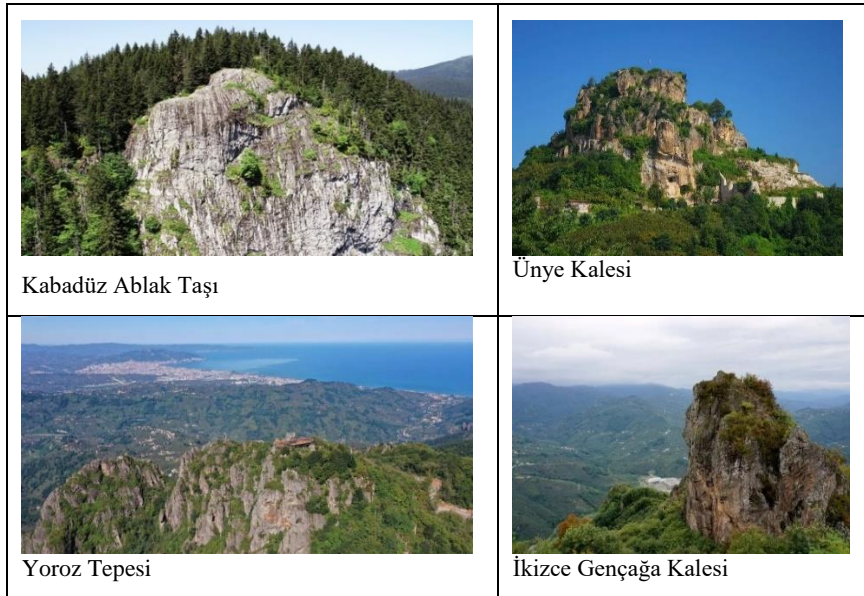
Fotoğraf 3: Dağ Turizmi Açısından Önem Arz Eden (1) Göndeliç Tepesi Ve (2) Eriçok Tepesi'nden Görünüm.

Kaynak: (1) Ordu BŞB Arşivi, (2) Mesudiye Belediyesi Arşivi

İlde bu yüksek zirvelerin yanı sıra dağ turizmi açısından önemli bir aktivite olan kaya tırmanışları açısından da uygun alanlar teşkil eden çıplak kayalar da mevcuttur. Altınordu Yoroz kaya tırmanış parkuru, Kabadüz Gelinkayaları ve Dişkaya, Ablaktaşı, Aybastı Sarıyar Mahallesi'nde bulunan Sarıkaya, Çamaş ilçesinde Gelinkayası, Ünye ilçesinde Ünye Kalesi ve İkizce Genççağa Kalesi kaya tırmanışı için uygun alanlardan bazılarıdır.

Fotoğraf 4: Ordu'da Kaya Tırmanışına Uygun Alan Örnekleri

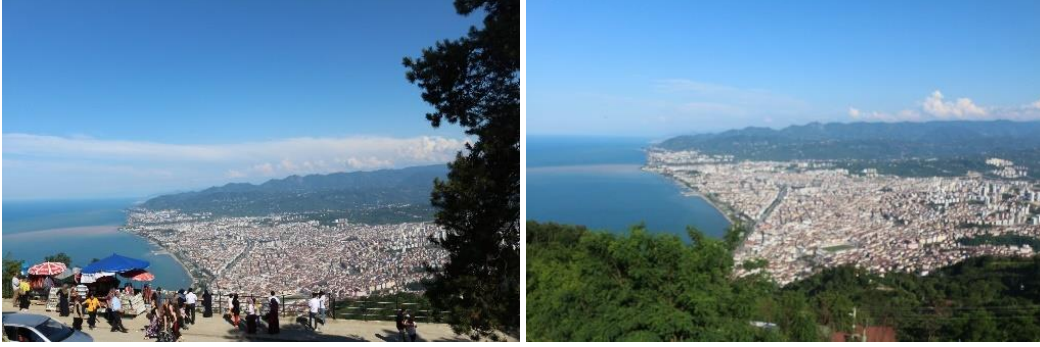

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Arşivi.

Araştırma sahasında kısa mesafede önemli yükselti farklarının olduğu, alçak ve yüksek alanların ardalandığı bir topografik yapının olması bazı yüksek alanların panoramik bir manzara izleme olanağı sunmasını sağlamıştır. Bu açıdan seyir terası özelliği gösteren çok sayıda nokta vardır. Bunların en başında Ordu şehrinin hemen

güneybatısında denizden 450 m yükseltiyeye sahip Boztepe gelmektedir. Çok sayıda turistik işletmenin (otel, restoran, hediyelik eşya satış yerleri, teleferik) yer aldığı Boztepe, Ordu'nun terası niteliğindeki simgesel yerlerinden biridir.

Fotoğraf 5 : Boztepe'den Ordu Manzarası

Ayrıca Ordu şehrinin 20 km güneydoğusunda yer alan Yoroz Tepesi de hakim olduğu manzara dolayısıyla ilgi çeken yerlerden bir diğeridir. 2023 yılında Ordu Büyük Şehir Belediyesi tarafından çevre düzenlemesi ve seyir terası inşasının yapılmasıyla birlikte çok sayıda ziyaretçiyi ağırlamaya başlamıştır.

Fotoğraf 6: Yoroz Seyir Terası,

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Arşivi.

Boztepe ve Yoroz dışında diğer ilçelerin tümünde de aynı şekilde etkileyici manzaralar sunan yüksek alanlar mevcuttur. Mesudiye Eriçok Tepesi, Aybastı Kutlular Obası Deniz Tepesi ve Perşembe Obası Karga Tepesi, Korgan Salman Tepesi, Kabataş Asar Tepesi, Ünye Asarkaya ve Gürgentepe Çamlıca Tepesi bu alanlardan bazılarıdır.

Jeomorfolojik özelliklerin Ordu turizmi açısından ortaya çıkardığı çekiciliklerden en önemlisi şüphesiz yaylalar ve yaylacılık faaliyetleridir. Topografik koşullara bağlı olarak kısa mesafede ortaya çıkan büyük yükselti farkları neticesinde iklim koşullarında önemli farklar meydana gelmektedir. Bu farklılaşmalar Canik Dağları'nın yüksek kesimlerindeki dalgalı düzlükler üzerinde bugün önemli oranda turizme konu olmaya başlayan yaylalar ve yaylacılık faaliyetinin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. 1500-2000m yükselti kademesinde yer alan yaylalar kuşağı, serin ve temiz havası ile özgün peyzaj değerleri gibi özellikleri ile turistlerin yoğun ilgisini çekme potansiyeline sahiptir. Yayla kuşağı üzerinde doğa yürüyüşü, alpinizm, kaya tırmanışı, dağ bisikleti, karavan ve kampçılık, jip safari, foto safari ve kayak sporu gibi daha birçok aktivitelerin düzenlenebileceği çok sayıda uygun alan mevcuttur. Tüm bu özellikler Ordu'da yayla turizminin ön plana çıkmasını teşvik etmiştir. Bu kapsamda sahip oldukları yüksek turizm potansiyeline nedeniyle ildeki 5 yayla Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından farklı tarihlerde turizm merkezi ilan edilmiştir.

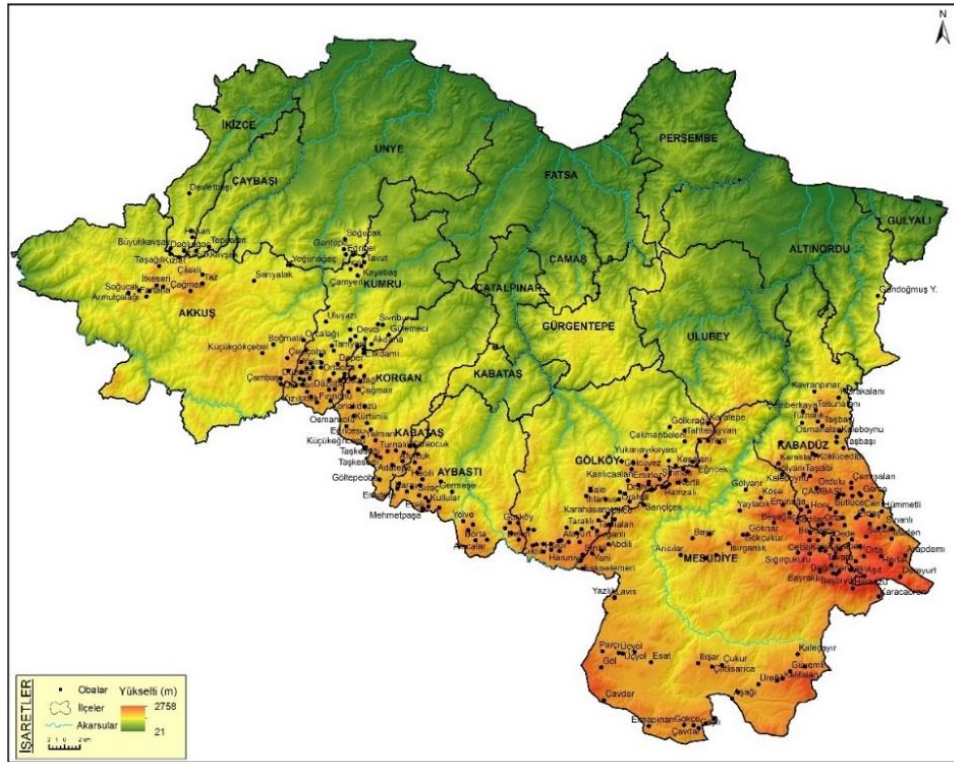
Tablo 3: Ordu'daki Yayla Turizm Merkezleri

Yayla Adı	Turizm Merkezi İlan Edilme Kararı
Çambaşı Yaylası	20 Mayıs 1990 tarih ve 20876 sayılı Resmî Gazete'de turizm merkezi ilan edilmiştir.

Perşembe Yaylası	Bakanlar kurulunun 20.09.1991 tarih ve 20997 sayılı kararı ile yayla turizm merkezi ilan edilmiştir.
Keyfalan Yaylası	17.02.1995 tarih ve 22205 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 94/6345 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yayla turizm merkezi ilan edilmiştir.
Yeşilce-Topçam Yaylaları	1998 yılında 23227 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı (98/10496 sayılı) ile turizm merkezi ilan edilmiştir.
Argan Yaylası	11 Ocak 1998 tarih ve 23227 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı (98/10496 sayılı) ile turizm merkezi ilan edilmiştir.

Ancak burada ilde turizme konu olan/olabilecek yaylalarının sadece bakanlığın turizm merkezi ilan ettiği yerlerden ibaret olmadığını da vurgulamak gerekir. Öyle ki Ordu doğuda Giresun il sınırından başlayarak batıda Samsun il sınırına kadar uzanan geniş bir yayla kuşağına sahiptir. Bu kuşak üzerinde Orta Karadeniz’e özgü yayla yerleşmeleri olan 300’den fazla oba yerleşmesi mevcuttur. Bu obalar sahip oldukları doğal peyzaj unsurları ve yerel kültürün en otantik haliyle yaşatıldığı mekanlar olması hasebiyle turistlerin ilgisini çekebilecek yüksek bir potansiyel barındırmaktadırlar.

Harita 2: Ordu Yayla Kuşağı Ve Oba Yerleşmelerinin Dağılışı

Topografik koşullara bağlı olarak ortaya çıkan yaylacılık faaliyetleri şüphesiz Ordu kültürünün en önemli öğelerinden birini oluşturmaktadır. Yaylacılığın da içerisinde dahil olduğu pastoralizm dünyanın farklı yerlerinde kırsal turizm açısından talep görmektedir (Baykal & Akbaş, 2022). Barındırmış olduğu doğal güzellikleri kadar yerel kültürel yapının da bir ürünü olarak yaylalar ve yaylacılık faaliyetleri, Türkiye’de de 1990’lardan itibaren yoğun bir şekilde turizme konu olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Ordu, yukarıda da ifade edildiği üzere geniş bir yaylalar kuşağına sahiptir. Sahip olduğu bu geniş yayla alanı kırsal alanlara olan talepten pay almaya başlamış ve bugün belirli alanlar (özellikle Perşembe Yaylası ve Çambaşı Yaylası) turizme konu olmaya

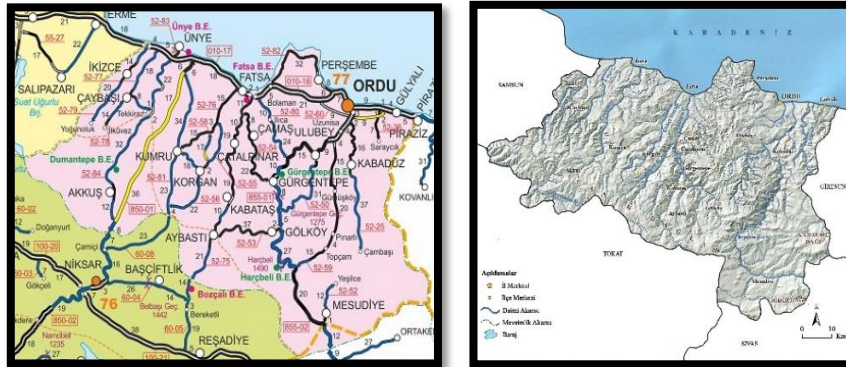
başlamıştır. Ancak Ordu’da mevcutta turizmin yoğunlaştığı bu iki merkez dışında turizmin geliştirilebilmesine olanak tanıyan daha birçok yer mevcuttur.

Nitekim Ordu, topoğrafyasını biçimlendiren **hidrografik** koşullara bağlı olarak oluşan morfolojik şekiller açısından da zengindir. İlin yeryüzü şekillerinin bugünkü görünümünü kazanmasında genel itibariyle G-K istikametinde akış gösteren irili ufaklı çok sayıda akarsuyun etkisi büyüktür. Bu akarsular doğudan batıya doğru sıralanacak olduğunda Turnasuyu, Melet Irmağı, Civil Çayı, Bülbül Deresi, Akçova Deresi, Perşembe Deresi, Gacalı Deresi, Çaka Deresi, Büyükağz Deresi, Çeltik Deresi, Belice Deresi, Yalıköy Deresi, Çalış Deresi, Ilıca Çayı, Cıvık Deresi, Bolaman Çayı, Elekçi Çayı, Kurna Deresi ve Curi Deresi’dir.

Bu akarsular ilin turizmine birçok açıdan katkı sağlamaktadırlar. Bu katkıların ilk rıvasında kaynaktan ağız kısmına kadar oluşumunda etkili oldukları morfolojik şekiller ile sağladıkları manzaralar ve üzerlerinde gerçekleştirilebilecek olta balıkçılığı, rafting gibi rekreatif faaliyetlere olanak tanımaları gelmektedir. Ayrıca kıyı ile iç kesimler arasındaki ulaşımı sağlayan aksları oluşturmaları diğer turizm kaynaklarının erişilebilirliğine de katkı sunmaktadır.

Kuzey-Güney yönlü sıkıştırmanın etkisiyle Doğu-Batı doğrultusunda uzanım gösteren Kuzey Anadolu Dağları’nda kıyı ve iç kesimler arasındaki ulaşım için en uygun alanları bu kütleyi K-G yönünde parçalayan vadiler oluşturmaktadır. Aşağıdaki haritalarda da görüleceği üzere Ordu’da ana ulaşım güzergahlarının akarsu vadileriyle paralellik gösterdiği görülmektedir. Akarsu vadilerinin bu fonksiyonu kırsal turizm kaynaklarına ulaşılabilirlik ve erişebilirlik konusunda katkı sağlamaktadır. Ordu’da mevcut kırsal turizm kaynakları daha çok ilin güney kesimindeki yüksek dağlık ve platoluk alanda yoğunlaşırken; ile, ulusal ve uluslararası ulaşım Ordu-Giresun Havaalanı ve Karadeniz Sahil Yolu üzerinden gerçekleşmektedir. Bu bağlamda söz konusu akarsu sistemleri, kıyı kesiminde yer alan hava ve karayolu sistemleriyle gelen ziyaretçilerin, daha kolay bir şekilde turizm kaynaklarına ulaşmalarına olanak sağlamaktadır.

Harita 3: Ordu İli Ana Ulaşım Ağı Ve Hidrografya Haritası

Kaynak: <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/7Bolge/Iller/IIOrdu.aspx>, Erişim:09.02.2024; Gürgen, 2018.

Topoğrafik ve iklimsel koşullarına bağlı olarak yoğun bir akarsu ağına sahip olan araştırma sahasında bu akarsular birçok turizm etkinliğine olanak tanımaktadır. Örneğin ilde su sporları açısından elverişli alanlar bulunmaktadır. Bu anlamda özellikle Melet Irmağı, Bolaman Çayı ve Elekçi Deresi su debisi ve yatak genişlikleri itibariyle uygun koşullara sahiptir. Ayrıca Aybastı Perşembe Yaylası mendereslerini oluşturan Kümbet Deresi gibi küçük derelerde dahi özellikle debinin yüksek olduğu ilkbahar döneminde bu tarz etkinliklerin yapılabilme olanağı mevcuttur.

Fotoğraf 7: Ordu Akarsularında Gerçekleştirilen Su Sporları.

	
Bolaman Çayı Rafting Yarışları (Çatalpınar Su Sporları Festivali), Kaynak: Ordu Valilik Arşivi	Melet Irmağı (Altınordu Hacılar Mah.) Rafting Etkinliği, Kaynak: Ordu Valilik Arşivi
	
Küpkaya Kanyonunda Kano Spor, Kaynak: Niyazi Gürgen	Aybastı Perşembe Yaylası Mendereslerinde Kano Spor, Kaynak: Aybastı Belediyesi Arşivi

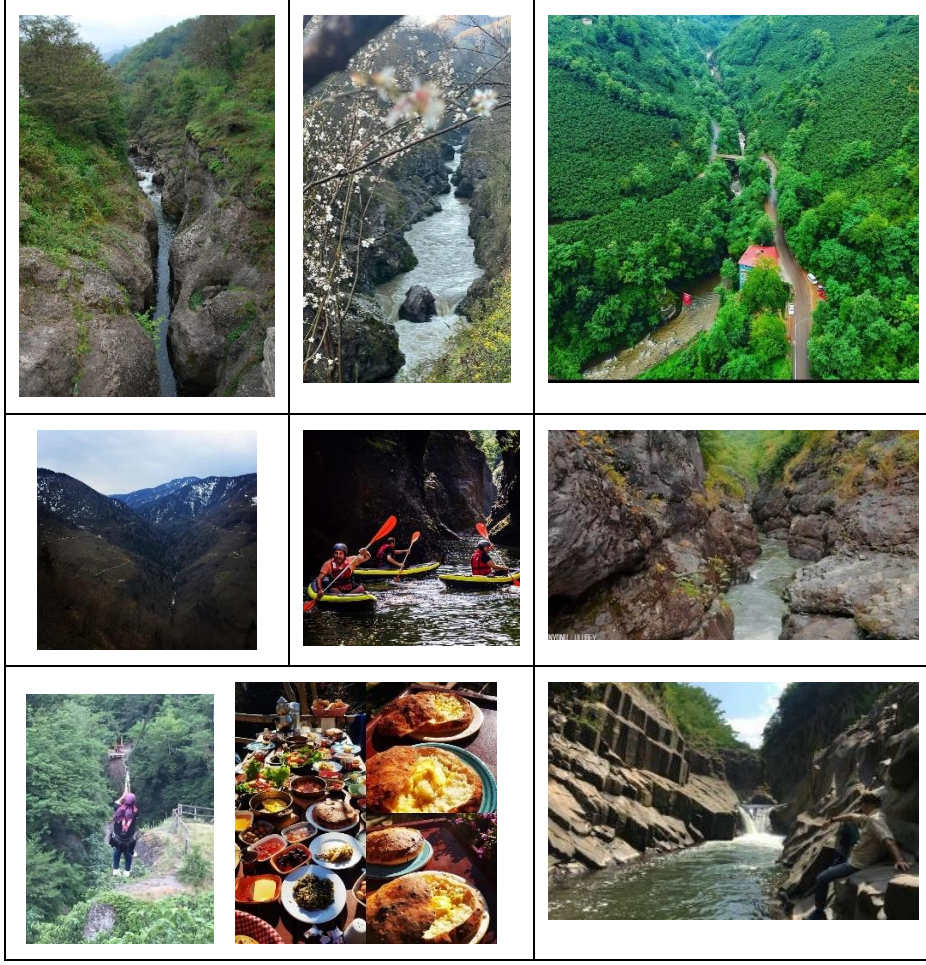
Akarsu vadilerinin özgün şekilleri ve doğal dokuları vasıtasıyla sundukları manzaralar turistlerin ilgisini çeken ve bölgeye gerçekleşen ziyaretleri artıran bir etkiye sahiptir. Bu açıdan ön plana çıkan oluşumların başında *kanyonlar* gelmektedir. Araştırma sahasında da Çamaş ilçe merkezine 5 km uzaklıkta Budak Mahallesi sınırları içerisinde kalan Çamaş Kanyonu ve Ulubey ilçe merkezine 9 km mesafede yer alan Kardeşler Mahallesi'ndeki Küpkaya Kanyonu hali hazırda rekreatif ve turistik faaliyetlere konu olmaktadır. Her iki kanyon içinde turizm altyapısı çalışmaları yapılmıştır. Yürüyüş parkurları, kamp alanları, zipline ve yeme içme tesisleri oluşturulmuştur. Çamaş Kanyonu'nda ayrıca konaklamaya imkân tanıyan bungalovlar mevcuttur.

Fotoğraf 8: Çamaş Kanyonu Ve Turistik Tesislerinden Görünüm

Kaynak: Çamaş Belediyesi Arşivi

Fotoğraf 9: Ziyaretçiler İçin Eşsiz Bir Manzara Ve Farklı Aktivite İmkanları Sunan Ulubey/Küpkaya Kanyonundan Görüntüler.

Kaynak: Ulubey Belediyesi Arşivi.

Kanyonlar dışında akarsu vadilerinin oluşturdukları farklı manzaralar turistler için ilgi çekici oluşumlardır. Bu açıdan Ordu'da özgün görseleliğe sahip ve turistlerin ilgisini çeken yerlerden bir diğeri de Perşembe Yaylası menderesleridir. Karga Tepesi'nin doğu ve batı kenarlarından Kümbet Düzlüğü'ne giren ve tepenin güney kesiminde birleşerek Kümbet Deresi adını alan akarsuların taşıyıp yığıldıkları malzemelerin gerisinde boğulmaları ve eğimin de azlığı nedeniyle kıvrımlar oluşturarak yataklarını oymaları sonucunda meydana getirdikleri menderes oluşumları (Bahadır & Işık, 2018; Bulut, 2010) oldukça etkileyici bir peyzajdır.

Fotoğraf 10: Aybastı Perşembe Yaylası Menderesleri

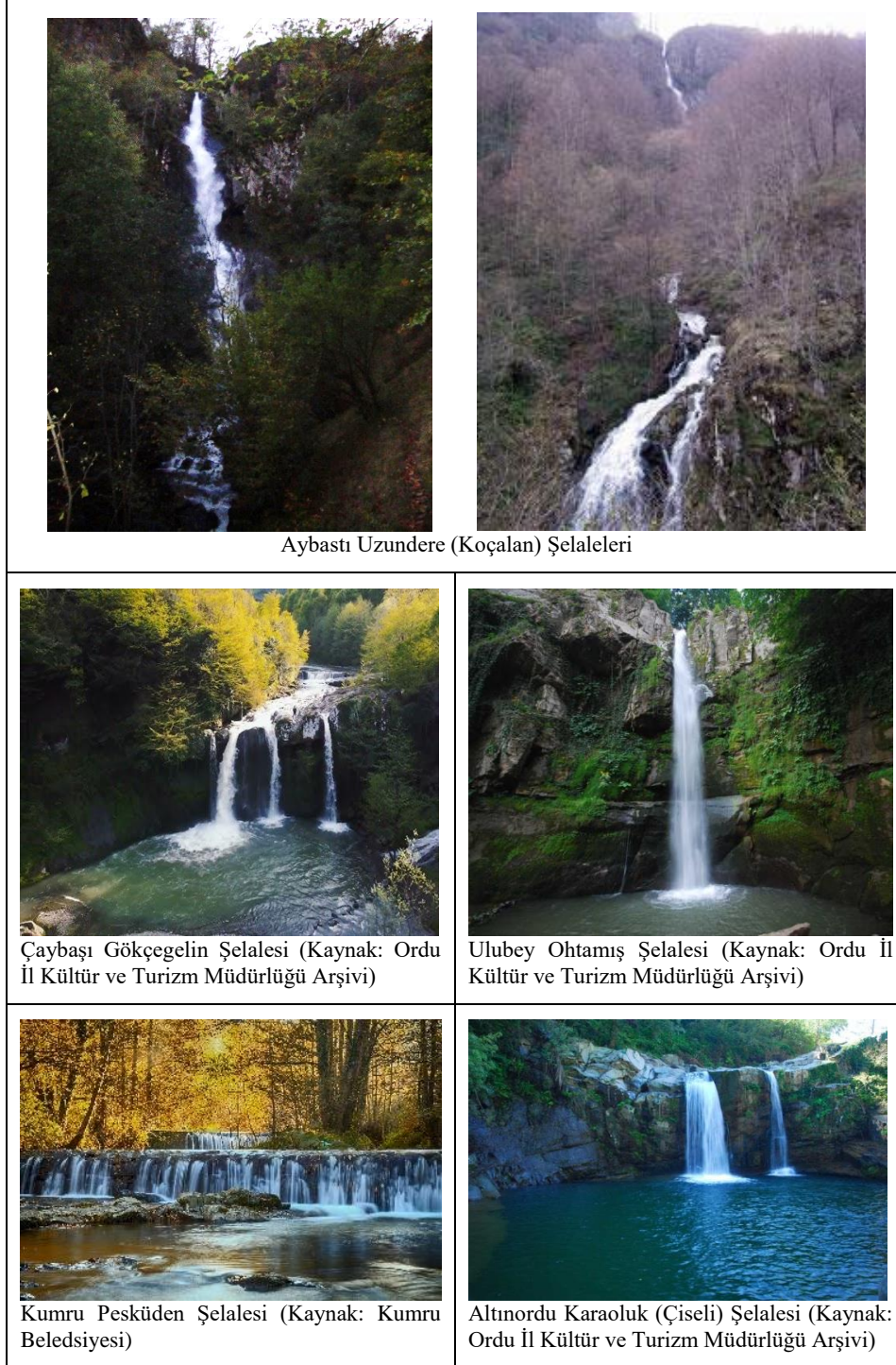

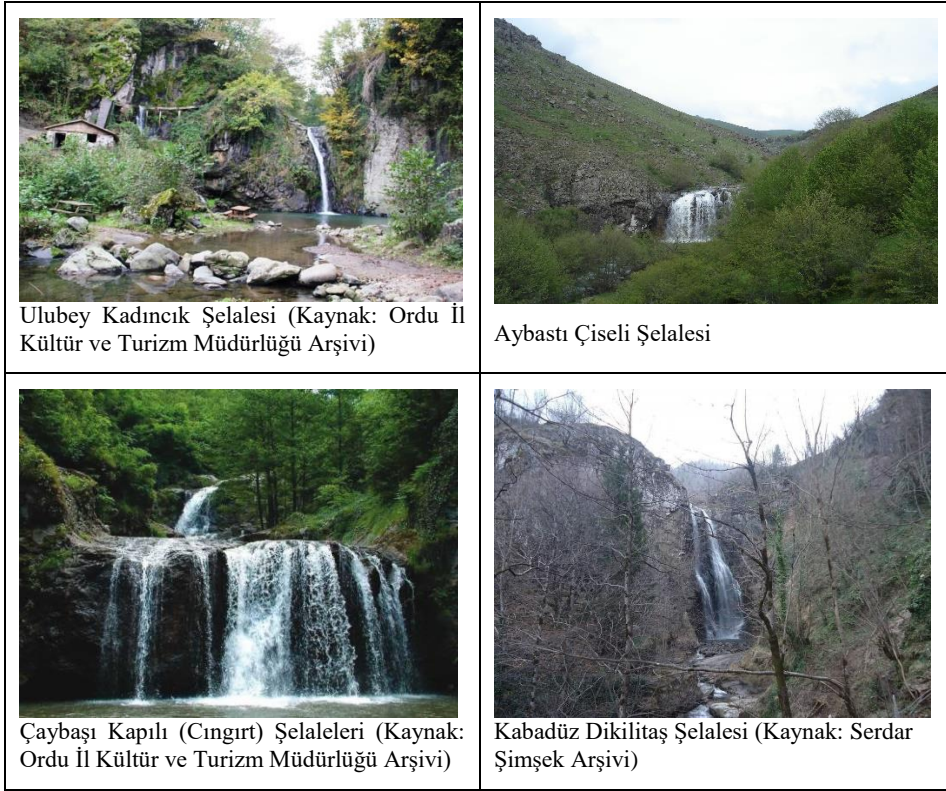
Kaynak: Aybastı Belediyesi Arşivi.

Ordu'da akarsuları turizm için önemli bir çekiciliğe dönüştüren oluşumlardan bir diğeri de *şelale*lerdir. Akarsuların vadileri üzerinde çeşitli faktörlerin (faylanma, heyelan, litolojik yapı vs.) etkisiyle meydana gelen eğim kırıklıkları çok sayıda şelalenin oluşmasına neden olmuştur. Ordu'nun 300'den fazla tescillenmiş şelale

varlığı “Şelaleler Şehri Ordu” sloganının turizm tanıtım çalışmalarında tema olarak kullanılmasını sağlamıştır. Mevcutta bütün ilçelerde farklı yüksekliklerden dökülen ve farklı görsel güzellikler sunan çok sayıda şelale vardır. Bu şelalelerden aşağıda görselleri paylaşılanlar gibi bir kısmı turizme konu olmaya başlamıştır. Yine şelaleler yöre insanı için bir rekreasyon alanı olmanın yanında çok sayıda turist de uğrak noktası durumundadırlar.

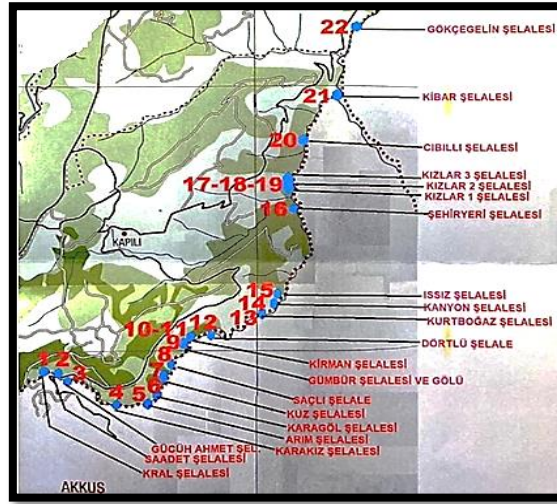
Fotoğraf 11 : Ordu Şelalelerinden Örnekler.

Ayrıca Çaybaşı ilçesi İlküvez mevkiinde Cuma Çayı üzerinde 5 km'lik mesafede yer alan 22 şelaleyi kapsayan İpekyolu Şelaleleri rotası oluşturulmuştur. Bu rota üzerinde öngörülen yürüyüş parkuru, piknik alanları, seyir terasları ve konaklama alanlarının oluşturulması bu kaynakların turizmde daha etkin kullanımını sağlayacaktır.

Şekil 2: İlküvez İpekyolu Şelaleler Rotası

Kaynak: İsa Aydoğdu

Araştırma sahasında turistik çekicilik açısından önem arz eden bir diğer hidrografik kaynak da *göllerdir*. Ordu'da görsel olarak eşsiz manzaralar sunan ve turistlerin önemli uğrak yerleri arasında olan birçok doğal ve yapay göl bulunmaktadır. Sundukları peyzaj değerlerinin yanı sıra su sporları, kuş gözlemciliği ve olta balıkçılığı gibi etkinliklere de olanak sağlıyor olmaları bu gölleri önemli bir rekreatif ve turistik kaynağa dönüştürmektedir.

Gölköy ilçe merkezine 17 km mesafede bulunan ve bir heyelan set gölü olan Ulugöl bu kaynakların en ön plana çıkandır. Burası 07/09/2009 Tarihli Çevre ve Orman Bakanlığı olurları ile çevresindeki 26,56 hektarlık alanla birlikte Ulugöl Tabiat Parkı adı ile, ülkemizin 36. tabiat parkı olarak ilan edilmiştir (T.C. Gölköy

Kaymakamlığı, 2023). Çevre düzenlemesi ve turistik tesislerin bulunduğu bu alan, her yıl çok sayıda ziyaretçiyi ağırlamaktadır.

Fotoğraf 12: Ulugöl Ve Çevresinin Dört Mevsim Görünümü

Kaynak: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi

Ulugöl dışında Fatsa Gaga Gölü, Gölköy Gököl ve Çermik Gölü, Korgan Sülük Gölü diğer doğal oluşumlu göllerdir. Ayrıca Mesudiye Topçam Baraj Gölü, Aybastı Perşembe Göleti ve Kabadüz Çambaşı Göleti ise turistik ve rekreatif aktivitelere olanak sağlayan yapay göllerdir.

Fotoğraf 13: Ordu'nun Diğer Doğal Ve Yapay Göllerinden Görüntüler.

Gaga Gölü (Kaynak: Fatsa Kaymakamlık Arşivi)

Gököl (Kaynak: Gölköy Belediyesi Arşivi)

İklim; coğrafi ortamın doğal özelliklerini etkilediği kadar insan faaliyetlerini de doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bir faktördür (Zaman, 2007, s. 24). Bu yönüyle turizm sektörü için iklim özellikleri turizm türünü, turistik etkinlikleri, turizm pazarını ve turizm sezonunun süresini tayin eden en önemli etkidir. Turizm klimatolojisi insanların tatil için nereye, niçin ve ne zaman gideceğiyle ilgili karar verme süreçlerini kapsayan ve gelecekteki turizm aktivitelerini planlama noktasında belirleyici olarak kabul görmektedir (DeFreitas, 2001). Özgüç (2017), iklimik kaynaklar olarak ifade edilen iklim elemanlarının turizm üzerinde sahip olduğu etkiye dikkat çekmekte ve bir destinasyon için sadece iklim özelliklerinin dahi çekicilik unsuru olabileceğini vurgulamaktadır.

Tipik Karadeniz iklimi etkisi altında olan Ordu İlinde de iklim özellikleri turizm sektörünün şekillenmesinde etkili olmuştur. Bugün var olan mevcut turizm etkinliklerinin çeşitlenmesi iklim elemanlarının fiziki coğrafya koşullarına bağlı olarak farklılaşmasıyla ilişkilidir. İklim elemanlarının kısa mesafelerde farklılaşmasının yanı sıra bu iklim elemanlarının yüzey şekilleri ve bitki örtüsünü tayin etmedeki katkısı turizm açısından farklı kaynakların oluşmasını sağlamıştır.

Araştırma sahasının makroklimatik şartları coğrafi konum ve genel atmosfer dolaşımı etkisiyle oluşmuş olsa da karasallık, denizellik, baki ve yükselti gibi faktörler farklı iklim karakterlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Ordu İlinin Altınordu, Perşembe, Fatsa ve Ünye gibi kıyı ilçeleriyle Mesudiye, Gölköy, Aybastı ve Akkuş gibi yüksek dağlık alanda bulunan ilçeler arasında kısa mesafede farklı iklim özellikleri görülmektedir (Gönençgil, 2018).

Çalışmada Ordu'nun iklim özellikleri incelenirken yukarıda bahsedilen kıyı ile iç kesimler arasındaki iklim koşullarının farklılığını yansıtabilecek şekilde farklı yükseltilerde yer alan dört istasyonun verileri kullanılmıştır. Bu kapsamda verileri değerlendirmeye alınan istasyonlar Ordu (5m), Fatsa (2m), Gölköy (1155m) ve Akkuş (1285m) istasyonlarıdır. Bu istasyonlardan iki tanesinin deniz seviyesine yakın konumda, iki tanesinin ise 1000 m'nin üzerinde yer alması kıyı ile iç kesimler arasında iklim koşullarındaki farklılaşmayı ortaya koyabilmeyi olanaklı kılmıştır.

Öncelikle sıcaklık koşulları değerlendirilecek olduğunda tüm istasyonlarda en yüksek sıcaklık ortalamaları Ağustos, en düşük sıcaklık ortalamaları ise Ocak ayındadır. Tablo 24'de yer alan ölçüm değerlerine bakıldığında

hiçbir istasyonda aylık ortalama sıcaklıkların 0 °C'nin altına düşmediği görülebilmektedir. Yüksek sıcaklık değeri açısından ise en yüksek değerlerin görüldüğü Altınordu istasyonunda dahi yıllık ortalama 25 °C'ye ulaşmamaktadır. Sonuç itibariyle tüm istasyonlar en düşük ve en yüksek sıcaklık ortalamaları itibariyle ekstrem değerlere sahip değildirlir.

Tablo 4: Ordu'da Belirli İstasyonlarda Sıcaklığın Aylara Göre Dağılımı

İlçeler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Akkuş	0.5	2.4	4.1	7.9	12.4	14.8	16.2	16.7	14.5	10.8	6.2	1.8	9.0
Altınordu	7.3	7.3	8.6	11.6	16.1	20.9	23.9	24.4	20.9	16.9	12.4	9.2	15.0
Gölköy	2.1	3.9	5.3	8.9	13.3	15.6	17.0	17.4	15.1	11.6	7.9	3.9	10.2
Fatsa	7.8	8.3	9.1	11.8	16.7	21.3	23.8	24.1	20.9	16.4	12.5	9.3	15.2

Kaynak: Meteoroloji Van Bölge Müdürlüğü

Sıcaklık faktörü turizmde iklim konforunu belirleyici etkisi dolayısıyla önem arz etmektedir. Turizm türlerine göre değişiklik gösterebilmekle birlikte insan sağlığı ve açık alan konfor koşulları açısından 15-20 °C arasındaki sıcaklık değerleri en iyi değerler olarak kabul edilmektedir (Güçlü, 2011, s. 127). Bu özellik itibariyle deniz seviyesine oldukça yakın olan Altınordu ve Fatsa ilçe merkezlerinin Mayıs ve Ekim ayları arasında iklimik konfor açısından uygun sıcaklık değerlerine sahip olduğu söylenebilir. Akkuş ve Gölköy ilçelerinde ise Haziran ve Eylül ayları arasında iklimik konfor şartları söz konusudur. Akkuş ve Gölköy istasyonlarının diğer iki istasyona göre oldukça yüksek noktalarda yer almalarına bağlı olarak aylık ve yıllık sıcaklık ortalamalarının daha düşük olduğu ve buna bağlı olarak da iklimik konfor sıcaklık düzeyinin diğer iki istasyona göre iki ay daha kısa sürdüğü görülmektedir.

Yükseltiye bağlı olarak sıcaklık değerlerinin farklılaşması bitki örtüsünün değişimini, dolayısıyla peyzaj değerlerinin de farklılaşmasını sağlamıştır. Özellikle 1500 m üzerinde kış sıcaklıklarının aşırı düşmesi orman örtüsünün ortadan kalkmasına ve yerini alpin çayırların almasına neden olmuştur. Yaz aylarında da kıyı kesimlere göre oldukça serin hava koşullarına sahip bu çayır katı, Ordu'da yaylacılık faaliyetinin ve dolayısıyla da yayla turizminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Mevcut turizm hareketliliği doğrultusunda değerlendirildiğinde Ordu'da iklim koşullarının turistik seyahatlerin ana motivasyonlarından biri olduğu söylenebilir. İnsanlar yaşadıkları bölgenin ekstrem koşullarından uzaklaşarak rahatlayabilmek için tercihlerini şekillendirmektedir. İklim koşullarının turizm pazarını da tayin etme etkisi burada karşılık bulmaktadır. Örneğin Kanadalıların, kış aylarında soğuk hava koşullarından dolayı sıcak bölgelere seyahat etmelerinin (akt. Güçlü, 2011) tam tersi olarak, Ortadoğu ülkeleri vatandaşlarının yaz aylarında Karadeniz yaylalarını tercih etmelerinin sebeplerinden biri de aşırı yaz sıcaklarından kaçmaktır. Bugün Ordu'da kırsal turizm etkinliklerine katılan turistlerin önemli bir kısmının yaşadıkları bölgenin yüksek sıcaklık koşullarından bunalmış Körfez ülkeleri başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerinden gelmeleri tesadüfi değildir. Sonuç olarak turizmde iklimik konfor koşullarının etkinliklere göre farklılık gösterebilmesinden yola çıkarak yayla turizmi özelinde daha düşük sıcaklık değerlerinin tercih sebebi olduğu söylenebilir.

Sıcaklıkla birlikte nem koşulları da turizm destinasyonlarındaki iklim konforunu belirleyen bir diğer etkidir. Havadaki nemin fazlalığı bulutluluk, sis ve yağış gibi atmosferik olayları etkilemesinin yanı sıra hava sıcaklığının insan vücudundaki etkisini artırarak bunaltıcı şartların ortaya çıkmasına neden olur. Yüksek sıcaklıkla birlikte seyreden yüksek bağıl nem oranı turizm aktiviteleri açısından olumsuzluk arz etmektedir (Güçlü, 2011). Belirli bir nem derecesinde solunumun güçleştiği ve rahatsızlığın hissedildiği sıcaklık derecesine boğucu sıcaklık sınırı denilir (Erinç,1984, s. 451). Buna göre örneğin, bağıl nem %100 olunca boğucu sıcaklık sınırı 16,50°C iken, %70'e düştüğünde 22,23°C'ye, %30'a düştüğünde ise 36,94°C'ye yükselir (Akt. Erinç, 1984:453).

Tablo 25 incelendiğinde aylık ortalama nispi (bağıl) nem oranlarının Akkuş ve Gölköy ilçelerinde daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun sebebi sıcaklık ile bağıl nem arasındaki ters orantıdır. Sıcaklık azaldıkça belirli bir birim hava kütlelerinin su taşıma kapasitesi azaldığı için nispi nem oranı %100'e yaklaşmaktadır (Erol, 2008, s. 205).

Maksimum sıcaklıkların yaşandığı Ağustos ayında Akkuş'ta ortalama sıcaklık 16.7 °C, bağıl nem %89,6, Gölköy'de ortalama sıcaklık 17,4, bağıl nem ise %88,3 'dür. Bu iki merkezde bağıl nemin yüksek olması sıcaklık ortalamalarının düşük olmasıyla ilişkili olduğundan ve ortalama sıcaklığın yılın hiçbir ayında 17 °C'nin üzerine çıkmamasından dolayı yüksek bağıl nemin rahatsız edici etkisi tolere edilebilmektedir. Sonuç olarak sıcaklık ve nemden kaynaklı bunaltıcı etki Ordu'nun bu yüksek kesimlerinde yıl boyunca çok nadiren hissedilebilmektedir.

Tablo 5 : Ordu'da belirli istasyonlardaki ortalama nispi (bağıl) nem oranları (%)

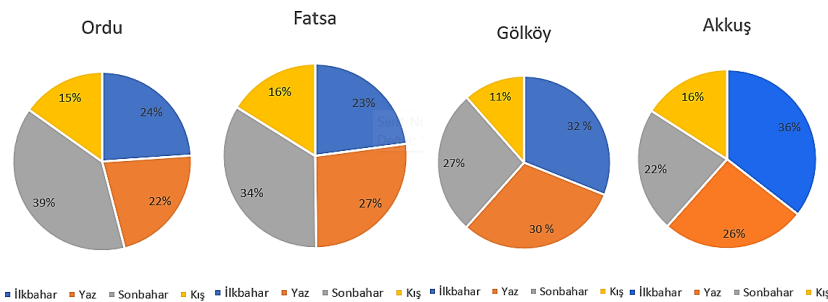
İlçeler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık Ortalama
Akkuş	76.9	74.7	73.9	63.5	69.5	82.1	87.2	89.6	83.2	78.9	72.5	77.2	77.4
Fatsa	67.2	68.9	72.2	74.4	76.8	74.8	74.2	75.1	75.3	77.8	72.1	68.5	73.1
Gölköy	67.6	65.9	68.6	66.1	71.5	83.6	85.8	88.3	82.0	77.6	68.0	67.7	74.4
Altınordu	66.5	67.8	70.8	73.8	74.8	71.2	70.7	71.0	71.6	73.5	69.1	66.6	70.6

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Burada sıcaklığın düşüklüğüne bağlı olarak nispi nemin artmasından ziyade havanın daha yüksek sıcaklıklarda doyma noktasına yaklaşması iklim konforu açısından olumsuzluk oluşturmaktadır. Çünkü insanlar için, 20-25.5 °C sıcaklıkta %30-60 bağıl nem aralığı ideal konfor değerleri olarak kabul edilir (İlten, Selici, & Caner, 2017). Bağıl nemin düşük olması havadaki su buharı noksanının fazla olduğu anlamına gelir ve bu durumda buharlaşma artar. Buharlaşmanın artması ise canlılarda su kaybını ve sıcaklık dengesini etkileyen bir etmendir (Erol, 2008, s. 206). Bağıl nem %70'in üzerine çıktığında hava derinin serinlemesini sağlayacak nemi alamaz ve buna bağlı olarak artan vücut sıcaklığı insanın kendisini rahatsız hissetmesine neden olur (Özgüç, 2007). Bu bağlamda Fatsa ve Altınordu'da sıcaklık ve bağıl nem ilişkisi açısından bakıldığında nemliliğin daha fazla hissedildiği, bu nedenle de bunaltıcı etkisinin daha belirgin olduğu koşullar görülmektedir. Sıcaklık ortalamalarının 23 °C'nin üzerine çıktığı Temmuz ve Ağustos aylarında ortalama bağıl nemin %70'in üzerinde seyretmesi, aynı zamanda sıcaklık değerlerinin de boğucu sıcaklık sınırının (22-23°C) üzerinde olması bu merkezlerde nemliliğin olumsuz etkilerinin daha fazla hissedilmesine neden olmaktadır.

Yağış koşullarına bakıldığında ise Ordu'da Karadeniz İklimi yağış rejimi hakimdir. Dört mevsim yağış alan ilde yağış maksimumunun görüldüğü mevsimler kıyı ile iç kesimdeki istasyonlar arasında farklılık göstermektedir. Kıyıda yer alan Fatsa ve Ordu istasyonlarında en fazla yağış sonbahar mevsiminde düşerken, Gölköy ve Akkuş'ta yağış maksimumu ilkbahar mevsiminde meydana gelmektedir. Tüm istasyonlara en düşük yağış ise kış mevsiminde düşmektedir (bkz. Grafik 3).

Şekil 31: Ordu İlindeki Farklı İstasyonlarda Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı (%)

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Aylara göre yağış dağılımına bakıldığında ise Akkuş (113,19 mm) ve Fatsa'da (117,57 mm) en fazla yağış Ocak ayında düşerken, Gölköy'de (119,09 mm) Mayıs, Ordu'da ise (132,9 mm) Ekim ayında düşmektedir.

Tablo 6 : Ordu’da belirli istasyonlarda aylık ve yıllık ortalama yağış miktarları (mm) (%)

İlçeler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık Ortalama
Akkuş	113,19	59,38	94,1	62,42	104,83	84,14	53,33	53,96	48,52	61,38	55,57	88,18	879
Fatsa	117,57	67,1	86,45	47,57	59,62	65,17	72,83	89,73	77,97	110,22	99,85	111,73	1005,8
Gölköy	79,93	47,13	83,01	56,17	119,09	98,87	85,27	69,69	72,03	86,06	65,87	74,21	937,32
Ordu	105,7	84,2	85,7	67,2	62,8	70,1	59,4	69	90,9	132,9	126,7	108	1062,6

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Turizm etkinlikleri açısından bir destinasyondaki yağışın miktarı, şekli, yağışlı gün sayısı gibi parametreler önem arz etmektedir. Yağış koşulları bazı durumlarda olumlu etkiye sahipken, bazı koşullarda olumsuz bir etki yaratabilmektedir. Örneğin kış turizmi açısından kar yağışının fazlalığı olumlu bir etkiye sahipken, kıyı turizminde bulutlu ve yağışlı günlerin fazlalığı olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Turizm etkinlikleri ile talep edilen yağış miktarı ve süresi ile iklim konforu arasında bir ilişki olduğu kabul edilmektedir (Güçlü, 2011).

Tablo 7: Aylara göre ortalama yağışlı gün sayısı (%)

İlçeler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık Ort.
Akkuş	15,67	13,22	16,56	13,22	16,56	15,78	13,22	12,56	12,11	13,56	9,89	13,44	165,79
Fatsa	12,75	11,92	12,92	10,67	12,42	10,83	10,25	11,67	10,5	13,75	11,83	14	143,51
Gölköy	9,89	11,22	15,33	13,78	17,89	16,33	15	14,67	13,33	16,44	11,56	13,33	168,77
Ordu	14,91	13,94	16,41	14,47	13,53	11,38	9,53	9,81	12,69	15,13	12,88	14,69	159,37

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Çalışma alanında aylık yağışlı gün sayısı ve yağış miktarları göz önüne alındığında sıcaklık koşulları itibariyle deniz turizmi için en uygun dönem olan Haziran-Eylül arasında yağış olasılığının yüksek olması (en sıcak ay olan Ağustos’ta Fatsa’da 2,5 günde bir, Ordu’da 2,8 günde bir) ve yine bu durumla paralel olarak bulutluluk oranının fazlalığı (Ordu istasyonuna göre bulutlu gün sayısı 277,90 gün) deniz turizmi açısından olumsuz bir durumdur.

Fakat bu durum kırsal turizm faaliyetleri için aynı oranda olumsuzluk oluşturmamaktadır. Özellikle yaylaların en önemli çekiciliklerinden biri olan serin hava koşullarının oluşmasında söz konusu bulutluluk ve yağış koşullarının etkisi büyüktür. Bu noktada olumsuzluk arz eden bir durum ise Canik Dağları’nın yüksek kesimlerinde sisli gün sayısının da fazla olmasıdır. Bu alanı yansıtacak Gölköy ve Akkuş istasyonlarında sisli gün sayılarına dair veri oluşturulmamış olsa da Karadeniz Yaylalarının neredeyse tümü sisli hava koşullarıyla da tanınmaktadır. Görüş alanını kısıtlayan sis olayı hem ulaşım açısından risk doğurmakta hem de ziyaretçilerin yer-yön tayinini zorlaştırması dolayısıyla birtakım zorluklara neden olmaktadır. Ayrıca zaman zaman bir haftayı geçen sürelerde sisli hava koşullarının görülüyor olması doğal güzellikleri görmek için gelen turistlerin beklentilerini karşılayabilmelerine engel oluşturabilmektedir. Fakat bu olumsuzlukların yanında sisli gün sayısının fazla olması yaylaların sürekli olarak serin hava koşullarına sahip olmasını desteklemesi nedeniyle bir çekicilik unsuru olarak da düşünülebilir.

Dünya iklim kalıplarıyla ilişkili olan doğal **bitki örtüsü** ve bununla bağlantılı olan yaban hayatı, turistlerin ilgisini çekmekte ve kırsal alanların en önemli çekiciliklerinden birini oluşturmaktadır. Ordu Avrupa-Sibirya flora alanının Öksin ve Kolşik bölümleri ile İran-Turan flora alanının kesiştiği bir sahada yer alır (Günel, 2018, s. 114). Buna bağlı olarak doğal bitki örtüsü tür çeşitliliği açısından oldukça zengindir. Bitki formasyonları açısından ilde orman formasyonu, ağaççık ve çalı formasyonu ve Alpin bitkiler yayılış göstermektedir.

Fotoğraf 14: Kolşik Flora Aleminin birimi olan ladin ormanları (Çambaşı Yayla Yolu- Eminempınarı Mevkii)

Bitki örtüsündeki bu farklılık ilde doğal peyzajın da farklılaşmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak da hem orman ve çalılık alanlar hem de alpin çayırları ilin doğal manzarasını şekillendirmişlerdir. Sonuç olarak, ildeki her bir destinasyon ziyaretçilere cazip gelen ve motivasyonlarını etkileyen ekolojik çekicilikler sunmaktadır.

Fotoğraf 15: Kayın ormanları içerisinde yer alan Akkuş Kertil ve Aybastı Kabaktepe mesire alanları

Kaynak: Ordu İl Kültür Turizm Müdürlüğü Arşivi.

Fotoğraf 16 : Mayıs-Haziran aylarında görsel bir şölen sunan ve kokusuyla da insanları mest eden orman gülleri doğal peyzajın önemli bir unsurudur.

Kaynak: Yetiş Tokat Arşivi.

Aynı zamanda Ordu İli, çok sayıda endemik bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır. Biyolojik Çeşitlilik Envanter ve İzleme Projesi sonuçlarına göre 172 endemik bitki türüne ev sahipliği yapan (T.C. Ordu Valiliği Çev. Şeh. ve İkl. Değ. Müd., 2023, s. 94) Ordu, botanik turizmi açısından önemli potansiyele sahiptir.

Fotoğraf 17 : Ordu'nun Endemik bir türü olan Akkuş-Mis Zambağı (Akçay, 2019).

İlde gür bir bitki örtüsünün varlığı zengin bir yaban hayatının varlığını da mümkün kılmıştır. Her ne kadar insan faaliyetlerine bağlı olarak yaşam alanları daralsa da kırsal alanlar boz ayı, yaban domuzu, kurt, kızıl tilki, sincap, ağaç sansarı, çeşitli yırtıcı kuşlar (atmaca, kızıl şahin vs.), kara leylek, karaca, yaban keçisi, geyik ve tavşan gibi yabani hayvanlara ev sahipliği yapmaktadır. Bu türlerin %80'inin kesin koruma listesinde olması (Akçin, 2020) av turizmi açısından bir kısıtlayıcılık olmakla birlikte Ordu'da bu anlamda turizme katkı sağlayacak 2 adet avlak alanı belirlenmiştir. Bu alanlardan birincisi devlet avlağı statüsünde olan Mesudiye ilçesindeki Melet Avlağı'dır. Diğeri ise Ulubey ilçesinde yer alan örnek avlak statüsündeki Kurşunçal Avlağı'dır (Yüce & Genç, 2013, s. 53).

Buraya kadar Ordu'nun kırsal turizm açısından çekicilik oluşturan, turizme konu olmuş veya olabilecek doğal kaynakları ana hatlarıyla açıklanmıştır. Böylece kırsal turizm için hem arz oluşturan hem de potansiyel barındıran alanlarla ilgili örnekler verilerek Ordu'da kırsal turizmin geliştirilebilmesi açısından kaynak çeşitliliği ve kapasitesi ortaya konulmuştur.

SONUÇ

Ordu ili, sahip olduğu eşsiz doğal ve kültürel zenginlikleriyle kırsal turizmde öne çıkan bir destinasyondur. Çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alındığı üzere, ilin sahip olduğu doğal kaynaklar; yayla turizmi, dağ turizmi, deniz turizmi, botanik turizmi ve kültür turizmi gibi çok çeşitli turizm türlerinin gelişimine olanak tanımaktadır. Sahip olduğu kaynak çeşitliliğiyle Ordu, doğaseverler için büyük bir cazibe merkezidir. Ordu'nun yüzey şekilleri, iklimi, hidrografik özellikleri ve bitki örtüsü itibarıyla turizme hazır olduğunu, coğrafi konumunun ve fiziki coğrafya unsurlarının turizmin gelişmesini desteklediğini belirtebiliriz. Bozulmamış doğal güzelliklerine ilaveten bunu tamamlayan tarihsel ve kültürel zenginliklerin mevcudiyeti Ordu'da turizmin doğmasına ve gelişmesine kaynaklık etmiş ve de edecektir.

Sahip olduğu bu cazibeye olan talebin artarak devam ettiği turizm istatistiklerine de yansımış durumdadır. 2012 yılında 209.704 olan turist sayısı, 2023'te 670.214'e ulaşarak %320'lik etkileyici bir artış kaydetmiştir. Bu başarıda, 2015'te hizmete giren Ordu-Giresun Havalimanı'nın sağladığı ulaşım kolaylığı, ulusal ve uluslararası ölçekte yürütülen tanıtım faaliyetleri ve yerel yönetimlerin turizme yönelik teşvik edici politikalarının katkısı olmuştur. Ancak bu gelişimin en önemli etkeninin Ordu'nun sahip olduğu yukarıda detaylı olarak ele alınan, henüz bozulmamış doğal güzellikler açısından oldukça zengin bir kaynak varlığına sahip olması olduğunu söylemek mümkündür. Covid-19 pandemisi gibi küresel bir kriz, turizm hareketliliğini geçici olarak sekteye uğratmış olsa da, Ordu İlindeki turizm faaliyetlerinin pandemi sonrası hızlıca toparlanması, ilin sahip olduğu doğal kaynaklarının oluşturduğu turizm potansiyelini kanıtlamıştır.

Tüm bunlar göstermektedir ki doğal çevre, Ordu İlinin turizmdeki en büyük avantajlarından biridir. Jeolojik zenginlik, Canik Dağları'nın sunduğu topoğrafik çeşitlilik, yaylalar, akarsular ve göller, doğa temelli turizm için eşsiz bir zemin teşkil eder. Örneğin, Perşembe Yaylası'ndaki menderesler, Ulugöl Tabiat Parkı ve Çamaş Kanyonu gibi alanlar hem görsel çekicilik hem de doğa sporları için uygun alanları oluşturmaktadır. İklim koşulları da bu potansiyeli desteklemektedir. Nitekim kıyı kesimlerdeki ılıman iklim kısmen deniz turizmine olanak tanıırken, yüksek yaylalardaki serin hava ise yaz aylarında Ortadoğu ülkelerinden ve Türkiye'nin farklı illerinden gelen turistler için bir kaçış noktası oluşturur. Endemik bitki türleri ve zengin yaban hayatı, botanik ve ekolojik turizm açısından değerlendirilmeyi bekleyen kaynaklardır.

Yaylacılık geleneği, pastoral yaşamın bir yansıması olarak turistlerin doğayla iç içe bir deneyim arayışına cevap verebilme niteliğine sahiptir. Perşembe ve Çambaşı Yaylaları gibi alanlar, bu geleneğin turizme entegre edildiği başlıca örneklerdir. Yine de 300'e yakın oba yerleşmesi bulunan Ordu İlinin, yayla turizmi potansiyelini henüz tam anlamıyla kullandığı söylenemez

Elbette Ordu'da mevcut ve potansiyel kırsal turizm çekicilikleri doğal ortam koşullarının sağlamış olduğu kaynaklarla sınırlı değildir. Her ne kadar Ordu'yu turistler için çekici kılan ana unsur doğal ortam özellikleri olsa da yerel halkın tarihsel ve kültürel değerleri de turistlerin ili tercih etme motivasyonlarının tamamlayıcısıdır. Ordu tarihinin yaşayan kanıtlarını oluşturan Kurul Kalesi Arkeolojik alanı ve Taşbaşı Kilisesi gibi çok sayıda tarihi miras, doğa temelli turizmi destekleyici niteliğe sahiptir. Ayrıca zengin gastronomisi de Ordu'nun kültürel zenginliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Coğrafi işaret de almış olan Perşembe ve Kabataş ceviz helvaları gibi ürünler, turistlere özgün tatlar sunarken, balık, ot yemekleri ve fındık bazlı tatlılar, Ordu mutfağını farklılaştırır ve bu yönüyle turistlere farklı deneyim olanakları sunar. Düzenlenen festivaller, geleneksel el sanatları ve yerel yaşam biçimi turistlerin kırsal kültürü tanımasına imkan sağlar. Bu unsurlar doğal güzelliklerle entegre bir şekilde pazarlanabilmesi Ordu'yu yalnızca bir gezi noktası değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı deneyimi sunan bir destinasyon haline getirebilme olanağı sunacaktır.

Ordu'nun turizmdeki başarısı, yerel ve merkezi yönetimlerin iş birliğiyle desteklenmektedir. Ancak, ilin sahip olduğu zengin turizm potansiyelin sürdürülebilir bir şekilde değerlendirilmesi için bazı adımlar kritik öneme sahiptir. Bu noktada en önemli adımlardan biri turizmin planlanması ve yönetiminde katılımcı yönetim anlayışının benimsenmesi olacaktır. Böylece çevre koruma politikalarının güçlendirilmesi, doğal dokunun bozulmasının önüne geçilmesi, turizmin yerel kalkınmaya daha fazla katkı sağlanması, turizmin sebep olabileceği toplumsal çatışmaların azaltılması, turizm yatırımlarının artırılması ve turizm altyapısının çeşitlendirilmesi gibi birçok konuda daha etkin kararlar alma ve uygulayabilme kabiliyeti kazanılabilir.

Sonuç olarak Ordu İli, sahip olduğu doğal ve beşerî kaynaklarla kırsal turizmde bir marka olma yolunda sağlam adımlarla ilerlemektedir. Gelecekte bu kaynakların daha etkin kullanımı, turizm türlerinin çeşitlendirilmesi ve sürdürülebilirlik odaklı politikalarla hareket edilmesi koşuluyla, ilin Türkiye turizmindeki yeri daha da güçlenecektir.

Öte yandan turizmin ilin ekonomisine yaptığı katkının toplumun geniş bir kesimine yayılması ve böylece ortaya çıkabilecek eşitsizliklerin önüne geçilmesi de önemlidir. Nitekim eşitsizlik ister insanlar isterse yerler/bölgeler arasında olsun, hem mevcut kalkınma düzeyi hem de kalkınma seviyesinin sürdürülebilirliği üzerinde önemli etkiye sahiptir (Temurçin, Aldırmaz, & Kılıç, 2018). Turizm bu noktada eşitsizlikleri azaltmak adına Ordu için önemli bir araç olabilir. Ekonomik kalkınma, istihdam artışı, gelirin eşit dağılımı ve kültürel mirasın korunması açısından Ordu'nun turizmdeki yükselişi hem bölge hem de ülke kalkınması için büyük bir fırsat oluşturacaktır. Bu potansiyelinin tam anlamıyla realize edilmesi, koruma/kullanma odaklı uzun vadeli planlama ve yerel halkın turizm süreçlerine katılımıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Akçay, H. (2019). *Bu Zambağı Koparmanın Cezası 60 Bin Lira*. Retrieved from Aadolu Ajansı Web Sayfası: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bu-zambagi-koparmanin-cezasi-60-bin-lira/1516120>

Akçin, A. (2020). *Aybastı Perşembe Yaylası ve Civarı Ormanlarında Yaban Hayatı ve Ekoturizm Olanakları Üzerine İncelemeler*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Akkan, E., & Gürgen, G. (1993). Gaga Gölü (Ordu). *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. (2), s. 241-249.

Aydın, B. (2025). *Ordu İli Kırsal Kalkınmasında Kırsal Turizmin Yeri ve Bir Turizm Yönetim Modeli Önerisi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Bahadır, M., & Işık, F. (2018). Perşembe Yaylasında Jeomorfositler ve Turizm Amaçlı Kullanımı. *Uluslararası katılımlı Kapadokya Yerbilimleri Sempozyumu 24-26 Ekim 2018* (s. 92-97). Niğde: Niğde Ömer Hali Demir Üniversitesi.

- Baykal, F., & Akbaş, F. (2022). Dünyada Yaylacılık Kültürüne Coğrafi Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi (45)*, s. 195-213.
- Bulut, İ. (2010). Aybastı(Ordu) Şelale ve Çağlayanları. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı 20*, s. 1-14.
- DeFreitas, C. (2001). Theory Concept and Methods in Tourism Climate Research. In A. matzarakis, & C. D. Freitas, *Proceedings of The First International Workshop n Climate, Tourism Recreation* (s. 3-21). Haldiki, Greece.
- Erol, O. (2008). *Genel Klimatoloji (7. Baskı)*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Göksu, E. (1974). *1/500000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası-Samsun Paftası*. Ankara: MTA. Rap. No. 8888.
- Gönençgil, B. (2018). Ordu İlinin İklim Özellikleri. In C. Şahin, & A. Ertek, *Memleket Pusulası Ordu* (s.78-90). Ordu: Ordu BŞB Kültür Yayınları.
- Güçlü, Y. (2011). Sinop-Ordu Kıyı Kuşağında İklim Konforu ve Deniz Turizmi Mevsiminin İklim Koşullarına göre Belirlenmesi. *Eastern Geographical Review, Cilt:15, Sayı:23*, s.119-144.
- Günel, N. (2018). Ordu İlinin Biyocoğrafyası. In C. Şahin, & A. Ertek, *Memleket Pusulası Ordu* (s. 92-116). Ordu: Ordu BŞB Kültür Yayınları.
- Gürgen, G. (1993). *Bolaman Çayı-Melet Irmağı Arasında Perşembe Yarımadasının Uygulamalı Fiziki Coğrafyası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gürgen, G. (2018). Ordu İlinin Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri. In C. Şahin, & A. Ertek, *Memleket Pusulası Ordu* (pp. 10-46). Ordu: Ordu BŞB Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Kültür Yayınları-22.
- İlten, N., Selici, A. T., & Caner, İ. (2017). İç Ortamlarda Sıcaklık ve Bağıl Nem Parametrelerinin Sosyo-ekonomik Yapı İle İlişkisi. *BAUN Fen Bilimleri Enstitü Dergisi, 19(2)*, s.52-61.
- Keskin, İ. (2011). *1/100000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları(Perşembe f-39 ve Giresun G-39 Paftaları) No:152*. Ankara: MTA, Jeoloji Etütleri Dairesi.
- Lane, B., & Kastenholz, E. (2015). Rural Tourism: The Evolution of Practice and Research Approaches – Towards a New Generation Concept? *Journal of Sustainable Tourism, Volume 23, Issue 8-9*, s.1133-1156.
- Özdemir, M. (2006). *Bolaman Çayı Havzasının Coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVII. Dizi, Sayı: 6.
- Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Pirselimoğlu Batman, Z. (2019, 03 08). Doğa Temelli Turizm. In N. Kozak, *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*. <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/doga-temelli-turizm> (Erişim tarihi: 08.03.2025). Retrieved from <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/doga-temelli-turizm>
- Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm Ve Türkiye Turizmi İçin Önemi. *Ege Coğrafya Dergisi, 12*, 1-11.
- Soykan, F. (2006). Avrupa’da Kırsal Turizme Bakış Kazanılan Deneyim, II. *Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, 20-22 Nisan 2006*, (s. 72-73). Balıkesir.
- T.C. Gököy Kaymakamlığı. (2023, 12 09). *Türkiyenin 36. Doğal Tabiat Parkı Ulugöl*. Retrieved from T.C. Gököy Kaymakamlığı Web Sitesi: <http://www.golkoy.gov.tr/ulugol-tabiat-parki>

T.C. Ordu Valiliği Çev. Şeh. ve İkl. Değ. Müd. (2023). *Ordu İli 2022 Yılı Çevre Durum Raporu*. Ordu: T.C. Ordu Valiliği Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü.

Temurçin, K., Aldırmaz, Y., & Kılıç, M. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Düşüncesinde İhmal Edilen "Yer": Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Çözüm Merkanizması Olarak Kalkınma Ajansları. In F. Arslan, A. Karadağ, & P. Aksak, *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye* (pp. 467-494). Ankara: Gazi Kitapevi.

Trak, S. (1943). Giresun-Ordu ve Ardülkesinde Beşeri Coğrafya Araştırmaları. *Ankara DTCF Dergisi*, s.145-159.

Yavuz, C. (2018). Turistik Destinasyonların Tanıtılmasında Yerel Mutfaklar: Ordu Vejetaryen Mutfağı. *üncel Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: Ek.1, Bahar*, s.123-141,.

Yüce, T., & Genç, G. (2013). *Ordu İli Doğa Turizm Master Planı*. Ordu: T.C. Doğa Koruma ve Milli Parklar XI.Bölge Müdürlüğü, Ordu Şube Müdürlüğü.

Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No :960.

Zaman, M. (2018). Ordu İlinde Turizm ve Rekreasyon. In C. Şahin, & A. Ertek, *Memleket Pusulası Ordu* (pp. 373-398). Ordu: Ordu BŞB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Yayınları-22.

Sanal Yolculuklar, Gerçek Deneyimler: AR / VR İle Yeni Nesil Turizm Pazarlaması

Esra CİĞERCİ

*Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü
ebilmez@aku.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-5275-9970*

Makale Başvuru Tarihi : 17.02.2025
Makale Kabul Tarihi : 22.03.2025
Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.15077459

Özet

**Anahtar
Kelimeler:**

*Deneyimsel
Pazarlama,
Artırılmış
Gerçeklik(AR),
Sanal
Gerçeklik(VR),
Dijital Turizm,
Turist Deneyimi*

Günümüzde dijitalleşmenin hızla ilerlemesiyle birlikte, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojileri, turizm pazarlamasında önemli bir araç haline gelmiştir. Deneyimsel pazarlama stratejileri kapsamında bu teknolojilerin kullanımı, turistlerin destinasyon seçim süreçlerini, deneyimlerini ve tatmin düzeylerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu çalışma, AR ve VR teknolojilerinin turizm sektöründeki rolünü inceleyerek, bu teknolojilerin deneyimsel pazarlama ve destinasyon pazarlaması üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Güncel veriler ve örnekler ışığında, turizmde dijitalleşmenin giderek arttığı, AR ve VR teknolojileri ile turistlere sunulan sürükleyici ve kişiselleştirilmiş deneyimlerin, müşteri memnuniyetini artırarak pazarlamanın yönünü nasıl değiştirdiği ortaya konulmaktadır. Ayrıca, turizm işletmelerinin bu teknolojileri nasıl entegre ettikleri ve gelecekte bu alanda nasıl yenilikler yapılabileceği üzerine öneriler sunulmaktadır. Çalışma, turizm sektöründe dijitalleşmenin deneyimsel pazarlama ile nasıl birleştiğini ortaya koyarak, hem akademik literatüre hem de sektör uygulamalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Virtual Journeys, Real Experiences: New Generation Tourism Marketing with AR/VR

Abstract

Keywords:

*Experiential
Marketing,
Augmented
Reality(AR), Virtual
Reality(VR), Digital
Tourism, Tourist
Experience*

With the rapid advancement of digitalization today, augmented reality (AR) and virtual reality (VR) technologies have become significant tools in tourism marketing. Within the scope of experiential marketing strategies, the use of these technologies significantly influences tourists' destination selection processes, experiences, and levels of satisfaction. This study examines the role of AR and VR technologies in the tourism sector and evaluates their impact on experiential and destination marketing. In light of current data and examples, the study reveals how increasing digitalization in tourism and the immersive, personalized experiences offered to tourists through AR and VR technologies are reshaping marketing by enhancing customer satisfaction. Additionally, the study provides suggestions on how tourism businesses integrate these technologies and what kinds of innovations may emerge in the future. By revealing how digitalization in the tourism industry merges with experiential marketing, this research aims to contribute to both the academic literature and sectoral practices.

1. GİRİŞ

Günümüzde ürün ve hizmetlerinin giderek daha fazla birbirine benzemesi, tüketicileri farklı deneyimler arayışına yöneltmektedir. Bu durum, işletmelerin rekabet avantajı sağlamak ve tüketiciler tarafından fark edilebilir hale gelmek amacıyla unutulmaz deneyimler tasarlamalarını zorunlu kılmaktadır. Nitekim günümüzde ürünlerin teknik ve fonksiyonel özellikleri, yaratılan deneyimlerin gölgesinde kalmaktadır (Ekici, 2020).

Turizm endüstrisinde artan rekabet, işletmeleri pazar paylarını genişletme, tüketici memnuniyetini ve bağlılığını arttırma amacıyla pazarlama stratejilerini yenilemeye ve geliştirmeye yöneltmektedir (Çelikkaya, 2022).

Tüketicilerin beklentilerini karşılamada sunulan mal ve hizmetlerin yetersiz kaldığına dair algı, deneyim yaratmaya olan ilgiyi arttırmıştır. Tüketicilerine benzersiz ve ilgi çekici deneyimler sunabilen, bilgi teknolojilerini ve marka gücünü etkin bir şekilde kullanabilen, iletişim süreçlerini yönetme ve eğlence deneyimi sunma konusunda başarılı olan işletmeler, küresel pazarda rekabet avantajı elde edebilecektir (Schmitt, 1999a). Tüketiciler, benzersiz deneyimlerle kendilerini özel hissetme ayrıcalığını yaşayarak tatmin duygusu elde etmektedir (Ekici, 2020). Ayrıca, tüketicilerin yaygın ve sıradan deneyimlerden ziyade, kişisel ve özgün deneyimler arama eğiliminde oldukları görülmektedir (Buyruk ve Eren, 2012).

Bu doğrultuda, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1-3 Kasım 2017 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen Üçüncü Turizm Şurası kapsamında "Dijital Turizm ve İnovasyon Komisyonu" kurulmuştur. Komisyonun yürüttüğü toplantılarda; destinasyon, ülke ve ürün odaklı olmak üzere, turizm sektöründeki teknoloji yatırımlarına yönelik kısa, orta ve uzun vadeli dijital kampanya stratejilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Üçüncü Turizm Şurası, 2017). Ayrıca, Türkiye'nin turizm alanında tanıtımı ve gelişiminden sorumlu kamu kurumu olan Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (GoTürkiye), yine Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde 2019 yılında faaliyete geçmiştir. Bu dijital platform; turizmin daha dijital bir yapıya kavuşması, nitelikli turizmin teşvik edilmesi ve Türkiye'nin uluslararası alanda daha geniş kitlelere tanıtılması açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır (Aydınbaş, 2023). Tüm bu gelişmeler, dijitalleşme olgusunun turizm sektörü açısından giderek artan bir öneme sahip olduğunu ve hem kamu otoriteleri hem de sektör paydaşları tarafından benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Küresel seyahat ve turizm pazarı gelirleri incelendiğinde, 2023 yılı itibarıyla yaklaşık 880 milyar ABD dolarlık bir hacme ulaştığı görülmektedir. Satış kanalları açısından değerlendirildiğinde, çevrimiçi işlemlerin toplam satış değerinin üçte ikisinden fazlasını oluşturduğu tespit edilmiştir (Statista, 2024).

Son raporlara göre, teknoloji pazarının 2026 yılına kadar 100 milyar ABD dolarlık bir büyüklüğe ulaşması beklenmektedir. 2024 itibarıyla 16 milyar ABD doları büyüklüğünde olan tüketici sanal gerçeklik (VR) pazarının, 2025 yılı sonunda 18 milyar ABD dolarına yükselmesi öngörülmektedir. Benzer şekilde, 2024 yılında 11,9 milyar ABD doları seviyesinde bulunan mobil artırılmış gerçeklik (AR) pazarının, 2025'te 13,8 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir (Statista, 2023, 2024). Bu gelişmeler, işletmelerin müşteri deneyimi, uzaktan iş birliği ve eğitim gibi süreçleri kolaylaştırmak adına VR ve AR teknolojilerine daha fazla yatırım yapacağını göstermektedir. Bu veriler doğrultusunda, seyahat ve turizm pazarında tüketicilerin giderek dijitalleşmeye ve dijital uygulamalara olan ilgisinin arttığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

1. DİJİTAL TURİZM

Teknoloji ve teknolojiye dayalı gelişmelerin turizm alanında yaygınlaşmasında, bireylerin deneyimlerini dijital platformlar aracılığıyla paylaşabilmelerinin önemli bir etkisi bulunmaktadır (Guttentag, 2010). Endüstri 4.0 ile ortaya çıkan ilerlemeler, dijital teknolojilerin hızla gelişmesine katkı sağlarken, turizm sektörü de bu dönüşümden etkilenmiş ve dijital turizm giderek öne çıkan bir trend haline gelmiştir (Güzel, 2024). Dijitalleşme süreci, turistik ürünlerin yapısını değiştirerek, insan-makine etkileşimini artırmakta ve bu sayede turistik ürünler ve hizmetler, daha deneyimsel bir form kazanmaktadır.

Turizm sektöründe sosyal medya, internet, bulut bilişim ve sanal gerçeklik gibi internet temelli dijital teknoloji uygulamaları, bireylerin ürünlere yönelik beklenti, tercih ve deneyimlerini önemli ölçüde dönüştürmektedir (Sayın ve Karaman, 2019). Bu bağlamda, dijitalleşmenin etkisiyle birlikte günümüzde turizm sektöründe "dijital turizm" dönemi başlamıştır. Dijital turizm, dijital teknolojilerin turizm deneyimlerini iyileştirmek amacıyla kullanılmasını ifade etmektedir (Happ ve Ivancso-Horvath, 2018). Bu kavram, turistik faaliyetlerin öncesinde, sürecinde ya da sonrasında, dijital teknoloji araçlarıyla müşterilere sunulan destekleri içeren bütüncül bir yapıyı kapsamaktadır (Benyon vd., 2013).

Turizm sektöründe self-servis teknolojileri, otomasyon sistemleri, artırılmış ve sanal gerçeklik gibi dijital uygulamaların en yaygın kullanıldığı alanlar; restoranlar, oteller, tema parkları, eğlence merkezleri, etkinlikler, toplantılar, havaalanları, araç kiralama şirketleri, tur operatörleri, seyahat acenteleri, turist bilgilendirme ofisleri, müzeler ve sanat galerileri olarak öne çıkmaktadır (Ivanov vd., 2017). Günümüzde, bu dijital platformlar destinasyon yönetiminde de büyük önem taşımakta olup, birçok destinasyon turizm planlamalarını yaparken pazarlama stratejilerini dijital ortamlara entegre ederek geliştirmekte ve yeniden markalaşma yolunu tercih etmektedir. Örneğin, Kazakistan yeni bir dijital oyun geliştirerek ülkenin doğal ve tarihi güzelliklerini küresel çapta tanıtmayı hedeflemiştir. Bu oyunda, kullanıcılar Kazakistan'ın 100 farklı destinasyonunda sanal gezintiler yapabilmekte ve oyun içinde kazanılan sanal paralar, uçak biletlerini birinci sınıfa yükseltmek için kullanılabilir. Ayrıca, bazı bölgeleri aktif hale getirmek için oyuncuların fiziksel olarak Kazakistan'ı ziyaret etmeleri gerekmektedir (Dülgaroğlu, 2021). Google Earth VR, kullanıcıların dünya üzerindeki herhangi bir yeri sanal olarak ziyaret etmelerine imkan sağlayarak seyahat rotası seçimlerinde ve planlamalarında önemli bir araç haline gelmektedir (Kim ve Hall, 2019).

Turist rehberliği alanında, turistlere destinasyonlar hakkında bilgi sunan mobil cihazlar, dijital rehber sistemleri/aplikasyonlar, sanal turlar ve harita tabanlı rehberlik hizmetleri, turistlerin ve rehberlerin en çok tercih ettiği uygulamalar arasında yer almaktadır. Navigasyon gibi uygulamalar sayesinde turistlerin rotalarını kolayca takip edebilmesi ve rehberlik hizmetlerinin çoklu dil desteği sunarak anlamayı kolaylaştırması, turist deneyimini önemli ölçüde geliştirmektedir. Ayrıca, 3D hologram sistemleri ve sanal gerçeklik (VR) uygulamaları, tarihi ve kültürel mekanlarda geçmişi canlandırarak turistlere daha derinlemesine bir deneyim sunmaktadır (Güzel, 2024).

Özellikle müze ve destinasyon ziyaretlerinde sanal turların kullanım oranının giderek arttığı gözlemlenmektedir. Dünyanın en önemli müzelerinden biri olan Londra British Museum, dijital ortamda sanal turlar oluşturarak ziyaretçilere taş devrini keşfetme imkanı sunuyor. Topkapı Sarayı da Osmanlı tarihine ışık tutan iç mekanlarını sanal ortamda gezme imkanı sunuyor (www.dijitalari.com, 2025) Sanal turların yanı sıra, turizm sektöründe robotların kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. Robot teknolojileri, turistler ile turizm hizmet sağlayıcıları arasındaki iletişimi kolaylaştırarak, özellikle yabancı dil bariyerini aşma noktasında önemli bir çözüm sunmaktadır (Nieto vd., 2014).

2. DENEYİMSEL PAZARLAMA

Son yıllarda, pazar araştırmacıları ve sektör profesyonelleri, ekonomide ürün ve hizmetlerden ziyade deneyimlerin odak noktası haline geldiği konusunda hemfikirdir. Deneyim kavramının giderek önem kazanması, mal ve hizmetlerin yanı sıra işletmelerin ve dolayısıyla genel ekonomik yapının da dönüşümünü tetiklemiştir. Bu süreç, literatürde "deneyim ekonomisi" olarak tanımlanmaktadır (Alemdar, 2010).

Tüketici davranışları alanında deneyim kavramı, ilk olarak Holbrook ve Hirschmann tarafından 1982 yılında yayımlanan çalışmada "ürün veya hizmetin tüketimiyle ortaya çıkan ve kişiden kişiye farklılık gösteren durum" olarak tanımlanmıştır. Mannell (1984) ise deneyimi kişisel bir olgu olarak ele alarak, boş zamanın niteliğinin, niceliğinden daha fazla dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır (Ekici, 2020). İki bireyin aynı anda aynı deneyimi yaşaması mümkün değildir; çünkü bireylerin ruhsal ve fiziksel durumları, deneyimi algılama biçimlerini farklılaştırmaktadır.

Deneyimler, bireylerin birbirleriyle etkileşimi sırasında da ortaya çıkabilir ve fiziksel ya da soyut biçimde gerçekleşebilir. Hizmetler gibi, deneyimler de soyut bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, işletmelerin temel hedefi yalnızca ürün tasarımı ve üretimiyle sınırlı kalmayıp, ürünle birlikte sunulan deneyimi de tasarlamak olmalıdır (Ekici, 2020)

Deneyimsel pazarlama, tüketicinin bir ürün ya da hizmeti satın alma öncesinde, satın alma sürecinde ve sonrasında ruhsal, duygusal, entelektüel ve fiziksel açılardan yaşadığı kişisel deneyimleri ifade eder. Bu kavram, ilk olarak Bernd Schmitt (1999) tarafından ortaya atılmıştır. Schmitt'e göre geleneksel pazarlama, tüketicileri rasyonel karar vericiler olarak ele almakta ve onların ürünlerin somut faydaları ile fiyatlarını kıyaslayarak satın alma kararı verdiğini varsaymaktadır. Ancak deneyimsel pazarlama, satın alma sürecinin tamamında, yani satın alma öncesi, esnası ve sonrasında tüketicinin deneyimini ön plana çıkararak farklı bir perspektif sunmaktadır.

Uluslararası Deneyimsel Pazarlama Birliği (IXMA – International Experiential Marketing Association) deneyimsel pazarlamayı, tüketicilerin ürünler, hizmetler ve markalarla duysal temelli yollarla bağ kurmasını ve etkileşime geçmesini sağlayan bir pazarlama yaklaşımı olarak tanımlamaktadır. Etkili bir biçimde

uygulandığında, deneysel pazarlama, marka sadakatinin oluşturulmasında en güçlü araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Deligöz, 2016).

Bu yaklaşıma göre, işletmelerin odak noktası ürünün fiziksel özelliklerinden ziyade, tüketiciye sunulan deneyim olmaktadır ve bu deneyim aracılığıyla ürün değeri zenginleştirilmektedir. Örneğin, tüketiciler bir restorana yalnızca fiziksel açıklıklarını gidermek amacıyla değil, aynı zamanda mekânın sunduğu atmosferi yaşamak için de gitmektedir (Çelik, 2013). Bu duruma örnek olarak, 1885 yılında Paris'te açılan Cafe de Bagne (Hapishane Kafesi) gösterilebilir. Fransız Devrimi temasını işleyen bu ilk tematik restoran; hapishane tasarımlı yemek alanları, mahkum kostümleri giyen garsonlar ve devrim dönemi posterleriyle diğer tematik restoranlara da ilham vermiştir (Kırbaç, 2020).

Deneyim ekonomisi, deneysel pazarlama ve duysal pazarlama gibi yaklaşımlar, tüketim sürecini tüketici açısından unutulmaz ve özgün bir deneyime dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Deneysel pazarlama, ürün, hizmet ya da markaya yönelik tüketici bağlılığını artırmak amacıyla, görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma gibi beş duyuyu harekete geçiren ve haz uyandıran değerler sunmayı hedeflemektedir (Batı, 2013). Schmitt (1999), deneysel pazarlamanın tüketiciye sunduğu deneysel değerleri beş temel boyutta ele almaktadır: duysal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel deneyimler. Duysal deneyim, tüketicilerin görme, işitme, dokunma, tatma ve koklama duyularına hitap eden deneyimlerin yaratılmasıdır. Bu sayede ürünler rakiplerinden farklılaştırılabilir ve tüketicilerin motivasyonu artırılabilir. Duygusal deneyim, tüketicilerin duygularına hitap eden ve marka ile olumlu bir bağ kurmalarını sağlayan deneyimleri içermektedir. Düşünsel deneyim, tüketicilerin bilişsel süreçlerini harekete geçiren ve problem çözme yetilerini geliştiren deneyimlerden oluşmaktadır. Davranışsal deneyim, tüketicilerin fiziksel aktiviteleri ve yaşam tarzlarıyla ilgili olup, genellikle tüketici davranışlarının değiştirilmesini hedefleyen süreçleri içermektedir. İlişkisel deneyim ise tüketicilere ait olma hissi kazandırmayı amaçlamakta, marka ile tüketici arasında güçlü bir bağ oluşturmaktadır.

Deneyim ekonomisi ile turizm sektörü arasındaki yakın ilişki, turizmin hem doğası hem de etkileri bakımından açıkça görülmektedir. Turistik ürünlerin kişiye özel ve deneyim odaklı olması, turizmin doğası gereği deneysel bir yapı arz ettiğinin en güçlü kanıtıdır. Turizm bağlamında deneysel değer, turistlerin seyahat öncesi planlama aşamasında başlayıp seyahatleri sırasında ve konaklamaları esnasında elde ettikleri faydalar olarak tanımlanmaktadır. Bu faydalar, kişisel olabileceği gibi diğer turistler ve ev sahibi topluluklarla birlikte yaratılan deneyimleri de kapsamaktadır (Antón vd., 2018). Örneğin, bir otelde check-in işleminin verimliliği veya satın alma öncesinde yaptığımız online ve mobil görüşmeler, genel otel deneyimini etkileyebilir; ancak bunlar, tek başına anlamlı bir deneyim yaratmaz. Günümüzde farklılık arayan tüketiciler, giderek artan bir şekilde deneysel değerlere odaklanmaktadır (Toprak ve Şahin, 2024). Özellikle duysal deneyimler, turistlerin ilgisini çekmede kritik bir rol oynamaktadır. Örneğin, bir otel lobisine girildiğinde hoş bir koku ile karşılaşmak, dinlendirici bir fon müziği eşliğinde özgün bir mimari tasarımla bütünleşmek, misafirlere günlük yaşamın stresinden uzaklaşarak farklı bir dünyada olduklarını hissettirebilir (Liu ve Hu, 2022).

Deneysel turizm pazarlaması uygulamalarının başarılı örnekleri incelendiğinde, bazı işletmelerin müşterilerine sundukları benzersiz deneyimlerle sektörde fark yarattığı görülmektedir. Örneğin, deneyim denildiğinde eşsiz güzellikleriyle akla ilk gelen Maldivler'de bulunan Rangali Adası'ndaki Ithaa Su Altı Restoranı, deniz seviyesinden 5 m (16 ft) aşağıda inşa edilmiş ve 14 misafir ağırlayabilmektedir. Misafirler bir iskeleden spiral bir merdivenle içeri girerek kendilerini çarpıcı panoramik su altı manzarasına sahip bir restoranda yemek yeme deneyimi yaşamaktadır.

Kaynak: <https://www.pandotrip.com/ithaa-one-and-only-underwater-restaurant-in-maldives-10124/>

Doğu Ekspresi'nin büyük talep görmesi nedeniyle 2019 yılı Mayıs ayından itibaren "Turistik Doğu Ekspresi" seferleri başlatılmıştır. Tren, yolcuların farklı bir deneyim yaşayarak tarihi ve turistik yerleri ziyaret edebilmeleri için Ankara'dan Kars yönüne gidişte önemli istasyonlarda bir süre beklemektedir (Soylu vd., 2019).

Turizm sektörü, soyut ve heterojen bir yapıya sahip olması sebebiyle günümüzde müşteri deneyimlerini geliştirme noktasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu avantajlardan büyük ölçüde yararlanmaktadır (Buhalis vd., 2019). Özellikle artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi yeni nesil sürükleyici teknolojiler, potansiyel turistlerin destinasyonları yeni yollarla keşfetmelerine ve deneyimlemelerine olanak sağlayarak, turizm ürünlerinin soyut doğasından kaynaklanan zorlukların üstesinden gelmesine katkıda bulunabilir (Bretos vd., 2023). Dahası, bu teknolojiler, fiziksel ve sanal ortamları kusursuz bir şekilde bütünleştirerek, duyuşal sınırların ötesinde zenginleştirilmiş deneyimler sunmaktadır (Petit, 2019).

2.1. Artırılmış Gerçeklik (AR) ile Deneyimsel Turizm Pazarlaması

Mobil cihazların yaygınlaşması ve yüksek hızlı kablosuz ağların kullanılabilirliği ile birlikte, giderek artan sayıda web tabanlı ve mobil artırılmış gerçeklik uygulaması geliştirilmekte ve bu sayede yeni, sürükleyici, eğlenceli, bilgilendirici ve değerli kullanıcı deneyimlerinin oluşturulması kolaylaşmaktadır. Bu teknolojinin pazarlama süreçlerine entegrasyonu hızla artmakta olup, önümüzdeki yıllarda pazarlama stratejilerini köklü bir şekilde dönüştürecek kritik bir araç haline gelmesi beklenmektedir (Tan vd., 2022).

Artırılmış gerçeklik (AR – Augmented Reality), bilgisayar görüşü ve nesne tanıma teknolojilerine dayanarak çalışmaktadır. Dijital içerikleri (örneğin, metinler, coğrafi konum bilgileri, grafikler, ses ve videolar) fiziksel nesnelere ve ortamlarla (örneğin, tüketicilerin yüzleri, vücutları ve çevreleri) gerçek zamanlı olarak entegre ederek veya üst üste bindirerek, tüketici deneyimlerini zenginleştirmektedir (Sung, 2021).

AR teknolojisiyle gerçekleştirilen deneyimsel pazarlama uygulamaları, tüketicilere farklı deneyimler sunabilmektedir. Zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleştirilebilen bu deneyimlerde, tüketiciler ürünü satın almadan önce AR teknolojisini kullanarak ürün hakkında bilgi edinebilmekte, ürünü sanal ortamda deneyimleyebilmekte, oyunlar, yarışmalar ve eğlence unsurları aracılığıyla etkileşimde bulunabilmekte, bu aktivitelerini sosyal medya gibi platformlarda paylaşabilmekte ve nihayetinde ürünü satın alabilmektedir (Küçükşarap ve Sayımer, 2016). Bu tür uygulamalara örnek olarak, şehir rehberlerini AR teknolojisiyle entegre eden mTrip uygulaması gösterilebilir. Bu uygulama sayesinde, kullanıcılar buldukları konumdaki turistik mekânlar ve işletmelere dair bilgilere ve yol tariflerine kolayca erişebilmektedir (Timur ve Köz, 2022).

AR teknolojisi, dijital bilgiler ile fiziksel nesnelere ve ortamları entegre ederek, tüketicilere ürün ve hizmetler hakkında zenginleştirilmiş bilgiler sağlamak ve bu sayede kullanıcıların ürünleri kolayca deneyimlemelerine imkân tanımaktadır. Bununla birlikte, AR yalnızca çevrimiçi deneyimleri ve etkileşimleri geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda yeni ve çarpıcı mekânsal deneyimler yaratmaktadır (Du vd., 2022). Örneğin AR

uygulamasını ile bir hayvanat bahçesini gezerken 3D hayvanlar yön bulmanızda size yardımcı olabilir ya da bir eğlence tema parkında hazine avı gibi etkileşimli oyunlar oynayabilirsiniz. Kişiselleştirme, bilgi sağlama, heyecan, eğlence, etkileşim, katılım, kullanım kolaylığı, zaman ve maliyet tasarrufu gibi çeşitli avantajlar sunan bu gibi AR uygulamaları, olumlu marka algısı oluşturma noktasında da önemli katkılar sağlamaktadır. Günümüzde birçok marka, bu teknolojiyi pazarlama kampanyalarına entegre etmektedir. (Dülğaroğlu, 2021)

AR teknolojisinin kullanım alanları incelendiğinde, müzelerden restoranlara, mağazalardan yayıncılık ve turizm sektörüne kadar geniş bir yelpazede uygulandığı görülmektedir. Örneğin, Berlin Duvarı'nın yıkılışının yıldönümüne özel olarak geliştirilen TimeTraveler adlı AR uygulaması, kullanıcıların mobil cihazları aracılığıyla Berlin'deki tarihi mekânlarda geçmiş olaylara ait fotoğraf ve videoları incelemelerine imkân tanımaktadır (Küçüksaraç ve Sayımer, 2016).

AR deneyimleri genel olarak konum tabanlı ve işaret tabanlı olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılmaktadır. Konum tabanlı AR teknolojisinin kullanıldığı durumlarda, sistemin cihazın bulunduğu fiziksel çevreye ilişkin konum bilgilerine erişmesi gerekmektedir. Bu tür uygulamalarda GPS, RFID gibi konum belirleyici teknolojiler aracılığıyla alanın doğru şekilde tanımlanması sağlanmakta; ardından, akıllı cihazın kamerasıyla algılanan çevresel görüntü, sistemde kayıtlı verilerle eşleştirilerek ilgili dijital içeriğin aktive edilmesi mümkün olmaktadır (Höllner & Feiner, 2004). Örneğin, Hub Hotel'in her odasında konukların akıllı telefonlarıyla etkileşime geçebileceği ve çevredeki turistik noktaları inceleyebileceği interaktif duvar haritası, konaklama sektöründe AR uygulamalarına verilebilecek başarılı örneklerden biridir.

Diğer taraftan, işaret tabanlı AR sistemlerinde fiziksel işaretleyiciler yalnızca cihazın kamerası tarafından algılanabilecek şekilde nesnelerin üzerine yerleştirilmektedir. Bu sistemlerde, AR teknolojiyle oluşturulan iki boyutlu interaktif baskılar, ilgili cihaz aracılığıyla incelendiğinde üç boyutlu sanal nesnelere ya da videolar kullanıcıya sunulmakta; ürün hakkında ayrıntılı bilgiler içeren metinler ve ürünün detaylı incelenmesini veya satın alınmasını sağlayan bağlantılar görüntülenebilmektedir.

Bu bağlamda, AR teknolojisinin özellikle görsel ve işitsel duylara hitap eden bir deneyim sunduğu söylenebilir (Aytekin vd., 2020). Cihazın kamerası, görüntülenen nesne ya da ortam üzerindeki işaretçileri yazılım aracılığıyla tanımladığında, sistemde kayıtlı sanal içerikler açığa çıkmaktadır. Böylece sanal içerik, fiziksel dünyada bir yanılsama yaratarak kullanıcıların algısını değiştirebilmektedir. (Krevelen & Poelman, 2010). Örneğin yeni nesil menülere yerleştirilen QR kodları sayesinde yiyeceklerin son hali tabakta görselleştirilebilmekte ya da menüdeki yiyeceklerin kalori ve içerik bilgilerine ulaşarak daha kişiselleştirilmiş ve bilinçli tercihler yapılabilmektedir.

Kaynak: <https://www.quytech.com/blog/what-is-the-cost-to-build-an-ar-food-menu-app-like-kabaq/>

Günümüzde turistler, AR uygulamalarının sunduğu hizmetin kalitesine bağlı olarak seyahatleri sırasında bir rehber ihtiyacı duymadan, buldukları mekânlar hakkında bilgi edinebilmektedir (Berryman, 2012). Geleneksel sesli rehberlerin aksine, AR teknolojisi görsel ve bilişsel duylara hitap ederek turistlere daha etkileşimli ve zengin deneyimler sunmaktadır.

Fiziksel dünya ile etkileşim sağlayarak diğer dijital deneyimlerden ayrılan AR teknolojisinin, pazarlama aracı olarak önemi giderek artmakta ve özellikle reklam sektöründe yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

2.2. Sanal Gerçeklik (VR) ile Deneyimsel Turizm Pazarlaması

Pazarlama 4.0'ın hayatımıza dahil olmasıyla birlikte, sanal gerçeklik (VR - Virtual Reality) uygulamaları, turizm sektöründe giderek daha fazla benimsenen yenilikçi araçlardan biri haline gelmiştir. Sussmann ve Vanhegan (2000)'e göre sanal gerçeklik, kullanıcının fiziksel dünyadaki deneyimlerinin çoğunun veya tamamının, şekiller, sesler ve görüntüler kullanılarak gerçek dışı bir ortamda canlandırılmış şeklindedir. Bu noktada; görme, işitme, koklama ve hatta dokunma gibi çeşitli duyuşal uyarılarla kullanıcı kendini gerçek dünyayla aynı boyutta bir ortamda bulur ve bu dünyanın içine daldırılır.

Sanal ortamlarda gerçekmişçesine yaşatılan deneyimlerin, müşterilerin elde ettiği deneyimsel değeri artırdığı anlaşılmış olup, bu doğrultuda birçok işletme VR tabanlı uygulamalar sunarak müşterilerine benzersiz deneyimler sağlamaktadır. Bu bağlamda, VR uygulamalarının en başarılı örneklerinden biri de Marriott Otelleri tarafından uygulanan VR Room hizmetidir (Ekici, 2020). Marriott Otelleri, Samsung iş birliğiyle geliştirdiği "VRoom Service" adlı sanal gerçeklik uygulaması sayesinde, dünyanın farklı bölgelerindeki gezginlerin çekmiş oldukları 360° videoları kullanarak otel misafirlerine gerçek deneyimleri sanal ortamda sunmuştur (Durmaz vd., 2018).

Marriott Otelleri aynı zamanda,, insanlara çantalarını hazırlamadan veya uçağa binmeden birkaç önemli destinasyonunu görme şansı sunmak için sürekli gelişen teknolojiyi kullanıyor. Otel markası, Oculus Rift VR başlıkları ve biraz duyuşal sihribazlık kullanarak sizi Maui'deki Wai'anapanapa Black Sand Plajı'na ve Londra'daki Tower 42'nin tepesine sanal olarak gönderen telefon kulübesi benzeri bir düzenek olan "The Teleporter"ı yaratmak için Akademi Ödüllü VFX mağazası Framestore ve deneyimsel pazarlama firması Relevent ile iş birliği yaptı (www.fastcompany.com, 2014). Isı, rüzgâr, koku ve geri bildirimli zemin gibi 4D duyuşal unsurları bünyesinde barındıran Teleporter, kullanıcıya tam anlamıyla sürükleyici bir sanal gerçeklik deneyimi sunmaktadır. Bu yenilikçi uygulama, kullanıcıyı sanal bir seyahat ortamının içine fiziksel ve duyuşal düzeyde dahil ederek etkileyici bir deneyim yaşatmaktadır. Sektörde öncü bir rol üstlenen Marriott Otelleri, bu teknoloji aracılığıyla küresel ölçekteki seyahat deneyimlerinin bireyler üzerinde nasıl ilham verici bir etki yarattığını başarılı bir şekilde ortaya koymuştur.

Kaynak: www.cococattano.com/work/marriott-teleporter

VR teknolojisi, turizm ürünlerinin tanıtımı ve pazarlanmasında daha somut, duyuşal olarak etkili ve yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır (Arat & Baltacıoğlu, 2016). VR teknolojileri uzun süredir tıp, sağlık, mimarlık, mühendislik ve askeriye gibi pek çok sektörde aktif şekilde kullanılmaktadır. Son dönemde ise eğitim, eğlence ve özellikle turizm alanlarında bu teknolojinin kullanımında dikkat çekici bir artış yaşandığı görülmektedir (Öngider, 2020).

Günümüzde sanal gerçeklik uygulamaları, turizm sektöründe eğlence, tasarım ve simülasyon temelli eğitim gibi çeşitli alanlarda yaygın biçimde kullanılmakta olup, uzun vadede bu alanlardaki önemini sürdüreceği öngörülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar, VR uygulamalarının en güçlü yönlerinden birinin, kullanıcıya

mekânsal çevrelerin etkili biçimde canlandırılması imkânını sunması olduğunu ortaya koymaktadır (Guttentag, 2010). Özellikle ürün ve hizmetlerin fiziksel olarak önceden deneyimlenmesinin mümkün olmadığı turizm gibi soyut sektörlerde, VR teknolojisinin sunduğu deneysel önizleme olanağı kritik bir rol oynamaktadır. Potansiyel turistler, VR ve AR uygulamaları aracılığıyla destinasyonları önceden keşfetme fırsatı bulmakta ve bu deneyimler, seyahat kararlarını şekillendirmede önemli bir etken hâline gelmektedir (Cheong, 1995).

Bu bağlamda, birçok seyahat firması sanal gerçeklik teknolojisini pazarlama stratejilerine entegre ederek potansiyel turistlere seyahatten önce etkileyici bir ön deneyim sunmayı amaçlamaktadır. Örneğin, İngiltere merkezli Thomas Cook firması, “Uçmadan Önce Deneyin” adlı kampanyası kapsamında sunduğu VR içeriklerle müşterilere Manhattan silüetini gezmeye, Kızıldeniz’de dalış yapma veya Mısır Piramitleri’ni sanal ortamda keşfetme gibi sürükleyici deneyimler sunmaktadır (Deniz vd., 2023).

Türkiye’de de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sağlanan sanal gerçeklik uygulamaları aracılığıyla çeşitli destinasyonlar sanal ortamda gezilebilmektedir. Bunun yanı sıra, dünya genelindeki birçok önemli şehir destinasyonu, VR ve AR teknolojilerini destinasyon pazarlamasına entegre etmektedir. Ayrıca, dünyanın farklı şehirlerinde sanal olarak araçla gezilme ve bölgesel radyo yayınlarını dinleme olanağı sunan Drive & Listen uygulaması, potansiyel ziyaretçilere tatil planlarını yaparken ilham veren bir deneyim sunmaktadır (Timur ve Köz, 2022).

Sanal gerçeklik gözlükleri, turizm sektöründe; otellerde seyahat öncesi planlamada, seyahat acentalarında satış öncesi hizmetlerde ve destinasyon tanıtımında giderek daha fazla kullanılmaktadır (Öngider, 2020). Turistler, turizm ürünlerini satın almadan önce gidecekleri destinasyon hakkında detaylı bilgi edinmek ve fiziksel ortamları önceden keşfetmek istemektedirler. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla, Expedia seyahat acentası, satış öncesi hizmetlerinde geleneksel seyahat broşürleri yerine 360° VR videoları kullanarak müşterilerine daha kapsamlı ve etkileşimli bir rezervasyon deneyimi sunmaktadır. Bu sayede, potansiyel ziyaretçiler, konaklamayı düşündükleri otelleri ve destinasyonları sanal ortamda keşfederek daha bilinçli kararlar alabilmektedirler (Petrović & Milićević, 2018).

Tokyo'daki First Airlines isimli tur firması, 2016 yılından itibaren, uçak konseptinde hazırlanmış bir mekanda, yurt dışına çıkma imkânı olmayan insanlar için sanal gerçeklik turları hazırlamaktadır. Kullanıcılar, sanal gözlüklerle New York, Paris gibi şehirleri üç boyutlu olarak gezilebilmektedirler. Firmanın hazırladığı sanal turlara, özellikle yurtdışına çıkmak isteyen ama sağlık sorunları nedeniyle zorlanan ileri yaş grubundaki insanlar ve fiziksel engelli bireyler ilgi göstermektedir (AirTürk Haber, 2018).

Kaynak: <https://nypost.com/2020/08/12/grounded-japanese-try-foreign-holidays-with-a-difference/>

Sanal gerçeklik teknolojisinin sunduğu etkileşimli ve sürükleyici deneyimler, turizm sektöründe pazarlama stratejilerinin dönüşümüne önemli katkılar sağlamıştır ve bu katkılar devam etmektedir. Gelecekte, VR uygulamalarının daha geniş bir yelpazede kullanımının yaygınlaşması ve turizm sektöründe dijitalleşmeyi destekleyen temel bir araç haline gelmesi beklenmektedir.

3. SONUÇ

Seyahat etme biçimlerinde ve turizm sektöründe ortaya çıkan dijital trendler, turistlerin beklenti ve taleplerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Günümüzün turizm tüketicileri, kendilerine özgü olarak tasarlanmış deneyim ve çözümleri tercih etmektedir. Bu doğrultuda, dijital dönüşümü benimseyen turizm sektörü; kişiselleştirilmiş deneyimler, çok kanallı (omni-channel) müşteri etkileşimi, sanal gerçeklik, gerçek zamanlı pazarlama, mesajlaşma platformları ve chatbot uygulamaları, mobil entegrasyon, nesnelerin interneti (IoT) ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojileri operasyonlarına entegre etmeye başlamıştır. Söz konusu teknolojiler, işletmelerin hem müşteri memnuniyetini artırmasına hem de iş sonuçları üzerinde olumlu etkiler yaratmasına olanak sağlamaktadır (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği “TÜRSAB”, 2019).

AR ve VR teknolojilerinin turizm sektöründe uygulanmasıyla birlikte, turist deneyimleri dönüşerek daha etkileşimli, eğlenceli ve kişiselleştirilmiş turizm deneyimlerinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu dönüşüm, turistlerin memnuniyetini artırmanın yanı sıra, turizm destinasyonlarının pazarlanmasını güçlendirmiş ve hedef pazarların genişletilmesine katkıda bulunmuştur (Du vd., 2022)

Sanal turizm, bireylerin seyahat destinasyonlarını belirleme sürecinde önemli bir rol oynamakta ve destinasyonların tanıtımı için etkili bir pazarlama aracı olarak öne çıkmaktadır. Gerçeklik sistemleri, turizm endüstrisinde ikna edici bir pazarlama gücü sunarak, turistik özelliklerin başarılı bir şekilde tanıtılmasını sağlayan önemli bir araç olmuştur. 1990'lı yılların sonlarından itibaren turizm endüstrisinde kullanılmaya başlanan artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojileri, turistler için iç ve dış mekân deneyimlerini iyileştirme potansiyeline sahip oldukları için giderek daha fazla araştırılmaktadır (Demirezen, 2019). Geniş bir uygulama yelpazesine sahip olan bu teknolojiler, hem turizm işletmelerinin rekabet avantajı elde etmelerine hem de turistlerin tatmin edici ve unutulmaz deneyimler yaşamasına olanak tanıyarak sektörün geleceğinde önemli bir rol üstlenmeye devam edecektir.

AR ve VR teknolojilerinin pazarlama uygulamalarındaki artan popülaritesi, tüketici deneyimi, tepkisi ve davranışı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla gün geçtikçe daha fazla akademik araştırmayı teşvik etmektedir (Rauschnabel vd., 2022). Bu alana yönelik artan ilgi, gelecekteki araştırmalar için rehber niteliği taşıyan mevcut literatürün kapsamlı bir sentezini gerektirirken yeni çalışmalara daha çok ihtiyaç duyulacaktır.

Örneğin, AR ve VR teknolojilerinin turist memnuniyetine etkisini ölçen yeni kavramsal modeller geliştirilebilir, demografik değişkenler üzerinden AR/VR deneyimlerinin etkisi karşılaştırmalı olarak incelenebilir ya da sanal deneyimlerin sürdürülebilir turizme katkısı daha detaylı ele alınabilir.

Bu yeni dijital teknolojiler sayesinde turizm sektöründe VR tabanlı sanal turlar ile karar verme süreci hızlandırılmakta ya da kültürel destinasyonlarda AR uygulamaları ile hem bilgilendirme hem de eğlence açısından müşteri deneyimini zenginleştirilmektedir. Bu teknolojilerin kullanım alanları genişletilerek, AR/VR uygulamaları üzerinden alınan kullanıcı verileri, daha kişisel teklifler ve promosyonlar geliştirmek için sektörde etkili şekilde kullanılabilir. Fiziksel engeli olan bireyler için sanal deneyimlerle erişilebilir turizm alanları oluşturulabilir. Ayrıca, dijital dönüşümün insan kaynağıyla desteklenebilmesi için turizm çalışanlarına yönelik daha çok sektörel eğitim programları hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Alemdar, M. Y. (2010). *Deneyimsel pazarlamada alışveriş atmosferinin tüketici davranışları üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Anton, C., Camarero, C., & Garrido, M. J. (2018). Exploring the experience value of museum visitors as a cocreation process. *Current Issues in Tourism*, 21(12), 1406–1425. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1373753>

Arat, T., & Baltacıoğlu, S. (2016). Sanal gerçeklik ve turizm. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(1), 103–118.

Aydınbaş, G. (2023). Akıllı turizm (turizm 4.0) teknolojileri üzerine iktisadi bir yaklaşım: Türkiye örneği. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 6(1), 26–44.

Aytekin, P., Yakın, V., & Çelik, B. H. (2020). Artırılmış gerçeklik teknolojisinin pazarlamadaki yeri. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 10(39), 87–117.

- Batı, U. (2013). *Markethink ya da Farkethink: Deneyimsel pazarlama ve duyuşal markalama* (2. baskı). Ece Bilişim Yayıncılık.
- Benyon, D., Quigley, A., O'Keefe, B., & Riva, G. (2013). Presence and digital tourism. *AI & Society*, 29(4), 521–529.
- Berryman, D. R. (2012). Augmented reality: A review. *Medical Reference Services Quarterly*, 31(2), 212–218.
- Bretos, M. A., Ibáñez-Sánchez, S., & Orús, C. (2024). Applying virtual reality and augmented reality to the tourism experience: A comparative literature review. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 28(3), 287–309.
- Buhalis, D., Harwood, T., Bogicevic, V., Viglia, G., Beldona, S., & Hofacker, C. (2019). Technological disruptions in services: Lessons from tourism and hospitality. *Journal of Service Management*, 30(4), 484–506.
- Buyruk, L., & Eren, D. (2012). Butik otel çalışanlarının butik otel kavramı, özellikleri ve hizmetlerini algılamaları üzerine bir araştırma: Nevşehir örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 340–355.
- Cheong, R. (1995). The virtual threat to travel and tourism. *Tourism Management*, 16(6), 417–422. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(95\)00049-T](https://doi.org/10.1016/0261-5177(95)00049-T)
- Çelik, A. (2013). *Turizmde deneyimsel pazarlama: Tur operatörlerine yönelik bir uygulama* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Çelikkaya, M. (2020). *Konaklama işletmelerinde gerilla pazarlama: Ankara örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Deligöz, K. (2016). *Deneyimsel pazarlama*. Siyasal Kitapevi.
- Deniz, E., Doğan, O., & Köse, G. (2023). Sağlık turizminde deneyimsel pazarlama için gerçeklik uygulamalarının potansiyeli (Potential of reality applications for experiential marketing in health tourism). In *Ahi Evran III - International Conference on Scientific Research, May 3–4, 2023 / Full Texts Book*.
- Demirezen, B. (2019). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisinin turizm sektöründe kullanılabilirliği üzerine bir literatür taraması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1–26.
- Dijital Arı. (n.d.). *Sanal gerçeklik nedir ve nasıl çalışır?* <https://www.dijitalari.com/blog/sanal-gerceklik-uygulamaları>
- Du, Z., Liu, J., & Wang, T. (2022). Augmented reality marketing: A systematic literature review and an agenda for future inquiry. *Frontiers in Psychology*, 13, 925963. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.925963>
- Durmaz, C., Bulut, Y., & Tankuş, E. (2018). Sanal gerçekliğin turizme entegrasyonu: Samsun'daki 5 yıldızlı otellerde uygulama. *Turkish Journal of Marketing*, 4(1), 32–49.
- Dülğaroğlu, O. (2021). Turizmde dijitalleşme: Akıllı turizm uygulamaları, dijital turizm ve turizm 4.0. *Turizm ve İşletmecilik Dergisi*, 2(1), 1–15.
- Ekici, S. G. (2020). *Tüketici deneyimleri ve deneysel pazarlama*. İksad Yayınları.
- Fast Company. (2014). *This Marriott teleporter will virtually take you to London and Maui*. <https://www.fastcompany.com/3036007/this-marriott-teleporter-will-virtually-take-you-to-london-and-maui>
- Guttentag, D. A. (2010). Virtual reality: Applications and implications for tourism. *Tourism Management*, 31(5), 637–651.
- Güzel, Ö. (2024). Beyaz tavşanın izinde: Alis'in dijitalleşen harikalar dünyasında deneyim ve rehberlik. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 35(1), 123–128.
- Happ, E., & Ivancso-Horvath, Z. (2018). Digital tourism is the challenge of future: A new approach to tourism. *Knowledge Horizons–Economics*, 10(2), 9–16.
- Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132–140.
- Höllerer, T., & Feiner, S. (2004). Mobile augmented reality. In *Telegeoinformatics: Location-based computing and services* (Vol. 21, pp. 221–260).

- Ithaa – One and Only Underwater Restaurant in Maldives. (n.d.). Retrieved from <https://www.pandotrip.com/ithaa-one-and-only-underwater-restaurant-in-maldives-10124/>
- Ivanov, S. H., Webster, C., & Brezina, K. (2017). Adaption of robots and service automation by tourism and hospitality companies. In *InvTur Conference* (pp. 1501–1517). Aveiro, Portugal.
- Japonlar başlattı. (n.d.). Retrieved from <https://www.airturkhaber.com/haberler/japonlar-baslatti/>
- Kırbaç, K. (2020). Dünyadaki ve Türkiye’deki tematik restoran örnekleri. Retrieved from https://www.turizmgunlugu.com/2020/10/31/en-iyi-tematik-restoranlar/#goog_rewarded
- Kim, M. J., & Hall, C. M. (2019). A hedonic motivation model in virtual reality tourism: Comparing visitors and non-visitors. *International Journal of Information Management*, 46, 236–249.
- Krevelen, R. V., & Poelman, R. (2010). A survey of augmented reality: Technologies, applications and limitations. *The International Journal of Virtual Reality*, 9(2), 1–20.
- Küçüksaraç, B., & Sayımer, İ. (2016). Deneyimsel pazarlama aracı olarak artırılmış gerçeklik: Türkiye’deki marka deneyimlerinin etkileri üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 51, 73–95.
- Liu, K. N., & Hu, C. (2022). Investigating the impacts of hotel brand experience on brand loyalty: The mediating role of brand positioning. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 23(6), 1102–1124. <https://doi.org/10.1080/15256480.2021.1905585>
- New York Post. (2020, August 12). *People in Japan are boarding fake planes to take virtual vacations around the world*. <https://nypost.com/2020/08/12/grounded-japanese-try-foreign-holidays-with-a-difference/>
- Nieto, D., Quesada-Arencibia, A., García, C. R., & Moreno-Díaz, R. (2014). *A social robot in a tourist environment*. Springer.
- Öngider, M. U. (2020). 360° sanal gerçeklik videolarının turistlerin seyahat motivasyonuna etkisi üzerine deneysel bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 121–136.
- Petit, O., Velasco, C., & Spence, C. (2019). Digital sensory marketing: Integrating new technologies into multisensory online experience. *Journal of Interactive Marketing*, 45(1), 42–61.
- Petrović, J., & Milićević, S. (2018). The information and communication technology in the function of tourism development. In *3rd International Scientific Conference*, 31 May–2 June 2018, Vrnjačka Banja, Serbia.
- Quytech. (2018). *What is the cost to develop an AR food menu app like KabaQ?* <https://www.quytech.com/blog/what-is-the-cost-to-build-an-ar-food-menu-app-like-kabaq/>
- Rauschnabel, P. A., Babin, B. J., tom Dieck, M. C., Krey, N., & Jung, T. (2022). What is augmented reality marketing? Its definition, complexity, and future. *Journal of Business Research*, 142, 1140–1150. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.12.084>
- Sayın, K., & Karaman, A. (2019). *Endüstri 4.0 ve turizm 4.0 arasındaki ilişki*. Eğitim Yayınevi.
- Schmitt, B. (1999a). *Experiential marketing*. The Free Press.
- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal of Marketing Management*, 15(1–3), 53–67.
- Soylu, A., Ceylan, S., & Özdiçiner, N. S. (2019, December). Turizmde deneyim inovasyonu: Doğu Ekspresi örneği. In *SETSCI Conference Proceedings* (Vol. 4, No. 8, pp. 231–235).
- Statista. (n.d.-a). *Virtual reality (VR) – statistics & facts*. <https://www.statista.com/topics/2532/virtual-reality-vr/#topicOverview>
- Statista. (n.d.-b). *Mobile augmented reality (AR) market size worldwide from 2018 to 2028*. <https://www.statista.com/statistics/282453/mobile-augmented-reality-market-size/>
- Statista. (n.d.-c). *Online travel agent (OTA) market size worldwide from 2017 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/1179020/online-travel-agent-market-size-worldwide/>
- Sung, E. C. (2021). The effects of augmented reality mobile app advertising: Viral marketing via shared social experience. *Journal of Business Research*, 122, 75–87. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.08.034>

- Sussmann, S., & Vanhegan, H. (2000). Virtual reality and the tourism product: Substitution or complement? [Dergi adı eksik – eğer varsa belirtir misin?]
- Tan, Y. C., Chandukala, S. R., & Reddy, S. K. (2022). Augmented reality in retail and its impact on sales. *Journal of Marketing*, 86, 48–66. <https://doi.org/10.1177/0022242921995449>
- Timur, B., & K z, E. N. (2022). Turizmde sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik çalışmaları üzerine sistematik bir literatür taraması. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(1), 233–251.
- Toprak, M., & şahin, G. G. (2024). Deneyimsel pazarlama: Otel işletmeleri üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 447–464.
- TÜRSAB. (2019). *Turizm sektörü dijitalleşme yol haritası: Seyahat acentaları dijital dönüşüm raporu*. <https://www.tursab.org.tr/apps/Files/Content/ad5f3ddb-5a11-410f-9e3cfe8b2dc4df8b/>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017). Dijital turizm ve inovasyon komisyonu. In *  nc  Turizm şurası Tebliğler Kitabı* (pp. 98–196). Ankara, Türkiye.

Uluslararası Akademik

ISSN 2757-6469

Birikim Dergisi

25 MART 2025 Cilt /8 Sayı/2

International Journal of ACADEMIC Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>